
UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 23 12 10 002 2

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

היקב

מאסף ספרותי ומדעי

פרס לחותמי המליץ

נערך ע"י

ל. רַבִּינוֹבִיץ.

הוצאת ל. רַבִּינוֹבִיץ וש. ראפאָפּארט.

ס"ט פטרבורג

בדפוס בעהרמאן וראבינאוויץ.

שנת תרנ"ד לפ"ק

ГАІЕКЕВЪ

Сборникъ Литературныхъ и научныхъ статей,

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типо-литографія Берманъ и Рабиновичъ, Измайловскій пр., д. 7.

1894.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 28 Декабря 1894 г.

תכן הענינים:

לא פחד.

אם נרים עינינו שמים לראות במחזות השמש השונים ובפעולותיו על כל הככבים הסובבים אותו, ואם נקח מאבני כל מקום להתבונן אליהן במצבים שונים, נראה כי סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ומלאכי אלהים חצים אש וחצים שלג, עולים ויורדים בו — כל הבריאה כלה טבע אחד לה, וכל הגופים הנם רק מעלות בסלם הכל, ובכל גופי הבריאה נמצא שני כחות מתנגדים זה לזה — משיכה ודחיה, משיכה אשר ממנה יולד חום, ודחיה אשר ממנה קור יתהוה. ושני ההפכים האלה שבכל נושא הם הנותנים לו תנועה וחיים. לו היה אך כח המושך בתבל, אז היו כל הגופים לגוף אחד בלי כל ריוח בין הדבקים; ולו היה בתבל רק כח הדוחה, אז היו אך אטומים מפורדים בתבל, מרוחקים זה מזה עד כמה שאפשר, ובמקרה הראשון כמו במקרה השני לא היתה כל תנועה בתבל, ובאין תנועה אין חיים. ורק באשר שני הכחות האלה אחוזים ודבוקים זה בזה תמיד, וכח מכח יאמץ רק עד גבול ידוע, לכן מלאה התבל אור וחום, תנועה וחיים.

להבין את הדבר הנפלא הזה המראה לדעת, כי שני הפכים בנושא אחד לא רק שיכולים להיות, כי אם שנחוצים הם, והם סוד התנועה התמידות והחיים, יגעו חכמים הרבה וימצאו אויר דק מן הדק המפריד בין אטומי כל גוף ובין אטומי התבל, הם הככבים אשר אין מספר למו. לאויר הזה קראו החכמים „עתר". האויר הדק הזה ימשך בחזקה מאטומי כל הגופים, בשעה שחלקי האויר הזה עצמו דוחים זה את זה, ואטומי כל גוף מושכים כלם זה את זה, אבל משיכתם את חלקי העתר חזקה מזה. ולכן עת יתקרבו אטומי הגוף זה לזה ביותר, תגדל דחית חלקי העתר, וכאשר תגדל הדחיה של חלקי העתר מהמשיכה של אטומי הגוף לא יתצמצם הגוף עוד; ולהפך עת מתרחקים האטומים זה מזה על ידי הדחיה שבחלקי העתר, אז בהתרחק חלקי העתר זה מזה גם הם עד גבול ידוע תחלש דחיתם ממשיכת האטומים זה את זה, ולכן לא יתפרד הגוף לאטומיו. ואם על פי ההתמדה (אינערציע) התרחקו האטמים מעט יותר מדחית חלקי העתר, האטומים שבים ומתקרבים זה לזה. קור וחום ושאר סבות מקרבים ומרחקים את האטומים, אבל תמיד עד גבול ידוע.

וכמשפט כל גופי תבל, כן גם חיי כל עם אי אפשר להם להתקיים בלי משיכה ודחיה בין אישיו, —אם שררה רק משיכה בין אישי כל עם, אז היו עד מהרה לבני דעה אחת והיו לעומדים, ועמידה לגוי ואדם זו מיתה; ואם רק דחיה שפכה ממשלתה על איזה עם, אז התפרד לאישיו ויחדל מהיות לעם,

להתקרבות ולהתרחקות. ואיך אפשר כי שני הפכים ימצאו בהתרוצצות כל עם, ולא עוד אלא שהמשיכה והדחיה שבדעות חלקי העם נחוצות לחיין, נבין על ידי הרוח המפריד בין איש לאיש, והוא אהבת עצמם, אשר הקשר בינה ובין כל איש חזקה מהקשר שבין איש לחברו, ובין אהבת עצמו של זה לאהבת עצמו של חברו שורות תמיד דחיה ידועה, אבל גם לה יש גבול, ופעולתה תחדל עת תביא בני אדם למקום שאהבת רֵע גדולה ממנה. וככל המחזות אשר נראה בכל גוף התבל על ידי משיכה ודחיה, נראה גם בחיי עם. מופתים חותכים לזה ימצא כל אדם בקרבו וסביבו. אהבת עצמו של כל איש המפרידה בין אחים אינה רק „אניות" גסה—החפץ להבנות מחורבנו של חברו. אשר גבול לה, כי בלי קיום הכלל גם קיום הפרט לא יצויר, כי אם גם „אנכיות" דקה—מחשבת האדם, כי דעתו נכונה מדעת חברו ומוחו שומן טפי, והוא יבין יותר מה טוב ונחוץ לעשות לטובת הכלל, גם האנכיות הזאת, אשר תרבה להפריד בין אחים, יותר מן האניות, גם לה יש גבול, אשר ממנו והלאה תגדל אהבת רע לוּתַר גם על חלק הדעית, רק שלא תהפרד החבילה של כל חלקי העם. ולכן כל מפלגה שבעם טובה לקיום העם כלו ולהתפתחותו, כי הדחיה שבינה ובין שאר המפלגות לא הגדל מחפץ קיום העם כלו בתור עם אחד.

ההרחקות חלקי כל גוף לא תשנה את טבעו, כל זמן שאינה מביאה להתפרדות חלקיו. החום הרגיל לא ישנה את פני הגופים, אבל האש שחומה רב תפריד, למשל, את השמן לחלקיו והוא יהיה לחומץ הפחמי ולמים. ואפילו זהב טהור, שהוא גוף פשוט ואינו מרכב מגופים שונים, גם הוא על ידי אש שחומה גדול יכול להיות לגוף אחר ועכור, בהתדבקו אז בגופים אחרים. וכן כל עם אם לא רבות הנה מעלות חום תנועתו הפנימית על ידי התרוצצות המפלגות, לא יחדל מהיות עם שלם; אבל אש קנאה יתרה יכולה להפריד עם לעמים שנים ויותר, אש קנאת אנשים החושבים כי קיום מפלגתם גדולה מקיום העם כלו תשים שמות בעם ותכה אותו לרסיסים.

ולכן אם נראה איזו תנועה חדשה בחלק ידוע של העם, הדבר הראש והראשון אשר עלינו להתבונן אליו, הוא אם רעיונם אינו מתנגד לקיום העם כלו ואם הגדל במפלגה הזאת אהבת העם מהאנכיות אשר לה, אז תביא המפלגה רק טוב לעמה, בעוררה אנשים הרבה לחיים ולמעשה, ובעוררה את האנשים שכנגדם להראות כי גם הם חיים וטובים; אבל אם מפלגה ידועה אומרת, כי יקוב דינה את ההר—יחדל העם מהיות עם שלם, רק היא תתקיים, וטוב לה לבנות במה לעצמה מלחיות יחד את כל העם, מפלגה כזאת מביאה אש זרה על מזבח העם והאש תשרוף חלק קטן או גדול מן העם.

כל מפלגה אשר מטרתה פה עלי אדמות, מפניה אין לפחוד פן תקרע את העם לקרעים שאינם מתאחים, כי בארץ הכל מודים כי יפה קיום העם כלו מחלקו; אבל המפלגה אשר מטרתה בשמים ממעל, מפלגה כזאת יכולה להיות מסוכנת מאד לקיום העם בשלמותו, ואותה בודקים ביותר. לכן ראינו, כי נבהלו רבים מפני החסידות מאשר מפני ההשכלה.

לאשרנו היה הפחד מפני החסידות לא פחד, כי החסידים לא הרחיקו ללכת בהתרחקם מעל אחיהם שנהיו למתנגדים. וכיון שלא חדלו מלהתחתן זה בזה

וכדומה, הביאה החסידות אך טובה לישראל, בהביאה בו זרם חיים חדשים ולחלוחית של יהדות. וההתנגדות לה הביאה טובה גם היא, בהביאה רוח חיים בעצמות יבשות הרבה מבני ישראל, אשר כל רגש לא היה בהן.

בימים האחרונים נבהלו רבים מאוהבי עמם, בשמעם כי נמצאו אנשים האומרים להיות לאגודה חדשה בישראל, אשר בשם „מחזיקי הדת" תכונה. מעשים מגונים, כתבי פלסתר מימין לשמאל ומשמאל לימין ולחישות שונות, אשר אמיץ הקשר בינם ובין המתימרים ל„מחזיקי הדת", עוררו רבים לצאת נגד התנועה הזאת בזרוע נטויה, בפחדם פן תגדל התנועה עד להפריד בין הדבקים, כי המעשים הראשונים מראים לדעת, כי אצל האנשים האלה מקדשת המטרה את כל האמצעים, ובאשר „דת" כתוב על דגלם, יאמרו רבים כי מסוכנים הם האנשים האלה לקיום העם, ולכן גדל הרעש למראה הצעדים הראשונים של המכינים את עצמם לבקש רשיון הממשלה להיות לאגודת „מחזיקי הדת". ואנחנו אם חובתנו בתור עורך, דרשה ממנו להשמיע ב„המליץ" קול חרדה של אוהבי עמם, כי על „המליץ" להיות הד קול כל העם, כשאנו לעצמנו נביט בקר רוח על התנועה הזאת, כי לא נפחד פן יהיו האנשים האלה לכתה חדשה בישראל, אשר יאמרו כי רק הם בני ישראל ויהיו לכתה מצד ימין, כמו ש„המתקנים" הקצונים היו לכתה מיוחדת מצד שמאל, ונבטח כי התנועה הזאת, אם יאות לה השם הזה, תהיה רק כקצף על פני המים; כי מלבד שאיז בין האנשים אף איש נעלה אחד איש הוגה דעות ומחולל חדשות, וכל רעיון נעלה לא יאחד אותם, אין גם די בערות ב„תוכן ענינם", ולעשות אנשים לכתה מיוחדה או לעורר תנועה חזקה, יכול או רעיון רם ונשא או בערות נוראה—כח גרול כל שהיא מסטרא דימינא או מסטרא דשמאלה, אבל פטפוטי מלין בעלמא וחקוי מעשי אחרים בשנוי קצת אינם יכולים לעשות גרולות ונצורות.

ולמען ידע כל ישראל, כי לו גם השיגו האנשים האלה רשיון להיות לאגודה ערוכה בכל — דבר הרחוק מאד להאמין — גם אז לא היו מסוכנים לישראל, די לנו לשמוע מה בפי האנשים האלה. די לנו לקרות תבנית (проэктъ) ספר חקיהם, למען נדע, כי צל הרים נראו לרבים כהרי געש, ושיחת בטלנים—לקול רעם בגלגל, ואין הדבר שוה בנזק הדיו. אין כאן לא כתה ולא מפלגה ולא אגודה, אבל יש כאן סערה בצלוחית מים ומעט אחיזת עינים, ועוד מעט והסערה תשקט וגלגל הזמן ישליך הלאה הגמדים האחדים המטפסים עליו להסב אותו אחורנית, דבר אשר גם לענקים אי אפשר.

ראשית כל עלינו להגיד, כי האנשים האלה אינם יכולים לעשות במחשך מעשיהם. בדעתם כי בני ישראל הורגלו כבר מעט או הרבה לסדר נכון וחשבון צדק בכל מוסד צדקה, וסדר וחשבון אינם יכולים להיות באגודה אם מעשיה אינם גלוים וידועים; לכן את אשר כתב אחד מהם וחבריו הסכימו לו, לא נכתב אלא בתור תבנית להגיש לפני הרשות לבקש רשיון, ובתור התבנית אגודה שלא באה עוד לעולם, נביא את דבריהם בזה, להראות כי לא קול שובר ארזים קולם. ואם נראה את האנשים האלה פנים אל פנים נשחק לפחדנו מפניהם, כי כל כחם הם בסתר פנים.

ואלו הם מחשבותיהם וחפצם:

תוכן הענין

של האגודה מחזיקי הדת.

זה זמן לא כביר נתעוררו איזה יחידים לפעול בכל נפשם ומאודם לעורר נרדמים מנדיבי בני עמנו בעלי היכולת שיהיו בדעה ובשפה אחת לעשות גבורת הרבים לתקן פרצות ובקיעי חומת ב"י אומה הישראלית — אשר בעת הזאת פרצוה וחבלוה שועלים קטנים מחבלי כרמים — כרם ה' צבאות (כנבואת הנביא ישעיה על העת הזאת „ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל" ישעיה נ"ט ט"ו) וכ"ז יתוקן ע"פ עצת הבנאים חכמי הזמן ונבוניו, אשר יהיו נבחרים להיות מפקחים בהענינים הנצרכים להכלל כלו וכבר חפרו ומצאו כמה תיקונים מצורפים ומזוקקים בכור הבחינה והנסיון ואשר מהם תוכלנה לבוא פעולות גדולות ומרובות בבית ישראל העזוב מפקוח ותיקון ותיוהא חזי ביה, ורק ע"י קישור הרבים מצירוף גבירי ישראל הראשים, החכמים, המשכילים אשר יראת ה' ואהבת אומתם עצורה בלבם וכאש צרבת בעצמותם, ואשר לא אלמן ישראל מכמו אלה, והנם רק מפוזרים ומפורדים זה בכה וזה בכה, ואשר עליהם נאמר „ורב שלום בניך" ואמרו חז"ל ע"ז „אל תקרא בניך אלא בוניך" ור"ל שאין לתאר בשם בנים רק לאלה הבונים הפרצות אשר בחומת האומה. ועל יסוד ומוסד זה תמכו יחידים הנ"ל את יתודותיהם ויצאו כלם חוצץ לעשות את ההכנות, שנקוים בהמשך הזמן — נשורנו ולא רחוק — אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו כו', והמשך הכתוב כן הוא כי מוסב על הזמן שדבר והזכיר הנביא בפסוקים הקודמים לזה, שכתוב שם „חזקו עלי דבריכם" „אמרתם שוא עבוד אלקים" כו' „הלכנו קדורנית" כו' „ואנחנו מאשרים זדים" ועל כל אלה אמר הנביא קדוש ה' אז *) בעת שאלו הולכי קדימה יפלסו נתיבם ויהפכו את הקערה על פיה אז באה גם העת ליראי ה' ולחושבי עמם לעמוד בפרץ, לספח ולצרף כחות נעלים לקנא את קנאת האמת ולעצור בעד השקר מלהתהפך על ימין ועל שמאל ובקשו ומצאו לזה עצות ותחבולות כאשר יבואר במכתבי „המטרות". וזאת עשו יחידי סגולה הנ"ל לקחו איש אחד והושיבוהו על משך זמן לסדר בחוברת מיוחדת כל הדברים והמאמרים אשר ליראי ה' ואוהבי עמם המשכילים ע"ד אמת לדבר בעת הזאת, והדברים לקוחים מדברי חז"ל מדיני „מחאה" ו„ערבות" ושם מבואר באר היטב מעט מהפרצות אשר בחומת האומה אשר ע"ז נאמר „וכשלו איש באחיו" ודרשו חז"ל „איש בעון אחיו" וכו' ור"ל העון הגדול לראות בצרת אחיו ולעמוד מנגד כ"א בפני עצמו: ושם נמצאו מאמרים מלהיבי לב כל קורא בהם כאשר הוכיח הנסיון שכל מי שקרא בהחוברת—כ"י — איזה מאמרים נתעורר מאד עליהם וגמר עליהם את ההלל, ואת החוברות הנ"ל הם חושבים למסרה בדפוס ולהפיצה בישראל גדולי וחשובי הזמן, ובין הגבירים האדירים אילי הכסף בכדי שבזה יקוים „אז נדברו יראי ה' כו'" שיהי' לכלם שפה אחת ודברים אחדים, ושיצורפו לדעה אחת להיות נכונים למטרה ופעולה אחת — ולא שימשך

---

*) יעוין בס' מלאכי ב' ג' ויראה אמתת הרעיון הזה.

זה לבאן וזה לבאן — . וסדר הדבר כן הוא: להיות החוברת הזאת נדפס על חשבון האגודה כאשר יופיע מבית הדפוס — ותהיה נכרכת בכריכה מפוארה ונהדרה — ויכתב עלי שער הספר 'כי היא באה מאת רבים המשכללים בנין האגודה „מחזיקי הדת”, ותשולח חנם לכל איש מבעלי היכולת בכל עיר ועיר אתר ואתר. ובלי תפונה האיש אשר יקבלנה לא יתאפק מלהגות בה — אחרי שהספר הוא רב הכמות והאיכות כתוב בלשון ערב ומועיל לפי רוח הזמן — וכל איש אשר לבו שלם עם ד' ותורתו ולעמו ישראל, בוראי לא יסוג אחור מלתת ידו להחבורה הנעלה, ואחרי שיקראו את הספר יתברר להם כל הענין ויותר להם כל הספקות; ולא נחש"ו יש"א' וכפ"ט היראים והחרדים על קיום אחדות אומתם וכבודה, לעבור על דברי רבינו יונה בספרי „שערי תשובה” (סי' קס"ח) וז"ל „ועתה נפרש ענין עונש הפורשים מדרכי צבור בהתאסף ראשי עם וקהלות הקודש לעבוד את ה' (ר"ל לבקש תקנת וטובת האימה) ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצוה, הנה הם מקדישים את השם יתגדל ויתקדש שנאמר „ויהי בישורון מלך בהתאסף כו'” שהקב"ה מתעלה ומתהלל בעולמו באסיפתם ועבודתם, והאיש הפורש עצמו מדרכי הצבור הנה הוא כמקטרג על הסכמת עבודת ה' כו' והוא בכלל הכתות שזכרנו שהם בוזים דבר ה', ואין להם חלק לעוה"ב, והשנית: כי הם מניעים לב חלושי הדעת בפרישתם מדרכי הצבור והנם מן המחטיאים את הרבים עכ"ל דבריו הקדושים, וכדאי הוא לסמוך עליו. גם כבר נמצאו בני עליה אף שהמה מעטים לע"ע המפוזרים בערי ישראל אשר יעסקו בזה הענין בכל לב ונפש; וללקט לאסוף חברים מקשיבים לקול דברי החוברת והם יפיצו את החוברת בין מכירהם ומיודעיהם, ועוד דברים רבים אשר יקבלו עליהם לעשות; אז באופן כזה נקל לאחד הלבבות מאלפים ורבבות אנשים במלא מובן המלה, ואחר שתמצא גבורה מרבים תמצא עצה מחכמים, ולא תהיה חומת אומתנו כעיר פרוצה אין חומה ורק להמשפט הזה נבוא ע"י הקשר הנ"ל שיעשה „ברק הבית”, בכל אשר ימצאו בדק, יתקנו את החורים וסדקים כפי כח ויכולת האפשרי, ובדרך כלל אם תהיה קיפה כללית וחברה כללית מעין החברה „כל ישראל חברים” ו„מפיצי השכלה”, אז ימצאו הרבה מה להתקן, וידאגו איך להרים את קרן האומה, התורה והיראה בדרך השכל, בעצות ותחבולות ישרות, וכאשר יבואר במכתבי המטרות הרבים.

כבר הראונו והוכיח לנו למדי הנסיון בעת הזאת, איך שהוקל כובד המלאכה מרבים ע"י עצות ותחבולות אשר תבאנה מאנשי לב, ובאופן שלוא לא ראינו זאת בעינינו לא היה מקום בשכלנו להאמין כזאת אולם בעד כבוד האומה והורתנו לא תמצא ולא תראה איזו חכמה, עצה ותחבולה, ומזה הננו עומדים במצבנו הנוכחי בעוה"ר. ולכן נתעוררו הנ"ל לתת לכה"פ מעט מכבוד השפחה אל הגבירה—וה' הטוב יתן חן הדבר בעיני אנשים שיצאו לעזרה להביא הדבר— אשר מרפא בכנפיה — מכח אל הפועל.

מטרות הרוחניות.

בפרוע פרעות ב„ישראל בהתנדב ראשי עם' כי כשבא פרצות לב"י, „אשר פרצו רבים על עזבם את ה' יתנדב העם לשוב בתשובה ע"ז ברכו את ה'.

מטרת הרוחניות מהענין הזה הוא א) להעמיד מטיפים מורי־העם ומאשריו אשר המה יהיו מהמובחרים והמצוינים אשר כחם בפיהם ושיהיו בקיאים בספרי המחקר כספר „הכוזרי" „ובית אלקים" ויתר ספרי אמונה והמה יבחרו כל הפנינים הנמצאים ביתר הספרים השייכים לזה, ויבשרו צדק בקהל רב וירעיפו טל של תחיה על תלמי לבות בני עמנו, יאזרו זיקות אש דת וינטעו בלבית עם הארץ מדות ומוסרים אמונה ודעת, יחזקו ידים רפות ויחיו את העצמות היבשות... לנחותם במעגל יושר ולהורותם דעת כו'. גם ינהגו מנהג שמואל הרמתי שלא להנות משום אדם בכל מקום שיבואו, ואז אם יהיו דומים למלאכי ה' צבאות וכפ"י רש"י שאינם צריכים לשום דבר, אז יבוקשו תורה מפיהם, ופעולתם תהיה רצויה בעיני אלקים ואנשים, ותכלית כוונתם לא תהיה ליסר ולאיים שום איש כהמגידים הנושנים לפתוח את כל שבעי מרורי הגיהנום... ולהראותם בעליל, זאת לא זאת כי אם להודיע יסודות הדת והשתלשלות הקבלה ולקיים „והידעת לבניך ולבני בניך כו'" ר"ל להורות וללמד להאבות והבנים שחסרה להם ידיעה זו — ולא מגידים יקרא שמם כי אם נואמים (רעדנער) נאים! — וכבר נודע מהבקיאים בספרי אמונה שבכח ספרים הנ"ל להראות מאור הרוחני לכל איש בעל השכל כמו שביבי וקרני אור השמש המפיצים נגוהם ואור בהירם, לעיני כל בשר ובאופן שנמנעת ההכתיבה; ואם כף המאזנים של השקר נתמלאה בדעות חפשיות עד קצה האחרון הנוטה לשיטת ההפקרות והכפירה... ר"ל בווראי מחויבים אנחנו מדין מחאה וערבות — כל ישראל ערבין זב"ז — להניח בכף השניה מעט מן האמת למען ידחה ויכריע הרבה מן השקר, והנסיון הורה שפריקת העול בא מזה יען שהם כהתינוקות שנשבו בין העכו"ם שקלטו במרה גדושה מן השקר ומן האמת — אשר בארו לנו ספרי אמונה — לא קלטו מאומה, וכתב היהדות החרות על לוח לבם דומה ככתב שעל זכוכית החלון אשר יעבור וימחק בהבל פה, ולא נכר מקומו והיה כלא היה. ומה גרמה לכל אלה רק הם הספרים ההבלים ספרי לצון וספרי עגבים (ראָמאנען) שנהרבו ושנשרצו בזמננו ואשר רק הם השחיתו התעיבו כל חלקה טובה בלבות של בני הנעורים, אשר הם כאפרוחים שלא נתפתחו כל צרכן, ואינם מרגישים את הקרירות שנחלו ע"י הספרים הנ"ל, אולם אם הובלו — ע"י ספרי אמונה ודת — אח"כ והוצגו על אם הדרך האמת אז פקחו את עיניהם לראות האור הגדול הגנוז בהם... ובפה מלא אמרו שנהחזקו ונתחלמו אחרי רפותם — הן ולאו ורפיה בידם — מרוח היום... ודי למבין.

ב) לאסיף ולקבץ אל מקום אחד ע"י אומן לאותו דבר, את כל הפנינים הנמצאים בעניני חזוק הדת, בכל הספרים: הן מהראשונים כמו ספרי רס"ג, ורמב"ם, רשב"ג ורי"ה ז"ל ועוד, והן מהאחרונים כספרי: רי"צ מעקלענבורג, רמח"ל ומלבי"ם ז"ל ודומיהם, את כל אלה להכניסם אל ספר אחד ואשר מזה

יטיפו מטיפי החברה בלשון נועם ובטוב טעם ודעת ע"ד האמונה והשכלה שהם ילכו שלובי יד. והאחת לא תצרור את השניה.

ג) לדאוג בעד החנוך שבעמנו—אשר בזה רבו הקלקולים מאד—, ולעשות ע"י אמוני-פדגוגים גדולים, ספרים הראוים לקטנים, לקיים בהם „והגדת לבניך" „ולמען הספר באזני בנך" ובהספרים הנ"ל יהיה הידיעה הנכונה אשר לרגל הילדים, שם יהיה מבואר באר היטב מוסדות הדת על מה אדניה הטבעו נלקחות מן הספרים הנ"ל וגם תבונת הדורות יבאו שם, וכמו הילד הלומד מעשה מחט ובמשך איזה שנים התלמד עצמו לעשות מעשה אומן, אשר גם החכמים שבדור שלא למדו את האומנות אין באפשרם להקותו ולעשות כמעשהו. וע"ז יאמר „אין חכם כבעל הנסיון", כן בנידן דידן הנער אשר יהיה בקי בענין זה מפי ספרים וסופרים ידע בזה אחר הלימוד רב יתר מהחכמים שלא למדו בזאת והמהחנכים והמחנכים שקדשו שם שמים בפעליהם: האם יציע מאמר מספר „הכוזרי" ולמחרתו מס' „בית אלקים" „ודעת התבונות" והדומים, ולקיים בזה „ללמד בני יהודה קשת" וספרים הנ"ל יהיו בלשון עברית צחה ואשר ימשכו את לב הנערים, וגם יעתקו אותם בשפות אחרות לועזות ללמד מהם כתב ולשון, גם לעשות „באור" על התפלות כל מלה ומלה, ובמלא המיבן, לדוגמא: את פרוש המלות „מלך, עוזר ומושיע ומגן" לבאר למה נקרא בשם „מלך" ומתי נקרא בשם זה? מתי נקרא בשם „עוזר" ומתי בשם „מגן" וכן כולן, ולבאר את הכוונות פשטיות, להודיע מכל אשר קרה ונעשה בזמן העבר, ואיך שהננו רואים השגחה פרטית על כל שעל ושעל, והנהגת ה' בכל דבר וכמו שמלכותא דארעא שורר בכל עבר ופנה כן הוא מלכותא דשמיא כו'. ואז אם הנער ילמד בימי ילדותו ספר כזה „אז גם כי יזקין כו'" יען כי בעוד שהנער הוא נער הוא יפה לקליטה, רק בהעת ההיא כדאי לטעת על תלמי לבבו נטעי נעמנים, יען כי הדברים יהיה חקוקים עמוק כמו בציפורן שמיר בלבו, וידוע כי האדם הוא עיר פרא יולד ובדרך שמוליכין לו כו', ואז בטרם נשרש בלבו ומצא לו משכן בטוח האורח שאינו הגון, הוא השטן וי"ה ומ"ה — הלא יצר האדם רע מנעוריו, עוד בגיחו מרחם אמו? וכדברי הנעים זמירות „הן בעון חוללתי ובחטא כו'" — שאז הוא כהחלת ברייתו ואז יהיה אצלו האמת צדיק הראשון בריבו, טרם יטעם מעין הדעת, אשר בעת החי' הזאת יצאה הזוהמה אשר נמצאה בפרי העץ מן הכח אל הפועל ביהר עז! — גם לפני ההמון יוכשר מאד העתקת סדור תפלה הנ"ל, ונכון גם להעתיקו ביתר לשונות; ובעזה"י בעת שהמספקחים בתקנת הכלל יבואו אל מקומם, יבקשו עצות איך להנהיג ולסדר את הדבר היינו: שיהיה לזה הלימוד איש מיוחד ומקום מיוחד וזמן מיוחד, וזה הלימוד יהיה העיקר בין מצד האנשים המיוחדים רק לזה מצד הרחבת יתר ובין כל המכשירים לזה והדבר יהי ראש וראשון: וביחוד נחוץ הדבר להנערים המבקרים את „בתי-הספר", להם נחוץ מאד ללמדם את עקרי הדת, וללמדם קשת למען יהיו נאזרים בגבורת אמונה נאמנה לעמוד הכן נגד מנגדיהם... ומשטיניהם... הרבים הסובבים אותם כידוע.

ד) לעשות ספרים בשפה המדוברת (זשארגאָן) במינים שונים: בדרך שיר ומליצה, ובדרך סיפור מקורות בית ישראל, מעשים אשר חותם האמת עליהם, ולהודיע מראש להקוראים שאין לספק באמתת הדברים יען כי עידי קיום

נצבים וקיימים ע"ז; גם יכהבו בדרך החקירה והוכוח כספר „עם סגולה" שיח ושיג מאמין עם שאינו מאמין, ואשר שם נצבת כמו חי תמונת האמת הנלקחת „מכפרי אמונה" ואשר המה יוכיחו ויבארו את האמת מיעודי התורה, אשר אחרי כן במשך אלפים שנה דוכיח ע"ז הנסיון, ונתקיים אחת לאחת, ואשר מזה שאבו את האמונה הטהורה באמתת תורה שבכתב והורה שבע"פ ונוכחו שזו וזו הורת אמת הן. ובהחוברות במאמר רביעי ידובר בזה הרבה. גם נעשה ע"י אומנים הבקיאים בלה"ק שירים יקרים אשר עליהם יהיה שפוך רוח חן, ומושכת את הלב ויבאר במו קורות ב"י מהחלה ועד סוף, וגם יעשו לזה „מעלאדיען" לעורר בקהל עם בכנופי' בעת משתה ושמחה, אשר אז — כטוב לבם ביין — לב דמסובין הצוהלים רחבים כפתחו של אולם לבלוע כביכורה בטרם קיץ את כל אשר ישמע לאוזן, והוא ככם חיים המעורב במאכל ומשתה להבריאו ולהחלימו...

ה) ליסד „רעדאקציאָן" בעד האגודה ולהוציא לאור מכ"ע מוקדש לעניני אמונה ודת, כי רבם ככלם מהחברים יהיו מאנשי לב וכל אחד יעמיק בשכלו למצוא רעיון להרמת קרן האגודה; וגם יודיעו מחדשות התבל וימצאו מאמרים נכבדים אשר מהם יהיו מאומתים דברי חז"ל, וכבר נתבאר מאמר אחד מס' „הזוהר" אשר עד הנה נהחשב עם המאמרים שאין בהם פשט רק סודו: בעניני דכוכבא דשביט, וכעת שנמצא בעולם המחזה (מיקראָסקאָפ) והכמת ה„אסטראָ-נאָמיע" הוקמה על גם בענינה דכוכא דשביט הנ"ל ע"י הכלי זכוכית המגדלת לעינינו, כן מצייר אותו ספר דזוהר הנ"ל. ואם עשרת אלפים איש מאנשי לב יחפשו את האמת בדרך שכללנו, ימצאו אוצרות שפונות כספר אמונת חכמים, שיגע בזה הרבה — ומצא, וכל א"וא מהחברים אשר ימצא איזה דבר ישלחנה אל המרכז ושם יבורר היטב ע"י המפקחים ודמנצחים על המלאכה — מלאכת הקודש, ודם ידפסוה בשם פלאי; ובהחוברת ידובר ויפהך שאלות גדולות ונכבדות בהנאי החיים הגשמים והרוחנים אשר במצב רעוע הם. — ועוד נמצא אתנו כמרות כהנה וכהנה, אך באמת אין כוונתנו להגיד שדוקא זאת נעשה ולא אחרת — לא כן! כי יוכל היות שבעת אשר יתאספו העדרים לגול את האבן — אבן מעל פי הבאר — באר של חיי התורה, וימצאון אז חכמים בכמות ואיכות והם בעומק שכלם יוסיפו עוד מטרות אחרות זולהם. גם אי אפשר לדעת מה העת ההיא תדרש? ולכן לא נוכל עוד להחליט החלטה גמורה. ומעשינו כעת הוא רק כלי אומנות בידנו שנוכל לעשות בעת המוכשרת את כל דבר אשר יבוא לפנינו, וכמו שלא ידע האומן אשר כלי אומנות בידו מה שיבוא לידו ותקן, כן אנחנו לא נוכל עוד לידע כל דבר בפרטות, וכל אילו המטרות שהבאנו עד כה הם רק מעט מזער, בתמונת „זעיר אנפין" ולקחנום רק לדוגמה להשיב כהלכה לכל שואל בענין מה היא האגודה הזאת? ומה עתידותיה כי ניחל לה? ולזה „תשובה קצרה" בצדו. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנהיה מהמזכים את הרבים ונזכה לגמור בכי טוב את אשר החלנו.

ג

מטרות גשמיות.

„שפיל ואזיל בר אווזא ועיניהו מטייפי".

אם יבוא הדבר לגדר התחלה בעת שתצא החוברת מבית הדפוס ובמשך שלשה שנים יתאגדו ויתחברו והיו לאיש אחד עשרים אלפים אנשים אשר להם מרכז אשר משם ידברו אוהבי עמם יראי ה' איש אל רעהו להודיע ולפרסם מכל דבר הנוגע להאגודה, לחבריה במשך ירח ימים. ויען שכל החברים הנם מפוזרים בערי ישראל ועל פי הרוב המשכילים על דבר אמת, והיראים אשר המה מבעלי היכולת המה הנכבדים אשר דבריהם נשמעים, וע"כ בענינים הנוגעים אל הכלל בגשמיות, לא נוכל לחשבם במספר עשרים אלף כי אם לכמה מאות אלפים, יען שהחברים יהיו עושים ומעשים גם לאחרים, הזריזים מקדימים, והמה יאזרו זיקות אהבה ל„הרעיון" הנכבד גם בלב אחרים ויסיעו כסף תועפות (!) גם משאר המון בית יעקב אשר עדנה לא באו בבית החברה הרוממה ועדיין לא הבינו את מעגלותיו הנסתרות והנשגבות; ואף אם באיזה עיר יהיו אחדים מבני ברית החברה אז היחידים האלה יזכו כל העיר, ואחד ממשפחה יזכה כל המשפחה, בגדר הוראת שעה בדברים הנוגעים להכלל להצלת הרבים בגשמיות, מבלי הודיעם מראש פרטי הענין (!!), בוודאי החוב על כל זרע ישראל שיקדימו רפואה למכה ולכל תקלה שלא תבוא, ולא יהיה הדבר כאיש המוטל על ערש דוי במחלה מסוכנת ונצרך לו לסמי תרופה המובא מחו"ל מעבר לים, האם ישולח אז שליח למדה"י להביא את הסמים? כן „מחלת בת עמנו" אשר כל איש אשר רק מעט מוח בקדקדו בין יבין שמאד ראוי והגון לכל איש בעל בעמיו להשתדל ולהתאמץ בעוד מועד, להקים חברה כנ"ל על תלה, ושיהי' בתקופתנו זה כדוגמת דורו של „רבינו הקדוש" ודורו של „רב אסי" שהיו אז תורה וגדולה במקום אחד, אשר אז חיזקה הגדולה את התורה גם לכל הכלל כלו, כידוע וגם בדורנו ראוי והגון שגבורת הרבים תהיה מעדת ראשי ישראל חכמי לב המשכילים על דבר אמת והחרדים על כבוד תורתנו ועל כבוד עמנו. — והעומדים בראש ההנהגה, לפקח ולטכס עצה בעד הכלל יהיו מעיני העדה, ובאופן זה במציאות להתקיים בימינו „אמת מארץ הצמח", כאשר יבואר באר היטב במכתב „מטרות רוחניות", וכבר נאמר ע"ז הפרט רעיון הנמצא בגמרא שאמר החסיד להמסקל מרשותו לרה"ר „עד מתי כו' ?" ובעת הזאת רה"ר של כל איש ישראל איננו בתוקף ה להכלל והן להפרט, ולזאת ראוי לחזק הרה"ר ובאופן שאמרנו שיהיו גבירי ישראל בעלי הנפש, החכמים בבני ישראל כעצמות וגידים אשר בגוף האדם לחבר את היריעות בקרסים ולולאות שיהי' האוהל אחד; והדבר הזה לא נפלא הוא ממנו להוציאו לפעולות — ברשיון הממשלה — אם אך לא ייגעו ולא ייעפו אנשי הכסף ואנשי הרוח בקרבנו. וגם על שעת השלום והשלוה בעת שכל דבר הוא על מכונו... הקשה כבר הרה"ג רב אליהו לעווינזאהן ז"ל פאר הדור והדרו ז"ל, „הלא כל קאנטאר יפקד אנשים להנהיג המסחר, ולפי גודל הקאנטאר כן יגדל שכרם, וא"כ התמיה נשגבה על הנוי ישראל כלו שאינם לוקחים אנשים, או לכה"פ איש אחד מהחכמים וידועים שהם יעסקו בטובת הכלל

להקדים רפואה למכה שלא תבוא, ותקנה לכל תקלה ומכשול שלא תבוא!".

ישנם ענינים במקומות הרבה שהם בדמיון עגלות טעונות עם משא וחֲמר הדורש רעתם מנהיגם ועגלות ההמה נאלצים לעבור מראשו וחודו של הר גבוה ועקום עד תחתיתו, ובדרך מורד ההר גומות והתחתים, אשר בהסיח הדעת מעט תוכל להתהפך, ובפרט שתעבור מתחלה ועד סוף בלי שום רוכב ומנהיג אשר ישים עינו לטובה על משא העגלות, ולא נמצא בשום מקום איש שיהיה בידו כח וחיל מגבורות הרבים שיהיה רוכב ומנהיג ואף לאחוז ברסן מעט, שלא תתהפך העגלה המלאה עמיר — בני ישראל — לא נמצא, ולזאת ידוע שכמה עגלות טעונות ממשא של נפשות בית ישראל נתהפכו נלכדו ונחמסו, ואין איש שם על לב!! וכעור ההולך בגפו במקום סכנה בוודאי יכשול ויפול ברעה יען שעיניו אינם מאירות לו, כן בית ישראל כעורים מגששים באפלה מחסרון קביעות עיני העדה לפקוח על תקנתן להצילם מרעתם, וכמעט אין עוזר ותומך. ואפשר שע"ז רמז לנו ר' יוסי שקרא לאשתו ביתו להודיענו שכמו בביתו של יחיד, שאם יתנהג בלא סדרים יהרס ויחרב, כן בב"י ביחוד כדאי שיהי' מפקחים ומסדרים סדרים, ור"ל. וזה לשון המדרש על הפסוק, „ויהי ה' לך לאור עולם" אימתי בזמן שתהא כלכם אגודה אחת כו', בנוהג שבעולם אם נוטל אדם אגודה של קנה שמא יוכל לשברם בבת אחת? ואלו נוטלין אחת אחת אפילו תינוק משברן! כשהם אגודים יחד הם מקבלים „פני שכינה". עכ"ל המדרש, והתנאי של המדרש באמרו אימתי לוקח מהדין של לשון יחיד באמרו „ויהי לך כו' ומבאר המדרש שהוא תנאי שדוקא אם יהיו כל ישראל אגודים ויהיו כגוף אחד שהעין מביט לא לעצמו בלבד והידים והרגלים אשר שם נמצאו הגבורה ואומץ כח לא לעצמם בלבד הם פועלים פעולהם, כ"א משתתף בפעולות בכל הגוף, ואם כ"א מכלי „המכונה" עושים פעולתם, אז עומדת היא המכונה ומתנהלת כתיקונה, כן בב"י שהוא גוף אחד, ראוי שכל אחד בכחו הפרטי אשר חנן אותו ה' יעזור ויועיל להכלל כלו, יען שכל איש הוא אבר הכלל ולכן ראוי להנהיג מנהג ודרך אברי הגוף שכל אחד יעמול בעד משנהו, והוא עצמו יהנה מעמלו כמו שאר האברים, וע"ז נאמר אל יתהלל החכם בחכמתו כו' והכוונה שיחזיק לעצמו בלבד וכן הגבור והעשיר, ולזאת מדייק הכתוב „ב ח כ מ ת ו" ולא כתב ב ח כ מ ה, וכן השאר, ואם באופן זה יהיה „אז יהיה ה' לך לאור עולם", ואז הם מקבלים פני שכינה, והוא השגחה נכרת ומורגשת בחיים בדרך שאור פני ההשגחה יתן אור וזוהר בעולם, וזה לשון ל„אור עולם", ויש בזה דברים ארוכים, אך משום אהבת העולם להקיצור בהכרח לקצר, והחכם יראה בזה בעיניו המאירות כמו ע"י זכוכית מגדלת, ושלום על ישראל.

רואים אנחנו את פני הקורא והנה דברי „מחזיקי הדת" — „תוכן ע נ י נ ם ומטרותיהם ה ר ו ח נ י ו ת ו ה ג ש מ י ו ת" גם יחד לא עוררו בקרבו רגשות נעלים או שצף קצף, שמחה או עצב, כי אם בצחוק קל על שפתיו עבר על פני הדברים האלה, כמו על כל שיחות בטלנים, אשר שמע וקרא כבר פעמים הרבה, והוא אומר, כי בשם שלא נאה לאנשי ה א ג ו ד ה הזאת השם „מ ח ז י ק י

הדת" שלקחו הם לעצמם, כן לא יאה להם השם „מזיקי הדת", שנתנו למו אלה אשר שמעו את שמעם וערכם האמתי אינם יודעים, כי אנשי האגודה הזאת אינם יכולים לא לחזק ולא להזיק. ואם הקורא מבקש אות, די לו לזכור את מעשי „מחזיקי הדת" בלונדון ואת קצם — את הצחוק והלעג אשר נחלו במקומם ובכל מקום. ואין לנו לבקש אות בארץ אחרת, לראות כי כל פחם של „מחזיקי הדת" הוא רק להביא סערה בצלוחית מים, בדעתנו כי בעיר אשר בה יושבים מיסדי האגודה הזאת, אין אף „תלמוד תורה" משפלות ידי יושביה, והאנשים האלה מתנשאים לאמר: אנחנו ניסד חברה בת עשרים אלף חברים ונעמוד בראש האומה כלה!

„Gott wie gross ist dein Thiergarten"!

אבל המיסדים לא כן יחשובו, והם קוראים לדבריהם הנאמרים למעלה בשם — „דבר אלהים", ורק חסד הם עושים עם הקורא, בהרשותם לו לקרוא דבריהם כשהוא יושב, באמרם „בראשית דבר" *):

„לפי דעת המיסדים אשר ירו את אבן הפינה של החברה מקיצי נרדמים ו„מחזיקי הדת" המגלים דעתם מפי כתבם, הענין אשר הרו והגו הוא „דבר אלקים" נקרא, ואם כי עגלון מלך מואב בשמעו כזה נאמר עליו „ויקם מעל הכסא" מפני כבוד ה', אך לנו מקבלי התורה בשמענו כזאת: לנו נתנה רשות לשבת תחתינו) (המיסדים שכחו, כי דבר אלהים ביד אהוד היה חרב פיפיות, אשר נתקעה בבטן עגלון ויבא גם הנצב אחר הלהב, ובעט אשר בידם, הברזל קהה מאד ואינו יכול לדקור אף דקירה כל שהיא), לא נעמוד עצמנו ממושבותנו בגופנו, כי אם בנפשנו ורוחנו, ר"ל רוחנו יתנשא עַל לתת כבוד לה' ולתורתו לחפש ולבדוק בבינתנו ושעיפינו במה נוכל לתת יקר וגדולה לאלקינו — ולכן (?) מן הראוי שכל איש יקבלנה כדבר אלקים המדבר מתוך גרונם (!) (של המיסדים) ולבו יהגה אימה כקול אלקים הקורא אליו (!!!)".

בדברים האלה ישנה אמנם סכלות לא מעט, אבל אין בהם די בערות לעורר תנועה. כל מי שהוא קורא רגיל בכתבי העתים רואה, כי כותבי דברי האגודה „מחזיקי הדת", קראו מה"ע לסירוגין, ודברים מקוטעים שהם זוכרים מהמאמרים שקראו, הם אומרים לקנות בשנוי קצת.

הם שמעו, כי בשנים הראשונות לרעיון הישוב, בצורתו החדשה, נמצאו אנשי לב ומות נואמי נאום נפלאים, אשר השמיעו מדברותיהם בערים הרבה בשבח חבת הארץ חנם אין כסף; וכן שמעו כי המשכילים ה„חלבונה ר"ל" אומרים שנחוץ ליסד בית מדרש גבוה לחכמת ישראל, אשר ממנו יצאו מטיפים חכימים לישראל, ויאמרו מיסדי האגודה לעשות את הדבר גם הם רק באופן אחר—למה לו לנואם נאום ללמוד שנים אחרות לאסוף חכמה ודעת, אם הם יעשו את הדבר ע"י ספר אחד, אשר מחברו יהיה חכם כהאיש אשר בחרו בו לכהוב למו את „תוכן ענינם" וכו'?

*) מחזיקים אנחנו טובה מרובה לה' א. ל. ר—ן מז. שטרח הרבה להעתיק לנו כל כתבי מה"ד, ושלח לנו גם מכתבים רבים הנוגעים לאגודה הזאת. המו"ל.

רבים מדברים על דבר החנוך איך לאחד תורה וחכמה כאחד ואומרים, כי לדבר הזה נחוצים בתי ספר מתוקנים, וכי כל המלמדים והמורים יהיו בעצה אחת בדבר תוכן הלמודים, ומיסדי האגודה אומרים גם הם לפתור את השאלה הזאת רק באופן אחר קצת ובנקל — הם יחברו ספר למוד, אשר בו יבא גם מעט דרוש, למשל: „מתי נקרא עוזר ומתי נקרא מגן" וכו', ואת הספר הזה יתרגמו רוסית ואשכנזית והתלמיד יקרא בעינו האחת בספר ובשניה בתרגום, ויהיה פעם אחת ליודע תורה, שפת עבר ושפות אחרות; הן לפנים למדו רבים לכתוב צחות מ„הקדמות", ושפת הארץ משער הגמרא, עאכו"כ שילמוד דור יולד שפת עבר ושפות אחרות מספר החנוך הזה ותרגומיו!

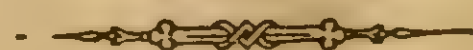
המיסדים שמעו, כי כל כחם של מחרפי עם ישראל בכלל, באשר אין לנו בא כח העם כלו, אשר יוכל ע"פ דינא דמלכותא לתבוע עלבון הגוי כלו, וכי חסר גדול תעשה עמנו הממשלה הרוממה אם תצוה כי יבחר ועד תמידי כועד הרבנים הזמני, אשר נבחר על ידי כל בני ישראל, והועד התמידי יהיה המליץ בין הממשלה והעם. הוא ישגיח על מוסדי הצדקה, על החנוך, על בחירות רבני התורה והעדה וישפוט בין הערים והרבנים אם ריב ביניהם וכו' וכו'. הועד יביע רגשות אמון של כל בני ישראל, ויבאר כל צרכי העם וכדומה. מיסדי האגודה שמעו דברים מקוטעים מזה, ויאמרו לעשות את הדבר גם הם כדרכם, רק בשנוי קצת — הם בכבודם ובעצמם יעמדו בראש האומה בלי כל בחירה, רק עשרים אלף איש מבני ישראל יתנו כל אחד שקלים אחדים לשנה, וראשי האגודה יהיו בטובם באי כח העם...

הכלל בכל דברי „מחזיקי הדת" רואים אנחנו בטלנות נפרזה, והאם אנשים כאלה ודברים כאלה יכולים לעשות גדולות, לאסוף סביבם מספר גדול מבני ישראל? הכל מודים שיש מות בקדקד בני ישראל, וכל זמן שיש מות בקדקדם לא ישמעו לפטפוטי מילין כאלה, ואין לפחוד פן תהיה באמת חברה גדולה כזאת בישראל, והיא תשתמש בכסף הנקבץ על ידה למטרות אחרות, שאינן כתובות בדבריה. בכל דברי „מחזיקי הדת" לא נמצא למשל, אף מלה אחת בדבר יחוסם לחבת ציון, ובכל זאת הדבר הראשון אשר עשו היה לנסות להזיק לישוב — אם לא עלתה בידם להזיק לא הם אשמים בזה, כי מצדם עשו כל מה שיכלו, וגם לא הדרו פני זקן גאוני זמננו וישלחו לו מכתבי פלסתר ועליהם תמונות זרות על אשר שלח טלגרמה להשתתף בצערם של החובבים על מות איש אשר עמל הרבה להשיג רשיון הממשלה לחברת התמיכה. ורוב מעשי „מחזיקי הדת" להזיק לציון הלא גלוים וידועים לרבים, ואם כן — אומרים לנו — מה נעשה אם אנשי האגודה ישתמשו בכסף שיאספו לדברים רעים ומסוכנים שאין במטרותיהם הכתובות. ועל זה נאמר, כי פחד שוא הוא, כי ישראל לא ירבו לתת כסף לאנשים כאלה, בדעתם כי הדפסת הספרים הנחוצים לענין „מחזיקי הדת" הלא תעלה רק לאיזו מאות רובל, וכל אחד יגיד כי אין לקבץ כסף מכל העם לדבר קטן כזה, והוצאות שלא יוכלו להראותן לעין כל, איש לא יאמין בהן כי יוציאו אותן. ועל אדות נואמי נאום, יאמר כל איש, אם ישנם באמת אנשים אשר קנאת הדת תאכלם, הם ידברו בעצמם מבלי לחכות עד אשר „מחזיקי הדת" ישלחו אותם. והן מחזיקי הדת מתימרים בכבוד

הַגבירים אשר באגודתם עד שהגבירים עומדים אצלם בשורה הראשונה והרבנים—אחריהם והאם אינם יכולים הגבירים האלה לנהל מטיפים שנים שלשה בלחם לפי הטף. הן חובב ציון אחד נתן עשרים אלף רובל להוציא אוצר היהדות, ואם העשירים שבין מחזיקי הדת, אם באמת עשירים הם והגם מסורים לעניננם בכל לבם, הלא יתנו לפחות עשרת אלפים רובל, וכבר אפשר יהיה להו"ל את כל הספרים הנפלאים ולשלוח מטיפים במשך שתים שלש שנה, ואם הם אינם עושים כן ואומרים כי על גבירים רק להת עצות טובות ולכתוב כתבי פלסתר, איך יואל העם להת כסף, מבלי לדעת חשבון נכון מה נעשה בכספם? מחזיקי הדת צדקו מאד בכעסם על חברת התמיכה, כי מלבד שהיא טובה לציון, היא הרגילה את עמנו כי ענין כללי צריך להיות גלוי לכל וכו', נחוץ להדפים חשבון גלוי לכל, והן הרוצה באמת בחזוק הדת יודע כי אין חזוק הדת גדול מרעיון הישוב, ומי שלא ליתן לישוב עאכו"כ שלא יתן למחזיקי הדת.

סוף דבר אם חושבים אנחנו את בני־ישראל לעם חכם ונבון, אז בכל פנות שאנו פונים אין כל פחד מפני החפץ ליסד אגודת „מחזיקי הדת", ורק במעות נהיו בטלנים אחדים לגבורים לשעה קלה, ואחרי ששמע כל ישראל דברי „מחזיקי הדת" גדול יהיה הצחוק מדן ועד באר שבע, ואין צריך לומר כי איש לא יפחד עוד פן תהיה מפלגה חדשה בישראל אשר קיומה הפרטי יקר בעיניה מקיום הכלל, ופחד רבים לא פחד...

המו"ל.

מכתב להזכיר.

אין חכם כבעל הנסיון, ואם אין ביד כל אדם להיות בעל נסיונות רבים, ביד רבים לדעת נסיונות הרבה מימים עברו על ידי התבוננות ועיון בדבר הימים שבכל התקופות. ובאשר אין כל חדש בהחלט תחת השמש, וכל דבר כבר היה לעולמים בצורה ידועה, לכן מי האיש החפץ לראות את הנולד מרעיונות ותנועות שונים שבהוה, עליו לשום פניו אל העבר למצא פתרון. במאמרנו „לא פחד" דברנו רק על אגודה אחת בפרט, כי היא לא תוכל להזיק לישראל ולאחדותו; ולמען דעת כי בכלל אין פרוד הדעות גדול אצלנו עד לחלק את מחנה ישראל לשני מחנות גדולים, או גם אחד גדול ואחד קטן, טוב להזכיר את „מלחמת הדעות" במחנה ישראל בדור העבר, אם אז, עת היה רחב הפרץ בין המשכילים והחרדים, לא היה כל בדק בבית ישראל, עתה סר הפחד כלו פן ישוב ריב מפלגות זה להפיל קיר מבית ישראל. לדעת את המלחמה אשר היתה אז, טוב ביותר לאסוף מכתבים שנכתבו משני הצדדים בין איש לאחיו, במקום שאיש לא חשב לנחוץ לכסות על מחשבותיו. וממכתבים כאלה נראה, כי דברי הריבות אשר נשמע היום הם רק הד חליש מהריבות אשר היו אז, וכי מלחמת הדעות כבר נגמרה, ורק נפצעים אחדים משני הצדדים, אשר נשארו על שדה המלחמה, יפריעו לפעמים את המנוחה בקללם את האויב, אשר עזב כבר את המערכה.

אחד המכתבים האלה היכולים לתת לנו מושג נאמן מפירוד הדעות לפני יובל שנים בישראל, הננו נותנים היום לפני הקוראים הנכבדים. ובאשר גבים על מכתבים כאלה כבעל תעודות היסטוריות, לכן הותרנו בו גם כל שמות האנשים שבאו בו כמו שהם, כי כל האנשים האלה כבר מהו, ואלה הנזכרים במכתב הזה לגנאי לא בצדק, כבודם במקומו מונח.

ב"ה יום ו' עש"ק לסדר ונתתי לו את בריתי שלום — ברית כהונת עולם תאיר עיר ווילנא

מנוחת שלום ושלוה חן וכבוד ואהבה יתן ה' לאוהב תום ואמונה,
ידידי כנפשי ולבבי הרב החכם הנעלה במהללו, על כל בני גילו,
היודעים ומכירים טובו וגדלו, כבוד שם תפארתו, בארצות
ובמולדתו, כמוה"ר ארי' ליב נר"י, חטר נעים לגזע מאנדלשטאם.

ביום החמישי לסדר קרח והנועדים, כבוא הרץ המבשר לבית אחיו היקר נ"י בטהורים אמרי אמת כאשר אהב, והמה שומים בידו על הספר; ואני גם עומד ושמח בין כל אוהבי אמת ואורה, אשר אולי לא להתפארת מוסר הוא לספר בפי את רוב שמחתי, כי אני אך לזאת שמחתי וברכתי, על הצלת הנפש

אשר אהבתי „ברוך ה׳ שלא נתנה טרף לשיניהם״!! אבל באשר נתתי אז אך דומיה לנפשי, ואהי אך כמשביע עינו וממלא אזנו לראות ולשמוע למרחוק, בכל הנעשה פה ביום ההוא, הנה מלאו חדרי לבי שעשועים, מכל ההעתועים אשר נעשו בין המתעים והנתעים האלה, עד אשר להרחיב רוחי הריקותי לי מעט מכל החזיון הזה על הספר להיות לי לזכרון עולם לפני כל הימים, כי לאתי להכילם עוד בקרב לבי. אפס כי גם בעד הדברים הכתובים האלה לא אוכל עצור עוד, כי עוד יפרצון גם המה לצאת למו מתוך הספר הטמון אתי, ומה אעשה להם עוד?! אמרתי הנה אקרא להם גם דרור גם מעצור, ואפתחה להם גם דלתי ביתו וגם חדרי לבבו, ואלה המה:

ויהי בחודש יוני באחד ועשרים, בעוד המלמדים הקושרים, והצבועים המתכשרים, ועליהם ראשי המוסרים, סרים הם באין מוסר מבית לבית, מבית שמיר לבית שית, וכתבים בידם לאסוף חתומים, מכל בעלי מומים, כיחפים ערומים, וללקוט כסף נדבות, מכל חסרי הלבבות, לאמור: עוד מעט הלאה, היתה כל ההשכלה, למעי מפלה, וכל בתי הספר, לעפר ואפר, ואת בני הרבנים, נקח ליונים, ובטלו מכסות הנרות, ועמהן גם כל הגזרות, ונשוב להאריך פאת ראשנו עד לקצה זקננו, וללבוש ארוכות, עד לעפר סרוחות, שוליהן מגואלות בהיותן מגוללות, לאות על הגלות; נחנו בבגד עדים, וכל נשינו ברדידים, וכל העם מתיהדים, לגלח את השערות, מכל ראשי הנערות, ומדברים עמהן יהודית וכלדית, וגם חצי אשדודית, ועוד מעט מעורבות, מלשונות הרבות, כי מה לנו ולשפת העבריה—או לזו האשכנזית הנקיה, וגם ברוסיא לשון מדינתנו, הלא די לדעת כאבותינו, גם לא נבוא עוד כזמרי אל המדינית, ללמוד עהה חכמת יונית. ועתה נשובה ללמד את תלמידינו, רק את אשר מצאה ידינו, והוא אך ורק הגמרא, ודוקא בר קפרא, ועליו מעט פלפול ומעט הסברה, ולא יוסיפו עוד לעצור לנו בעד התעודות, על בלי נדעה אותות ונקודות, הברות ותנועות, בנינים וגזרות רעות, פעלים ושמות דברים, ומשקלי שרשים מרים. והנה ברוך ה׳ כי כבר בטלו אלחנן וראזי, את התנ״ך האשכנזי, וגם גזרו על ההקדמה, להיות גנוזה ונעלמה, ועתה הנה עוד לנו פה איש איש בראשו ובכפו, הלא המה: שר לשון היוני, ר׳ ברוך הרינדזוני, ושר לשון ההפטרה, הדוקטור פין המורה, ועליהם שר הסגנים, ראש משפחת עמק שושנים, אשר הם ערכו לנו הבקשות האלה, הכתובים הפלא ופלא, ואשר ידם נטויה עוד לרות כביר, לשלח לארץ סיביר, את מחבר הספרים, לכל בתי הספר וחדרים, זה לעאן מאנדלשטאם אשר מאוד להם נשטם (על כי כף ידו מהם נסתם) וגם יבטיחו לנו עוד גדולות אשר לא נוכל עוד לגלות. —

ויהי עוד הם מדברים, ומתחבאים כעכברים, והנה המלמד אהרן שטאציק ראש חמת המציק, ירוץ עליהם במרוצה, לאסוף אותם החוצה, ויקרא ויאמר: „הסו! רוצו והתכסו איש איש בחדרו, וברפת עדרו, כי עתה הנה יצא הקול, קשה הוא כשאול, ובכל העיר פשט מהרה, כי כבר יצאה הגזרה, לקללה ולמארה, להדפיס התנ״ך שלהם—ולהשאיר כל בתי ספריהם, — וכל אגרות ראזי ואלחנן נבזבו וגם כלו כענן, ואבדו כל עשתונותיהם, יען כי יש שם גם גבוהים עליהם!! והנה לעצבון ומורת רוחנו, עוד שמחים גם רבים בעירנו, כל המשכילים

המינים, וכל המסכימים הרבנים, וכל תלמידי בתי הספר ומוריהם, וכל השרים מושליהם; — ועתה אין לנו כי אם לחשות וללכת ללמוד את כל הקשות, ולקבל באהבה את הגזרות החדשות, או עזוב את כל בני עירנו הנכבדים, לצאת מתחת יד תורת היהודים, וכל בני ציון היקרים, ילכו באלה בתי הספרים, ואנחנו נלמדה אך במסתרים, ומפני מראית-עין נשב בחדרי חדרים".

עודנו מדבר דברתו, והנה אין שריד לעדתו, כי כלם נסים רצים, איש לחורו כשרצים, מבוהלים ודחופים, כשועלים השרופים, אשר נסו עם הלפידים, הנתונים בין הצמידים — והנה מאז קמה הסערה לדממה, והעיר היתה לשממה, כי אין השועלים יוצאים בפרצות, ואין מלמד נראה עוד בחוצות, גם נדמו הקולות; וחדלו העלילות, אין כוזב, ואין כותב, אין קושר, ואין מוסר; אין מבקר, ואין משקר; — אין לאולת עינים, ואין לשקר רגלים, והנה עוד אחד להכלבים, יפיח כזבים, ואגרותיו באות עדנה, מעיר המלוכה והנה, לבל ירפו ידיהם, לכתוב לחתום ולשלוח בקשותיהם, ומבשר להם בשורות, להמתיק המרורות, ויתפרץ להחזיק בשקר, אשר עוד מעט ויחקר. הלא הוא הראש במבטלי הגזרות, הראשון באוכלי הנרות—אשר אך יקח ולא יתן, משה רובינשטיין; אבל הנה גם עדתו, יכירו בערמתו, ויראו בעליל, כי הוא רופא אליל, ורפואתו חלושה למכהם האנושה, כי עוד בעינו יעמוד הנגע, ושמחת חנף עדי רגע.

אלה המה הדברים אשר כתבתים לנפשי, והוצאתים עתה לחפשי, אך ליד ידידי הנעים, אולי יהיו גם לו לשעשועים, ולכל קורותיו לנחומים, ולזכרון לעם נולד כל הימים, ויקחם נא לרצון מיד אוהבו, מוקירו וחובבו דובר אמת בלבבו, למכיר שיחו וניבו, מחבקו בזרועותיו על לבו, וקורא שלום לו ולאת יקירו במסיבו **אדם הכהן לעבענזאהן.**

אם איש אשר נלחם להשכלה ונקי הדעת כהמשורר הגדול אד"ם הכהן לעבענזאהן כתב דברים קשים כאלה, והוא לא כתב את הדברים האלה לערוך מלחמה, רק לנפשו כתבם, והוציאם לחפשי אך ליד ידידו הנעים ורק לעם נולד חפץ, כי יהיו לזכרון, אם הוא כתב דברים כאלה כך, נקל לכל קורא להבין מה כתבו וחשבו בעת ההיא הנלחמים לאמונה, ורבים זוכרים את הדברים וראו אותם; ואם בעת ההיא סוף כל סוף נצחה המשיכה את הרחיה ולא נולדה מפלגה חדשה בישראל, בימינו אלה, שאין לנו לא משכילים קנאים ולא חרדים קנאים כמו בדור העבר, על אחת כמה וכמה כי אין לפחוד מריב מפלגות. ולכן תחת להרוס מבצרי חברהה, טוב יעשו רק לבנות את חומת ישראל, וסוף הבונים מכל הצדדים להתקרב זה לזה ולראות לשמחת כלם יחד, כי בית ישראל אחד.

המו"ל.

יל"ג בתור חובב ציון.

בחיי גאון משוררנו יל"ג ז"ל וגם אחרי מותו עד היום, נחלקו רבים, אם היה יל"ג חובב ציון או לא, ולא למען ציון, כי אם למען יל"ג התאמצו אחדים מטובי סופרינו אנשי לב להוכיח, כי יל"ג חובב היה. חבת ציון אשר ברגש יסודה אינה צריכה לראיה—בן יאהב את אמו מבלי לשאל את נפשו, היאהבו אותה גם אחיו הגדולים; רק באשר יקר זכר יל"ג לסופרי ישראל במאד מאד, לכן לא יכלו סופרים רבים להסכים, כי לא הרגיש יל"ג מה שהרגישו רוב אחיו. הן „משורר" לבו זכוכית מקבצת כל ההרגשות בנקודה בוערת ומאירה אחת, והיתכן כי רגשות קודש של החובבים לא נגעו עד לב של יל"ג, או נגעו וסלדו ונפזרו לכל רוח? היתכן כי שפת ציון אשר אחרי בלותה היתה לה עדנה ותלד משורר נעלה כיל"ג, לא השרישה בלבו אהבה נצחת לציון אמה? היתכן כי חבת ציון, אשר בשנים האחרונות נראתה לרוב אחיו באין צעיף על פניה, יל"ג לא ראה את יפיה ולא הכיר כי דודתו היא, כי חבת ציון ושפת ציון אחיות הנה וחבה הבכירה? את השאלות האלה שאלו רבים את נפשם והחליטו, ויש אשר על פי הרגש לבד, כי יל"ג חובב היה. גם אנחנו היינו מן השואלים האלה, ומה שמחנו בשמענו, כי לבנו לא הוליך אותנו שולל, וכי עד נאמן נמצא שהעיד על זה והוא — חפצו האחרון של יל"ג, כי אוצר ספריו יובא לציון ל„בית נאמן" (עיין המליץ נו' 130 שנת 1893). שמחתנו גדלה אחרי ראותנו, כי גם בת שירתו השמיעה דברים נעלים על ציון ותהיתה (המליץ נו' 86 ש"ז), ושמחתנו היתה כפולה ומכופלת, עת ראינו את דברי יל"ג אשר כתב לידידו, דברים ברורים בדבר חבת ציון, דברים אשר יל"ג הפץ, כי יודפסו שלשים יום אחרי מותו — בדברים כאלה הלא נמצא את כל לבו. הדברים היקרים האלה לא יכלו לבא בדפוס במועדם, מפני סבות שונות; אולם עתה קבלנו העתקת הדברים האלה מאחד הסופרים הגדולים שבערי השדה, ונעים לנו מאד, כי יין לבנון זה ימצא ב„יקב"נו לשמח זקנים וצעירים. מדברי יל"ג נשמטו רק שמות אנשים החיים אתנו ואשר מהו זה לא כבר, ודברים אחדים הנוגעים לאנשים פרטים, ואינם נוגעים ליל"ג בתור חובב ציון.

ואלה דברי יל"ג:

ספ"ב בעזה"י יום שהוכפל בו כי טוב ח"י שבט תרח"ם לפ"ק.

כבוד ידידי הרב הנכבד ד"ר שמעון ברנפלד וכו'.

זה ימים אחדים אנכי כונן קסתי לכתוב אליך ודברים אחדים שאין להחמיצם באים ודוחים אותי; ורק היום אני מוצא און לי לשלם חובי לך ולאמר לך: יישר כחך ששברת שני רשעים והכית את אויבי מכה רבה, ואף אם לא אנוש היה פצעי מנשיכהם, וגם לא על הנחלים אשר חתית על ראשם אשמח, כי אם על ראותי בין סופרינו ומשכילנו איש שכבוד חברו חביב עליו כשלו.

והנה לא על הקטוגריא והדלטוריא של משנאי ולא הסנגוריא שלמדת אתה עלי הביאוני בעצם לכתוב אליך היום ולקחת למכתבי גליון גדול כזה, כי אם מקצת הקטוגריא המכבצבת מתוך שורות מאמרך, שומע אנכי את האיש הכותב אליך (שהוא לפי השערתי ס.) אומר עלי: „כלנו יודעים כי גארדאָן הוא אדוק בלאומיזה יותר מן המדה" ושומע אני גם אותך אומר: יל"ג עבר מן „הקצה אל הקצה" — ועוד. אינני נכנס לדין, אם אמת הדבר כי יל"ג שנה דעתו בשביל תשלום גמול". ומזה אני לומר שלשה דברים: א) שאני נחשב בעיניך ובעיני חברך — יהיה מי שיהיה — ללאומי אדוק יותר מדאי; ב) כי הדביקות בלאומיות הוא דבר פסול בעיניכם; ג) כי ספק בידך, אם מסוגל אני לשנות דעתי בדבר מן הדברים משום טובת הנאה ותשלום גמול, אם לא. והנה לק. ולאנשים כפ., שבשביל [לגימא נהפך לי לרועץ, לא אענה לעולם על גדופותיהם, ואם יתנפלו עלי אנשים כמותם מצדי אלף ורבבה מימיני, לא אשים עליהם לב ולמשופטים שופטנין כאלה לא אתחנן. אבל למצדיקי המלמדים סנגוריא מחויב אני לגלות את לבי ולחות דעותי, למען אשר ידעו אם ראוי אותו האיש להזכות שהם מלמדים עליו, או אולי באמת נכשלו בבן-אדם שאינו מהוגן.

דע לך ידידי, כי כשם שאתה ורעך האלמוני חושבים אותי ללאומי אדוק, כך ל. ושאר הלאומיים חושבים אותי למתנגד להם, ולכל הפחות למוטל בספק; טעם הדבר מונח בשנוי השקפותינו על המושג „לאומיות" ועל רעיון ישא"י — . כשהייתי נער ואתגבר כארי לעבודת הבורא הייתי מתפלל מתפעל בקריאת העיקר „אחכה לו בכל יום שיבוא"; אבל בן-דוד לא התפעל מהתפעלותי ולא אץ לבוא ובין כה גדלתי ונהפכתי לאיש אחר ו מ מ א מ י ן נהייתי ל ב ע ל דמיון, אז אבדה רפתה האמונה בלבי ולא התגברתי עוד כארי לקרא את הי"ג עקרים, ובעוד אשר אבותי מהרו לבית התפלה והיו קוראים „אני מאמין" כמצות אנוש מלומדה, אני שכבתי ואישנה ואחלום חלומות, אבל גם בחלומי לא חדלתי לצפות לגאולה ולחלום שיבת שבותנו. אפס כי אז כבר התעוררה בי ההכרה הפנימית כי חולם ח ל ו ם אני, חלום נמנע האפשריות, נמנע משני צדדיו, מצד הפועלים ומצד הנפעלים; והנה אם כל אחת מן המניעות ההן מרתה ועצבה את רוח עד לאחר יאוש—עד אפס תקוה—ש ת י ה ן ב י ח ד הביאו נחומים לנפשי, כדין אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. פניתי לראות כי אלו לא היו ישראל סומכים על הנס והיו דוחקים את הקץ ומשתדלים לקרב הגאולה ביד רמה, היו הגוים עושים בהם כלה; ואם לא היו הגוים מונעים את ישראל לשוב לאדמתם ולעמוד ברשות עצמם, היו ישראל עושים כליה בעצמם, כי בעבודתם ובשפלותם

פר מעל בני עמנו אור עם המעלה ולא יצלחו עוד למלוכה. והגע בעצמך מה הגיע להם לישראל אלו היה „השלחן ערוך" להם לספר משפט המלוכה, ואחר הרבנים יושב לכסא! הרבנות היתה מקברת את בעליה! שתי מניעות האלה לא מנעו הטוב ממני לחלום שיבת ציון בכל אות נפשי, כי אמרתי שם בחזון הלב, בחלום אין סכנה נשקפת לא מצד זה ולא מצד זה; אבל לבסוף נוכחתי כי לחלום שיבת שבותנו יש חשש סכנה. באחת מחוברות „השחר" לשנותיו הראשונות (כמדומה לי שנה השניה) כתבתי מאמר קטן על דבר עתידות ישראל. את המאמר הזה העתיק בראפֿמאנן הידוע בשנת 1876 וידפיסהו במכה"ע „גאלאָס", והכריז עלי כי אני הנני אליהו הנביא הבא לפנות דרך למלך המשיח וכל חפצי להקים סכת דוד הנופלת. מובן מאליו שבאותה שעה העיר הדבר שחוק וקלות ראש, אבל כפי הנראה גם דלטוריא של שטות זאת הטילה טינא עלי, וכשהעלילו עלי אחי בני עמנו בשנת 1879 לרגלי המחלוקות בשביל הרבנים שהיתה פה כי מורד במלכות אני ועם שונים אהערב, הזכירו לי את המאמר במ"ע „גולות" ובין „גולום" ל„גלות" נתחלף לי ונתחייבתי אז חובת גלות, כמו שבודאי ידוע לך. ועוד זה לפני שנתים ימים הזכירו לי שני מכ"ע „נאָוואָיע ווערעמיא" ו„סאָווּרעמענע איזוועסטיא", העומדים שניהם ללמוד קטגוריא על ישראל, את דברי בראַפֿמאנן הנאמנים והזכירוני לגנאי והוציאו עלי שם רע כי לאומי אני וחובב ציון ארוק. — שוב היה מעשה כשיסדו בלונדון את היסוד למעשה הצדקה בשם „מזכרת משה", לא אזכור באיזה שנה היה המעשה אבל ארע כי ימים רבים לפני שנת גלותי, שהיא שנת תרל"ט, בא אלי מכתב מהרב ר' נתן אדלער כתוב מאת ר' חיים זלמן אלישעוויטץ ח"ז — אל שהביא לביהד"פ ספרו של הרב רנ"א „נתינה לגר" שבו שאלני: א) מה עצתי שיעשו בכסף אשר אספו לזכרון מנטופיורי; ב) אם אקבל על עצמי לאסוף נדבות לצדקה גדולה זו בארץ ר.; ג) שאלו את דעתי על אודות רימ"פ, אם ראוי הוא לאותה אצטלא שימנוהו גבאי על מעשה הצדקה הזה. על רימ"פ דברתי טובות, ועל שתי השאלות האחרונות עניתי, כי לאסוף נדבות לצורך דבר כזה הוא דבר שיש בו סכנה מחמת אימת מלכות, ולכן אם בדעתם ליסד איזה בית גמ"ח פרטי לטובת יושבי אה"ק לבדם כמו בי"ס או בית מלאכה, או בית חולים בירושלים, אין צורך לי ולכל בני ישראל להעמיד עצמנו במקום סכנה, אחר שאין הדבר נוגע לכלל ישראל ומאחרי שלצרך זה יספיק להם הכסף שאספו באנגליה לבדה.

אולם אם יעלה בדעתם ליסד דבר גדול ונכבד מזת, היינו לקנות אחוזה באה"ק ולהושיב שם אכרים ויוגבים מבני ישראל באופן שבזמן מן הזמנים תהיה הקולוניא הזאת ללוז של שדרה שממנה תוכל לצמוח תחית האומה, אז הנני נכון לעבדם בכל לבי ובכל נפשי ובכל מאודי ועתיד אני להסיר מעלי מחלצות אירופא וללבוש אדרת שער וירדתי על ההרים על הרי ישראל ובשופר גדול אתקע וכו' (הכל כאשר לכל כדי לקיים נבואתו של בראפֿמאנן), אבל תנאי א־ד קודם למעשה התניתי עמהם: קודם כל יגרשו מירושלים ומשאר ערי הקדש ת כל היהודים היושבים שם ולא תשאר פרסה, למען אשר נוכל לקרוע לנו שם חלונות

ולהעביר את הרוחות הרעות והמעפשים ולהשיב את אוירא דארעא דישראל המחכים. —

ספרתי לפניך את שני הדברים האלה באריכות קצת: א) כדי לבדח דעתך מעט; ב) כדי להראותך שעוד ימים רבים לפני סופות הנגב ולפני התעוררות רוח חובבי ציון, הייתי חובב ציון בחלום חזיון לבי ומעולם לא חדלתי מהיות „לאומי", אפס כי לאומיות שלי היתה ממין גרוע ופסולה לכלא עלמא בין לדעת חכמי ישראל, בין לעלות בפועל לאה"ק, ובעת אשר ס. ול. מרדו בהשכלה אירופא ואמרו: נתנה ראש ונשובה לאזיא, הייתי אני כאשר יחלום הרעב והנהו אוכל והקיץ ונפשו ריקה ולא ידעתי נפשי, שיבת ציון היתה חלום חזון לבי כל ימי חיי, אבל לא שיבה כזאת בטרם אשר הכשירו את הדור הזה וטהרו את הארץ מקורי עכביש אשר כסוה. הרעיון הזה היה נעים לי כילד שעשועים כל עוד היותו רעיון רוח, חלום חזיון לבי; אבל בראותי כי עור ובשר ילבישוהו ובעצמות וגידים יסוככוהו אחז בשרי פלצות, עמדתי משמים והייתי כאיש נדהם, כי אמרתי: אוי לנו אם יצלח חפצם בידם! אז כתבתי את שני מאמרי „גאולתנו ופדות נפשנו" ו„עזרא ועזרה", שבם גליתי את דעתי כי טובה לנו העליה לאה"ק רק אחרי אשר נתקן עצמנו ונכשיר את הדור לכך באופן אשר תהיה קודם או לכל הפחות יחד עם גאולת הארץ ושיבת עזרא ביחד עם העזרה. אם לא קראת את המאמרים האלה לא תבין היטב את יצר מחשבות לבי בימים ההם, לכן דרשם ואשלחם לך (והקראם) — אני עודני מדבר אז וללב הארדוק שבארדוקים בין חובבי ציון נכנס להוך דברי וקרא אין מערבין שאלה בשאלה: הגאולה לחוד ופדות הנפש לחוד, גאולה קודמת ופדות הנפש סופה לבוא מאליה. אנכי לא הסכמתי לו ולא האמנתי להבטחתו, וכדי שלא לעמוד על דעתי נגד המריבים מה היה לי אז לעשות? שויתי ודוממתי נפשי כאלם לא יפתח פיו, אבל לא הייתי כחרש ולא אשמע, ונהפוך הוא כי עשיתי את אזני כאפרכסת לשמוע מה תהיה אחרית הדבר ולראות מה י ע ש ה ישראל, ואם כן לא הייתי מתנגד לישוב ארץ ישראל בכח, אבל לא הייתי גם כן „ארוק" בו בפועל לפי שחפצתי יותר ממה שהם חפצו.

מניעי הגלגלים והתוקעים בשופרות של חובבי ציון לא ירדו לסוף דעתי והכריזו עלי כי שונא ציון ובלתי „לאומי" אנכי. הראשון אשר הוציא עלי שם רע זה היה ל., והוא תמך יתדותיו בזה כי בכל שירי אין גם שיר אחד מעורר את בני ישראל לשוב לגבולם, אבל היתד הזאת אשר הוא תלה בה את דעתו היתה תקועה לא במקום נאמן, לפי שכל שירי כתובים היו בטרם תבא שנת הסופות, בעוד אשר רעיון הישוב היה מקופל ומונח במעי המאמינים ובעלי הדמיונות כנפל טמון ולא הגיעה עוד העת לצור בו צורה מוחשית ולהת לו קלסתר פנים.

בשנת תרמ"ג בלכתי למעינות הרפואה למַאריענבאַד סרתי לעיר מולדתי ווילנא, שם חברו עלי „חובבי ציון" דהאי מתא וליוואנדאָ בראשם וגערו בי על היותי מתנגד לישוב א"י, וכאשר בארתי להם מעין האמור למעלה כי לא „שונא ציון" אנכי כי אם אוהב ציון, אפס כי א ח ר י ש באהבתי יען כי לא אדע מה אדבר; כי אינני מאמין באמונה שלמה באפשרות הדבר וגם באופן העשותו בלי

קון סדריו הפנימיים איננו מוצא קורת רוח, אבל הם גברו עלי בטענותיהם מרו כי לאיש כמוני השתיקה דמיא כהודאה לצד שכנגד ; וכי לצוד שני באים בחד שחיא אי אפשר, על כן צריך להעיר ולעורר את האהבה בלב האומה ר שהחפוץ להתנער מעפרה. גמרתי אז בלבי להשתתף בעבודת הצבור ואת בתחלה בחשאי ואחר כן אולי גם בפרסום , כפי אשר יורה הזמן יכו אם יש ממש בהשתדלות „חובבי ציון" אם אין. במאריענבאד הכנסתי תחת נפי „חבת ציון" את וויסאָצקי — הוא וויסאָצקי אשר עלה אחרי כן לא"י ונכנס עובי הקורה ; אני עשיתי להם את הנפש הזאת , אני ולא אחר, שם לקחתי ברים עם N. על אודות הדבר הזה וקצר לי המקום הזה להביא את כל שיחתו, ע"פ שראויה היא להיות חרותה לזכרון לדרות , אבל בסוף דבריו הבטיח לי הנהו הולך משם לפאריז ושם יקח דברים עם רוטשילד (כי בימים ההם שלח וטשילד את ווינציאני לפניו לתור את הארץ ולראות מה מעשה שבי הגולה שם ם ראוי לתמוך בידם או לא), ורוטשילד כידוע פרש כנפיו על הקולוניות בוננן , וגם חובבי ציון מצאו להם ידים להושיב ברב או במעט עולי הגולה, ע"פי שמעשה חובבי ציון בארצנו נעשה אז בחשאי בלי הרמנא, ולכן צאו בעמנו כמה אנשים שאינם מהוגנים אשר לא יראו אלקים מלמעול בקדשים לצוד דגים במים עכורים, בכ"ז יראו עלינו פעלי חו"צ ותועלתם להקולוניסטים, כ בשובי בחורף שנת 1885 לעמוד בראש מ"ע „המליץ", לא חדלתי לדבר עתים מזומנות דבר לטובת ישוב א"י ומהעיר את רוח אחינו השאננים בגולה ל מחסורי אחינו העובדים על הרי ישראל, וכל זה עשיתי בלי כונה פנימית תשלום גמול כמו שמסטיני ומקטרגי אומרים , שהרי „המליץ" בידי כחומר ביד וצר, ולו הייתי נצב כצר נגד הישוב לא היה איש מקפח את שכרי , ויש עוד הוסיף, כי בגליון האחרון לשנת 1885 בררתי אז בצלוחית של פליטון לפני קוראים וחויתי את דעתי על דבר מושג הלאומיות שסופרינו היו אז נבוכים ו ולא ידעו למצא את ידיהם ורגליהם, ואני הפליתי בין לאומיות ללאומיות ; ן הלאומיות המזוקקה והמצורפה שאני הולך אחריה, ובין הלאומיות הדלוחה עכורה אשר חובשי בית המדרש כרוכים אחריה. אם לא קראת את המאמר הוא דרשהו ואשלחהו לך גם אותו. מכל האמור בזה תראה אתה ורעך הדובר על אדותי כי אין אמת בפי הדוברים עלי סרה כי שניתי את דרכי כלל וכי שניתיה בעד תשלום גמול בפרט. טעו בי החושבים בתחלה כי ייתי מתנגד לישוב א"י וטועים בי עתה המדמים כי פלשתיני ארדוק אנכי. כאז עתה משתדל אני להלוך עם החיים ולראות מה הזמן דורש ומה יש בו תועלת ל ממש לבני עמנו ; עליו אסמוך את ידי ואתמוך בו כפי יכלתי.

עוד בשני דברים יאשימנו המלמד עלי קטגוריא, כי שניתי את דרכי הפכתי לאיש אחר מן הקצה אל הקצה. הדבר האחד הוא : משאי ומתני עם יש אשר כתבתי מחברת נגדו, ועי"כ הוא חושב אותי לדובר תהפוכות כי תחברתי אח"כ עם האיש הזה; אבל באמת לא אני נהפכתי לאיש אחר ושניתי ת דעתי, כי אם הפכתי אותו לאיש אחר והעברתיו על דעתו הוא: הנה ודה כי יש הבדל גדול בין שני המקצעות האלה ! הדבר השני שפ̄. אומר עלי כל ימי הייתי מהגרה בברניה ועתה הלכתי להותה. זה הוא שכר מוחלט.

כי כל הקורא את דברי יראה וידע כי לא נסוגותי אחור מדרך זה אף פסיעה קלה, כי את הטוב אקבל מהם ואת הרע לא אקבל ולא אשא פנים להם גם עתה, ודי לאיש שופט בצדק לקרוא את מאמרי האחרון „מחי קבל" לראות כי אינני מתהלל במתת שקר. —

אלה הדברים אשר ראיתי לדבר באזניך היום, מליצי רעי, למען אשר תדע ובחנת את דרכי, והדברים יהיו לע"ע לך לדבר נכון לרעך הנדבר בך על אדותי, תוכל להראותם למען הוציא את הטינא גם מלבו, אבל אינך רשאי לפרסם את המכתב הזה ואף לא מקצתו — עד שלשים יום לאחר מ ו ת י.

והנני אוהבך ומכבדך בכל לבי הנאמן בבריתו אתך עד שלשים יום קודם שתוכל לפרסם את

י"ל גארדאן.

לו באו דברי יל"ג אלה פה למען ציון אז דברנו בהם הרבה מאד, כי לחלק גדול מהם יתנגדו רבים. כמונו יאמרו רבים, למשל, כי אין כל יחס בין הישוב החדש והישן, ואין להרוס את הישוב הישן תחלה ולבנות על גלו את הישוב החדש, דבר שאי אפשר הוא ושאין בו צורך וחפץ לחובבים, כי אם יראו צעירי הישוב הישן את הישוב החדש, וחדלו גם הם לאכל נהמא דכסופא, וגם הם יחיו את אדמת הקודש, והעבודה הטובה הזאת תחדש רוח נכון בקרבם. אבל דברי יל"ג באו בזה רק להראות את יל"ג בתור חובב ציון, וחפצים אנחנו להאמין, כי אחרי הדברים האלה לא יגיד עוד כל דובר אמת בלבבו ובפיו, כי יל"ג לא היה חובב ציון, וזה כל מטרתנו בזה.

המו"ל,

קבורת נשמות.

ספור המעשה לילדים.

I.

עודני נער קטן בחלה נפשי בתורה ובדעת, ארבעים שנה עברו למן העת ההיא ועל כן לא אבוש היום להתודות לפניכם, אוהבי הצעירים, את חטאות נעורי. בבקר בבקר, כאשר העירתני אמי, זכרה לברכה, משנתי ללכת אל החדר, התגוללתי כשעה תמימה על משכבי, ואבדה יום יום מלבי תאנות חדשות לבקרים: פעם אמרתי כי יכאב עלי ראשי, ופעם התאוננתי כי לבי דוי, או כי אירא ממלמדי אשר יכביד עלי אכפו מאד; ולפעמים לא אמרתי מאומה, כי אם התגוללתי על משכבי בלי אומר ודברים. ואמי, אשר כל משאת נפשה היתה כי אהיה לתלמיד חכם, התעצבה אל לבה מאד ותבך במסתרים, אבל כל עמלה לשנות את דרכי לא עשה כל פרי.

ויהי היום ויתארח אבי אמי בביתנו, ותתאונן אמי עלי באזניו. הזקן קמט את מצחו הרחב וירם את שתי גבות עיניו אשר הלבינו מזוקן, ויבט עלי רגעים אחדים בשתי עיניו הגדולות אשר הפיקו חמלה אין-קץ. אהה! לו תקע שתי חרבות בלבי תחת להביט עלי בשתי עיניו הטובות האלה! אחרי כן קרא אלי ויעמידני בין שתי ברכיו, וישאלני: התאהב בני לשמוע ספורי מעשים?

— אהבתי מאד, עניתיו בקול רועד מבכי.

אז יספר לי הזקן את המעשה הנורא הזה, אשר קרה לפני שמונים שנה. בשרי סמר מפחד בשמעי אותו. כל אומר וכל הגה אשר יצא מפי הזקן נפל עמוק עמוק אל תוך נפשי, עד כי גם היום עודם חרותים על לוח לבי כביום שמעי אותם. כי היתי למן היום ההוא לבן מקשיב — זאת תבינו גם בלעדי אגיד לכם. אולם אם אוהבים גם אתם, ידידי הצעירים, לשמוע ספורי מעשים, הנני לספר לכם את המעשה הנורא ההוא, ישמעו חכמים ויוסיפו לקח!

II.

איש יהודי היה בטעהעראן בירת פרס ושמו אבול סעיד אבן עֻתְּמאן אלסלאמי, כי כן דבר היהודים במקומות האל להקרא בשמות יושבי הארץ, וה' נתן את חן האיש בעיני שרי פרס ומדי, ויהי יוצא ובא בבתי האחשדרפנים והפחות, ויפרץ עשרו מאד ויגדל מכל בני קדם. ואורחות גמלים היו לו נושאי כל טוב ארץ פרס עד הודו ועד כוש, ועד ארץ הסינים ומנגליא, ויסחר בארץ ויאסוף הון רב מאד. וגם בעיני אחיו היהודים גדל כבוד אבול סעיד מאד, כי רבים היו אשר מצאו את מחית ביתם בבתי מסחרו הרבים בכל ערי המדינה, וגם אלה אשר לא היה

להם כל שיח וכל שיג עמו כבדוהו גם הם—בגלל עשרו. כי קסם בידי העושר למשוך אליו את לבות בני האדם בחזקת היד, להנחיל כבוד לבעליו למראות עין ולבוזהו בסתר לבם. וסעיד אלסלאמי נחל גם הוא מלוא חפנים כבוד מבני עמו, ויהי הוא המוציא והמביא בכל עניני העדה והשליט בכל דבר צדקה וגמילות חסדים. ואמנם כי נדיב לב היה האיש, ויש אשר נתן מלחמו לדל, ואף כי גדולות לא עשה בעמו, אבל גם רעה לא עשה לאיש מעודו ומדוע זה לא יכבדהו?

רק דבר אחד חסר להאיש, חסרון לא יוכל להמנות, ולו גם יגדל עשרו שבעתים. בנעוריו לא למד לשון וספר, כי בחלה נפשו בתורה ודעת ויתגולל יום יום על משכבו עד מועד הצהרים. וכאשר גדל ויהי לאיש, ויבן כי איש לא ידע ספר לא יכבד על פני העם, אז חפץ לתקן את המעות, אך לתוגת לבבו נוכח לדעת כי אֵחר מן המועד, כי אשר לא זרע בימי האביב לא יקצור בימי הקיץ, ואשר יואֵל לזרוע בימי הקיץ יזרע עמל ויקצר רוח.

III.

אומרים אמור כי החכמים יקנאו בהעשירים, יען כי יבינו החכמים את תועלת העושר; אולם העשירים לא יקנאו בחכמים, יען כי לא יבינו העשירים את תועלת החכמה. שקר הדבר! גם העשירים יקנאו בחכמים. כי להעשירים רק נשמה אחת, ולהחכמים נתנו מאת האלהים שתי נשמות, ומי לא יקנא באיש אשר נשמה יתירה לו?

לאיש ואיש אשר יולד על פני האדמה תנתן רק נשמה אחת וזה חלקו חלק אלוה ממעל. הנשמה הזאת תלַוֶהו בכל ימי נדודיו עלי ארץ, תשמח בעשותו טוב ותתאבל בעשותו רע, וכאשר יבוא יומו להאסף אל אבותיו, אז תשוב אל האלהים אשר נתנה להתענג בחיק הנצח, שם במרומי שחקים, על מעט הטוב אשר עשה האיש בימי חיי הבלו על הארץ מטה. אולם האיש אשר למד הרבה חכמה ודעת, ומחפצו להיטיב לאנשים כערכו כתב את רעיוני רוחו על הספר ללמד תועים בינה — לאיש כזה תנתן עוד נשמה אחת, ובמותו לא תשוב השמימה, כי אם תשאר לנצח פה על הארץ גנוזה בספרים אשר כתב האיש. ובבוא נער מבין ומקשיב לקרוא בספר, אז תבוא הנשמה הגנוזה בו אל לבו להחיותו ולהרים את נפשו מעלה מעלה... ויש אשר תולד בלב הנער הקורא עוד נשמה אחת בדמותה ובצלמה.... וכן תרבינה הנשמות האלה וכן תפרינה עד בלי קץ ותכלית לאושר בני האדם.

נקל להבין כי לא כל הנשמות היתירות האלה שות הן. יש נשמה גדולה, ויש נשמה קטנה, לאיש ואיש לפי ערך הטוב והברכה אשר הביא בספרו לבני האדם. אולם אם כה ואם כה, הנה יתגאו החכמים על נשמתם זאת השניה יותר מאשר יתגאו על נשמתם הראשונה. כי הנשמה הראשונה תוכל לעשות טוב וחסד רק כל ימי היותה פה על הארץ, אולם כאשר תשוב השמימה להתלונן בצל שדי ולחזות בנועם הנצח, אז יבצר ממנה לעשות כל טוב בארץ. לא כן היא הנשמה השניה הגנוזה בספרים, היא לא תחדל לעשות טוב וחסד, אם מעט ואם הרבה, עד עולמי עד, עד נצח נצחים.

אפס כי גם העשירים, אשר הֵשם אלהים חכמה ובשרון סופרים, יוכלו

גם הם לרכוש להם נשמה יתירה, אשר תשחק למות פה על הארץ, כי יקדיש איש עשיר את כספו להקים בית ספר ללמד תורה וחכמה לבני העניים, אשר יד אביהם איננה משגת לתת להם חינוך ותורה, וקרא האיש העשיר את שמו על הבית ההוא, אז הנתן לו נשמה שניה מאת האלהים, והנשמה ההיא תשכון בבית הספר, ותרחף מעל לראשי הנערים הלומדים שמה; ויש אשר תבוא בלבם להחיות את נפשותיהם ולהרימן מעלה מעלה... ככה יהיה גם לאיש אשר יקדיש את כספו להקים בית חולים לאנשים עניים, אשר בחלותם לא תשיג ידם לכלכל את נפשם, לשאול ברופאים ולקנות להם שקויי מרפא. אולם, אהה! מחשבות כאלה לא באו אל לבב אבול סעיד, ואיש לא נמצא אתו ליעץ לו כזאת, ובקנאתו בחכמים וסופרים וישא את לבבו להכחיד את החכמה ואת הספרות מקרב היהודים ועל כן... את החכמה לא הכחיד מן הארץ, אך על נפשו הביא שואה, אשר לא ידע להחלץ ממנה כל ימי צבאו.

IV.

ויהי היום ויבוא אבול סעיד הביתה בערב אחרי כלותו את מלאכתו, ויקרא לאיש אשר על ביתו. ויבוא האיש ויעמוד לפניו לשמוע את מצות אדוניו כפעם בפעם. ושם האיש ההוא עבדול-ספרן, והאיש יודע לשון וספר, ויהי לו לכסות עינים לכתוב את מכהביו, ולדבר בשם אדוניו אל כל אשר יצוהו.

— הגידה לי, עבדול, אם ידעת: הרבים הם הספרים אשר נכתבו ואשר נדפסו מאת היהודים על פני האדמה?

— רבים מאד, אדוני, ככוכבי השמים לרוב.

— התוכל לקרוא להם בשמות אחד לא נעדר?

— לא, אדוני, נשגב הדבר הזה ממני, לא אוכל לו. אולם, אדוני, איש נפלא אחד קם זה מעט על פני האדמה, חיים יוסף דוד אזולאי שמו, אשר כתב על ספר את שמות כל הספרים אשר נכתבו בשפת עבר מאז החל איש למשוך בעט סופרים בישראל ועד היום הזה.

— ומאין ידע האיש ההוא את שמות כל הספרים?

— נע ונד היה אזולאי כל ימי חייו וילך מעיר לעיר וממלכה לממלכה, ובכל מקום בואו דרש אחרי ספרי היהודים אשר בעיר, וירשום על ספר את שמות כל הספרים אשר ראה בעיניו ואשר שמע על אודותם.

— הנמצא הספר הזה בטעהעראן לקנותו?

— כאשר ידעת, אדוני, בית מסחר לספרי עברים אין בעיר הזאת, אך לשמחתי נמצא הספר הזה בביתי ואוכל לשרתך בו אדוני.

— טוב הדבר! מהרה והביאה לי את הספר הזה, ואשימה עיני עליו.

— אזולאי, אזולאי... אך איש נפלא היה האיש אזולאי הזה... לחש אבול סעיד בין שניו בהפכו את עלי הספר „שם הגדולים" אשר הביא לו עבדול ספרן; הגידה לי, עבדול, היכול נוכל לקנות לנו את כל הספרים הכתובים בזה?

— הכסף יענה את הכל, ענה עבדול: אבל כסף רב מאד ידרש לדבר הזה.

— כסף לא נחשב בעיני למאומה. ענה אבול סעיד, רק אזר נא כגבר חלציך להוציא את מחשבתי לפעולת אדם, כי בנפשי הוא.

V.

ממחרת היום ההוא נשלחו ספרים אל כל האנשים אשר היו בקשרי המסחר עם אבול סעיד אלסלאמי, כי יקנו לו איש איש את כל ספרי העברים הנמצאים בעירו מבלי אשר תחוס עינם על כסף אם מעט ואם רב, ומלאכים שלח סעיד אל כל הארצות והמדינות, באשר היהודים נפוצים שם; אל ארץ ערב ותוגרמה, יון ואיטליא ועד קצות ארצות המערב בואך צרפת ובריטניה, ובכל אשר יבואו המלאכים ההם מרבים העם להביא להם ספרים נדפסים רבים, ישנים גם חרשים, וגם כתבי יד יקרי המחיר, והמלאכים על כסף לא יחוסו ועל זהב לא יחמולו, וישלמו לאיש ואיש כיד אדוניהם הטובה עליהם.

וכל אשר שמעו את שמע אבול סעיד כאשר ראו כן תמהו, וישאלו איש את רעהו לאמר: מה זה היה לאבול סעיד שככה חשקה נפשו בספרים? הן לא ידע האיש ספר. אין זאת כי אם חפץ האיש ליסד אוצר ספרים בביתו אשר יהיה פתוח לרוחה לפני חכמים וסופרים החוקרים אל כל תכלית. אך דבר גדול יעשה האיש בעמו, דבר גדול מאד!

אהה! לא כן יעץ סעיד בלבו!

אחרי שלושת שנות עמל ועבודה רבה נאספו אל ארמון סעיד, אשר ברחוב היהודים בטעהעראן הבירה, כל ספרי העברים אשר על פני האדמה. וימלא את ידי רבים ממשרתיו להביא סדרים באוצר כל חמדה זה. ויוציאו את כל המטות והכסאות אשר באולמי הארמון הגבוהים ורחבי הידים, ויעמידו אל קירות האולמים ארוני עץ יפים וגבוחים מאד מן המסד עד הטפחות, ועל היציעות מסביב העמידו את הספרים כצבאות חיל במערכה, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו כלם מכורכים בתכריכי עור מעשה ידי אמן, ושמות הספרים על גביהם מפותחים באותיות זהב מרהיבי עין, אשר שתו הוד והדר על סגולות הרוח האלה.

שלשה ימים היה ארמון סעיד פתוח לרוחה לפני יושבי העיר, אשר נהרו המונים המונים לראות בתפארת האוצר הזה. רגש קודש, רגש יראת הכבוד מלא את לבב כל יהודי אשר בא אל ההיכל פנימה להתענג על הדר סגולותיו; הן כל אשר הורה והוגה רוח עם ישראל מאז היה לגוי, נאסף יחד אל האוצר הזה. הוי מי יגלה עפר מעיניך, חיים יוסף דוד אזולאי! מה פחד ומה רחב לבבך לו יכולת לראות את כל החמודות האלה. הן ספרים רבים אשר לא חלמת, ואשר גם שמותיהן לא עלו על לבבך נקבצו בבית הזה. מפתח הזהב פתח מטמני חושך וגנזי נסתרות, אשר לא נפתחו לפני תשוקתך העזה לדעת!

VI.

— התאמין, עבדול-ספרן, כי כבר אספנו את כל ספרי היהודים?

— כמעט את כלם, אדוני.

— ואם נשרוף את אוצר הספרים, מלבד החומשים וסדורי התפלה? התאמין כי תכחד החכמה מישראל?

— אם נשרפם? אבל מדוע זה נשרוף אותם? שאל עבדול ספרן בתמהון.

— למען אשר לא יוסיפו עוד חכמים וסופרים לקום בישראל, אלה העניים והאביונים, אשר ינחלו מאת העם כבוד, כמו היו בתיהם מלאים זהב וכל סגולות מלכים. התאמין איפוא כי תכחד החכמה מישראל?

— אבל, אדוני....

— תכלית שנאה שנאתי כל „אבל"; התכחד החכמה מישראל?

אבול סעיד אלסלאמי היה נורא על כל סביביו, ומשרתיו עושי רצונו לא העיזו פנים לשנות אחרי דבריו.

— כלה תכחד, אדוני, כלה תכחד, אם אך מבית הספר אשר יאמרו ליסד בבגדד לא יקומו סופרים חדשים לעשות ספרים חדשים.

— לדבר הזה נדאג אחרי כן!

— ובכל זאת אדוני, הוסיף עבדול בשפת חנף; כאשר אבינה למחשבתך הנה תחפוץ לעשות דבר, אשר לא נראה ולא נשמע כמוהו למיום ברוא אלהים שמים וארץ, למען עשות לך שם עולם לא יכרת?

— איש חכם אתה, עבדול, ותבין לרֵעי!

— אם כן, סלח לי אדוני, אם אומר לך, כי לא תהיה תפארתך על הדרך הזאת. הדבר הזה לא חדש הוא, כי אם כבר היה לעולמים.

— האמנם? ומתי היתה כזאת?

— לפני אלף ומאת שנה. כאשר לכד עַמרו שר צבא המחמדים את העיר הגדולה אלכסנדריא של מצרים, מצא שם בית אוצר ספרים גדול מאד, אשר כמוהו לא היה עוד ואחריו לא יהיה. וישאל עמרו את פי הכליף עֻמַר, מה לעשות בספרים ההם, ויענהו הכליף לאמר: אם כתוב בספרים ההם מה שכתוב באלקראן — כי עתה לא יועילו למאומה, ואם נמצא בהם מה שאין באַלקראן כי עתה הלא גם יזיקו, הנה אם כה ואם כה שרוף ישרפו באש. לו אדוני שומע לי, כי עתה יעצתי לקבור את אוצר ספרך בארץ. ואז גם את ספריך אשר קנית במיטב כספך לא תשחית, וגם את החכמה השנואה לך לא יפיצו...

— איש חכם אתה עבדול וטוב יעצת. אולם למען אשר לא יבואו בני עמי ברבות הימים במחהרת אל מערת קברם ולקחת משם אחד הספרים לקרוא בו— אל יבואו ספרי אל קבר ישראל ברחוב היהודים, כי אם אקנה לי אחוזת קבר מחוץ לתחום מושבם. הלא יד ושם לי בבתי הפחות והאחשדרפנים, ועל כן אקוה כי יגדילו את חסדם אתי, ולא יכלאו ממני את מבחר קבריהם לקבור את ספרי מלפני.

כאשר דבר אבול סעיד כן עשה, אחרי שלושת ימים שמו את כל הספרים בארון גדול מאד להובילם אל בית מועדם. שלש מאות אחשתרנים בני רמכים נשאו את הארון ההוא בכבוד והדר אל בית עולמו אל המערה אשר חצבו לו הרחק מרחוב היהודים. ובבוא המסע עד קצה גבול רחוב היהודים וירימו כלם את קולם ויבכו ויספדו לו! הוי ארון והוי הודו, וישובו לביתם, כי לא יוכלון היהודים לדרוך על אדמת פרס ומדי מחוץ לגבול מושבם. ואבול סעיד ואנשיו הלכו עם הארון לשלחו עד בואם אל המקום הנועד לו. שם הורידו את הארון ברוב

פאר והדר אל המערה, ויעמידו עליה מצבת אבן שיש גדולה מעשה ידי חרשים ועל האבן היו חרותים הדברים האלה:

„פה נטמן רוח ישראל".

VII.

סר וזעף שב סעיד הביתה. מדוע היה עצוב רוח — זאת לא יכול איש להגיד, וזאת לא ידע גם סעיד בנפשו. ערוג ערגה נפשו לראות את אולמו הגדול, אשר נשאר עתה ריק ושמם, אך לבו לא נתנו לפתוח את דלת האולם, מדוע? גם מזאת לא ידע סעיד לתת דין וחשבון לנפשו.

בערב הזה לא השתעשע עם בני ביתו כדרכו תמיד, וכמעט קרב הלילה וימהר ללכת אל חדר משכבו, אך שנתו נדדה ממנו. אחרי התגוללו כשעה תמימה על מטתו, קם האיש וישב אל השולחן לחשוב את חשבונותיו ולסדר את עסקיו אשר החלו ללכת בימים האחרונים ארחות עקלקלות. אך גם שם לא הונח לו; מחשבות יגון לא ידע שחרן ימלאו את לבבו ולא יתנו לו גם לסדר את חשבונותיו גם לנום שנתו.

בין כה וכה והפעמון על ראש מגדל טעהעראן השמיע את השעה השתים עשרה. ופתאום התעורר בלבו חשק נמרץ לבוא אל אולם הספרים הגדול, ומבלי לחשוב מחשבות לקח את הנר אשר על השלחן בידו, ויפתח את הדלת... אך כמעט צעד צעדים שתים, ורוח קר נשב בעד אחד החלונות, אשר שכחו לסגור ביום, ויגע בשלהבת הנר ויכבהו.

אור ירח כהה הגיה בעד החלונות הגבוהות את חשכת הליל בהאולם רחב הידים. אבל, הוי שואה ומשואה! כמעט נשא סעיד את עיניו והנה; האולם ילך הלוך והתרחב עד למרחבי אין קץ, וגם הספון מלמעלה ילך הלוך והתנשא עד עבי שחקים. ומסביב לקירות האולם יתנשאו כמקדם ארוני עץ גבוהים ונשאים, ועל יציעות הארון, שם באשר עמדו הספרים במערכה, נצבות עתה תמונות אנשים בקומת איש כלן עטופות תכריכי מתים לבנות כשלג, ורק אזור עור על מתניהן, ועל האזור כתובים בתוי אש זהב שמות הספרים אשר עמדו לפנים על מקום כל תמונה ותמונה. והתמונות עומדות בלי נוע, פניהן מגולות ומביטות נוכחן; יש אשר תרנוססנה בהוד עלומים, ויש אשר הדר שבה חופפת עליהן, אך כאלה כן אלה חותם המזמה הנשגבה להן על המצח....

אפס כי את חזות פניהן הן לא יכול אבול סעיד לראות לאור הירח הכהה, הוא לא יכול לראות גם את ההוגה הנוראה אשר היתה שפוכה על כל יצורי פניהן. בדממת הליל שמע אבול סעיד רק אנחה חרישית ויללת בכי עצורה מרחפות ברוח למקצה האולם ועד קצהו...

VIII.

ואבול סעיד? ... לו ראה אותו איש בעת ההיא כי עתה לא הפליא בינו ובין צללי הרפאים העומדים שם בארון על היציעות. כמוהם כסתה חורת מות את פניו, כמוהם עמד בלי כל תנועת חיים, וכמוהם היה עטוף אדרת-ליל לבנה, רק אזור עור, אהה, לא היה במתניו....

ופתאום והנה תמונה אחת רעדה בארון על אחת היציעות והצנח לאט,

לאט ארצה ותלך הלוך וטפוף, הלוך וקרב אל המקום אשר עמד שם סעיד. וכאשר תקרב התמונה אליו כן תגדל וכן תתנשא, עד אשר היתה לתמונת ענק נורא מאד.

— הלא תדעני סעיד ? שאל הענק בקול דממה דקה, אך הד האולם והספון שנה אחרי דבריו בקול רעש נורא מאד כקול הרעם בגלגל: הלא תדעני סעיד.

לב סעיד מת בקרבו, כי גדול הפחד מאד ולא ענה מאומה, רק הניע בראשו לאמר: לא, אדוני!

— חיים יוסף דוד אזולאי אנכי! הלא תכירני?

— אזולאי, אזולאי.... לחש סעיד באנקת דום, והד האולם ענה לעומת לחש שפתיו כקול הרעם אשר בגלגל.

— אני הוא, אשר ספרי „שם הגדולים" היה לך לעינים באספך את כל הספרים האלה אשר את צליהם אתה רואה בזה מסביב. ועל כן שמו כלם את עיניהם בי לדבר משפטים אתך, על הרעה הגדולה אשר הסבות לנו.

— מה עשיתי לכם רע ?

— המעט לנו כי ככל בני תמותה עלי חלד סבלנו חבוט הקבר, בקבור אנשים טובים את גויותינו, והנה קברת קבור גם את נשמותינו!

— את נשמותיכם ?

— הלא הדע, אם לא ידעת, כי נשמה אחת לאיש ואיש יולד בארץ, ושתי נשמות לאיש סופר ספרים מחוכם, והנשמות העודפות האלה, הגנוזות בספרים אשר עשינו בחיינו, קברת היום שם במערה ... מי יודע כמה שנים העבורנה עתה עליהן לנוח שם חבושות בטמון, מבלי לשמח לבב אנוש, מבלי להאיר את מחשבי רוחו, מבלי לשפוך על כל בשר את הטוב ואת האושר אשר בחיק החכמה והדעת. הוי סעיד, סעיד! לו ידעת ספר, לו ידעת את העונג ואת גיל הנפש אשר תריק הנשמה היתירה, המרחפת מעל לשורות הספר, אל לבב האיש הקורא בו כי עתה גם ידעת מה עכרתנו היום הזה!

סעיד לא ענה דבר ורק אגלי זיעה קרה בקרח כסו את מצחו ויזלו משם על לחייו יחד עם דמעות עיניו הרותחות בקדוח איש המסים.

IX.

ונשמת אזולאי הוסיפה ותאמר:

— הנך רואה סעיד שם על היציע מלמעלה את התמונות הגדולות אשר פניהן מכוסות בצעיף. אתה הלא ידעת מי הנה! אלה הן נשמות כתבי היד אשר לא ראו עדנה את אור הדפוס. „הכל תלוי במזל" יאמר משל הקדמוני: „וגם הספרים במזל הם תלוים", רק לעתים רחוקות מאד נפל לנשמות האלה חבל בנעימים להריק את ברכתו ללבב אוהב דעת. ימים על שנה קוו לאור ואין. אפס כי כל עוד נמצאו פה עלי אדמות לא חדלו מקוות כי יקום להם גואל מקרב היהודים להסיר את הצעיף מעל פניהן .... עתה הנה זה באת לקנות את הנשמות האלה בכסף, גם הרבית במחירן, ותגזול את אחרית תקותן לראות באור החיים ... הוי, סעיד סעיד, שמעה נא והקשיבה לקול בכין, כל עוד אזנים לך לשמוע!

ומקצה האולם ועד קצהו עברה שנית אנחה גדולה ומרה מאד, וקול יללת בכי כקול יליל הרוח בליל סופה וסער נשמע מסביב.

— האמנם גדול עוני מנשוא, האמנם לא יכופר לנצח ? קרא סעיד מרה

ובשמעו את הד קולו עונה ברעש מספון האולם וקירותיו „לא יכופר לנצח׳! ההנפל מלא קומתו ארצה ויבך ויתהנן: אנא, חמולנה עלי א״ן הנשמות הטהורות, שומנה עלי כופר! הן עוד לא מתִי, הן עוד לא ננעלו לפני שערי תשובה! אנא הגדנה במה אוכל לכפר את עותתי!

X.

והענק לבוש הבדים שלח את ידו הגדולה וירם את אבול סעיד מן הארץ ויעמידהו על רגליו, ויאמר:

— מעות עשית, לא תוכל עוד לתקון. כי את אשר תבלע האדמה אותו לא תקיא לעולם. אולם שמע נא סעיד את המשפט אשר חרצנו עליך לפני בואך הנה: בלילה בשעה השתים עשרה בוא תבוא הנה לשמוע אל יללת הנשמות האלה ואל אנקתם. כן תעשה כל ימי חייך, כן תעשה גם נשמתך אחרי מותך ימים ושנים, עד אשר יערה רוח ממרום על ארץ פרס ומדי, והגבול אשר בקצה רחוב היהודים יהרס, ובני עמך יוכלו לבוא אל המערה לקרוא בספרים אשר טמנת שם. אך יען נכנע לבבך, סעיד, ותנחם על הרעה אשר עשית, הנה איעצך אני את אשר תעשה למען אשר תפדה מהעונש הנורא הזה אשר שתו עליך: שתים אנכי נוטל עליך ואתה סעיד הטה אזן לדברי, אם אך תיקר מנוחת נפשך בעיניך:

כל עוד כסף לך, סעיד, הֶרֶב קנה ספרים מועילים לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, שחד מכספך לסופרים עניים אשר יבצר מהם להוציא את ספריהם לאור, ואל ישיאוך אנשים לאמר כי רק הספרים העתיקים יהיו לרצון לה׳ והספרים החדשים פגול המה לא ירצו. לא סעיד, דור דור ודורשיו דור דור וסופריו, ולא לך לשפוט על דברים כאלה, כי המשפט לאלהים הוא. רק אלה אשר יעשו ספרים למען בצוע בצע ולעשות חונף, רק הם לא יכונו ונשמתם היתרה תמות עם גויתם יחד. אך אלה אשר האמת אור לנתיבתם, אלה אשר יבקשו את האמת בכל לבבם ובכל נפשם, גם אם ישגו ויתעו מן הדרך, אל אלהי הרוחות לכל בשר לא יקצוף עליהם, כי יקר האמת בעיני ה׳ ויקרים בעיניו גם מבקשי האמת.

וזאת שנית. מקנאתך בחכמים וסופרים הנה היה עם לבבך לעשות את כל אשר לאל ידך למען הרס את בית הספר אשר כונן בבגדד עיר העתיקה. לא טוב הדבר הזה אשר אמרת לעשות. שחד מכספך להקים את בית הספר על מכונו, למען אשר יהיה למקור תורה ודעת ובאו נערים צמאים לדבר ה׳ ורוו בו צמאונם, והיה אם ברבות הימים יצאו מן הבית הזה סופרי ספרים מחוכמים מרבי נשמות בארץ, אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמיח.

אבול סעיד הקשיב לדברים האלה בהביטו ארצה, כי לא הרהיב בנפשו עוז להרים ראש. ובכלות הענק לדבר, נשא סעיד את עיניו וירא והנה השחר נשקף מחלונות האולם. תמונת הענק חמקה עברה ותתיצב על מקומה ביציע הארון. עוד מעט והנה היו התמונות כלן כמו לוטות בערפל, השחר הלך הלוך ואור, צללי הערפל על יציעות הארון נמוגו וימסו עוד רגע אחד ואינם.

דומם ונכא רוח שב אבול סעיד אל משכבו, ויישן שנת נדודים. למן היום ההוא נהפך אבול סעיד לאיש אחר.

אביזוהר.

לַמְנַצֵּחַ עַל מַחֲלַת!

הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם
כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי
(ירמיה ח׳ כ״ב).

לִשְׁמַע מַחֲלַת בַּת־עַמִּי, עַם־עָנִי עַם־עֵבֶר,
רֹפְאִים רַבִּים מִסָּבִיב, מַחֲנַיִם נִקְבָּצוּ.
וְסַמֵּי־מַרְפֵּא שׁוֹנִים מִכָּל־פִּנָּה וָעֵבֶר
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים כָּאַרְבֶּה פָּרָצוּ.

„אֲנוּשָׁה מַחֲלָתוֹ–כָּל־רֹאָיו יִתְיַפָּחוּ–
פֶּצַע וְחַבּוּרָה וּמַכָּה טְרִיָּה.
לַשָּׁוְא זֹרוּ חֻבָּשׁוּ בַשֶּׁמֶן רֻכָּכוּ,
אָבְדָה חָכְמַת חֲכָמָיו נָבְקָה פְּלִילִיָּה״.

אֲנוּשָׁה מַכָּתוֹ, שֶׁבֶר עַל שָׁבֶר,
אֵין מְתוֹם בִּבְשָׂרוֹ, כָּל עוֹד בְּאַפּוֹ נְשָׁמָה.
וּבְעֶצֶב וְשִׁמָּמוֹן בְּאֵין תִּקְוָה וָשֶׁבֶר,
כֹּה יָמָיו יַחֲלֹפוּ, עַל פְּאַת מִטָּתוֹ שָׁמָּה.

דַּם־לְבָבוֹ, לְשַׁדּוֹ, יִזּוֹלוּן כַּמָּיִם.
רֹפְאָיו יַחַד נוֹאָלוּ, רַהַב הֵם שָׁבֶת,
סַמִּים יַלְעִיטוּהוּ, מָנָה אַחַת אַפָּיִם.
וְעַל מִשְׁכָּבוֹ יְפַרְפֵּר בֵּין חַיִּים וָמָוֶת.

רֹפְאֵי אֱלִיל כֻּלָּם יַחַד הִשְׁתּוֹלָלוּ.
אֵין גַּם אֶחָד בָּמוֹ יַכִּיר מַחֲלָתוֹ
לְבַקֵּשׁ וְלִמְצֹא מְקוֹם רִבְצָהּ הֵן יִתְעַצָּלוּ,
וְאֵיךְ חֳלִי יְרַפּוּ? אִם לֹא יֵדְעוּ אַיֵּהוּ...

„לֹא כְגוֹיֵי הָאָרֶץ אֲדוּמִים, צְנֻעִים,
עַם יַעֲקֹב בַּתֵּבֵל בּ ג ו י ה וָחֹמֶר.
גּוֹי־קָדוֹשׁ הוּא, עַם מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים".
רְפָאָיו הַזְּקֵנִים פֶּה־אֶחָד יִגְזְרוּ אֹמֶר.

„עַם הָרוּחַ הוּא, גֵּוּוֹ רַק טָפֵל.
וּמִי זֶה יָשִׂים לֵב לְ בִ טְ נ וֹ קֵבָתוֹ?
תִּרְעַבְנָה, תִּצְמָאֶינָה, פֹּה בְּעוֹלָם הַשָּׁפֵל.
רַק בְּשֹׁרֶשׁ נִשְׁמָתוֹ דָּבְקָה מַחֲלָתוֹ.

„נִשְׁמָתוֹ נִפְגָּמָה, בְּהַמְצִיתָהּ סֶלֶף...
וּכְמַתְכֻּנְתָּהּ לָהּ נָכִין רְפָאוֹת־תְּעָלָה.
סְגוּפִים נַעְטְרֶנָּה, בִּ גְ דָ רִ י ם אֶלֶף,
עַד כִּי תִמְצָא בְעָנְיָהּ אֶל־נַפְשָׁהּ גְּאֻלָּה"...

וּבֵין כֹּה וָכֹה תַּחַת יַד רֹפְאֶיהָ,
תְּעֻנֶּה, תְנֻגַּע, גְּוִיַּת בַּת עַמִּי עֲנִיָּה.
וּבְכָל שס"ה גִּידֶיהָ רמ"ח אֵבָרֶיהָ
תִּשָּׂא וְתִסְבֹּל חֶבְלֵי־שְׁאוֹל־תַּחְתִּיָּה...

וְרֹפְאָיו הַצְּעִירִים אֻמְּנֵי דוֹר־דֵּעָה,
— בֵּית־שֶׁבֶת־תַּחְכְּמֹנִי זֶה מְעַט רַק עֲזָבוּ —
עָתָק יְדַבֵּרוּ וּבְגֹדֶל־לֵבָב וְגֵאָה
יַפְטִירוּ בְשָׂפָה, וּבַזְּקֵנִים יִרְהָבוּ.

„לִידוּעַ־חֹלִי־זֶה — זֹאת תִּרְאֶה כָּל־עָיִן
כְּבָר חָדַל אֹרַח בֵּין עַמֵּי הַתֵּבֵל
לֹא עַם הוּא בָּאָרֶץ, כָּל־רוּחַ בּוֹ אָיִן
בַּגּוֹיִם לֹא יִתְחַשָּׁב, תְּעוּדָתוֹ הֶבֶל...

„לֹא בְרוּחַ מַחֲלָתוֹ, בְּקִרְבּוֹ אֵין רוּחַ...
חוֹלֶה הוּא, מְסֻכָּן הוּא, אַךְ בְּמַחֲלַת גְּוִיָּה.
וּמִשְׁפָּטוֹ לְפָנֵינוּ יֵצֵא, בְּסוֹד־שִׂיחַ:
כִּי רַק בִּבְשָׂרוֹ יַד מַחֲלָתוֹ נְטוּיָה.

„נְזִיר מִבֶּטֶן הוּא, דַּלָּה אֲרֻחָתוֹ,
פַּת בַּמֶּלַח יֹאכֵל, בִּמְשׂוּרָה יִשְׁתֶּה מָיִם,
וּמִבִּטְנוֹ הָרֵקָה נִשְׁחֲתָה קֵבָתוֹ.
מִנְּזִירוּת יִתֵּרָה לְמַחֲלָתוֹ יָדַיִם...

„סִדְרֵי קָדָשִׁים וְטְהָרוֹת — לִמּוּדֵי בְנֵי־עֲלִיָּה ...
עִם כָּל־פְּרָטֵיהֶם וְשָׁרָשֵׁיהֶם הַתְּלוּיִם בָּם
בֶּטֶן לֹא יְמַלְּאוּ, בַּל יַשְׂבִּיעוּ גְוִיָּה,
חוֹלֶה לֹא יְרַפּוּ, בַּל יַבְרִיאוּ עָם...

„סֵדֶר נְזִיקִין, שׁוֹר שֶׁנָּגַח אֶת הַפָּרָה...
הִלְכוֹת בָּשָׂר־בְּחָלָב, תַּעֲרוּבוֹת, כִּלְאַיִם...
אֵלֶּה, בָּאָרֶץ יְסוֹדָם, לֹא תְלוּיִם בִּשְׂעָרָה.
הֵם־הֵמָּה הַהֲלָכוֹת, הַמְּהַלְּכוֹת בַּחַיִּים...

„מִנְּזִירוּת יִנָּזֵר—בַּרְיוּת־גּוּפָא חֲמֶסֶת —
דַּם־עֲנָבִים יִשְׁתֶּה, יֹאכַל חֵלֶב כָּרִים,
וּמִבְּשַׂר הַחַיָּה—פַּרְסָה מַפְרֶסֶת
וְגֵרָה לֹא תְגָר—כָּל־נֵתַח טוֹב לוֹ יָרִים...

„יִשְׂבַּע וְיִשְׁמַן, עֲלֵי כֶסֶל יַעֲשֶׂה פִּימָה,
עֶגְלֵי מַרְבֵּק יְפַטֵּם, בַּכּוֹס יִתֵּן עָיִן...
כִּי מַדְבֵּץ מַחֲלָתוֹ רַק בְּבִטְנוֹ פְּנִימָה,
וּבֶטֶן מְלֵאָה, הוּא סוֹד סֻלַּם־הֶחָיִין"...

וּבְהַלְעִיטָם אֶת עַמִּי לְרַפֵּא גְוִיָּתוֹ
מַאֲכָלִים קָשִׁים כְּבֵדִים וְגַסִּים כָּאֵלֶּה...
יְבַלְּעוּ אֶת־הַקֹּדֶשׁ... יַגְשִׁימוּ נִשְׁמָתוֹ...
עַד־כִּי לִשְׁאֹף רוּחַ נַפְשׁוֹ בוֹ תֶלְאֶה...

וּבֵין רֹפְאֶיהָ אֵלֶּה, בַּת־עַמִּי עֲנִיָּה.
תְּמָם כֹּה תֵלֵךְ אֵין עָצְמָה וָחָיִל.
בֵּין שָׁמַיִם וָאָרֶץ, עַל בְּלִימָה תְלוּיָה,
וּבְכַף הַקֶּלַע תְקֻלַּע יוֹמָם וָלָיִל.

הֲיֵשׁ תִּקְוָה לְעַמִּי מֵרֹפְאֵי מַחֲלָתוֹ
כִּי חַיָּתוֹ מִשַּׁחַת הַצֵּל יַצִּילוּ
אִם אֵלֶּה מִזֶּה יַהֲרִיסוּ גְוִיָּתוֹ,
וְאֵלֶּה לְעֻמָּתָם אֶת נַפְשׁוֹ יַרְעִילוּ???

בִּידֵי רֹפְאָיו הַזְּקֵנִים, גְּוִיָּתוֹ רֶפֶשׁ.
בְּעֵינֵי רֹפְאֵי דוֹר־דֵּעָה, נִשְׁמָתוֹ הֶבֶל.
וּבְאֵין חֹמֶר וְרוּחַ, בְּלִי גְוִיָּה וָנֶפֶשׁ
סֶמֶל בַלְהוֹת־צַלְמָוֶת עַמִּי בַתֵּבֵל...

מָתַי תַּגִּיעַ עֵת גְּאוּלַּת שָׁמַיִם ?
מָתַי מִקֹּדֶשׁ יִשְׁלַח עֶזְרָתוֹ
רְפָא־חוֹלִים מֵאָז אֲרוּךְ־כָּל־הַחַיִּים
לִפְלֵיטַת עַם־עוֹלָם, שְׁאֵרִית נַחֲלָתוֹ ?

מָתַי לֹא אֶשְׁמַע עוֹד קוֹל־נוֹרָא קוֹל־רָם
קוֹל יִרְמְיָה הַמְּקוֹנֵן עַל שֶׁבֶר בַּת־עַמִּי :
„הַצֳּרִי אֵין בְּגִלְעָד ? אִם רוֹפֵא אֵין שָׁם ?
כִּי מַדּוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרֻכַת! בַּת־עַמִּי”...

דובנא. זלמן אשכנזי.

רזי עולם.

זה יובל שנים עסקתי באמונה בחכמת הפילוסופיא, ולא נחתי ושקטתי בדרישות עיוניות, לרדת עד סוף דעתם ושיטתם של חוקרי תבל, מזמן הפילוסוף טהאַלעס עד זמננו האחרון, ותולדות אנשי השם מחכמי הטבע אשר חרשים מקרב באו. — וזה יותר מעשרים שנה שמתי לי למטרה, להביא חדש בספרות עמנו, אשר שפת זרה נעלמה מידיעתם, ולא ידעו ולא יבינו קורות הפילוסופיא כסדרן וכהלכתן גם מראשוני החוקרים עד ימי הבינים, באשר התפתחו והשתלשלו והכתעפו זו מזו בתולדות העתים, וערוכות לעצמן בשטותיהן, ובלי תערובת חולין. — וביחוד חסרון גדול כאן נמצא, וכאן היו גם בזמננו החדש, מכל ידיעה נחוצה לעמנו (המכונה „עם הספר״!) מהפילוסופיא החדשה, ולא עלתה על דעת ראשי חכמינו גם במאה שאנו עומדין בה, לחבר ספר מועיל מקורות הפילוסופיא החרשה.

באהבתי לשמה את אחי ואת חמדת לשונם וספרותה, העמסתי עלי העבודה הכבדה מאד, להביא את יפיפותו של יפת באהלי שם, ומגמת פני קדימה, להשכיל וללמד ולהורות דרכי הדרישה החדשה באופן שיבינו וישבילו גם המתחילים בחכמה, תולדות השטות העיוניות מזמן באַקאָ עד זמננו האחרון בעצמן ועקרן, כאשר יצאו לאור במקור השפות הנדברות (אשכנזית, צרפתית, אנגלית, איטלקית, יונית, ורומית), בראשי האבות ותולדותם, אחת לאחת במשטר וסדר למחלקותיו ולפרקיו, כפי המתנהג בעולם הספרותי בכל אומה ולשון היום. —

ואחר אשר סיימתי בכי טוב את מפעלי הקשה הזה בעזר החונן לאדם דעת, רבות מחשבות בלבי, ושאלה אחת עצומה והיותר נכברה, התעוררה בכל עוזה והוקפה ברוחי פנימה, ואשר עוד מבראשית עיוני ושקדי במלאכה חכמה זו, לא הסחתי דעתי ומעיני ממנה, וזה לי עשרים שנה שלא זזה השאלה ממקומה, ובכל יום ויום נצבת לפני, וגם בשעת השינה ובעתות המרגוע תרחף על פני, ודורשת מענה, וסוף מעשה במחשבה תחלה:

„אכן מה יסכון לנו העמל, ומה תועילנו העבודה והמלאכה והחכמה בבת אחת, לדעת ולהבין חכמת ושטות דור דור ודורשיו בפילוסופיא העתיקה והחדשה, אם סוף סוף נעלמה וחסרה לנו התשובה היסודית והעקרית על שאלתנו „מה לפנים ומה לאחור״?, ומי מחוקרינו היותר חדשים פתרה באופן מספיק ונכון ואמיתי ולהאיר את ערפלי הספיקות בענינים האלה? ולאיזה שטה פילוסופית נפנה לדעת פשר הדברים ולרבין תעלומות רזי עולם?״ — — —

אחרי הדרישה היתרה והעמוקה בכל צדדיה ועבריה ואופניה, אשוב ואומר דברי המשורר שיללער: „לאיזה שטה פילוסופית הנני מודה ? אף לא לאחת מהן, וממעם הפילוסופיא״. —

אמנם כן, כל שטה ושטה פילוסופית בנתה במה לעצמה, ובקשה חשבונות רבים, לפאר ולשכלל בנינה ע״פ דרכה, ולפי מעמד הדרישה בכל דור ודור, בחשבה למשפט, שיעמוד לימים רבים בתוכו וצורתו, ולא ימוט לעולם; אך דור הולך ודור בא—ואחרון בזמן חביב לדורשיו—ההורס בנין ישן, ומחדש עולם תהו מחרבנו, ומעמיד שטה חדשה, וכן חוזר הדבר חלילה; וככה מתנגדות ומתרוצצות השטות הפילוסופיות במשך הדרות, וכרוב הוגי הדעות כן רבו ופרצו השטות! —

ואם נכון הדבר לכל יודע ובקי בקורות הפילוסופיא, כי לא נמצא באמת אף שטה אחת בעולם הפילוסופי, אשר בכללותה צלחה לאַמת ולברר את הנחותיה באופן מספיק ונעלה מכל ספק, ועם רוב פלפוליהם ודקות מושגיהם בסביכת דרושיהם ותהלוכות הרעיונים וקישורם ע״ד הוראות ומבטאים מתחדשים לבקרים, אין להציל דבר אמת לאמתתו בעצם ועקר, והקורא, או השומע קול הדורש תורתו ברבים מחוקרים מפורסמים, עומד נבוך בסופו, ולא ידע דרך ומבוא להשטה החדשה, ושואל ואומר: „מה הועיל החכם בתקנתו, ומה הרוחנו במושכליו, חרשנו בעגלתו ולא מצאנו החידה היסודית כל צרכה״ ? —

ואשר אני אחוה לי, ועל דעתי לעצמי, הקבועה אצלי בשנים האחרונות, ואשר אצלתי לי ברכה (?) מכל מחמדי הפרדם הפילוסופי, אחוק על ספרי זה ולזכרון — אולי — למעמיקים חקר להבאים אחרי, ואין כונתי היום לבנות לי שטה מיוחדת לעצמי, כי לא ידעתי איך אכנה, אם לא „שטה מקובצת״ מאבני הבנין, שערכו חוקרי תבל בדור דור ודורשיו באמת! —

אכן רבות השבו, וגם הועילו הפילוסופים הראשונים, לפנות דרך להאחרונים, בחיפוש תמידי ועיון עמוק ומחודד באין הפוגות, להגיע למקור הסבות הראשונות, ע״י האמצעים ודרכי הדרישות אשר הנחילו לנו כל בעלי מחקר בהגיון ובל בעלי דת ואמונה מעולם! — אם נמנה ונספור אחת לאחת את שטות קדמוני חכמי יון, מראשית התפתחותן (מזמן המאה הששית קודם ספירת הנוצרים עד סוף ימי הבינים, בערך) והסתעפותן זו מזו, ופעולהן הגלויה על מצב הדרישות השונות בכל חכמה ומדע ומושכל ברוב עמי אירופא, ונהור ונחקור על הצעד קדימה הנראה באותותיו הבולטים, ופעולתו הנאמנה גם על השטות הבאות אחריו, אז בעל כרחנו נודה, כי לא עמלו לריק ולא ילדו לבהלה כל אנשי שם אלה; ואם לא בכללותן, אך בפרטיותן ובמקצתן הועילו ועזרו ופעלו בזמניהם הוגי דעות אלה; ואם שגו ברואה וטעו ברמיונם וכשלו בדרכי הגיוניהם בכלל שטותיהם, אולם גרגרים טובים ובריאים ושלמים נמצאו בעשתונתיהם בכל זמן ועידן, ומערמות עפר יצא ציץ ויצמח פרח ויעמיד ויחי, ויחדש ימיו כקדם! — —

הנה מקור כל השטות העיוניות בקורות הפילוסופיא היא הדרישה והשאלה

השרשית, להשכיל ולהבין סוד החיים, רצוני, לדעת עצם הסבה המקורית הפועלת ומסבבת את צבא היקום בכל מערכותיו ומחלקותיו, ולמצוא אפשר לדבר מה הוא היסוד הראשון, אשר ממנו הושת תבל ומלואה, המחיה ומהוה את הכל? — — —

הניגוד השרשי המשותף לכל השטות המתחלפות בעולם, היא הסתירה בהכרת הדברים המתגלים בעולם המעשי והרוחני; ואת היא ההבדלה בדעותיהן של כל גדולי הדורות: „למי ינתן היתרון וקדימת מעלה, אם להרוחני הכללי המתודע לנו בתכונת נפשנו, והמעמיד את עצמנו בתור חושב ומשכיל על כל, או להחומר היסודי והמוחשי, המורגש ונראה לנו על ידי כחותינו המוחשיים לבד, ועל פי ההרגל הנסיון היומי"? —

ראשי הדגולים במחנה המתפלספים, היו המכונים „שבעה חכמי יון", הם עמדו עוד במעמד הדרישה מחכמת הטבע לבד, רצוני, עצם חקירתם סובב הולך על ציר מוגבל אחד, הוא העיון המעשי וההכרה הנסיונית ביסודי הבריאה בעולם התחתון, אם כח (או יסוד), האש, או המים, והרוח, והעפר, הוא נסים שרשי, ונאמן להיצירה, והם הם המשיבים להשאלה: „מה הוא עצם העולם?" „אך חומר (אחד מא־בעה היסודות ארמ"ע) קדמון, הנמצא והוה מחיה ומהיה את כל היקום". — אבל החוקרים מכת המכונים „עלעאַטען", עמדו במצב המחשבה (אידעאַליסמים) ובהנחתם ליסוד שרשי, עצם רוחני אחד, והנמצא למעלה מטבע החושים, כמו „שכל פועל, או „היות" הפשטה (זיין), והכוללת את כל הנמצאים, או התנועה העולמית והתמורה התמידית, המקפת את כל הישיות הרוחניות והחומריות (דעת הערקליטאָס, אשר ממנו שאב העגעל את דרך הגיונו, ובנה עליו שטתו, כאשר פרטתי הענין ח' השני מספרי קיהפה"ח). — —

והנה אנשי השם, החוקרים היותר מפורסמים לשבח, אפלטון ואריסטו, אשר בצעדי ענקים צעדו לפנים על יסודי וסודי ההולכים לפניהם, ואשר הפליאו לעשות באופן דרישתם וסידור שטותיהם לכל מפלגותיהן, אם אמנם בקורת עמוקה ומחודדת היתה להם לסתור בניני השטות הקודמות לזמנם, עכ"ז כל בודק ובוחן הדברים כהלכה, יכיר ויודה, כי חוט ההשתתפות וההתדמות נמצא לנו, המאגד ומחבר אבני הבנינים לאחד, ורוח אחד ומיוחד ממקורו להבונים הראשונים ולהסותרים האחרונים יחד, קצוני הניגוד הנזכר בין ההנחות ההפוכות בין בעלי המחשבה מעבר מזה, ובין בעלי המעשה והנסיון מעבר השני! אפלטון עומד כלו ברוחניות, ואריסטו בחומריות, אם עוד אין להכחיש, כי זה וזה והנגררים אחריהם אח"כ, מסיגים איש את גבול רעהו ורועים בשדה מתנגדם, וכאשר הצדיק דינו עליהם מבקר משכיל אחד בזמננו האחרון „שסוף סוף, אלו ואלו נזקקים זה לזה, וגם המחזיק בחומר היולי וקורא שמו בשם „טבע" או „תולדה", וכל העומד במחשבת החומר הקדמון, בהכרח הוא לעשות הלואה אצל העומד ברוחניות" — ודפח"ח.

במשך התקופות הגדולות המשתרעות מראשי הבונים שטות פילוסופיות נזכרים. עד התקופה האחרונה והסמוכה עוד לזמננו החדש, נסעו כל מחנות

הפילוסופים החת דגלי שתי השטות הראשיות בעצמן ועקרן, אם גם התפרדו בצורות הענינים ובשינוי השם אשר יכנו האחרונים לשטתם, והמתחלפין לתולדותיהן ולמדרגותיהן וצורותיהן לבד ובמראיתן החצונית יתודעו לנו בשטחיותן לדברים מחודשים מקרוב באו; אך הרואה בפנימיות הענין, ישיג וידע ויכיר את צלם דמותו ותכניתו של האילן הישן נושן, אשר שרשיו מרובים וענפיו מועטים בימים מקדם, וכל רוחות השטות המחודשות בימי הבינים, לא הזיזו אותו ממקומו, ועוד עליהו רענן ולא ימיש מעשות פרי עד היום הזה! —

אם אמנם מתקופת השנים, אשר בה צמחו והתחדשו והתרחבו כל ענפי המדעים והדרישות בכל חכמה ומלאכה, והנקראת „זמן-לְדָתָן (Renaissance), גפ חדשות תצמחנה בשדה החקירה הפילוסופית, והתגדל מאד חוג-המבט העיוני ביחוס וערך להשגה וההשקפה הכללית בכל הנוגע להידיעה הזאת, עכ"ז היתה מסובכה ומעורבבה מבפנים ומבחוץ בדברי אמונות ודעות השולטות במדינה ומדינה, ועוד לא השתחררו המעיינים מגדרים וחקים חצוניים הנצבים להם בדרך מחקרם, והעומדים לשטן ולמפגע להם ולכל הגיון חפשי להתפתחות שלימה ומתבודדה לעצמה של כל שטה פילוסופית, בלי מעצור וכפיה מאוחזי דעות קדומות.

אכן מראשית המאה הט"ז למסה"נ, מתקופת ההתגלות הא"ץ החרשה ואילך, חרשה גם הפילוסופיא כנשר נעוריה, וכבימי שליטתה בארצות יון ורומא, התעורר והתנוסס רוח הדרישה החפשית והביקור המושכל גם במקצוע הפילוסופי, ולפעמים דורשי אמת מחוקרים מפורסמים, אשר בלי חַת ובאין פחד נגד עיניהם מחמת הקנאים וההולכים חשכים, פרסמו בכתב ובדבור השקפתם העיונית על עניני האמונות והדעות באופן חפשי ומתנגד להמקובל ומוסכם אצל ההמונים, ובאהבתם לאמת, שכחו את הסכנה הכרוכה בעקבה לעצמם ובשרם, כי דור לדור הגיד אמונתו בתקופת הזמן הזה, בעודו עמד בשפל מדרגתו בבחינת ההשכלה והסבלנות והחירות ואהבת האנושית! ובעתותינו אלה לא יאומן כי יסופר, שעוד בסוף המאה הט"ז ובראשית המאה החולפת, נהרגו ונשרפו חיים על קדושת החירות בפילוסופיא דורשי תושיה ואמת ואנשים תמימים וישרים בלבותם, על כי הפיצו דעות חפשיות בעיוניות, ובחירות על הלוחות! —

אך מאמצע המאה הי"ז עד המאה הנוכחית, נשתנו ביחד עם השתנות דרכי הדרישה בכל חכמה ומדע ובכל מלאכה יפה, גם אופני הדרישה בפילוסופיא, ונפתחו שערי החקירה לכל שוחריה ודורשיה, וארשת שפתי ההוגים בה לא מנעו מהם ומהמונם! — הראשונים אשר דרכו עוז על שלבי השלמות בחכמת הטבע ובאמצעותה חדשו והרחיבו גם דרכי החיפוש והביקור המושכל במדע הפילוסופי, היו חכמי ארץ אנגליא, צרפת, האָלאַנד ואיטאליא ואנשי שם כמו באַקאָן, ברלנא, דעקאַרט, שפינאָזע, נעווטאן הומע, לאָקקע האירו נתיב חדש בכל מקצעות הלמודים והעיוניות, וסללו המסלה ופנו הדרך לרוב חכמי אשכנז בזמניהם, ואח"כ וביתר שאת ועוז עד סוף המאה שאנו מונין בה היום, ובראשם כבירי כח ואנשי רוח נעלה, לייבניץ-וואָלף, קאַנט, פיכטע, שעלינג, האָגעל, שאפענהויער, הערבאַרט, ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, עם המחנה הגדול מחוקרי הטבע, אשר ידם רב ופעולתה אמת-

לחשוף נעלמים ולגלות פני הלוט והמסכה הנסוכה על פני הטבע, וסודותיה ורזיה ורוב חידותיה, אשר מצאו בקנה-המדה של הבחינה והנסיון פתרונות מחוכמים ומפליאים באמת! — ברכת ד' להבאים, וכן ירבו וישכילו ויוסיפו דעת ותושי'.

אם נשים עין בחינה, ובהשקפה כללית, על מספר השטות הפילוסופיות במשך התקופה הארוכה משני אלפים וחמש מאת שנה בערך, אז נמצא לנו בתולדה ועדות נאמנה, איך לאט לאט דֶרך שפי המהלך הפילוסופי והטבעי בגידולו והתפתחותו במין האנושי, ולא יולד פעם אחת באומה ואומה. —

ואם אמנם נראה בעינינו היום, כי לשוא עמלו הבונים שטות הגיוניות בימים מקדם, ואשר מפני רוחות ההשכלה החדשה ודרכי דרישתהנו היום לא יכלו עמוד, ונפלו ולא יוסיפו קום עוד, וישן מפני חדש נוציא, כי עבר עליו כלח ולא יצלח היום למאומה!

אולם משגה הוא, והנחה מוטעה ואין אמון בה מראשה לסופה! הבקי בקורות הפילוסופיא ובוחן הדרישות השונות באספקלריא המאירה, יכיר ברשמים נכרים פעולת הראשונים על האחרונים, ואיך רובי תורתם של החכמים גם היותר מחוכמים ומיסדי „שטות הדרשה" בדורות הסמוכים לדורנו וגם בדורנו ובזמננו החדש, מרוכשים ומקובלים להם לקנין עולם, מפי מסירת אבות של הוגי הדעות בארצות יון ורומא! ואם גם אלה הננסים אשר הורכבו על ראשי הענקים העתיקים, הוסיפו לקחם ודרישתם ועשו מטעמים לחכמתם, הצליחו ללכת מחיל אל חיל בהארות והערות מושכלות ופרפראות לחכמה רבתי זאת, ובידוע והשכל בחכמת הנפש בפרט, והאדם בכלל, (פסיכאָ-לאָגיע, אַנטראָפּאָלאָגיע), ובתמונת היצורים (מאָרפאָלאָגיע), העמיקו חקר והוציאו תולדות והשערות נכונות נוסף על הראשונים, עכ"ז אין לכחד בשום אופן את האמת הברורה כשמש, שהיסודות והשרשים העצמיים בחכמת הפילוסופיא החדשה, כבר הטבעו ונמצאו לנו בירושת אבות חוקרי-עולם, אפלטון ואריסטו, לייקיפי, צענא ודעמאקריט, וכת המספקים ובעלי ויכוחים ומפלפלים, באַתונא, אַלכסנדריאה, ואיטאַליא, ועודם חיים ומתהלכים אתנו ברוחם, וגם לשונם על שפתינו היום! — —

ואני הצעיר באלפי הפילוסופים ודורשיה העתיקים והחדשים, אשר מיום עמדי על דעתי דבקתי באהבה מסותרת לנפשי למלכת החכמות ולא פסקתי פומי מגירסתה עד ימי זקנתי ושיבתי, והתבוננתי בספרי כל הנבונים ואנשי שם אשר בארץ המה, מצאתי בהפרדס הגדול והנחמד להשכיל הזה, מטעמים אשר אהבתי, ובכל מחלפות השיטות השונות והמתנגדות אלו לאלו, גרגרים טובים ונאמנים, הראוים גם היום להעלותם על שלחן הפילוסופים!

ואלה הם היסודות אשר עליהם נשען בית מחקרי לעצמי; והוא בעין שטה מקובצת לדעתי, מכל ראשי השיטות הנודעות לכל הקוראים באמת את קורות הפילוסופיא:

מעלות ורוחניות כל העולמות העליונים והתחתונים, מאוחדות ומתכללות בחומריותן בהשואה גמורה; ומה שהאמין אפלטון בצורות המחשבות והעליונות, או מה שדרשו, בשינוי הלשון ובהעתק הרעיון, לייבניץ מיסודות הראשונים

בעלי השגה (מאָנאדען), ובזמננו החדש הח' הערבארט מהנמצאים הפועלים (רעאַלען). וכן מה שהעיד אריסטו לעקר בשטתו הפילוסופית „מציאות חומר קדמון" (היולי), אשר בפנימיותו ובתכונותו הוא בעצמו יוצר צורתו בכח תנועתו ומסבב כחות הצמיחה והחיות, ובסידור שלם ומלאכותי, ומעמיד על ידי זה את העולם ומלואו על תלו; כל ההנחות וההשערות הללו הם הם הדברים המאומתים לנו ג"כ היום (בתמורת הצורות ואופני ההלבשה בביטואים וההוראות המחודשות בימינו בחיצוניות לבד —) וע"פ השערות יותר נאמנות וקרובות לאמת.

בכונה אמרתי „השערות" קרובות לאמת, ולא מופתים חותכים נקנים לנו מפי השכל, מטעם אשר אבאר:

אכן נודע ונחקר הדבר לכל המעיינים בבחינת השאלה היסודית והישנה, אשר סמכו עליה כת המתחכמים העתיקים והמספקים (זאָפהיסטען אונד סקעפּטיקער) ביון, ואשר חזר וחדשה החוקר הגדול דוד הומע בענגלאַנד (ואחריו שולצע, מימון, ואחרים) והיא: אם יש בכח השכל האנושי המוגבל, להגיע לחקר הבריאה, ולפתור החידה הסתומה, ואיך באפשרותו להבין קישור הסבות עם המסובבות במשפט נאמן מהקודם אל המאוחר (סינטעטישע-אורטהיילעאַ פריאָרי)? — וזה האדם הדגול מרבבות תלמידיו ומתנגדיו, החוקר עמנואל קאַנט, הצדיק משפטו, ותשובתו על השאלה הנזכרת בדרך הגיונו המושכל והשנון באמרו, כי לפי תנאי השכלתנו וגדרי הנסיון והבחינה הנצבים מראש להשגתנו (אבות המאמרים השרשיים — קאַטעגאָריען —, והסימנים מובהקים, מהזמן ומקום —), אין באמת מבוא ודרך להגיע למשפט מחייב בשכל מקודם אל המאוחר, ובמוגבל ובקביעות (קאָנשטיטואיף) ורק בדרך ההתקרבות והדרגה (רעגולאַטיף) לבד. — וההולדה השלישית הזאת, מכריעה כל דורש אמת לאמתתו, לקיים מוצא משפטה, ובעל כרחו יסכים להחליטה לחוק ולא יעבור, ולזה אומר, הדרך המתקרב בהדרגה, ורק קרוב לאמת הוא, הוא הוא בעצמו הנקרא ממני „השערה", לא זולת זה. —

וכפי חות דעתי, והמשוער לקרוב לאמת בין כל ההנחות מחכמי הטבע העתיקים (גם קודם זמן לייקיפ ודעמאקראַט ותלמידיו מכת עפיקער וסיעתו, יש אגדה עתיקה, המסורה לנו מכותבי קורות בשפת יונית ורומית, כי פילוסוף אחד בשמו ראבוס מעיר צידון ממלכת הכנענים — פֿהעניצער — החי בערך אלף שנים קודם סה"נ, עוד קודם מלחמת טראָיאַ, הי' הפילוסוף הראשון אשר העמיד העצמיים היחידים והפרודים (אַטאָמע) שאינם מקבלים חלוקה, למקור ויסוד כל היקום) והחדשים הנגררים אחריהם בראשי פרקיהם גם היום היא ההנחה אשר אבאר בכללותה ובפרטיותיה, ועל דעתי, ואומר:

באין לנו דמיון וציור להשגתנו המוגבלת (אַנאָלאָגישע פאָרשטעלונג), ובחסרון כל דמות ותבנית מציור העולם בכללו ומראשית ההויה וההפתחותה בטרם כל יציר נברא, מוכרחים אנחנו להמציא לנו אופן ההשכלה הנעלה הזאת ע"י משל ודמיון, הנמצא לנו בערך ויחוס מה למראות המחישה הנודעות לנו בעולם הנסיון והבחינה. ובכה אולי נאַמת משפטנו על

דרך ההתדמות והשתנות בין עולם הקטן — חכמת האדם — ובין עולם הגדול ולכל היקום אשר ברגליו. —

המשל והדמיון הזה, נמצא לנו בחכמת ההנדסה: יסוד חכמת המדידה והשיעור, אשר עליו נשען כל בית המראות המוחשיות והחזיונות הטבעיים בהנסיון, הוא הנקודה והקו והשטח וצורת המקום המוגבל, וכל הערכים השלשה, שיעורי האורך והרחב והגובה, שהם כלם מוגבלים במדה ובמספר הנקודות התכליתיות. ונודע הדבר ולמעלה הוא מכל פקפוק ואבק הספיקות, שאי אפשר לבנות איזה ציור בצורה הנדסית ובאיזה תמונה שתהיה (משולש או עיגול או מרובע ובעל צלעות וזויות) בלי ההנחה הקדומה, מנקודה אחת רוחנית, והמכונה „נקודה הנדסית" והמשוללת מכל הגבלה וכל ערך האורך ורוחב וגובה, ומחוסרת כל גבול והכלית וכל צורה מאיזה תמונה. — והנה המהנדס והמודד את ערכי תמונותיו במדה ומספר מצומצם ומוגבל ומוקף לכל צלעותיו וזויותיו התכליתיים, בונה עולם תמונותיו על הנקודה היסודית הנזכרה ושאינה בעלת גבול ושיעור ומדה ותואר וגבול מה. ואיך מהבלתי מוגבל ובלתי תכליתי ושאין לו ממשות ועצמות מה, יולד המוגבל והתכליתי, ומהבלימה נעשה ונוצר עולם מלא ומסודר ומושכל ונערך לחלקיו? —

באופן דומה לזה, נשער בנפשנו, ונצייר לנו כסימן רוחני לבד, התהוות והתפתחות העולמות העליונים והתחתונים ובכל מראיהם אשר יתודעו לנו בפועל התולדה הנפלאה, ובכל מעשה מרכבה כמעשה בראשית. —

הנקודות ההנדסיות בציורינו הנזכר, המה העצמים הדקים והנפרדים והבלתי מוגבלים ובלתי תכליתיים, אשר מהם הושת העולם בהנמצאים המוגבלים והתכליתיים בתבניתות והתמונות מתחלפות ובכלים מכלים שונים. — —

אם העצמים הדקים והפרודים האלה, בעלי חומר-דק ומחוסרי כל כח רוחני המה, או, לפי דעת לייבניץ ואיזה מחכמי הטבע החדשים, גם בעלי כח פנימי (דינאַמישע קראַפט), או בעלי השגה ובמדרגות שונות ליחידים (מאָנאַדען), עוד לדעתי הדבר מוטל בספק גדול, ואי אפשר להשגתנו המוגבלת להכריע בדבר. — אולם, כפי המשוער ומאומת לציורי מחשבתי (וכסברא והשערה קרובה לאמת) נוכל להניח, שלהעצמים היחידים האלה אדוק ודבוק כח התנועה עכ"פ, והנקודה המרכזית (כהנקודה ההנדסית במשל הנ"ל—) בתנועהה הכדורית, היא הציר עליו יסוב עיגולה, והיא יסודו וסודו של התא המקורי, אשר ממנו נבנה התמונה המוגבלת והתכליתית (החומרית והרוחנית בבת אחת! —) והיסודית, והדומה בעצם להתמונה היוצאת כתולדה נאמנה ממרכז הנקודה ההנדסית לכל מודד בשיעורין בחכמת ההנדסה — ואם יפלא עוד הדבר להשגתנו איך מלא-דבר יצא יש (אל נא נטעה ונשגה בדרך, לדמות „הלא-דבר" „לאפס גמור" שהוא נמנע במציאות) ונהפוך הדבר באמת, הלא-דבר מצויר לנו כדבר מה שאין לו ממשות ותואר מה, ובלתי נתפס לנו במחשבה החלה (דמיונו הוא למה שמכנים בעלי ח"ן „בלימה", או

כח=מה). אשוב ואוסיף ואומר (אשר למדתי מרבותינו החוקרים שעלינג והעגעל): שכל העומדים במחשבה (אידעאַליסטען), וכן מתנגדיהם, העומדים בעולם המעשה והנסיון (רעאַליסטען אונד עמפיריקער), יחד שגו בראוה, בהעמידם הפכים וניגודים, וכשני קצוות סותרות אלו את אלו, כמו חומר וצורה, עצם ותואר, סוף ואין סוף, מחשבה והתפשטות, היות ואין, ודומיהן; שכל המעמיק בעיוננו יבין ויכיר, שהמה רק מושגי הערך והיחס להשגת הדברים ובשטחיותם לבד, ואינם נמצאים בפועל מחוץ להשגתנו וציורנו המוגבלים. — ובכלל לא יותפס ויצויר לנו אפשרות המציאות לחומר, בלי איזה צורה, וכן להיפך צורה בלי חומר, וכן בניגודים אחרים הנ"ל אין מקום מוכשר לצייר לנו עצם ריק מכל תואר, היות מופשטת או אפס פנוי, סוף או אין סוף, מחשבה בלי התפשטותה בנושא המחשבה. — ומזה נשפוט מישרים, שבמקום הניגוד והפירוד וההבדלה בדעתנו ובהשגתנו לבד, שם האחדות וההשואה באמת, והנשוא במערכת התולדה הוא הוא הנושא, והאוחז בידו את הנקראים „הקצוות" ומפשר ביניהם בפעולת מציאותו בעצמו. התנועות הסביביות מהנקודות, או מהיחידים הדקים מן הדקים הללו, ואשר אין מספר לגדודיהם, הנן אבות מקוריים לכל תוצאותיהן ותולדותיהן של התמונות המוגבלות במעשה המרכבה (האַרמאָנישע געשטאַלטונג), המתפתחת ומשתלשלת בצביונים וצורות מתחלפות ובדרגין שונים, ובמשך זמנים כבירים שאין ספורות למו, והמביאים ומוציאים ברב כח התמורות והגלגולים (מעטאַמאָרפאָזען) את המשטרים והסידורים והחקים הכולליים עם כל המעלות והכשרונות, וגם עם החסרונות המקריים במרוץ ההשפעות והפעולות והניגודים, והמשיכוה והדחיקות וההרכבות והפרידות השונות. —

כבר מלתי אמורה, שכל מושגינו וציורינו לדעתי המה מהמאוחר אל הקודם (אַפאָסטעריאָרי) לבד, וטעות גדול הוא לדעתי בידי החוקרים האוחזים בשטת קאַנט, וגם חוקרי הטבע המחזיקים במקצתם בשטתו והנקראים „חצי קאַנטיים" (האַלבקאַנטיאַנער) בימינו ובזמננו האחרון, שהמאמרות השרשיים (קאַטעגאָריען) בשכלנו, אשר אריסטו הציב דלתותיה, וקאַנט אזן וחיקר ותקן מספרם והוכנם וצורתם (בספרו הנפלא „בקורת התבונה הנקיה") מרוכשים לנו מהקודם אל המאוחר (אַפריאָרי), ובאמת לא כן הדבר ואינו מאומת ע"פ הנסיון כל עקר! כל הכללים וכל המושגים הנקנים לנו בהגיוננו, המה הפשטות (אַבסטראַקציאָנען) בעלמא מחלקי הציורים המתרשמים מהדברים והמראות המוחשיים החצונים, אשר פועלים עלינו ועל שכלנו, ומהחקיקות והרשמים האלה המתפרטות ומתמחשות בדמיוננו, נבוא להשגות כוללות ומופשטות מפרטיים המוחשיים למיניהם, וכל זה מסובב ע"י משפטים מן המאוחר אל הקודם ולא בהיפך. —

והנה גם בדרישתנו ע"פ השערות שכליות על הסבות הראשונות ממציאות היקום, אין בבחנו להוציא משפט מה מהקודם אל המאוחר, כי כאי

חסר לנו כל מושג וציור ודמיון ומשל וכל ערך ויחס מוחשי מ'מראות הנסיונות והנודעות לנו בעולמנו המוגבל! וע"כ ההאמתה וההשערה על אופני הרוח השולט בראשית היצירה, היא רק אפשרי בדרך ההתקרבות והגעה בהדרגה, ובמשפט משוער לבד מהמאוחר אל הקודם. — —

תנועות אין קץ של היחידים, המפוזרים וממלאים חללו של עולם, ובמרוצתם, בדרך ישר או בסבובם ועיגולם, כבמחולות מחנים, נעו ונדו ושטו ודחקו ולחצו זה מול זה, ובפגשם בחלולים חלולים וחמרים חמרים ובמשך התקופות שאין לשערן במנין ובנין, התלכדו וחברו לאגודות אגודות, והורכבו ונעשו בצלמי כדורים ותאים (צעללען) ונתגבלו ונתצמצמו ונתכוצו לעצמים מוגבלים ותכליתיים, דומה להנקודות המאוחדות (ע"פ משלנו הנזכר) לקוים ולשטחים בתמונות ההנדסה בצלעותיהם וזוויותיהם ומדותיהם ומספריהם התכליתיים והמוגבלים, ובערך ויחס להשגתנו וציורינו המוחשיים.

מתנועות התמידיות ותמורת המעמדים בהמשכות ודוחקות זו על גב זו, וע"י מלחמת הקיום להיחידים, הנוטים לקיים ולהחזיק מקומם ואישיותיהם, נולד ברוב הנצחונות כעין הרגש ההתחרות והתעוררת, והנטיה מסיתרת, לחפץ ולרצון, שהוא מעין אב-יסודי לכל מחשבה ותשוקה כוספת ומשתדלת לפחות ולהרבות תולדותיהן ומין במינן. —

וכמה אלפי אלפים רבבות שנים חלפו ועברו, בטרם נעשה ההרכבה הראשונה מגוש עפר או מטפת מים אחת! ערש-ילדות המינים והסוגים בכל מערכי ההולדה, ואם כל חי במציאות היקום, הוא התנועה העולמית ואחותה התמורה במשך הזמנים, המולדת ומחוללת את כל המשטרים והחוקים והסדרים והערכים והיחוסים המוגבלים, כתמונות הגופים החומריים והרוחניים בבת אחת של המהנדס והמודד במדה ושיעור ומספר. —

ההרגש הוא אבי השכל, ויסודו השרשי בכל צומח וחי ומדבר ובדרגין וצורות שונות. אמנם רוח אחד לכל, ובעצמותו אין פרט יוצא מכלל התולדה, והחי יתן אל לבו, כי חלקו כחלק כל נמצא, ומיסודות ארבעה לוקח והורכב ודמו הוא נפשו, הנקודה ההנדסית והבלתי תכליתית, אשר במעשה הרכבה עם הנקודות השוכנות בחביון עוזם למולן והזדכותן בשכונתה, עלתה על מדרגת השלימות, הרצונית והשכליית, בערכה ויתרונה על הנקודות האחרות, וקבלה תמונה וצביון נעלה באיכות מעמדה וסידורה, בין ההרכבות האחרות מבעלי צמחים והחיים למיניהם. —

לפי דרכי והשקפתי המיוחדת להשגתי הנושאית (סוביעקטיפע-אנשויאונג), אך מחשבה פגולה לא ירצה בעיני דעת האומרים, כי הכל לטוב נברא, או האוחזים בשטת המתיאשים (שאָפענהויער, הארטמאן וסיעתו) ומחליטים אומר בהיפך, כי הרע נגד פנינו, והשולט בכל היקום; ובאמת אין מקום אפשרי כלל להחלטות מתנגדות כאלה בכללות העולם.

המכונה הנפלאה הנקראת „תולדה", הסע לפנינו ומאחרינו בלי

הרף, ובכל הארץ יצאו קויה ופרשיה מרחוק יבואו, ואין אומר ואין דברים, ורק משפט מעוקל הוא לומר, כי תיטיב או תרע, תועיל או תזיק, יפה או מגונה, בנורה ונועה הנצחי! רק אנחנו האישים הפרטיים הנקודות היחידות בעולם מלא גופים ותמונות רבבות שרבו מספר, ובערך ויחס לעצמנו, נניח ונגזור אומר (ובמשפט נאמן לנו לבד, ומהמאוחר אל הקודם) כי זה הוא טוב ויפה, או רע ומגונה לכוספנו ותאות נפשנו, ומי יחוש חוץ ממנו, ואיך נחליט אומר, שכזה נראה ונמצא באמת בכללות המציאות בפועל? —

ובאופן ששערתי, יש דרך להשכיל על יבור וסוד החיים; ואחר אשר העמקתי חקר בפתרון החידה הסתומה הזאת, ואשר לריק חתרו המעיינים לְפַשְּׁרָה במובן מספיק לְהַתְּרָתָּה, אֲדַמֶּה שעלתה במצודת שכלי המוגבל, להתקרב לתשובת שאלתה עכ"פ לשיעורין:

לפי קט שכלי, המושגים „חי ובלתי-חי" או „החיים והמות בסתמא", הם ממאמרי היחס והערך והצירוף, וממוצא הניגודים ההגיוניים לבד, שהם הפשטה כוללות מחלקי ופרטי הציורים המוחשיים והנודעים לנו בהכמת ההרכבה וההפרדה (חעמיע), ובפועל המציאות בכללותה לא נמצאות באמת! הנה היחידים הפרודים הממלאים את כל העולמות, ובאין מקום פנוי מהם ובלתם כאין ואפס גמור, הכונתם ועצמותם היא התנועה התמידית, ועי"ד כח משיכתם את הדומים להם, או עי"ד כח הדוחה את המתנגדים להם יתחברו בפעולת ההרכבה לאגודות מיוחדות (מאָלעקורצענטראַ), או לתמונת התאים (צעללענפיגורען) ויבואו בחדרים ויעשו את הנפשות במין ובסוג הנערך ונאות לקיומם. וכן בבואם במערכות הניגודים להשוכנים ממולם, ואז לחם בשערים, ויתגברו החזקים על הרפים וינצחו החלשים, ואז יהגו בפרודים ויבריחו ויתרחקו זה מזה, והנה ההתחרות וההתרגשות בהתנועות, וכן הנטיות והכוספים המתגלים בעקב פעולתם התמידית לקיים את אישותם ולשמור את מינם, היא היא סבת ההרגשות והרצינות והנטיות והמתעוררות ומתחדשות וגם מתנחלות בירושת אבות להולדותן, וזו היא בחינת החיים העולמים גם מעשה בראשית. — אבל לא כל היחידים שווים ודומים זל"ז בתכונתם ולמדרגותם, ובכלל, אין פרצוף וצביון אחד בכל נמצאי היקום דומה לחבירו גם באיכות גם בכמות, ובמשקלו ומדותו, כי מקרה אחד קרה לכל ע"י התמירת וחליפת מצבו ותנועתו נגד חברו, וגם בהרכבתו ופרידתו ממנו במעמדים שונים. — ובמערכת הצומח והחי אין להכחיש בשום אופן, שכוספו וחפצו הוא במחשבה תחלה, ונודע לנו עפ"י הנסיון, כי איזה בעלי חי, בעלי כשרונות וחשבונות רבים המה כמו השנהב, הקוף, הכלב, הביבר ודומיהן, העושים מלאכתם ואומנתם בחשבון ובדעת ובהשכל, והנם מסוגלים להרגשית נעלים, אמונה, הודיה, רחמנות, וכדומה, וכל הפעולות והנטיות הנפשיות הן הנה חיותם והשפעות רוחניותם, ובדרגין נאותים ומכוונים להרכבת חושיהם.

אולם כל פרידה היסודות בדוממים, או באיברי הגופים מצומח וחי, היא

היא כעין נתוה החלקים והתוך האיברים ליסודותיו, או לנקודותיו המקוריות, ובלי הוספה או גרעון ונביון אף היותר דק וקטן שבהן, והוא המכונה לפי ציורנו „המות". — אבל אין זאת כליה ואבדון מוחלט בכללותו, אך הבדלה ופרידה בעלמא ממעשה מרכבה שהיו בתחלה, ועוד ישיבו החלקים או נקודותיהן לתחיה ובהרכבות אחרות ושונות ובמשך התנועה והתמורה העומדת לעד, ולא תשנה פקודתה! —

לפעמים נשתומם למצוא דבור אחד במליצת סופר או מליץ ומשורר, אשר יכיל רעיון נשגב ופילוסופי, ואשר הכותב לפי תומו לא שער בנפשו את יקרת תוכנו הנעלה וערכו. „כל תנועת הדפק בהחי, הוא פצע וחבורה לחיינו, כי כל שטף החיים הוא שפיכת החיים (פערבלוטונג)". — אמר הסופר המפואר באֶרנע; ובלא ידיעת עצמו ובהשכלה בהירה מכוונת מהנאמר, הסופר הזה הוציא לאור תעלומה אחת, אשר נלאו חוקרי אמת לבא עד תכונתה. כפי מעמד הדרישה בחכמת חיי האדם והבהמה (פיזיאָלאָגיע) וכן בידיעת ההרכבה והפרדה (חעמיע) בימים האחרונים, ההודע לנו ע"פ בחינות שונות, כי זה תכונת כל גוף ועצמותו לקבל ולקבץ ולאסוף בקרבו חומר ההזנה (נאהרונגס־שטאָף) ולעכל אותו. מבנה הגיו, המסודר בחדריו ובאיברים ועורקים ועצבים וגידים, הוא מעון ומשכן תמיד לפעולת ההזנה הפנימית, ואשר כל חלקיו ואיבריו מקבלים מחוצה לו הומרים חדשים ובלי הפוגות, ומבדילים ומשליכים ומפרידים מקרבו כל תוצאות החומרים היתרים והנפסדים ושאינם ראויים עוד למלאכת ההזנה. התחדשות החומרים גם היותר קטנים, לא נתראו גלויי־עין לחושינו, אבל גלוים וידועים לנו בבואם, ובצאתם מהגוף החי מראשיתם ואחריתם של החומרים האלה, ונשיג ונבחין בידיעה ברורה את זרם החומרים השוטף ועובר בתמידות את הגוף המסודר (רען אָרגעניסמוס) ומחדשו בהוכנו המוחשי ומחזיקו ומאחדו בלי הרף ומקיימו גם בצורתו. הזרם השוטף הזה, והתמורה והחליפה הזאת בין החומרים הנוחים החיצונים ובין הגוף המסודר ומתנועע בפעולתו, נגלה לנו בהחי וגם בהצומח, והוא הוא תנאי וסבה בלתי־אמצעית מכל המראות המכונות חיים, ובבלי תנאי ההזנה אין חיים! ואם נשאל „מה הוא איכות ההזנה בעצמותה? תשובתנו בצדה, שהיא נגלה לנו באופני תנועה כפולה: חומרים דוממים חודרים במסכת המטוה החי, וימצאו בה מקום למשכן, ונתהוו לחלקי העצם החי ולבשר אחד. אך כנגד זה נשיג פעולתו השנית של הגוף החי, בהפרידו החומרים היהרים ונפסדים ובלים מביתו פנימה החוצה ומשליך אותם בפיתים ומבדילם ומרחיקם כדבר לא יצלח עוד למלאכתו, ומוסר אותם להתכה ולפרידת היסודות ולרקבון, ועי"ד התסיסה הזאת, מסיר ומניע ומפעיל הרכבות חדשות ומתחדשות מהיסודות השרשיים (רוח, אש, מים ועפר) המביאים חיים חדשים בתנועה ותנאים מכוונים למבנה התמונות והצורות המחשיות (צמחים ופירות ומיני מזונות ורמשים ולמאכל כל חי) להקימם להם ע"י חוקי התמורה (מעטאמאָרפאָזע), ולחזור בחלילה בתמורות ושנויים אין סוף, וזה הוא מעשה יסוד החיים והמות ביחד! ככה הוא משפט ההזנה כעין טלטל ותנועה ונידה המידית של החומר בין החיים והמות, בין בריאה חדשה

מאיזה הלקיו המהווים ומקיימים את הגוף המסודר, ובין הריסת וכליון ואבדון מחלקיו היהרים והנפסדים והמשחיתים אישהו. כל פת לחם מובא אל פינו, מוכן להויה ולחיים, ולאבדון ולמות בבת אחת! —

אם היד תרים הגבה למעלה משא כבד לעיפה, אז לרגלי העמל והעבודה הזאת, יאָכל חלק מחלקי החומרים החיוניים, ושרוף ישרף בשבת העורקים והגידים והעצבים. — זרם ושטף הדם והלח שבמוח במדריגת החום היתירה ממהר פרידתנו.

על ידי הנסיונות הרבים ובעזרתם, והמצאת כלים מכלים שונים הנצרכים לדורשי חכמת הטבע לכל מפלגותיהם, וביחוד בידיעת ההפרדה וההרכבה והמדידה והמשקל במדה ומספר של היסודות השרשיים ובחכמת התנועה בפרט, זכינו בדורנו האחרון להגיע ע"י דרכי הבחינות מהפרט אל הכלל, ומאופן המשפטים מהמאוחר אל הקודם, לתולדות יותר ברורות ונאמנות בכל המושכלות, ממה שהיה באפשרי לדורות הקודמים להשיג ולדעת בדרך החיפוש ע"י היקשי ההגיון וויכוחים תכוניים ופלפולי ההשכלה מהקודם אל המאוחר, מפאת החסרון הגדול מהאמצעים הנזכרים (הכלים החדשים וההמצאות הנגלות לנו היום), המוליכים ומנהלים ומורים לנו באצבע, את צעדי ההתפתחות בחקי התולדה ולסגולות החימרים היסודיים במזגם, ובפעולת הרכבתם וערכם ויחוסם זל"ז! —

האמנם, יחידי סגולה, ואיזה חכמי הטבע בראשית המאה הנוכחית, התבוננו, בצפיה רוחנית שלהם, (שהיא הנקראת אצל קדמונינו: חזיון, מראה, נבואה), — שסובב הולך רוח אחד לכל, המשפיע ומתפתח ומתחדש במלוא העולמי בתמידות ומראשית המצאו, ופועל פעולתו בכל יסודות ומראות המחישה בעצמו, ובסידורו וחקיו, והמשתלשלים ומקבלים תמונות וצורות ודרגין מחולפות בכח תנועתן והמורתן במשך העתים; אולם היודעים והמשכילים המעטים מאד במספר האלה, עוד לא ראו אור בהיר בשחק המחקר, ורק שערו בנפשם פנימה ובדרך הרגש העור, וההתעוררות פתאומית של החוש הפנימי וכח הדמיון (הממצע ברגילות בין התבונה החוקרת, והחושים החיצונים), — ובאין בחינה ובלי נסיון, העמידו השערות שכליות בעקרים, וע"ד הנחות פילו־סופיות, ובלי עדות וסעד נאמן מהבחינות וההמצאות ומכל האמצעים המכשירין, לשפוט מישרים באלה ובאותות ומופתי החכמות הטבעיות, והשופטים בצדקה מהמאוחר אל הקודם ובדרך היקש מהפרט על הכלל.

אם נראה שגגת השליט בבקורת חופשה בפילוסופיא (בסוף המאה החולפת), המעמיק יחד השכל קאַנט, בהעמידו הנחות מוטעיות, ובהבדלה בדעה בין מראות החושים מהדברים החצונים, ובין הדברים לעצמם כמו שהם (פֿהענאָמענא אונד נאָומענא), ובהחזיקו בדעתו ולאמת גמורה, שהשכל והחוש, רואה ויחוש רק צורות המראות החצוניות, אך אין בכחו ובגבולי השגתו לראות ולחוש ולהבין ולשפוט ולאמת משפט מה על הדברים החצונים כמו שהם בעצמותם; ואם השגגה הגדולה

הזאת, גוררת שגגה יותר גדולה הימנה אצל תלמידו המובהק והשנון להפליא, החוקר פיכטע, והבונה עולמו רק על הרוחניות השכלית לבד ומכחיש במציאות כל הנמצא המוחשי לעצמו, שהיא לדעתו רק המראה והתכנית והדמות והבלתי נמצאת בלי הגיון השכל, המשפיע מהודו ואורו א"ס ומולידה ומוציאה לאור, לתכלית הניגודים הנצרכים לו באצילות והשתלשלות ברואיו ההגיוניים בפנימיותו; אם נשים עין ונשקיף בסקירה כללית על הנעלם והנסתר ובלתי נודע לראשי הנבונים הללו עוד באמצע המאה הזאת, אל יפלא זה בעינינו היום. בעזר הצעד קדימה בנסיונותינו ובחינותינו החדשות, רב ועצום מספר הידיעות הנאמנות, וגם ההשערות המחוכמות והקרובות יותר אל האמת, וביניהן ההנחה, המראות המוחשיות, שנתנו לנו ע"י ההרגלות הרבות והבחינות השונות, מקבילים ומתאימים עם הדברים החיצונים וכמו שהם לעצמם, דרך אחד קוו למו, בסדרם וחקיהם אשר ישמרו בשוה!

כמו העיון המאומת לנו היום מטבע האור וסגלותיו, שהיא סבת התנועה והטלטול המהיר בגליו מקיטור הדק שבדקים (אֶטהער) הממלא מקדמות היקום את כל חללו (אינדולאציאָנס-טהעאָריע), כן סבות כאלה נראות בהנועות העצבים, הנפעלים מדברים החצונים, ובמהירות תנועתן יסובבו את טלטולי ההרגשות השונים בהצומחים ובעלי איברים במערכת החי.

כן חפשו ומצאו (וגם ברוב הנסיונות מדדו ושקלו, ובמספרים מדויקים) כמות המוחות אצל בעלי חיים, וההדרים והנקבים והחלולים (או התאים) המרובים שבהם, וגם ישתנו במדתם וכובד משקלם וסידור ומעמד חלקיהם באנשים מעמים שונים, וכ"ש במיני חיות ובהמות הים והיבשה ווחלי עפר.

חוקר הטבע לאַמאַרק היה הראשון אשר הכיר והשיג את חוק ההתפתחות והשתלשלות המינים והסוגים וכל הישותים המוחשבים במשך התקופות הארוכות בשלשלת היצירה, והשתנות אופניהם מזגם וצורותן בתולדותן מגזען ואבותן השרשיות, ע"י חוקי הבחירה וההתנחלות ופעולת האקלימים והמקומות והמצבים הנאותים ומכוונים ומסכימים לקיומן ולמעמדן, ולחיזוק ואושר תמידי במין וסוג, ואשר העוז והכח בהם לנצח ולהתגבר על המכשולים העומדים לשטן להויתן, ועל כל מתנגד ואויב החלש ממנו. — אך ההנחה החדשה הזאת, לא מצאה עוד בראשית המאה הנוכחית חן בעיני חכמי הטבע, באין מופתים וראיות לקוחות מהנסיון, לא השיגוה וקבלוה רק כהשערה עוברת מושכלית לבד; ומתוך החקירות החדשות ע"י הבקרת הפילוסופית מקאַנט ותלמידיו הנגררים אחריו, אשר הרעישה גם עולם המדע הטבעי בימים ההם, עברו רוב המעיינים על ההערות וההשערות מהחוקר לאמארק בשתיקה *).

---

[1]) גם השקפת החוקר הטבעי המובהק קיוויע (Cuvier) היתה הסבה למנוע הטוב מבעלי המחקר, מפאת שנחשבה הנחת קיוויע לנאמנת ומיוסדת ביותר שאת ועז, שנמצא חוץ מחקים הטבעיים מהכמת ההרכבה וההפרדה ויסודי תכמת התנועה (פהיזיקאלישע-חע-

והנה זכור אותו האיש הדגול מרבבה, החכם הטבעי המפואר דארווין, אשר באמצע המאה הזאת חזר ויסד את תורת לאמארק, וע"פ בחינות ונסיונות שונים ורבים באיכותם ובמותם, הראה בעליל כי כנים ואמתים הדברים הנאמרים ע"פ השערת לאמארק, ועוד דרך ויצא מחיל אל חיל להחזיק יתדותיו באותות חדשים לקוחים ומאומתים מכל חלקי החכמות הטבעיות, והמסכימים ומכוונים להשקפה החודרת בסתרי התולדה, הפותרת את החידות הנעלמות באופן מפליא לראות. גם תלמידי דארווין בזמננו הנוכחי הוסיפו חכמה והרבו דעת לקבץ חומר ולבנים מכל מקצעות המדעים השונים, ועזרו בחיל ידיהם לבנות את המגדל הנפלא בחכמת הטבע החדשה, אשר נצב ארצה וראשו מגיע השמימה!

משקל המוח של אדם חי ובריא במיטב שנותיו, הוא היותר כבד מן מוח כל חיה למינה, ותוכנו מלא חדרים עגולים וסדקים קטנים שבקטנים וכעין תאים בנקבים נקבים וחלולים חלולים במספר חמשה מילליאן בערך, ואשר, כפי המשוער מהחוקר הגדול ערנסט העקקעל, כל מהשב ורעיון ורושם חקוק על לוחותיו מהדברים החיצונים, ימצא מקומו ומשכנו באחד מהחדרים הנאמרים, ולפי חוזק או חלישת הרעיון והמחשב הנעתק מהפעולה וההרגש המוחשי עליו, כן יתמיד כניסתו ועמידתו בחדרו לימים רבים. — והנה לפי המספר הגדול מאד מהחדרים שבמוח ע"פ דעת החכם הזה, יש למצוא חשבון, שגם האדם היותר זקן בשנים ובחכמה, בעזבו את החלד, עוד לא נכנס ונמלא בכל, את המספר הרב מהחדרים והתאים הצנורים בפנימיות מוחו, וחלק רב מהם נשאר עוד פתוח ואין סוגר. הזנת המוח בלח ומיץ דק וזך, יובא אל ביתו ועליותיו, באמצעות קוי הגידים והעורקים והעצבים, ומחוטי המטוה הנפלא, המביאים והיוצאים דרך הדם ושאיפת הרוח, והנועותיו הספורות וקצובות במדה ומשקל ומספר מוגבל ומדויק, כאדים וזיקי הקיטור, עולות בחדריו למעלה, ומחזקים ומהווים ומחיים את כל תושבי ביתו פנימה. —

והתנאים הנחוצים לקיום המוח ולאריכת חייו, רבים וסבוכים ומגודרים מאד, ואם יחסר אחד מהם, אז גם יחסר המזג, ואם נס לח-מה, וכלי ההזנה לא ימלאו תפקידם, וע"י מניעים ומקרים חצוניים או פנימיים, תשבת כל המלאכה, ומעשה המרכבה יתפרד לרגע, ואז תבא ערבוביא, וכעין מרידה במושבי היחידים יושבי בית המוח החומרי, ותפרד החבילה המאגדת ומקבצת את הנדחים, ואבדו העשתונות, ויגוע אדם ואיו? —

האדם המשכיל וחושב חשבונות, לא השתלם והשכיל במדעו הרב, בתקופה הראשונה אשר החל הטבע להוציאו לאויר העולם. אמנם גם הוא כפרא יצא מגוחו מרחם התולדה; וכפי האגדה המסורה מסיפור האדם הראשון, היה ערום לא לבד במלבושיו אך גם בכל ידיעה וחכמה ומדע וכל מעשיו וכח גדולתו ע"פ המסופר, היתה אכילת פרי

מישע געזעטצע) עוד ישות רוחניית העומדת לעצמה ולמעלה וגבוה עליהם ומשגחת ומנהלת לבדה והיא כח החיים או הנפש אשר יעשה. וזה אין לו יסוד באמת.

הגן, ולא ידע ואשם כי תאות מותרות ושלטון אשה משלו בו, ותו לא! *) — אך ע"י כלי הדיבור, המחונן בו יותר מכל החי וע"י התפתחותו וחינוכו במשך העתים המסוימים כטובים וכרעים לזרעו אחריו, בא לידי נסיונות רבים, ובעזוז רוחו וכוספו ורצונו (שהוא מקור ואבי כל מחשבה ודעת) עלה למדרגותיו על שלבי הסולם בהתפתחות כחותיו והשלמתם, ובידוע והשכל על אוצרי ושפעות התולדה, רכש לו ברבות התקופות את הכשרונות והמעלות המתוקנים, אשר יתרונו בהם על הבהמה! —

לפי עניות דעתי והשקפתי, לא יתכנו דברי תלמידי דרווין והמוציאים תולדות מוטעות מאב=היסודי ששיער המורה לברכה, כאילו ההדמות פרצופי הקופים ואיזה מסגולותיהם ומזגם וכח מחשבתם וחריצותם השוים למעלת האדם, סימן מובהק בעיניהם, כי ממקור אחד ומגזע מיוחד ומשותף תולדותם, ומשפחה אחת במין וסוג ואב אחד מחולל ומולידם!! אם השינוי הגדול והניכר, השולט במערכות הדוממים והצמחים והיסודות הגשמיים למיניהם ולסוגיהם, והניגוד בעליל הנודע גם ע"י הבחינות בחכמת החעמיע בסגולות המתכיות והמחצבים והסמים, והתחלפות איכותם ומדתם וכובד משקלם של כל שבעים היסודות השרשיים למיניהם וסוגיהם, ופעולתיהם השונות ומתנגדות, והנגלות לנו גם בחכמת הרפואה כמועילות וכמסוכנות, מלמד ומורה לנו באצבע שאין שווים זל"ז, ובמזגן וסגולותיהן אינן דומות אחת לחברתה בשום אופן; מדוע אצל סוג החי נניח השתוות והתדמות, וכפרט היוצא מכלל ההתחלפות המסויימת השולטת בשאר מערכי התולדה? — הטבע משפיע בידו הרחבה והמלאה וגדושה מכמני אוצרותיו בתוצאות אין ספורות ובאין הפוגות ובאין סוף ותכלית, ולפי דעתי (המסכמת במקצת לדעות לייבניץ, ובפנה אחת גם לשטת הערבארט ולמחשבתו), גם הנקודות אשר נכנה „יחידים ועצמים פרודים" אינן שוות ברובן וכמותן ואיכותן זל"ז, ומהם גם מעטים מבעלי השגה ובעלי מחשבות מתחלפות —, אם כן נוכל לשער ולהניח ג"כ, כי כמו בצמחים כן במערכת החי, השינוים וההרכבות והתנועות והחיבורים והפעולות בכח המשיכה והדחיה והתנועה באספסוף הגופים בעלי איברים, שונים ומתחלפים גם מראשית מציאותם, והבדלה בדעות במחשבות וכוספים ורצונים ובצורות התמונות ובנינם וחושיהם החיצונים והפנימים, כאן נמצאו וכאן היו מראש מקדם.

אם התחדשו והתפתחו כשרונות ויתרונות החי המדבר והמשכל במשך הדורות הארוכים, וע"פ ובעזר החקים של התנועה והתמורה השולטת בכל היקום, באין לנו דמיון וערך בסגולותיו וכשרונותיו הנעלים בין המספר הרב מהמינים והסוגים הנשארים במערכת החי, מדוע נעקל הישרה בספר תולדות האדם, ולא נרצה לקבל הטוב ולהעלות במעלות את כשרון

---

*) התכימו חז"ל באגדתן (סנהדרין ל"ח ובמ"ר), שאדם הראשון צדוקי, מין, אפיקורס היה, כי אהב חיים תפנוקים למלאות תאותיו ותשוקותיו לבד, וראה חיים במאכל ובמלבושי כבוד! ודבריהם נכונים!

האדם ויתרונו על כל חי בלתי מדבר ומשכיל על כל כמוהו, ונצדיק המשפט המפורסם ומקובל והונח כדבר מאומת מעולם, כי מעלה קדימה ויתרון לאו״ם על כל מערכת החי, ושבמשך ההשפעה הגדולה והארוכה בלי שיעורין ומספר השנים, המפותחת בחותם תכנית הבריאה, הפליטה והאצילה גם מִין יצירה מושלמת יותר במדרגה ומתוקנת, ועל צד היותר משוכלל בין כל אוצרי שפעתה, והצליחה התולדה בסוף כל הנסיונות והבחינות הרבים להמציא גם פרט אחד היוצא מכלל, והיא ילד שעשועים כמליצת החוקר שעללינג, המכונה „כתר מלכות" (דיא קראָנע דער שאָפּפונג). — ונעלם הדבר בעיני, למה ולאיזה תכלית נוריד בחזקה ובשרירות לבנו את כבוד היצור המחונן מההולדה במעלת הדיבור והשכלה יתירה.

ועתה אפתח פי לגלות מצפוני לבי, והשערה חדשה אשר ללבי לא גליתי בימים שעברו, והיום אציב לה ציון כדברים שבכתב, ולא ראיתי אצל חוקרי זמננו ולא שמעתי עוד אם קדמני בזה אחד מהם, וע״ז אומר: רזי לי, רזי לי. —

* * *

זה לי כחמש שנים אשר החלותי מאמרי זה, ולא מצאתי רוח מופנה ושעת הכושר לכלות הענין הגדול הזה על מתכונתו; ובינתים עסקתי הרבה בחכמה העיונית הזאת, שהיא היי רוחי, וקראתי רוב הספרים החדשים מחוקרי הזמן האחרון שאנו חיים בו, ועודני עומד ומשתאה על המחזה, שלא צלח אחד מהם ומהמונם למצוא חשבון כללי והשקפה כללית עכ״פ, ובדרך השערה קרובה לאמת, על הולדת הנמצאים מראשית היצירה וההפתחותם והשתלשלותם, ובאופן מספיק ומובן לשכלנו, השואל ודורש במעשה בראשית ומעמיק במחקרו, לגלות פני הלוט והצעיף המכוסה ברזי עולם אלה! —

האמנם, מושגי שכלנו מוגבלים מאד בכאלה, וציורינו מוגדרים על ידי סימנים מוחשיים, ובמראיתם אשר יתודעו לנו באמצעות הצורות המקומיות והזמניות לבד, ואין בכחנו המוגבל מכל צד, לחדור אל תוך הדברים הפנימיים ולהגיע במחשבות בינתנו לידיעת עצמותם (ברוחניותם וכחותיהם המעמידים את הנמצאים) בהכרה חיובית ומוחלטת, ובדרך ההפשטה לברה ומהקודם אל המאוחר, אי אפשר לאמת איזה משפט ברור, ולמעלה מכל ספק ושאלות הגיוניות המתעוררות בנפשנו פנימה כל עת.

אבל בדרך משוער, וכתנאים קרובים לשכלנו המוגבל ולמקצת האמת, ובאופן הדמיון והמשל לבד, וע״ד הרכבת החלקים לחוברת מאוחדת במלאכת המצייר או המליץ והמשורר, מכל אמן אמיתי בכשרון מיוחד ומתבודד לעצמו, ולהמציא בהאני הנפשי שלו המונות ומחזות מחודשות במלאכה מחשבתו החלה, ולקשר במעדנות פרטי החלקים לאגודה אחת וכוללות, ובבונה והכלית מהקודם להמאוחר. וככה בדרך ההצטיירות, והשקעה בהשערותיו ובציוריו ובדמיוניו, יכנים את הדמות המרחפת על פני רוחו, בחומר התכליתי, ומפתח בקרבו חותמו ורצונו וכוספו הנפשי — וכמה יפות ונשגבות בבת אחת, הדלתות המעטות מהמשוררים והחכמים הנודעים בשמם, על הכונת נפש האדם, ואיך בכחה

הטמון בפנימיותה, תעלה במעלות-כבודה וחילה ותפארתה על מרום האצילות ותגביה עוף על כנפי דמיונה, לעלות השמימה ולרדת ג"כ בנבכי היקום ובתהום התולדה, ועכ"ז לא תעזוב מקום ישותה לעצמה ו„האני" השוכן בחומריותה:
גאָטהע ממליץ ואומר: וואָרע ניכט דיא זעלע זאָננענהאַפט,

וויא קענטען וויר דאס ליכט ערבליקקען?
לאָגע ניכט אין אונז דעם גאָטטעס קראַפט,
וויא קענטע אונז גאָטטליכעס ענטציקקען?

ווה החוקר הצרפתי Codilac בספרו: Essai sur l'origine des Connaissances humaines, (ואע"פ שהיו ראש כת המגשימים כנודע!) כותב ואומר בזה"ל: Soit que nous nous élevions jusque dans les cieux, soit que nous descendions dans les abimes, nous ne sortons pas de nous-même; et ce n'est jomais que notre pensée que nous appercevons!"— ודברים כאלה מצאנו בדברי המשורר הנעלה Pope בספריו, (Works VI., 374 S.), וזה הח' האנגלי, המספק במופתי הפילוסופים הנקנים להשכל מהקודם להמאוחר, כותב: Since tis reasonable to doubt most things, we should most of all doubt that reason ofours, which would demonstrate all things"! —

וזה כעין הקדמה ומבוא נאמן להשערתי הבאה, ושאין לי ע"ז מופת חותך ושאי אפשר להביאו בענין רם ונשא כזה, ומהקודם אל המאוחר לאמת ולקיים מוצא פי משפט כללי, והוא רק כעין דמיון ומשל המשוער בנפשי, או במקום הרגש הפנימי, ובתבנית בלתי מאירה ומעורבבת בצללי החזיונות.

החוקר הטבעי, המפורסם ליחידי בין יחידי סגולה מחכמי הטבע, J. Newton העמיד לדבר יסידי בחקירת התולדה, כי הקיטור היותר דק ומזוכך (אֶטהער) הוא הראשון והקודם במציאות להיסודות הראשונים, ואשר נמצא בטרם כל יציר נמצא. ולפי ערות החוקר הנפלא וזך השכל, דוד Hume, לא החליט וגזר אומר בעצמו, כי כן הוא, רק שער בנפשו אפשרות המחשבה הזאת, ובפירוש הורה, כי רק מציאה משוערת לבד ברוחו היא, והו לא! (עיין בספרו של הימע—המהלל ומשובח ומפואר ביחוד מקאַנט, שהודה בעצמו, כי הוא הוא לא אחר הסבב את לבו לעזוב דרכי כל הפילוסופים, ולפנות דרכי בקורתו בספרו „קריטיק דער ריינען פֿערנונפֿט"—המכונה: Treatise concerning und erstanding humain) וכזה אשנה ואודה ואשפוט מישרים, כי מחשבתי החרשה היא רק השערה בעלמא, ואין לי על זה איזה סמך וראיה מופתית, על דרך הבחינה והנסיון.

הנה זה שנה תמימה היום שכתבתי (ביום באי במספר ס"ט שנים ללידתי) השיר „התמורה" ובדרך מליצי וחרוזי הודעתי ורמזתי להקורא המבין ומעמיק באלה, שהחוקים והסדרים הטבעיים בעולמנו לא בפעם אחת נולדו ויצאו לאור התולדה, אך לאט ולאט ובמשך תקופות השנים באין ספורות התפתחו והתאצלו והשתלשלו, וע"פ המקרים וההנועות מרובבות, והשתנות המצבים והמקומות וכח ההמשיכה והדחיה התגוללו והתפרדו והתחברו והצמצמו הנקודות הדקות, המכונים אצל החוקרים: Leukip und Democrit „עצמים נפרדים"

(Atome), ובתמונות מתחלפות בצביונים שונים התלכדו לעצמים מאוחדים ומקושרים זל"ז, במשך התנועה והתמורה הארוכה מאד, ויחנו במחנות קטנות וגדולות, והמה החדרים או התאים (Zellen) היסודיים, אשר מהם הושת היקים בעולמות וצבאיהם מסעל ומתחת. ודומה אופן ההתפתחות הזה, לערך ויחס החיים התיריים והמדיניים בכל אומה נאורה, אשר רק במספר מאות בשנים עלו רק ממדרגה למדרגה במדת ההשתלמות והעליה והעוז, בערכים וסדרים ומנהגים יפים ומשטרים מעולים, עד בואם למעמד גבוה במדות ומוסר וחוקים ומנהגים מסודרים ומשוכללים במעלות יתירות, כפי שראינום במעמד שלם בימינו הנוכחים. וכן רב הדמיון לזה למצב כל האומנות ומלאכות יפות ואופני הדר ישה בכל דחכמות. הראשונים (לא לבד במעמד הפראי במין האנושי, אך גם במצב הישוב וההגבלות החברות בגדרים ובנמוסים נאותים לאושרם) לא ידעו דרך האומנות והמלאכות והחכמות כאשר השתלמו והתרחבו והתגדלו באיכות ובמות בזמננו החדש, ורק ע"י תמורת הזמנים והשתנות המאורעות והמקרים והנועתם (אם לטוב או לרע) נסבה זאת. ומזה יצא לי כתולדה מיוסדת במחשבתי החלה, שההזדמנות והתמורה פעלו ביתר שאת ויהי להתאחדות וקרבת העצמים הנפרדים אחד לאחד, ולהסיב אגודות אגודות של התאים ראשוני הראשונים, ואשר התגשמו ע"י פעולות תמידיות, ומעט מעט התמחשו בהתעוררות והתרגשות והתחרות אלה באלה, ובנטיות ארוקות להן מראשית הויתם, לקיים את אישותם במלחמת ומערכת הקיום. ובמשך עתים כבירות נולדו הכוספים והרצונים וההרגשות השונות, שהם המקירים ואבות המחשבות המתחלפות במדרגותן ולתולדותן השונות, ומעין נפתח הם להשגות ולשכלות, מאירות או בלתי מאירות וכהות, ומעורבבות ברגשי הנטיות השתולות על תלמי הכחות הצמחיים והחיונים לבד, וכעור המגשש באפלה והולך לתומו ולא יכשל בדרכו. אך עוד זה חדש עמדי, לפי דעתי הקלושה, ובאופן ההשערה לעצמי: העצמים הנפרדים גם קדמוני הקדמונים, והם היסודיים באמת — אין להשיגם ולציירם בדמות ותבנית ההשגה מחוקרי לייקיפ-דעמאָקריט, רצוני כאלו בטבעם ומראשיתם היו גסים וקשים, כגשמיים מחוסרים כח ההרגש ומדת כל השגה וציור מה, ושאי אפשר לפי דעת זאת להבין ולהשיג בשכלנו איך מלא-דבר ואפס כזה, נתהוה עצמות הכח המשיג והמצייר והמשכיל שבחיות, ומכ"ש במדבר! — ולפי השערתי, יש אופן להניח בהשערה קרובה להשגתנו, שגם אלה העצמים הנפרדים היו מרוכשים בטבעם היסודי באיזה כחות ההשגה והצטיירות, בגוונים וצורות שונות הנפרדים למדרגותיהם לעילוי ולהשתלמות. וקרוב הענין הזה בעיני למחשבת החוקר הבולל לייבניץ, בהעמידו לעקר שטתו, ביחור בספרו המחוכם: „Nouvenux essais sur l'entendement humain" (משנת 1765) את „המאָנאַדען" (יחידים) כבעלי השגה, ליסודות העולם! ובעזר ההשערה הזאת, אין להתפלא על מציאות הכחות השכליים השונים במין החי, וביחוד במין האדם, ואשר ברבות התקופות התפתחו והשתלשלו והתעלו למעמדים הנודעים לנו!

אולם אין לחשוב מחשבה פגולה, על דעת האומרים (פלאַטאָ וסיעתו ומאחרוני הפילוסופים) כי נמצאים שכלים נבדלים, או מחשבות מפשטות

ועומדות לעצמן (אידעען) בלי שותפות והצטרפות כל עצם חומרי וממשי גשמי. מחשבות נבדלות לעצמן, שאינן תלוין ועומדין בדבר ממשי ומקומי וזמני, הנן רק הפשטות שכליות בנפשנו הנושאית (סוביעקטיפע אַבסטראַק-ציאָנען), ומפרטי המחישה נעשה לנו ומהמאוחר אל הקודם, כלליות שאין להם סמך בעמידה במציאות כלל. ומזה נכיר טעות החוקר הגדול פלאַטאָ, בחשבו ברמיונו, שמושגי המין והסוג וכל המופשט מהחלקים והנשואים הפרטיים, נמצאים הם באמתתם בעולם האצילות שלו, ומושגי הצדקה, החכמה, הטוב ודומיהם, הם ישותים נפרדים או שכלים נבדלים מראשית הבריאה! — לפי דעתנו ובחינתנו המיוסדה ע"פ מראות חושינו והנסיון, גם הנקודות הנקראות „הנדסיות" „ובלתי תכליתיות", ומחוסרות כל ממשי גשמי וכל אופני החלוקה, לא היו ולא נמצאו באמת לעצמן. ולפי שאין בכח חושינו, ובחסרון כל כלי ההבטה הפנימית בעצמיות הנקודות הדקות שבדקות, נצייר בהשגתנו, שהן להם הערכים והמדות והמשקלים של חומר ממש הנודע לחושינו ע"י מדות הגובה והעומק והאורך, וכ"ז נחוץ לנו לעזר ולאמצעי-מדומי, למספרים נגדרים ולמדידת התמונות בחכמת ההנדסה ע"פ כללי החשבון והמדידה, אבל אין זה מאומת במציאות. גם אין לגזור אומר שהעצמים הנפרדים במספריהם העצומים מוכנים ומזומנים בחביון עוזם לציורים ולהשגות נבדלות ולפעולות השכליות מבראשית מציאותם לעצמם. אך ההשערה נכונה ונראית בעליל ע"פ בחינתנו ונסיון סבורר, שהתפתחות פעולתם נעשה רק בהשתתפות ובעזר ובפעולות מהנקודות החומריות האחרות, והתרשמות החקיקות החצוניות הפועלות על גבן, ורק באופן בחני (המכונה virticaliteri) ובדרך הכנה לפעול ולקבל בנטיה כחנית זאת, ציורים וצורות רוחניות מוגבלות ושונות בהשגה, בהירות או מעורבבות, חזקות או רפויות, וכפי התחלפות ההתחברות וההרכבה ממספר העצמים הנפרדים למיניהם, ולפי אופן הנצוח במלחמת הקיום לכל אחד מהם —. למשל ודמיון נראה לנו בחוש, שהלח הזך ומזוקק במחות החי, איננו שוה במשקל ואינו דומה במספר העצמים הנפרדים המורכבים זל"ז, ומוח האדם ברוק ומנוסה הוא, כי רב ועצום במשקלו ממוח הקוף, וכן כובד המוח של האיש במשקל—ואולי גם במיץ הזך הנמצא בו — הוא יותר כבד ממוח האשה בכלל, אם אין עוד להכחיש, כי יש ויש פרט היוצא מכלל הזה. —

ובאופן זה נבין מדוע לא נמצאו בעולם התולדה השתוות והתדמות מדויקת בין שני נמצאים, מפאת שהרכבת העצמים הנפרדים בכל מצוי בהיצירה, נעשה ע"פ הזדמנות ומקרה קרה לכל, וההשפעה הגדולה בסבובי היסודות האלה שאין לשער מספרה, ובאופני משיכתם זל"ז ודרך דחייתם זמ"ז, פעלה פעולתה במקרה ובשלוח ובדרך ההעברה, במשך התקופות הזמניות שאין ספורות למו. וכמה נפלאה מעשה התולדה הזאת, בהרכבת המוח האנושי, אשר בו התאחדו בחוברת, הנקודות היסידיות העולות במעלות ההשגה הבהירה, ובמשך יובלות השנים נזדווגו אחד לאחר בעלי הציור וההשגה הבחנית שלהם, אשר באמצעות החקיקות החיצוניות והפועלות על גבן, רשמו פעולותיהן, להוציא לאויר העולם הנמצא הממשי, והמתמחש ומתגשם בגופו ונפשו, ומביאו להשתלמות

ועילוי במדרגה, ונראה לנו במוחות אנשים יחידים, מצוינים בהשגתם והשכלתם, בכל דור ודור ודורשיו. —

גם ניכר לפ"ז שבוש ההנחה מהחוקר קאַנט, בעשותו לעקר ויסוד נאמן לשיטתו בס' „הבקורת" שלו, שמאמרות השכל (קאַטעגאָריען) מוכנים בכחם ונמצאו לאדם ועומדים בו בטרם יצאו לפעולה במראות המחישה, ובעזרתם יגיע להכרת הנמצא בחוצה לו. זאת לא זאת, והנחה מוטעית היא בעליל; כל צורות המאמרות, הן הפשטות השכל מפרטי המחישה, ומאוחרות הן בזמן, הפעולות המתרשמות מדברים החצונים על חושינו וציורינו הפנימיים, מסבבות את פעולת השכל, וכחנו המוכן לפעול ולהתפתח הוא רק ע"י הרושמים והחקיקות המצטיירות במוח האדם ומוציאין אותו לאור ההויה, והנשואים המוחשיים קודמים בפעולה להנושא השכלי, ולא להיפך. —

ככה, ובאופני השערותי הנזכרות, יש לפנות לנו דרך ואמצעים תבוניים וקרובים לאמת, להפיץ מעט אור על הענין הסתום הזה ולפתור לנו החידה הגדולה הזאת באופן האפשר ומספיק להשגתנו המוגבלת, וכשטה מקובצת היא מהשערות בעלי מחקר שונים ובעתים מתחלפות.

ואם אחרי האמור—והמשוער—נעמיק עוד שאלתנו, מי ראשון יצר את העצמיים היחידים, ומי ילד את אלה? — או אולי לא נבראו בזמן, אך היו ונמצאו מזמן אין סוף ותכלית לו? תשובתי בצדי: פתרון השאלה הזאת אי אפשר להשגתנו בכל אופן! ונגד כל הנחה מחויבת, תמצא לנו הנחה מתנגדת ושלילית והסותרת את חברתה, ומי יצדוק במשפטים ההפוכים האלה? —

אנו אין לנו לדעת ולהבין איך אחזה התולדה דרכה בהתפתחותה והשתלשלותה במשך התקופות הארוכות, ועל צד ההשערה בעלמא, ובאין מופתים חותכים הנקנים לנו מהמאוחר אל הקודם ובאופני הבחינה במשפטי ההשכלה, המאומתים רק במקצתם ובפרטיותיהם וצדדיהם. אם המספק בכאלה לא יחוש, גם המאמין בכאלה אין עולתה בו, ובדרך בחר לאשרו ולמלאות כוספו ונטייתו הפנימית, וכל דרכי איש זך בעיניו, הבוחר יבחר, והחדל יחדל! —

עוד לי להוסיף הערה נחוצה לדעתי, בנוגע לחלוקת דעות הפילוסופים על ענין הצורות של הזמן והמקום, אשר נבוכו בהן כל המעיינים, ונודע הדבר להיודעים ובקיאים בפילוסופית הזמן החדש, משיטת קאַנט בענין הנדרש, שלפי החלטתו בס' „בקורת", אינם עצמיים עומדים בחצונית של המחישה, רק צורות המראות הנה של המחישה, וקודמות הנה לכל הדברים הנודעים לנו ע"י הדברים החיצונים, והן כללי הציורים הנמצאים לנושאינו הפנימיים ומהקודם אל המאיחר מוכנים ומזומנים בכחם לצאת לאור ע"י שימושים לבד בהנשואים הנתנים לנו מבחוץ.

אבל כבוד המבקר הפילוסופי הנשגב הזה במקומו מונח, וגם בפנה זו לא החטיא המטרה בהנחתו, שרק על ידי שתי הצורות האלה נבוא לידי נסיון, ונצייר לנו כל יש ונמצא בהיקום בחרט הציור הזמני או המקומי — קורטוב של אמת תפוס וכלול בנקודה העיונית הזאת. אולם בשכל ישר ובריא נחזה ונניח, כי קורטוב האמת ראה קאַנט ולא כלה, ותפשת מרובה לא נתפש

במחשבה שלו, כמו שטעה קאנט בהנחתו, כאילו מאמרי השכל במספר שנים עשר, הם נמצאים מוכנים ואדוקים לנו בכל מוצא משפטנו מהקודם להמאוחר, כן טעותו ניכר במאמרו הנזכר על דבר צורות הזמן והמקום. — האמת לאמתתו הוא, כי אלו ואלו נמצאים לנו רק ע"י ההרגלות והשימושים הנעשים בעזר הנסיון והבחינה היומית, ורק בהפשטות כלליות המציאנה לנו ממוצאי הפרטים, ובמשפטים שכליים מהמאוחר אל הקודם. — הילד, שעוד לא נפקחו עיניו ולא ההפתחו כחות חושיו, או השתלמו ממדרגה למדרגה אם כלו לו חדשיו, אין לו שום ציור ומושג מהזמן ומהמקום כלל, וגם ממאמרי השכל (פערשטאַנדס-קאַטעגאָריען); וסימן מובהק הוא זה, שאין להם מציאות בפני עצמם ומהקודם אל המאוחר. — וגם שגה זה החוקר ברואה, להחליף צורת הזמן בכללותה (אללגעמיינע צייטפאָרם) וגם צורת המקום בכללותה (אַללגע-מיינע רויםפאָרם), עם ציור הזמן המוגבל בהיקפו ובפרטיותו (פאָרשטעלונג דעם בעגרענצטען צייטפונקטעס); וכן ציור המקומי המוגבל (בעשטימטען פאָר-שטעללונג דעם אָרטעס). רק על דרך הבחינה וההרגל הנסיוני יגיע הילד במשל הנ"ל, לציור הזמן המוגבל, וכן לציור המקום המוגבל, וברבות השנים ובהוסיף כח השגתו, ובשימוש כלי חושיו בטבעו, יפשוט ברמיונו וציורו את כלל הצורות האלה מפרטיותיהם, ויעשה לו תבנית הצורות מהזמן והמקום בכללותן, ומהמוגבל וההכליתי יגיע למחשבה בלתי מוגבלה ובלתי הכליתית, ובמשפט מהמאוחר אל הקודם. —

וע"פ האמת והדברים האלה, נכונים ואמתיים דברי העומדים בעולם הנסיון (עמפיריקער) ובראשם החוקרים לאָקע והומע וסיעתם, בהניחם ליסוד שיטתם, שהפעולות החיצוניות מרשמות פעולותיהן על חושינו, והחקיקות האלה מסבבות הציורים הפרטיים השונים על כלי חושינו, ואלה האחרונים יתאחדו ויתאספו בהוברת הכללים לאחד, וזה מקור כל הצורות המופשטות והנקנות לנו בנפשנו פנימה —.

וכזה, לפי השערתנו הנזכרת, ממדות היסודות הראשונים ליצירת היקום בכללו, יש אופן קרוב לאמת ולהניח, כי לפי רוב המספר מהעצמים הנפרדים בכל חלקי הגוף והמוח (מושב הציור וההשגה וההשכלה), כן ירבה ויוסיף חיל פעולתם, ובמדה זו נבין ג"כ איכות הכחות והתחלפות אופניהם בצורתם והשגתם למדריגתן, במערכת הדוממים, והחי, והאדם ביחוד. כבר אמרתי ובארתי הנחתי המשוערת לעצמי, כי יש כאן שינוי וחילוף באיכות היחידים הנפרדים למיניהם, ובאופני השגתם, מהם זכים ובהירים בכחותיהם, ומהם הכהים ואינם עומדים בקרן האור של השגה ברורה, אך במחיצת הערבוב בין אור וחושך; ומהם במדרגה יותר נמוכה בהשגתם, וברב או במעט הבדלה בדעה ביניהם, ומהם מתכודדים ומשוקעים במדרגה תחתוניות של הצטיירות והסתגלות בהשגה וידיעת עצמותה. — והבדלה מקורית זאת מראשית מציאותם תאלפנו דעת, שמעשה ההרכבה והתקבצות היחידים (ובמשך תנועתן התמידית וברוב התמורת המעמדים והעתים) משונה ומחולף בעצמו ועקרו מיסודם הראשון, ואין אספסוף הנפרדים ופרצופיהם בפנימיותם דומה אחד לחבירו, ואין שוה מעשה מרכבתם וחיבורם למרכז אחד (התאים המקוריים) זל"ז בערכם ואיכותם

ואופני השגתם; ולפעמים ישנו דרך קוו למו ויטו לצדדים מחולפים במקום צר למשכן כבודם, ומזה יצאה ונולדה השתנות ניכרת לנו בכל מערכי התולדה, וסדריהם וחקיהם ואופני מציאותם קבלו צורות מצורות מתחלפות ותמונות מתמונות שונות. —

היוצא לנו מהשערה הזאת, שאף אם נאמר ונחליט המשפט, כי התנועה העולמית בכל הנקודות הנפרדות, מסבבת הרכבתן המתחלפת, ועוד נשער, כי אלה האחרונות בעלי השגות שונות הן למדרגותיהן, וחיות הנה בפעולתן התדירית, עכ"ז, או, הנכון יותר, מסבת זה, אין לגזור אומר ובהבדלה בדעה, כי הגוף והנפש (או מפעל ההשגה בכללותו) כניגודים עומדים במערכת החי והמדבר, ומתבודדים במחיצתם, וכמינים וסוגים שונים, נבדלים זמ"ז באיכותם וכחותיהם ועצמיותם ובדברי שעלינג אומר „במקום שנים א ח ד אני רואה, ומכיר בכללות התולדה"! הנשמה היא עצם הגוף והגוף עצם הנשמה. ושניהם מצטרפים למעשה אחד בהרוחני והמוחשי בכללו, והנושא הוא הנשוא. — התולדות הצומחות מהנחה היסודית הזאת, אי אפשר להוציאן ולפרטן עתה, כי רבות הן.

יום ד׳, 31 אָקטאָבער 1894, בחצות הלילה, בחג השבעים שנה לימי חיי.

לייפציג. פאביום מיעזעס.

שמות הנגעים בכתבי הקדש.

זה כשש שנים אשר הקדשתי את עתותי הפנויות לי לחקור בדיני טומאה וטהרה, כמו שהם מבוארים בתורת משה ובתורת רבותינו בעלי המשנה והתלמוד. מטרתי בעבודתי זאת היתה לבקש ולגלות את הטעמים הכמוסים בחוקים האלה, ללמוד ולדעת את סדר התפתחותם, ולמצוא את הסבות אשר הביאו את המצות האלה לידי בטול וכליון, כמצות התלויות בעבודת המקדש ככל שאר המצות התלויות בארץ. לרגל מלאכתי זאת הוצרכתי לבאר לעצמי, בין יתר מקורי הטומאה, גם את ענין הנגעים כמו שהם מתוארים בפרשה השלש עשרה מספר תורת־כהנים. כל אשר עלתה בידי למצוא בחקירותי בענין הקשה הזה, כל טענותי והשגותי על מבארים רבים שקדמוני במקצוע הזה — כל זה ימצא לו מקום בספרי „טומאה וטהרה בדת משה וישראל" אשר אני עוסק בכתיבתו. בפעם הזאת הנני להציע לפני הקוראים רק הערות אחדות הנוגעות לחקר השפה העברית, מחפצי לשמוע משפט מביני דבר על אודותן. רק דבר אחד עלי להקדים בזה. בהערותי אלה עיני ולבי רק אל פשט הכתוב ולא אשתדל להתאים את דברי עם ההלכה המסורה, אשר למראית עין אולי תתנגד בענינים אחדים להשערותי. זאת אעשה ברצות האל בספרי אשר הזכרתי למעלה, ועל כן לא אהיה נוקק עתה אל התשובות אשר ישיבו לי מדברי ההלכה על דברי היום.

א.

פרשת נגעים נתנה מאז ומעולם, ותתן עוד עד היום הזה לחוקרי כתבי הקודש ענין קשה לענות בו. אם נאמר לאסוף יחד את כל הפירושים שנכתבו עליה בידי חכמי היהודים מימי חכמי המשנה ועד היום, ואת כל הביאורים שנכתבו עליה בידי חכמי אומות העולם ללשונותם לגויהם — אז יהיה לנו אוצר ספרים גדול מאד, אשר לא יספיקו חיי איש אחד לעבור על פני כלם. בלי ספק עוד ימים רבים יעבורו, והפרשה הסתומה הזאת תשאר התומה לפנינו בשבע חותמות כמו שהיא היום, ומדי נקרא בה בשום לבב לא נוכל להתאפק מקרוא עם קהלת יחד: „אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני"!

הננו רואים כי המחוקק האלקי יבדיל בין נגעים לנגעים. יש נגעים טמאים ויש נגעים טהורים. כפי הנראה מפשט הכתוב נגעים טהורים הם מחלות בלתי מתדבקות מאיש לאיש, ונגעים טמאים הם מחלות מתדבקות, שמזהימות את כל הקרב להמנוגע וגם את כל הדברים אשר נגע בהם החולה, ועל כן צוה המחוקק האלקי להרחיק מנוגעים כאלה מיתר בני האדם, ולהושיבם בדד מחוץ

למחנה [1]). להכהנים בני אהרן, שבימים הקדמונים היו הם לבדם תופשי התורה והחכמה, להם מסרה התורה סמנים קבועים למען ידעו להבדיל בין נגע לנגע. והסמנים האלה מבוארים למראית עין בשפה ברורה ובסגנון טהור וקל להבין מאד. ובכל זאת, אנחנו הרופאים, היודעים על פי הלמוד והנסיון את כל מיני המחלות שבעולם, את כל מראות הנגעים שבכל הארצות והמדינות, אנחנו הרופאים, בקראנו את הפרשה השלש עשרה בספר ויקרא, נעמוד ונשתומם מבלי לדעת עד מה באיזה מחלה הכתוב מדבר. יען כי מכל מיני הצרעת, אשר ידענו ואשר ראינו, אין גם אחד אשר יתאים אל כל הסמנים אשר מעריך לפנינו המחוקק האלקי.

אמנם מה שקרה לכתבי הקודש קרה גם לכתבי החול. הספרים המיוחסים לאבי הרופאים להיפוקרט היוני [2]) נכתבו רק מחמש עד שלש מאות שנה לפני סה"נ, ואם כן בזמן יותר קרוב אלינו מכתבי הקודש; ספרי היפוקרט בכל אופן כתובים הם בידי רופאים, בידי אנשים מומחים לאותו דבר, והאמת נהנה להאמר, כי כתובים הם כמעט כלם ביתרון הכשר ודעת, ובכל זאת בקראנו את סמני המחלות אשר יתאר לפנינו היפוקרט, נוכל רק לעתים רחוקות להבין באיזה מחלה הוא מדבר.

בנוגע לספרי היפוקרט הנה נוכל לאמר, כי הרופאים הקדמונים, עד אַריטעאוס [3]), לא חששו בכלל להבחין בין מחלה למחלה על פי סגולותיהן המיוחדות להן. הם השתדלו רק למצוא סמנים כוללים לכל המחלות, להבחין על פיהם, אם מסוכן הוא מצב החולה או לא. בדברים אחרים: בבית ספרו של היפוקרט לא שמו לב אל הדיאגנוזה, כי אם אל הפרוגנוזה. אבל בנוגע אל הפרשה השלש עשרה מתורת כהנים לא נוכל לאמר כזאת, הלא כל עיקרה של הפרשה הזאת לא בא אלא ללמד אותנו דיאגנוזה, כי נדע להבחין בין נגע טמא לנגע טהור. ועל פי התורה הזאת הלא הורו הכהנים ימים רבים כל ימי

---

[1]) במדרש רבה (ויקרא פ' ט"ז) „ריש לקיש כד הוה חמי חד מנהון במדינתא מרגם להון באבניא א"ל פוק לאתרך לא תזהם ברייתא" עיין שם. והאבן עזרא אומר: „אדם וכ' ולא אמר איש איש מבית ישראל להכנים הגרים„. אחר כי הצרעת היא מהחליים הנדבקים מהחולה אל השלם. בדרך זו הלכו רוב המפרשים, עד האחרון הרב ר' מ' ד"ר ראבינאָוויץ ז"ל בהערותיו לתרגומו הצרפתי של מסכת נגעים. אולם הוא היה גם הראשון לראות כי הלכות נגעים כמו שהן מבוארים במשנה לא יתאימו עם הרעיון שהצרעת היא מחלה מתדבקת. בשנת 1890 הוציא לאור הפרופֿיסור מינך מקיוב ספר בשם "Проказа и песь„ שבו יתאמץ לבאר כי הצרעת שבתורה איננה מחלה מתדבקת, כי אם המחלה הנקראת אצל הרופאים היום בשם ויטיליגה, אבל יען כי פשט הכתוב ועדות דברי הימים מתנגדים להשערתו, על כן יסמוך א"ע על המשנה ובדבר הזה היה לו לעזר זקן חכמינו הרב הד"ר ראובן קולישער, במקום אחר נעביר את דבריו תחת שבט הבקורת.

[2]) היפוקרט חי כחמש מאות שנה לפני סה"נ. אולם הבקורת כבר הוכיחה במופתים חותכים כי לא כל הספרים המיוחסים לו נכתבו בידיו, ויש ספרים הנקראים על שמו, אשר נכתבו בידי תלמידי תלמידיו כמאתים שנה אחרי מותו.

[3]) הרופא היוני אריטעאוס הקפודקאי חי בחמשים שנה לספה"נ, או כעשרים שנה לפני חוה"ב. בספרו „על סבות המחלות וסמניהן (De causis et signis morborum) יתאר לפנינו את תמונות המחלות למיניהן בצבעים מזהירים ומדויקים כל כך, עד שידמה לנו כי נראה את החולים כמו חיים לפנינו.

עמוד המקדש על מכונו, ולכל הפחות כחמשים שנה אחרי חורבן הבית [4]) דאומנם נשתנה כל כך טבע בני האדם, ואתו יחד גם הנגעים אשר יחלה בהם, עד כי לא נוכל עוד להכירם?

בין הסבות הרבות העומדות לשטן לנו להבין את ספרי הרופאים הקדמונים, הסבה היותר חזקה היא — חסרון ידיעת הלשון שהשתמשו בה הקדמונים. מתפארים הפילולוגים היום כי ידעו את הלשון היונית על בוריה; אבל שוא יתהללו. ידיעתם תספיק להם להבין דברי שיר ומליצה, אבל לא דברי חכמה ומדע. בדברי שיר ומליצה לא תזיק „דרך ההשאלה" (ר"ל הפקעת המובן של מלה אחת מענין זה לענין אחר), אבל בדברי הכמה ומדע תזיק מאד, אם לא נסיים בדברים ברורים ומדויקים את המובן החדש אשר נתן למלה השאולה. ולרא בון לבנו היום לא חששו הקדמונים לדבר הזה. בימיהם הבינו אותם הקוראים כל צרכם, יען כי הם השתמשו במלים. שהיו שגורים על שפתי קוראיהם, ולנו החיים כאלפים או כשלשת אלפים שנה אחריהם, לא דאגו כלל.

ואם בשפת יון כך, שהניחה אחריה ספרות גדולה ורחבה מאד בכל מקצעות ידיעת בני האדם בימים הקדמונים, על אחת כמה וכמה בשפת עבר, שאין לנו ממנה רק השיור הזה — מעט המלים שבאו במקרה בכתבי הקודש. הנה שתי דרכים לפנינו למען הגיע אל הבנת השמות המלאכותיים, כשמות המחלות וסמניהן, שבאו בכתבי הקידש; ושתי הדרכים האלה גם יחד יוכלו להוביל אותנו לפעמים תוהו לא דרך. הדרך האחת היא — חקירת השרשים שמהם נבנו המלים האלה, אבל החקירה הזאת תהיה לפעמים רק למשענת קנה רצוץ לנו. נזכור נא כי „דרך ההשאלה", שמשתמשים בה כל עמי הארץ מימי קדם עד היום הזה להרבות את אוצר שפתם, יסודה לא בשכל האדם כי אם ברוח דמיונו, אשר ישתנה ויתחלף מדור לדור. דרך ההשאלה לא תדע כל מעצור וכל גבול, היא תקרב רחוקים ותרחק קרובים לא על פי משפטי ההגיון העומדים לעולם, כי אם על פי רוח בני הדור החי, והדור הבא אחריו ישתומם, וישאל מרוע נקרא דבר פלוני בשם פלוני, מבלי לדעת איזה יחס יש בין שורש השם ובין הדבר שנקרא השם הזה עליו.

הדרך השנית היא — העיון בתרגומי כתבי הקודש הקדמונים, שנכתבו בעת שהיתה עוד שפת עבר כ מ ע ט שפה מדוברת. ובאמת מאושרים אנחנו מאד שיש לנו תרגומים ישנים רבים לכתבי הקודש מה שאין כמוהם לשאר הספרים העתיקים. יש לנו תרגום יוני של שבעים הזקנים שנכתב יותר מן שלש מאות שנה לפני הורבן הבית; יש לנו שלשה תרגומים עתיקים בלשון ארמית: תרגום אונקלס ותרגום ירושלמי ותרגום הסורי הנקרא בשם „פשיטא", ויש לנו גם תרגום בלשון רומי הנקרא בשם Vulgata שנגמר כשלש מאות שנה אחר החורבן... אבל בבואנו להשתמש בתרגומים האלה, והנה מכשולים חדשים עומדים לשטן לנו. ר א ש ו נ ה:

---

[4]) א"ר יהודה שבת היה והלכתי אחרי רבי טרפון לביתו, אמר לי: יהודה בני, תן לי סנדלי, ונתתי לו; ופשט ידו לחלון ונתן לי ממנה מקל, אמר לי: יהודה בני בזה טהרתי ג' מצורעים, ולמדתי ממנו שבע הלכות: שהוא של ברוש (מין ארז, Сосна)... ומטהרין בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בגבולין (תוספתא נגעים ח' ג' — והובא ג"כ בספרא פרשה מצורע ובירושלמי סוטה פ"ב הלכה ב').

לפעמים לא רחוקות נראה כי מתנגדים המה התרגומים זה לזה בהעתקת השמות והוראתם, וזה לנו האות, כי בזמן שנכתבו התרגומים כבר נעלמה ההוראה העתיקה של השמות, או שחדלו השמות להיות שגורים בפי עם הארץ. שנית: אף כי היו, לפי הנראה, המתרגמים אנשים גדולים מאד, אבל אין מן הנמנע שיהיה מתרגם זה או אחר בלתי בקי למשל בעניני רפואה, ועל כן לא יכל לדקדק בלשונו כראוי, ועוד שלישית: בבואנו להשתמש באחד התרגומים להביא ממנו ראיה על הוראת השם הנדון, הנה בצדק יוכלו לאמר לנו: אבל ערבך ערבא צריך! כי מנין אתה יודע את ההוראה הנכונה שהיה בימי המתרגם לשם הזה בלשון יון או בלשון רומי, שממנו אתה מביא ראיה לדבריך. למען הסיר את המכשול הזה השלישי, עלינו להביא עצות מרחיק, ולהעמיק חקר בדברי הכמי הרופאים שהיו בזמן המתרגם, למען מצוא את ההוראה שהיה אז להשם הזה. אבל, כאשר אמרתי למעלה, לפעמים גם הערב הזה לערב הוא צריך, ואין לדבר סוף.

אחרי אשר ערכנו לפנינו את כל המכשולים, אשר נוכל לפגוש על דרכנו, נחשוב למשפט כי בכל זאת אין אנו בני חורין להבטל מן המלאכה הזאת. לא נרגיע את רוחנו בתקות שוא כי נכוון בהקירותינו אל האמת עצמה, אבל אם יצלח בידינו רק להתקרב מעט אל האמת, הנה לא לשוא יהיה עמלנו.

ב.

עוד משכבר הימים נהגו חכמי הרפואה להשתמש בתמונות קבועות ומסוימות, לציין בהן את שמות המחלות למיניהן. על פי רוב יבנו השמות האלה בלשון יונית (ובעקבותיה גם בלשון רומית שמשתמשים בה הרופאים) על שני פנים:

א) אל שורש השם בלשון יון (או רומית) יוסיפו בסופו את הסיום itis. למשל, השם Pleura הוראתו: צלע, דופן החזה, והוסב אח"כ גם להקרום המתוח על הצלעות מבפנים וגם על דקרום המכסה את הריאה. אם נוסיף אל שורש השם את ההברה itis, והיתה Pleuritis — כאב הדופן או דלקת קרום הריאה. הגרון יכונה בשם Larynx, ומזה Laryngitis — דלקת הגרון. הכבד יכונה בשם Hepar; ומזה Hepatitis — דלקת הכבד. Nephras הוראתו — הכליה, ומזה Nephritis — דלקת הכליות.

ב) אל שורש השם יוסיפו את הסיום osis או asis. למשל השנהב או הפיל יקרא בלשון יון — Elephas; ומן השם הזה נגזר השם Elephantiasis, שבו קראו היונים הקדמונים לנגע הצרעת, הנקרא היום בשם lepra, מפני שיש במחלה זו דברים דומים לסגולות השנהב. השם Helmins הוראתו בלשון יונית תולעה, וממנו נגזר השם Helmintiasis לתחלת התולעים בבני מעיים, או בהאברים הפנימים בכלל. השם Tuberculum בלשון רומי — הוראתו גבנון קטן או יבלת קטנה, הצומחת על העור או בהאברים הפנימים של האדם, ומזה נהגו הרופאים (בהוסיפם אל המלה הרומית את הסיום היוני osis) לסמן בשם Tuberculosis את מחלת השחפת, שמקורה ביבלות קטנות מאד, אשר במחלה זו תצמחנה לאלפים ולרבבות בהריאה או בשאר האברים.

• מן המלים המעטות האלו אנחנו רואים כי בהסיום itis משתמשים אנחנו לציין דלקת אבר ידוע על ידי שנוסיף אל שם האבר את הסיום הזה, בעת אשר בהסיום osis נשתמש בחפצנו לסמן מחלה בלתי תלויה באבר ידוע כי אם מחלת הגוף בכלל, בקחתנו לשורש השם סבה קרובה או רחוקה של המחלה הזאת, או שם בעל חי או צמח הדומה בסגולותיו לסמני מחלה זו.

את שתי התמונות האלה נחלו להם רופאי הזמן עוד מרופאי יון הקדמונים; אבל בעת שהרופאים היום ישתמשו במשקלי השמות האלה תדיר—לסמן בהם כמעט את כל המחלות הנודעות לנו היום, השתמשו בהם הרופאים הקדמונים רק לעתים רחוקות. סבת הדבר היא כי הקדמונים לא ידעו את נתוח האברים הפנימים בכלל, ועל כן לא יכלו גם להכיר ולהבדיל את המחלות למיניהן על פי מושבן באבר זה או באבר אחר. וגם את סבית המחלות ואת סגולותיהן ידעו רק מעט מאד, ועל כן נמצא למשל בכל שמינת ספרי צעלזוס הרומי הקורא בשמות יונים לכל המחלות הנודעות בימיו, רק כעשרה שמות הבנוים במשקל אחת משתי התמונות אשר זכרנו.

ועל כן מה נתפלא מאד לראות כי העברים הקדמונים, עוד בראשית ימי היותם לעם, כבר ידעו להשתמש בתמונה ידועה ובמשקל קבוע לציין בו את שמות רוב המחלות הנודעות להם. בשימנו לב אל שמות המחלות שבא זכרן בכתבי הקודש, אז נראה כי רובם בנוים על משקל פַּעֶלֶת, כמו: בַּהֶרֶת, דַּלֶּקֶת, שַׁחֶפֶת וכו'. נקל להבין כי לפי חקי ההברה העברית ישתנה המשקל הזה על שני פנים: אם תהיה האות השניה של השורש (ע' הפעל) ר' שאיננה מקבלת דגש, אז יבוא תחת האות הראשונה של השירש (פ' הפעל) קמץ תחת פתח, כמו: צָרֶבֶת, שָׂרֶטֶת. ואם תהיה האות האחרונה של השורש (ל' הפעל) ע' או ח', אז יבאו שני פתחים תחת שני סגולים, כמו: סַפַּחַת, קַדַּחַת, צָרַעַת וכו'.

אם נספר אחד לאחד את כל השמות הבנוים על משקל פַּעֶלֶת שבא זכרם בכתבי הקודש, אז נמצא אותם עשרים ושמונה במספר ואלו הן:

1) בַּהֶרֶת (ויקרא י"ג ב')
2) גַּבַּחַת (שם שם מ"ב)
3) דַּבֶּשֶׁת (ישעיה ל' ו')
4) דַּלֶּקֶת (דברים כ"ח כ"ב)
5) יַבֶּלֶת (ויקרא כ"ב כ"ב)
6) יַלֶּפֶת (שם כ"א כ')
7) סַפַּחַת (שם י"ג ב')
8) עַוֶּרֶת (שם כ"ב כ"ב)
9) עַצֶּבֶת (משלי י' י')
10) פְּחֶתֶת, תחת פַּחֶתֶת, ויקרא י"ג נ"ה)
11) צָרֶבֶת (שם י"ג כ"ז, משלי ט"ז כ"ז)
12) צָרַעַת (ויקרא י"ג ב')
13) קַדַּחַת (שם כ"ו ט"ז)
14) קָרַחַת (שם י"ג מ"ב)
15) שַׁחֶפֶת (שם כ"ז ט"ז)
16) שָׂרֶטֶת (ויקרא כ"א ה')
17) שַׁלֶּכֶת (ישעיה ו' י"ג)

18) אַדֶּרֶת (בראשית כ"ה כ"ה)

19) אַיֶּלֶת (ירמיה י"ד ה')

20) בָּרֶקֶת (שמות כ"ח י"ז)

21) נַּהֶלֶת (ישעיה מ"ז י"ד)

22) טַבַּעַת (שמות כ"ד כ"ז)

23) יַבֶּשֶׁת (תהלים צ"ה ה')

24) לַהֶבֶת־שַׁלְהֶבֶת (יחזקאל כ"א ג')

25) צַלַּחַת (מ"ב כ"א י"ג, משלי י"ט כ"ד)

26) צַמֶּרֶת (יחזקאל י"ז ג')

27) צַפַּחַת (ש"א כ"ו י"א)

28) קַלַּחַת (ש"א ב' י"ד)

אם נוסיף אל הרשימה הזאת גם את השם צַלֶּקֶת [5] (שפירושו — מכה שנגלדה זה מעט, אבל לא כל צרכה), הנזכר רק בדברי בעלי המשנה (ספרא תזריע ה'ו'), אז נראה כי מן העשרים ותשעה שמות הבנוים על משקל פַּעֶלֶת, שמונה עשר מהם הם שמות מחלות שונות שרובן בגוף האדם בכלל או בעור בשרו. על דבר ביאור השמות האלה לפרטיהם עוד נדבר להלן. אולם על שלשה שמות יוכל להיות כי ימצאו עוררים על אשר העמדנו אותם במערכת שמות המחלות, ועל כן עלינו להצטדק.

בשם דבשת תקרא חטוטרת הגמלים; לא מפני שהיא בעצמה תחשב למום ומחלה, כי אם מפני שדרכה להיות תמיד נכתשת ונפצעת מהמשא שנותנים עליה, ומפני שהיה כנהגם לרפא את פצעי ההטוטרה בדבש שהרביש [6], ולפי זה יכמן השם דבשת לא את החטוטרה הבריאה, כי אם את החטוטרה הנפצעה.

השם עצבת הוא לדעתי גם שם מכה כואבת. השרש עצב ענינו לא רק תוגה ואבל, כי אם גם כאב בבשר הגוף, כמו: בעצב תלדי בנים (בראשית ג' ט"ז) שברור הדבר שהאשה תרגיש בלדתה כאב בגופה אף על פי ששמחה היא בלבה. ומזה השם עצבת — לא רק יגון ודאבון לבב, כי אם גם פצע וחבורה בבשר האדם. והעד על זה היא המליצה: ומחבש לעצבותם (תהלים קמ"ז ג') מפני שיש חבוש לפצע ומכה טריה, ואין חבוש ליגון ודאבון נפש.

שלכת אמנם איננו שם מחלת אדם, אבל נשירת עלי העצים בימי החורף חולשת האילנות היא ומחלתם, ועל כן יסמן העברי אותה במשקל פעלת כמו שיסמן את מחלות בני האדם.

ג.

אם נהבונן אל השרשים, שהשתמש בהם העברי הקדמוני לבנות מהם שמות כל המחלות למיניהן, אז נראה, כי כמעט כלם שאולים המה משני עולמות של מושגים: ממושגי האש והחום וממושגי עולם הצמחים. א) עוד בטרם למד האדם להבדיל בין מחלה למחלה על פי מושבה בגוף האדם פנימה, עוד בטרם ידע להכיר את כל הסמנים השונים אשר בהם תגלינה המחלות הפנימיות לעינים,

---

[5]) כן לפי דעתי הקריאה הנכונה, ולא צַלֶּקֶת ככו שמנקד הרב הד"ר לעווי בספר המלין לתלמודים ומדרשים, גם בדבר שורש המלה נראה לי שאינו מן השרש צלק=בקוע, כי אם נגזר מן שָׁלַק שפירושו בשל יותר מדאי.

[6]) שבת קנ"ד ע"ב: הדביש למאי חזיא? לכתיתא דגמלא.

כבר ידע את הסמן היותר מובהק לכל המחלות, שאינן נמשכות לימים רבים. רגש החום, אשר ירגיש החולה, כמו היתה אש יוקדת בקרבו, רגש החום אשר ירגיש כל איש בתתו את ידו על ראש החולה, וביחוד בתתו את ידו על שחין קוֹדח אשר יצמח בבשרו — הכריח כבר את האדם לקרוא למחלות כאלה בשם חרחור, קדחת, דלקת, inflamatio [7], tebris, כן קראו היונים לשחִין הרע הבוער כגחל אש, בשם Carbuncul Antrax בלשון רומית; углевикъ בלשון רוסיא, והראוי להקרא בשפת עבר בשם גחלת [8]). כמו כן נראה כי את הקליפה השחורה כפחם [9]) Eschara המכסה לפעמים מכה טריה או מכות אש, קרא העברי בשם צרבת, שם שנגזר מן השרש צרב הדומה בהוראתו אל השרשים הקרובים אליו במבטא — זרב, צרף, שרף. וכן נקרא בלשון המשנה הגלד הרך והאדום, אשר נראה על פני כל מכה שנרפאה זה מעט בשם צלקת, שלדעתי הוא מן השרש שלק, כלומר עור מבושל ושלוק ולהבדילה מן המכה שלא נגלדה עוד הנקראת בשם „בשר חי".

ב) מצד השני, נגעי העור השונים הגדולים לפעמים ככמהין וכפטריאות על גוף האדם, הזכירו להאדם הקדמוני מחזות שונים מחיי הצמחים, ועל כן גם לקח מהם שרשים לשמות אשר יסמן בהם את הנגעים. את הגבנונים הגדולים או הקטנים, אשר יצמחו ויתנשאו לפעמים על שטח העור, קרא בשם יבלת (tumor או בלשון רוסיא—наростъ) על שם שדומה ליבול וצמח השדה. לנגעים רבים אחרים, אשר יתנשאו על העור בתמונות קליפות עבות או דקות כקשקשת של דגים אשר בהקלפן מן העור ישובו לצמוח עליו שנית, (Crusta, lepas) קרא העברי

---

[7]) בלשון ארמית תקרא הקדחת בשם צמירתא (פסחים כ"ה ובי־אר מקומות) מן הפעל צמר=חמם, התחמם. אל השם הזה תקביל התמונה העברית צמרת, שאולי היתה לפנים כנוי למחלת הקדחת, ואח"כ הוסב השם לגזע עץ הארז (יחזקאל י"ז ג'). מה ענין קדחת או מחלה בכלל אצל עץ ארז — זאת לא נוכל עתה לדעת, מפני שקשה עתה להבין את היחס ואת קרבת-הרעיון שהיה אצל הקדמונים בין שני המושגים האלה. כי דרך ההשאלה היא כדרך האניה בלב ים. אולי נקרא הארז בשם צמרת, על שם שראוי הוא להסקה ולחמם, כמו שנקרא שער הרחלים בשם צמר, על שם שהוא מחמם את הגוף. פה נעיר עוד כי הפשיטא מתרגם דלקת (דברים כ"ח כ"ב) בשם שלהביתא, שהוא מקביל אל השם העברי שלהבת. גם השם העברי ברקת יש לו בלשון סורי שם מקביל לו לסמן מחלת עינים ידועה: ברקת=קטרקטה.

[8]) יש לשער, כי כן היה באמת שם הנגע הזה בעברית, ורק אח"כ הוסב השם הזה בדרך מליצה לגחלי אש ממש, ואולי גם להבת היה נרדף לקדחת או לדלקת, ואח"כ הוסב גם ללהב אש ממש ולראש החנית. יש להעיר ג"כ, כי בשכות: צמרת, גחלת להבת ושלהבת ישתמשו רק הנביאים האחרונים.

[9]) השם Eschara (עשער, בראנדשארף, струпъ) לדעתי הוא שם עברי במקורו, ושרשו סכר, ומזה השם אסכרה (ע"מ אזכרה) להמחלה המפארת Diphtheritis, על שם הקרומים והקליפות, הסוכרות במחלה זו את בית הבליעה ואת הגרון, ועד נאמן לי על זה: אריטאוס הקפודקאי בספרו הנזכר למעלה, בדברו על הדיפטריטים יאמר: כי המחלה הזאת אשר תקרא בשם אסכרה (Eschara) נמצאת רק בארץ מצרים ובארץ סוריא, ועל כן תקרא בשם מכת סוריא (De caus. et sign. morb. acut. Cap. IX). מזה נראה ברור כי ידיעת המחלה הזאת, עם שמה יחד באתה להיונים מארץ ישראל, ורק ברבות הימים הוסב השם אסכרה (eschara) גם לקליפות שעל המכות בכלל, אף שאינן נמצאות בתוך הגרון.

בשם ספחת או מספחת, מפני שהם דומים לספיח השדה הצומח מבלי אשר יזרע מתחלה [10].

רוב הנגעים לא יבואו בתמונת מכה יחידה, כי אם במספר רב, ודומים לזרעונים זרועים ומפוזרים על פני כל הגוף או על חלק ממנו. לנגעים כאלה קרא העברי בשם צרעת, שם נגזר מן השרש „זרע" [11]), ולפי זה יהיה השם צרעת לא „שם המין" מיוחד למחלה ידוע, כי אם „שם הסוג", ר"ל שם כולל לכל הנגעים המפוזרים כזרעונים זרועים על פני עור הגוף. אמנם אע"פ שהשם צרעה היזה בעצם וראשונה „שם הסוג", אין מן הנמנע שיתהפך אחרי כן בפי העם גם לשם המין לסמן נגע עור מיוחד, כמו שנראה למשל בהשם קדחת, שהמון העם משתמש בו לקדחת הבאה בסירוגין, בעת שבעצם וראשונה הוא שם כולל, או יותר נכון סמן כולל לכל המחלות שבהן חום הגוף עולה על חום הגוף הבריא, והתורה הלא דברה כלשון בני האדם.

גם להתגלות הנגעים על עור האדם ישתמש העברי במלה שאולה מחיי הצמחים, ויאמר אם פרוח תפרח הצרעת בעור (ויקרא י"ג י"ב), או „נגע צרעת היא בשחין פרחה (שם שם כ'), או שחין אבעבועות פורח באדם" וכו' (שמות מ' י') — דבר שכיוצא בו אנחנו מוצאים גם אצל היונים והרומים, שגם הם קראו להתגלות הנגעים בשם פריחה: Exanthesis או Efflorati'o —

ד.

ננסה נא עתה לבאר לנו את שמות המחלות וסמניהן שבאו בפרשת נגעים.

אדם כי יהיה בעור בשרו שְׂאֵת סַפַּחַת אוֹ בַהֶרֶת והיה בעור בשרו לְנֶגַע צָרָעַת, והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו הכהנים.

---

[10]) השרש ספח — הוראתו גידול, צמיחה והוספה (י—סף=סִפ—ה) וממנו יצא גם השם משפחה. פרופיסור קפאָזי בהערה לספרו של העברא „על מחלות העוע" 325 §, ישער כי השם העברי ספחת הוראתו כשם הערבי סחפאתי Sahaphàti (בסירוס האותיות) הנמצא אצל אבן סיני. בשם הזה יכנה אבן-סיני נגע הראש הנקרא אצלנו בשם Eczema capitis או Crusta lactea, שבהן יכוסה עור הראש בקליפות וקשקשים. — אנכי לא לחלוק על קאפאָזי באתי כי אם להוסיף על דבריו. אמת הדבר כי השם ספחת, (כאשר אוכית להלן)—הוראתו— קליפות וקשקשים, אבל שורש השם הוא עברי, ויותר קרוב לשער כי התגלגל השם ובא בשינוי מעט לאבן סיני, מאשר נאמר ההפך, כי אין לשם הזה שורש בלשון עברית ולקוח הוא בסירוס האותיות מלשון ערבית. ושפח ה' את קדקוד בנות ציון פירושו ה' יכסה את קדקדן בקליפות וקשקשים, ולא כמו שיפרש הפרופיסור מינך (ספר הנ"ל צד 93) בשם געזעניוס שישיר ה' את שערותיהן.

[11]) כל מי שיש לו רק ידיעה מעטה בשפת עבר, יודע הוא כי יש שרשים רבים שבה ז, צ מתחלפות זו בזו, כמו זדה=צדה; זעק=צעק; יזהירו=יצהירו; מזער=מצער; זרב=צרב; עלז=עלץ; נתז=נתץ; פרז=פרץ (עיין שני השרשים האחרונים האלה לבן-זאב), ועל כן הבין לא אוכל מה זה הגיע את חוקרי-הלשון לגזור אומר כי אין לשם צרעת שורש בשפה העברית, ועל כן נאלצו לנוע אל השפות המִצרית והערבית למצוא לו שם שורש. געזעניוס ופירשט וההולכים בעקבותם יאמרו כי שורש השם היא בערבית צרַע שהוראתו—הפיל לארץ, דכא לארץ. ומזה השם צריע בערבית — שבט ושוט לכוס ומן המקור הזה יצא גם השם למחלת הנכפה ומן המקור הזה יצא גם השם צרעת לנגע ידוע, כלומר שה' חפץ דכאו ושלח עליו את הנגע הזה. יאמרו נא מביני דבר איזה משני הביאורים יותר מתקבל על הלב.

אם יצוה המחוקק האלהי להביא אל הכהן את כל איש, אשר ימצא בו אחד משלשת הדברים האלה, אז אי אפשר לאמר שיהיו שאת ספחת ובהרת שמות מחלות ידועות הנבדלות אשה מרעיתה, ומכל שאר הנגעים שבעולם על ידי סמנים מיוחדים לכל אחת מהן. הן מספר הנגעים שיוכלו לבוא על האדם רב הוא מאד, ומאין ידע המון העם, שאותו יצוה המחוקק להביא את המנוגע אל הכהן, כי הנגע הזה הוא שאת או ספחת, או גרב או ילפת או כל צרה שלא תבוא. הרי הדבר הזה דומה למי שאומר לחברו: אם יחלה בנך בטיפוס הבטן או בטיפוס החוזר, או בטיפוס הבתמים, וקראת לרופא למען יגיד לך באיזה טיפוס חלה בנך. היתכן לאמר כדבר הזה [12]?

כמו כן לו היו שאת ספחת ובהרת שלשתן סמני מחלה קרובים זה לזה בסגולותיהם, ונבדלים זה מזה רק בהבדלים דקים מאד, עד שרק טביעות עין של איש מומחה ובעל נסיון תוכל להבחין ביניהם; לוא היו שאת, ספחת ובהרת, (כמו שידמו רבים) שמות מיוחדים וקבועים בלשון הרופאים הקדמונים למדרגות שונות של צבע הלבן — איך ימסור המחוקק את הדבר הזה להמון העם, אשר לא למד חכמת הרפואה, ואיננו יודע להבחין בין הסמנים הדקים האלה? אם הצבע הלבן הוא הסימן היחידי של הצרעת הטמאה, מה לו להמון העם לדעת את שמות המדרגות השונות של הצבע הזה, אשר לא ידע להבדיל ביניהן? די לו לדעת כי עליו להביא אל הכהן את כל איש שתהיה בהרת לבנה בעור בשרו, ועל הכהן לשפוט אם שאת הוא, או ספחת, או נגע אחר, שאינו מטמא את המנוגע.

אם כן ברור הדבר, כי שאת ספחת ובהרת הם שלשה סמנים כוללים לנגעים שונים, עד שאין נגע בעולם שלא יהיה בו אחד משלשת הסמנים האלה, והסמנים האלה פשוטים מאד, ונראים לעין כל, עד שיוכל להכירם גם איש מהמון העם.

כל נגעי העור למיניהם, הטמאים והטהורים, שיש בהם סכנה ושאין בהם

---

[12]) רש"י מפרש: שאת וספחת וגו' - שמות נגעים הן ולבנות זו מזו, וגם מה שכתוב להלן „ומראה הנגע עמוק מעור בשרו" מפרש רש"י — כל מראה לבן עמוק הוא כמראה חמה עמוקה מן הצל". בדבריו אלה נשען רש"י ושאר המפרשים שהלכו בעקבותיו על דברי הספרא: „מה לשון שאת? מוגבהת, (מובהקת) כמראה הצל שהם גבוהים ממראה החמה. מה לשון עמוק? עמוקה כמראה חמה שהם עמוקים מן הצל". אולם המאמר הזה אם נבין אותו כמו שהבינוהו המפרשים, מלבד שהוא חתום וסתום מפאת עצמו ומתנגד לטבע המציאות, הנה הוא מתנגד גם כן למה שכתוב בספרא לפני זה: „שאת זו שאת, בהרת זו בהרת; ספחת שני לבהרת ומראהו עמוק שני לשאת"; כי אם נבאר את הדברים האלה לא כפשוטם כי אם עמוק הוא מה שלבן ביותר, א"כ תהיה התולדה של שאת לבנה מן השאת מה שיתנגד בכל אופן אל ההלכה שבמשנה. במקום אחר נשוב אל המאמרים האלה, ונבאר אותם לפי פשוטם, ואז נוכית כי דברי הספרא אינם דברי דרוש בעלמא, כי אם דברים עתיקים מיוסדים בחכמת הרפואה. אולם רש"י האומר כי כל מראה לבן עמוק הוא (וכן הוא גם דעת הרמב"ם ביד חזקה הלכות טומאת צרעת פ"א ו') בהגיעו אל הפסוק ,ואם בהרת לבנה היא ועמוק אין מראה מן העור, נאלץ להודות על האמת ולאמר: „לא ידעתי פירושו. כי אם לבנה היא מדוע אין מראה עמוק? ואם השאת הוא ג"כ לבנה מדוע היא גבוה כמראה הצל?"— וכל עמל הרמב"ן (בפירושו על התורה) והכסף משנה ושאר המפרשים לצאת מן הסבך הזה נשאר מעל.

סכנה, אי אפשר שלא יהיה בהם אחד משלשה דברים אלה: או שיראה חסרון בעור הבשר, או שיהיה במקום הנגע איזה דבר עודף על עור הבשר שמסביב, או שלא יהיה לא חסרון ולא עודף, כי אם שנוי הצבע בלבד. השאת הוא החסרון בעור הבשר, הספחת הוא מה שנספח ועודף עליו והבהרת הוא שינוי הצבע בלבד.

אולם לא את כל מי שיראה בעורו חסרון, עודף או שנוי הצבע יצוה המחוקק האלהי להביא אל הכהן. התורה דורשת להביא אל הכהן את האדם שנמצא בו אחד משלשה דברים אלה רק אם יהיו לנגע צרעת. בשם „נגע" תקרא כל מחלה הבאה על האדם בידי שמים, אבל לא בידי אדם ולא על ידי סבות נראות לעין[13]. אם יהיה בעור איש פצע (Vulnus) על ידי חתוך בסכין או דקירה בחנית, אם יעלה בעורו אבעבעה (Pustulum) מפני שנכוה באש או במים רותחים, או אם תעלה על בשרו חבורה (Ecchimosis) אדמדמת, או מעין תכלת מפני הכאה באבן או באגרוף, כל הדברים האלה וכיוצא בהם אינם לא נגע ולא צרעת, הדברים האלה לא יתדבקו מעולם מאדם לאדם, ועל כן לא נחשב לטמא גם האדם אשר ימצאו בגופו.

הנה כי כן אל סוג החסרון יחשבו: א) מכה טריה[14] (Ulcus) שהיא הריסה והשחתה ברקמת העור, עד שנראה בתוך המכה פנימה בשר חי[15] הפולט נסיובה (Serum) או מוגלה (Pus). ב) מכה שנרפאה והגלידה, אבל השאירה אחריה חסרון ברקמת העור, ומראה הַגֶלֶד או הַצַלֶקֶת (Cicatrix) הוא עמוק מעור הבשר שמסביב. שני דברים אלו נקראים בשם שאת שענינו — שריפה והריסה[16]. אולם שבעים הזקנים יתרגמו את המלה הזאת Οὐλή שענינו מכה מגלדת או צלקת. התרגום הסורי הנקרא בשם פשיטא יתרגם שאת — שומתא שפירושו מכה או גלד שעל המכה, כי גם את השם צרבת יתרגם הפשיטא

---

[13]) מן הפסוקים: וינגע ה׳ את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו (בר׳ י״ב י״ז), ועם אדם לא ינוגעו (תה׳ ע״ג ה׳), יפול מצדך אלף וכו׳ —ונגע לא יקרב באהלך (שם צ״א), אנחנו למדים כי השם נגע הונח על מחלה מתהלכת ומתדבקת מאדם לאדם. ובזכרנו כי על פי התורה האיש החולה במחלת הזוב (Gonorhoae) אם יגע בו איש בריא יטמא, תעלה על לבנו ההשערה, שאולי על כן הונח השם נגע על מחלות מתדבקות מפני שהם באים על ידי נגיעה (Contagio). ואם כן יהיה פירוש השם נגע Morbus conagiosus. כן ישער ג״כ הד״ר גרוזענבערג במאמרו (о физическомъ состоянiи евреевъ. Евр. Обозр. за Апрѣль 1894).

[14]) לדעתי השם מכה טריה הוראתו מכה לחה, ומולת מים או מוגלא. וגם לחי חמור טריה (שופטים ט״ו ט״ו) הוראתה — לחה ומולת מים, כנראה מן הספור שם. תמצית השורש טר, וממנו אולי גם השם „מטר" לגשם, כלומר הזלה ווילוף של מים. ומן השורש הזה אולי גם הפעל טְרָא בסורית. כמו „שקל מהנהו מיא טרא באפיה" (תמיד לב:).

[15]) בשר חי — הוראתו בשר אדום בלתי מבושל, והעד: ולא יקח ממך בשר מבושל כי אם חי (שמואל א׳ ב׳ ט״ו). ומחית בשר חי בשאת יהיה ענינם גידול וצמיחת בשר אדום (Granulatio) בתוך הצלקת.

[16]) אבן עזרא יבאר שאת מלשון שריפה: והמשאת החלה (שופטים כ׳ מ׳), וישאם דוד ואנשיו (ש״ב ה׳ כ״א). ומזה בלשון המשנה: בראשונה היו משיאין משואות (רה״ש כ״ב). במקרא יש לנו ג״כ שאת בשין ימנית בהוראת פצע או מכה טריה: השאת והשבר (איכה ג׳ מ״ז), שחברו מוכיח עליו שהוא מכה והריסה בגוף.

בשם שומתא. ואונקלוס יתרגם את השם שאת פעם עַמקא ופעם עמיקתא ופעם עומק[17]), ורק יונתן בן עוזיאל שתרגם שאת — שומא זקיפא ר"ל יבלת נִשָּׂאָה, כנראהֹ דרך אחרת לו בביאור השם הזה.

לעודף על רקמת העור יחשבו: א) יבלת על העור (Tumar); ב) אבעבועה מלאה מים או מוגלא (Pustula); ג) צרבת (Crusta) על מכה שעוד לא הגלידה והיא מכוסה בקליפה עבה כהה או לבנה, שסופה לפול בהגָלד המכה; ד) קליפות לבנות כשלג הנוצצות לפעמים כעין השבלול והצומחות בנגעים ידועים על העור ונקלפות ממנו בנקל כסובין או כקשקשת של דגים דקה (Lepis בלשון יון, Squamma בלשון רומית, Schuppen בל"א, чешуя בלשון רוסית) כמו שנראה זאת ביחוד במחלת העור הנקראת היום אצל הרופאים בשם Psoriasis, — כל זה יכול להיות נכלל בשם ספחת; אולם כאשר נראה להלן, בשמוש הלשון הונח השם הזה רק על הקליפות והקשקשים לבד. הפשיטא יתרגם את השם ספחת קלפיתא ויונתן בן עוזיאל יתרגמו קילופא — שהוראתם מה שיקלף מן העור בקשקשים של דגים[18]). אונקלס יתרגם ספחת עדיא, שפירושו דבר שמתנשא על העור ונספח אליו. הוולגטא יתרגם ספחת — Pustula, וע' הזקנים יתרגמהו Σημασία, שפירושו סמן של איזה נגע. וההרגים האחרון הזה אם אין להביא ראיה ממנו על פירושנו הנה גם לא יתנגד לו.

בפירוש השם בהרת לא נחלקו התרגומים, כי הוא יורה על כתמים לבנים בהירים או אדמדמים.

ה.

במאמר הכתוב „והיה בעור בשרו לנגע צרעת" נוכל להבין את השם צרעת על שני פנים, או במובנו הכולל — נגעים זרועים על פני עור האדם, או במובנו המסוים למחלה ונגע ידוע, או יותר נכון, לסוג של מחלות ידועות שהיו נקראות בפי המון העם בשם כולל „צרעת", להבדילם משאר מחלות שהיו נקראות בשם גרב או ילפת וכו'. מן הכתובים: והנה ידו מצרעת כשלג (שמות ד' ו'), והנה מרים מצרעת כשלג (במדבר י"ב י'), ויצא מלפניו מצרע כשלג

---

[17]) הוראת השמות עמקא, עומק—ברורים מאד עד שאין כל ספק שדעת אונקלוס כתנגדת למאמר הספרא: „מה לשון שאת? מוגבהת כמראה הצל שהם גבוהים מכראה חמה, מה לשון עמוק? עמוקה, כמראה חמה שהם עמוקים מן הצל". ולחנם יגע הרב נתן אדלער בפירוש לאונקלוס להתאים את דבריו עם מאמר הספרא, כי אם גם נאמר שעמקא של אונקלוס, איננו כמשמעו, כי אם הוראתו לבנונית יתירה, הלא סוף סוף יהיו פה שני הפכים בנושא אחד: השאת הוא גבוה ועמוק כחמה וצל בבת אחת. גם ממה שנמצא בגמרא (חולין ס"ג) ת"ר עורב, זה עורב; כל העורב להביא עורב העמקי, ומפרש שם הגמרא „עמקי — חורא כמראה חמה עמוקה מן הצל", אין כזה ראיה כי המלה „העמקי" הוראתה לבן יותר מראי, אמת הוא כי עורב העמקי (כלומר העורב הדר בעמקים ובנחלים) הוא לבן, אבל דברי הגמרא אינם אלא לסימן וחידוד בעלמא. כי מן שם התואר עמוק לא יתכן לעשות שם היחס „עמקי"; שם היחס בלשון המשנה יבנה רק משם עצם המסמן שם איזה מקום כמו ביתי מן בית, מדברי מן מדבר, ועל כן גם עמקי מן עמק, אבל לא יתכן לבנות למשל משם התואר ארוך שם היחס ארוכי או משם התאר קצר — קצרי.

[18]) סנפיר וקשקשת (ויקרא י"א י') מתרגם אונקלוס ציצין וקלפין, יב"ע מתרגם ציצין וקילופין, הפשיטא מתרגם גְּפָא וְקַלְפָא וע' הזקנים מתרגמים Πτηρυγια καὶ λεπίδης.

(מלכים ב' ה' כ"ז) אנחנו למדים כי הונח השם צרעת בלשון העברים על נגע לבן הדומה במראהו ללבנת השלג [19].

שבעים הזקנים והוולגטה דקדקי להרגם את השם צרעת לא במובנו הכולל כי אם במובנו המסוים. במקום הזה כמו בכל הכתובים שבאו אחריו בפרשה זו, ובכל שאר המקומות שנזכר שם זה בכתבי הקודש [20], יתרגמו תמיד את השם צרעת לא בשם כולל לכל הנגעים Exanthema, או בשאר שמות של נגעים שנמצאים לרוב בלשון יון, כי אם בשם Lepra שהוא שם למין או לסוג ידוע של נגעים. ובזכרנו כי התרגום היוני על התורה נעשה בזמן שבית המקדש היה קים — יותר משלש מאות שנה לפני החורבן; בזמן שדיני הצרעת היו עוד נשמרים ונעשים יום יום על פי מצות התורה, והמצורעים הטמאים ישבו מחוץ לעיר, הכל היו רואים אותם; בזכרנו כי בימים ההם ישבו היונים והיהודים בערבוביה בארץ ישראל, ואי אפשר היה שלא ידעו היונים איזה מין נגע קראו היהודים בשם צרעת, ואיזה מצורעים הרחיקו מן המחנה — בזכרנו את כל אלה, על כרחנו אני צריכים להודות, כי ידעו המתרגמים ליונית איזה מחלה או איזה סוג מחלות יקרא בפי היהודים בשם צרעת, ואיך הקרא המחלה הזאת בפי היונים. אם גם נאמר שמתרגמי התורה ליונית ישבו לא בארץ ישראל, כי אם באלכסנדריא של מצרים, אם גם נאמר שלא היו המתרגמים בקיאים בחכמת הרפואה ולא היו יכולים להבדיל בין מחלה למחלה, גם אז יכולים אנחנו להטיל ספק באמיתת תרגומם רק בנוגע לדברים פרטים ולאמר שטעו ותרגמו למשל את השם ילפת בשם הנאה לגרב, או להיפך; אבל בנוגע לצרעת, דבר שהיה נראה וגלוי לעין כל, דבר שהיה נוגע לא רק לאנשים פרטים כי אם לחיי החברה כלה, דבר כזה אי אפשר שֶׁיֵעָלֵם גם מאדם פשוט ואין צריך לאמר מאנשים גדולים, שתרגומם מעיד על רוב חכמתם.

יוסף פלאַויוס בספרו „קדמונית היהודים" [21]) בדברו על דתי בני ישראל על פי תורת משה: יאמר כי המחוקק צוה להרחיק מן הערים את כל האנשים שתהיה צרעת λεπρα בבשרם... כי להמצורעים (λεπροῖς) לא היה כל שיח ושיג עם יתר בני האדם, כי הם נחשבו כמתים... בכל פעם ופעם ישתמש בהשם לעפרא. והנה זה האיש יוסף בן מתתיהו הלא חי בזמן שבית המקדש היה קים והוא היה כהן ובקי מאד בהורת הפרושים, וישב בארץ ישראל, ועל כן אי אפשר שלא ידע איזה מחלה או איזה מין מחלות, היו נקראים אצל העברים בשם צרעת ואצל היונים בשם לעפרא.

הנה כי כן למען דעת איזה מחלה, או איזה מין מחלות היה נקרא בפי היהודים בשם צרעת, עלינו לחקור איזה מחלה או איזה מין מחלות היה נקרא בפי היונים בשם Lepra.

---

[19]) הרעיון הזה לא חדש הוא, וככר הביאו החכם האנגלי Balmano Squiro, הפרופיסור מינך (בספרו הנ"ל 53) דחה את הרעיון הזה רק בקש.

[20]) במדבר י"ב, מלכים ב' ה' כ"ז, מלכים ט"ו ה', דברי הימים ב' כ"ו י"ט כ"א.

[21]) Antiquit III, II, 2...

השם λεπρα מוצאו מן λεπρας שפירושו קליפה וקשקשת בכלל (чешуя Squamma Ecaille, Schuppen) והונח על הקשקשים שיצמחו בנגעים רבים על עור האדם, ובמובן זה ישתמש בהשם הזה בכל מקום אבי הרופאים היפוקראט [22]) ופל הרופאים שבאו אחריו, ובמובן זה השתמשו בו גם שבעים הזקנים, כמו שיבאר דבריהם המפרש איסידור הספרדי (Проказа и песе 84) Lepro vero cutls asperitas squamosa lepidae herbae similis, unde et nomen sumpsit. באשר אמרנו למעלה צמיחת קליפות וקשקשים כאלה היא היא הנקראת ספחת בלשון הכתוב (לפי תרגום יב"ע והפשיטא), עתה נשאל את עצמנו באיזה מחלה תעלה ספחת כזאת על העור?

ו.

ידיעת הנגעים תלמדנו כי מחלות העור, שבהן יתכסה הנגע בספחת של קשקשים, רבות מאד ושונות זו מזו תכלית שינוי, יש מהן מסוכנות ויש שאינן מסוכנות, יש מהן מתדבקות ויש שהן בלתי מתדבקות; ועל כן לא למותר נחשוב להביא פה משלים אחדים לתועלת הקוראים שאין להם ידיעה במקצוע של חכמה זו, [23]) ועל ידי זה יתברר להם גם כן מה הוא עמוק מן העור? מה הוא פשיון הנגע? ושאר מושגי הנגעים.

---

[22]) הפרופיסור מינך, בפרק הראשון מספרו הנ"ל, אסף אחד לאחד את כל המקומות בספרי היפוקראט שנזכר בהם השם לעפרא ומסיים, כי לא נוכל לרדת לסוף דעתו של היפוקרט: איזה מחלה יכנה בשם לעפרא. לא ידענו אם באמת לא ידע זאת ה' מינך או בצדיה עשה את עצמו כאינו יודע שהיפוקרט לא כיון לשום מחלה, כי אם לסמן של מחלות רבות. הקדמונים עד אריטעאוס לא ידעו בכלל לתאר מחלה שלמה מבוימת בכל סמניה. ובכל המקומות בהיפיקרט שהביא ה' מינך, השם לעפרא ביאורו תמיד קשקשים על העור או גם בכיס השתן.

[23]) למען הקל על הקורא את הבנת הדברים אשר יבואו הלאה, הנני לבאר בדרך קצרה את בנין העור בכלל ואת תבנית הלשכות שמהן הוא נרקם. העור הוא הקרום המכסה את כל הגוף ומשתמש לשני דברים: א) להגין על העצמות ועל שרירי הבשר שהוא מחובר אליהם; ב) על ידי עצבי ההרגשה המסתעפים בו היה יהיה גם כן לאבר של חוש המישוש. על שטח העור כלמעלה יראו בו קמטים ושרטוטים דקים, ביחוד על כפות הידים והרגלים, וגם גומות קטנות מאד שהן פתחי הצינורים של מעינות הזיעה ושל נרתקי השערות הצומחות על פני כל הגוף, עבות על הראש והזקן ודקות כמוך (Lanugo) על שאר חלקי העור, מלבד כפות הידים והרגלים. אם נגזור בסכין את העור מלמעלה למטה ונביט על הגזרה הדקה בעד זכוכית מגדלת, אז נראה כי העור בכלל הוא בנוי משלשה שטיחים שונים זה מזה, השטיח האמצעי יקרא בשם עצם העור (Corium) והעליון יקרא בשם מכסה העור. (Epidermis) והתחתון יקרא בשם תחתית העור (Hypodermis).

א) עצם העור מרוקם מרקמת החבור, עיין ספרי „רמ"ח אברים" ששם בארתי את עניני הירקמות המשוזרת מחוטין דקין מאד המהודקים זה עם זה. על שטחו העליון יתנשאו עליו גבנונים קטנים כעין פיטומות של דדים. הפיטומות הן שני מינים: יש שיכנסו בהן ראשי פצולי העצבים, וישתמשו להרגשה, ויש שיכנסו בהן צינורי הדם הדקים וישתמשו להספיק מזון למכסה העור מלמעלה, הנבנה מרקמת הרצפה (Epitelium) שאין צנורי הדם מתפצלין בתוכה. מלמטה למעלה יעברו בשטיח של עצם העור צנורות של מעיני הזיעה ושרשי השערות.

ב) השטיח התחתון, הנקרא ג"כ המשבצת שתחת העור, מרוקם מרקמת-החבור רכה נוחה להתפשט ועשויה מעשה רשת, בתוך עניבות הרשת מונחים אשכלות של רקמת השומן

(לשבות גדולות מלאות חלב). בתוך השטיח הזה נמצאים ג"כ מעיני הזיעה. מעין הזיעה דומה לכדור קטן צנוף מצינור דק מקופל הרבה פעמים, והצינור הולך ומתארך למעלה מעוקל עקלתון כתמונת השלשלת ופתוח על שטח העיר החיצון. השטיח הזה שבין עצם העור ובין בשר הישרירים הוא עב אצל אנשים בריאים ושמנים ודק אצל אנשים כחושים ועל מקומות הגוף ששם אין שומן מצוי כמו על עפעפי העינים.

ג) השטיח העליון או מכסה העור יחלק גם היא לשני שטיחים, התחתון יקרא בשם רשת של מלפיגי (על שם המנתח הגדול מלפיגי שחקר על אדות הדבר הזה) והוא מרוקם מרקמת הרצפה, מלשכות עגילות העומדות צפופות זו אצל זו. הרקמה הזאת תכסה את הפיטימית של עצם העור ותמלא את המקום הפנוי בין הפיטומות. השטיח העליון יקרא בשם עור הקרן, מפני שהוא מרוקם מלשכות הרצפה שנתיבשו מפעולת האויר עליהן ונתהפכו לחומר הקרן. הלשכות האלה הן עגולות ודקות כקשקשים של דג קטנות מאד ומונחות זו על גב זו כאריח על גבי לבנה.

א א עור הקרן

ב ב רשת מלפיגי

ג ג עצם העור

ד ד תחתית העור

ה אשכלות השומן

ו מעין הזיעה

ז ציגור של מעין הזיעה

ח מעין של שומן

ט בצל השער

י צמרת השער

מכסה העור יורד ומתקפל גם אל הגומות שבהעור ומרצף את נרתק השערות, ולפיכך אף על פי ששרשי השערות נעוצים בתוך השטיח האמצעי, בכל זאת השערות מקבלות את מזונן ואת גידולן מלשכות הרצפה שנתקפלו למטה, ועל כן השער כלו בנוי גם היא מלשכות הרצפה שנתהפכו לחומר הקרן. השער הוא בנוי כשפופרת חלולה ומלאה חומר רך כמות׳ בשרשו יתעבה השער כמין בצל, מנוקב בתחתיתו ומהודק על פיטימה היוצאת מתחתיתו של הנרתק. הבצל הוא כלו מרוקם מלשכות עגולות של רקמת הרצפה, ובמדה שהלשכות האלה הן פרות ורבות ירחק גזע השער למעלה, וזהו גידולו של השער.

מזה נראה שגידולו של השער הוא משרשו ולא מצמרתו מה שכבר ידעו גם חז"ל (עקרן מלבן וראשו משחיר טמא עקרן משחיר וראשו מלבין טמא נגעים פ"ד ד׳) מצרי השער נמצאים

א) מחלת הַגָּרָב (Eczema) השכיח מאד ביחוד בעור הילדים, יתגלה לפנינו בתמונות שונות. התמונה הראשונה היא גרב של אבעבועות (Eczema vesiculosum) על ידי פעולת הדלקה יזיעו צינורי הדם שבהעור מתוכם מים, שמתכנסים בין עור הקרן ובין רשת של מלפיגי, ועל כן יהנשא עור הקרן כאבעבועה. אם יגדל שטף המים מצינורי הדם ועור הקרן הרך יקרע, אז נראה לפנינו את התמונה השניה: הגרב הלח או הַיַלֶּפֶת[24]) (Eczema madidans) שבו עור הנגע מתאדם מאד ומזיע מתוכו זוב של מים זבים או עכורים במדה מרובה מאד. הזוב הזה יתיבש מפעולת האויר עליו ויתהפך לקליפה צהובה עבה, ומכוערת מאד. התמונה הזאת היא הנקראת בלשון המקרא בשם החרס (Eczema crustosum) מפני שדומה הקליפה לנבלי חרס. אבל יש אשר לא תגיעה הדלקת לידי זיבה, ורק עור הקרן יתרכך ויתחיל להתפצל ולהתקלף, ואז נראה לפנינו את הגרב היבש או גרב הקשקשת (Eczema squamosum) יבש ומבוסה בקליפות וקשקשים לבנים. מלבד החכוך הנורא שתעורר המחלה הזאת, אין בה כל סכנה לא להחולה ולא להאנשים הסובבים אותו. הגרב שנתרפא לא ישאיר אחריו כל רושם וצלקת בהעור. אולם יש שיבוא הגרב בתמונת מחלה מורדת (E. chronica) אשר לא תרפא לימים רבים; ואל גרב מורד כזה כיון הכתוב[25]) ובגרב ובחרס אשר לא תוכל להרפא (דברים כ"ח כ"ז).

ב) שחפת העור או הנגע הנורא הנקרא אצל הרופאים בשם זָאֶבֶת, (Lapus, או волчака בלשון רוסיא) ואשר ישים לפעמים שמות בפני האדם ויאכל מעור ועד בשר וגם עד העצמות יגיע[26]), כאשר ידענו היום סבת הנגע הזה הם הם המתגים (Bacillae) שמצא החוקר הגדול קאָך בכיחם וניעם של החולים בשחפת הריאה, ועל כן, תחשב בצדק למחלה מתדבקת. תחת מכסה העור יגלו חרצנים (tuberculi) קטנים מאד, מגודל גרעוני תאנה עד גודל עדשים,

---

מעיני השומן, שצינוריהם נפתחים אל נרתק השער. מן המעינות האלה יוצא שומן למשות את השער לבל יתקלקל מחום האויר. עוד עלינו להזכיר כי בלשכות הרצפה של רשת מלפיגי ובלשכות השער נמצאים גרעינים של חומר הצבע. הגרעינים דקים כאבק ולפי רבות חומר הצבע או מיעוטו ישתנה צבע העור והשערות אצל בני האדם. לעת הזקנה יכלה ויאבד אבק הצבע מגזע השער, ועל כן ילבין.

[24]) לפי ביאור התלמוד (בכורות מ"א) ומסכים עם כל התרגומים, ילפת זו חזזית שפירושו אבעבועות. והגמרא מוסיף שם שהוא יבש מבפנים ולח מבחוץ.

[25]) השם גרב מוצאו מן הפעל גרף, שענינו גריפה וחכוך באצבעות היד הנכפפות כעין מגרפה, ועל כן גם תקרא היד הכפופה בשם אגרוף, ע' הזקנים יתרגמו את השם גָּרָב—Psora שפירושו ג"כ גריפה והכוך, הוּלְגָטָה מתרגמת גרב — Scabies מן הפעל Scabere שענינו ג"כ גרף וחכך. כנודע יקרא היום בשם Scabies (בל"ר чесотка) נגע הדומה במראהו לגרב, רק שסבתו הוא מין כנה ידועה הנכנסת תחת עור הקרן, ואשר תעורר גרוי וחכוך נורא מאד בעור הבשר. למען הבדיל בין המחלה הזאת ובין הגרב הפשוט, הנני מציע לקרוא את המחלה הנקראה היום אצל הרופאים בשם Scabies גרבת. פה אמצא מקום להעיר כי בעלי התלמוד כבר ידעו, כי הגרב היבש והגרב הלח הן רק תמונות שונות של מחלה אחת (עיין מסכת בכורות מ"א.)

[26]) רופאי העור הגדולים העברא וקאפאזי מצאו עקבות המחלה הזאת גם בספרי היפוקרט בספרי צעלזוס וישערו כי היתה המחלה הזאת מצויה מאד אצל המצרים הקדמונים.

במספר רב צפופים זה אצל זה, עד שיהיו יחד לנגע אדמדם אחד. אחרי כן יקבל הנגע הזה אחת משתי התמונות: א) החרצנים יתרככו וימקו והנגע יהפך למכה טריה (Lup. exulcerans), ויען כי על גבול המכה בעור הבשר הבריא יולדו יום יום חרצנים חדשים, אשר ימקו גם הם, על כן תאכל המכה על כל סביביה; או אם פשה תפשה המכה רק אל עבר אחד, אז תהיה למכה זוחלת (Lapus serpiginosus). ב) יש אשר יתרככו החרצנים וימקו, אבל לא יפתחו החוצה כי אם יבלעו בתוך הבשר, ומקום הנגע מבלי אשר יהפך מתחלה למכה טריה, יעשה צלקת מכוסה בקשקשים שנקלפים ונופלים מעליה, עד שתהפך הצלקת לבהרת לבנה שמראה שפל מן העור, אפס כי על גבול הצלקת מסביב ילדו בתוך העור חרצנים חדשים, שימקו ויהפכו גם הם לצלקת לבנה המכוסה בקשקשים. וכן תלך הבהרת הלבנה הלוך ופשה הלוך וגדול. התמונה הזאת היא אשר תקרא בשם זָאֶבֶת נִקְלֶפֶת (Lupus exfolliativus).

ג) יש מחלת העור שכל עיקרה הוא רק בהקשקשים האלה שזכרנו, ואשר לה יאות באמת השם Lepra של היונים, המחלה הזאת תקרא אצל הרופאים היום בשם Psoriasis או Lepra graecorum ואנחנו נקראנה בשם שַׂפַּחַת[27] על עור הבשר וביחוד על המרפק ועל הברכים יגלו חרצנים אדמדמים וקטנים מאד כזרעוני דוחן, שיתרחבו מהרה עד גודל עדשה או עד גודל אגורת כסף. מיד אחרי הגלותם יתכסו החרצנים בקליפה עבה של קשקשים לבנות ונוצצות ככסף או כשבלולי פנינים, הקשקשים מרוקמות מלשכות של עור הקרן שתפרינה ותרבינה במחלה זו למאד מאד. מספר הנגעים יגדל מהרה ואחרי ימים אחדים מראה עור הבשר של החולה דומה כמו זרקו על כל גופו מי-סיד ונקלטו עליו טפות של סיד רבות (P. guttata) בראשית המחלה הקשקשת מחוברת אל העור היטב ולא בנקל תקלף ממנו, אך אחרי עבור ימים אחדים יכהה הנגע, והקשקשים תתרופפנה, ועל ידי חכוך קל תתקלפנה מן העור. הנגע הזה עלול הוא גם לפשיון: הטפות יש אשר תלכנה הלוך והתרחב על סביבותיהן, בשעה שבמרכזן תשוב העור לאיתנה, ואז יקבל כל נגע ונגע תמונת טבעת (P. annularis) ואם תפגושנה טבעות שתים או שלש בסביביהן זו את זו, אז ינומר הגוף בציורים ותמונות שונות, כמראה האופן בתוך האופן. אבל יש אשר תהרהב המחלה על פני הגוף לא על ידי פשיון של כל נגע ונגע, כי אם על ידי שיפרחו נגעים חדשים על המקומות הבריאים ולפעמים פרוח תפרח הצרעת (?) וכסתה את כל עור המנוגע מראשו ועד רגליו לכל מראה עיני הרואים, עד שיהיה כלו הפך לבן. ואז תקרא המחלה בשם שפחת כללית (Psoriasis Universolis).

המחלה הזאת לא תסבב כל מכאוב וכל צער להחולה מלבד מה שתקוץ נפשו בה מאד, ויש אשר הרפא המחלה מבלי להשאיר אחריה כל רושם על גוף החולה, אבל אחרי ימים רבים או מעטים תשוב שנית וכלה לא תרפא לעולם.

אחרי הגרב — השפחת היא מחלת העור היותר מצויה. המחלה הזאת

---

[27]) יותר מכל נגעי העור ראויה היא המפסורי אזוס להקורא בשם ספחת, אבל למען הבדילה מן הספחת הכתובה בתורה, קראנו לה „שפחת" בשין שמאלית.

איננה מתדבקת מאדם לאדם. אמנם כי בשנת 1880 הודיע הרופא לאַנג מעיר וויען כי צלחה בידו למצוא בקשקשי הפסוריאזים את המתג המעורר מחלה זו; אבל קול לאַנג היה בקול קורא במדבר, כי לא הסכימו רופאי הדור לדעתו. אבל לזאת הסכימו כל הרופאים, כי המחלה הזאת מתנחלת מאבות לבנים, ובדבר ההתנחלות היא כמעט היחידה בכל נגעי העור. ואם נמצא את בעלי התלמוד [28]) מיעצים „לא ישא אדם אשה לא ממשפחת נכפין ולא ממשפחת מצורעין", אז קרוב הדבר לשער כי רק אל מחלה זו כונו בעצתם. אמת הדבר כי גם מחלת העגבת (Syphilis) מחלה מתנחלת היא, אבל את העגבת יוכל להנחיל לבניו רק איש שנפגע בעצמו במחלה זו, ולא אשה שקרוביה מנוגעים בה. את מחלת תַּשַׁנְהֶבֶת היונית (Elephantiasis Graecorum) או הלעפרא של רופאי זמננו חשבו לפנים גם כן למחלה מתנחלת, ולא למחלה הבאה על ידי נגיעה (Contagio) כמו שנחשבה היום. ועל כן יכול להיות שכונו בעלי התלמוד למחלה זו, ובאמת כאשר נוכיח להלן נגועי השנהבת-היונית היו נקראים בפי בעלי התלמוד פעם בשם מוכי-שחין ופעם בשם מצורעין. בכל אופן הדבר מוטל בספק אם כונו להפסוריאזים לבדה או לשתי המחלות גם יחד.

עוד סגולה אחת יש למחלה זו, אשר נחשוב לנחוץ למשוך לב הקוראים אליה. איש כי יתנגע פעם אחת בימי חייו בנגע הפסוריאזים, או אם גם לא התנגע מעודו ורק שהוא ממשפחה שהנגע הזה מצוי בה, אז אם יהיה שחין או מכוַת אש בעורו, או כי יעשה בו פצע וחבורה בידי אדם — מיד יתכסה מקום הגירוי בעור בשרו בקשקשים לבנות של מחלה זו. ואם יעמיד לו למשל האוטן קרני-דם, אז יתגלה הנגע במקום ההוא בתמונת טבעת עגולה.

עוד עלינו להוסיף כי המחלה אשר תארנו עד הנה תקרא בפי הרופאים בשם שפחת פשוטה (Ps. vulgaris), להבדילה משפחת העגבית (Ps. syphilitica) הדומה אליה לפעמים בכל פרטיה, עד כי נחוצה טביעת עין של רופא מומחה להבדיל בין שתי המחלות האלה.

ו) הַגָּזֶת או האבעבועה הגוזזת (Herpes tonsurans). סבת המחלה הזאת הוא צמח דק ממפלגת הפטריאות (trichophiton) הנראה רק על ידי שפופרת מגדלת (עד כדי שלש מאות פעמים) בתמונת חוטין דקים מאד. הצמח הזה יכה שרשיו בעור הקרן, וישתרג בין לשכות הרצפה שמהן נרקם הקרום הזה, וישלח שרשיו גם בנרתקי השערות ויפרה וירבה שם מאד, ומשם יעלה ויצמח גם בתוך גזעי השער למעלה מן העור, וישחית וירכך אותן עד אשר ישברו בנקל כחציר יבש ויגזזו.

על העור יגלו כתמים קטנים עגולים ואדמדמים, אשר יתנשאו רק מעט מאד על שטח העור הבריא. ובימים אחדים יגיעו עד גודל אגורת כסף; ואז נראה כי מרכז הנגע יתעמק מעט „כמו נלחץ באצבע" ויתכסה בקשקשים דקים כסובין, וזר אדום מסביב לו כטבעת. בעור רך וענוג הטבעת האדומה משובצת לפעמים באבעבועות קטנות כזרעוני הדוחן. במדה שילך הנגע הלוך ופשה מסביב, יכלו הקשקשים ויאבדו במרכזו והעור ישוב שם לאיתנו, הזר האדום

---

[28]) יבמות דף ס"ד ע"ב. עיין ספרנו „Свѣдѣнія о Гемофиліи въ Талмудѣ".

יהפך גם הוא ללבן ויתכסה בקשקשים, המוקפים מסביב במבעת אדומה של אבעבועות כאופן בתוך האופן. לפעמים יגדל מספר הנגעים האלה מאד לכסות בטבעותיהם את כל עור החולה, אשר מלבד רגש החיכוך לא ירגיש כל כאב בבשרו. זאת היא תמונת הנגע על עור הבשר.

אולם אם יהיה נגע הגזות על הראש או על הזקן או בכל מקום מכוסה בשער, אז העגולים המכוסים בקשקשים יעשו קרחה. אולם השערות לא ינתקו משרשם כי אם יגזזו למעלה משטח העור, עד כי היה למשל בפי הרופאים כי דומה מקום הנתק לשדמת בר אחרי הקציר. אולם גם השערות שנשארו בתוך הנגע ואשר מסביב להנגע, ישתנו במראיהן ויהפכו ללבן כאלו שיבה זרקה בהם, או כאלו כסה אותם איש באבק-עמילן, כמו כן ישתנו גם גזעי השערות הנגזזים, אשר בתוך הנגע. ואם פשה תפשה הגזות מסביב, לא ישוב מרכזה לאיתנו, כאשר ראינו זאת בעור הבשר שאין בו שער, ויש אשר ילך הנגע הלוך ופשה עד אשר יעשה כל הראש קרחה.

הגזות היא מחלה מתדבקת מאדם לאדם ומאדם לבהמה ומבהמה לאדם. ועל כן תהיה לפעמים למחלה מהלכת (Epidemia), וביחוד התפשט בבתי הספר ובבתי המקלט לאנשי חיל. החום והליחות הן הסבות היותר מצויות להתפשטות המחלה הזאת, ועל כן נמצא תמיד כי קירות הבתים ששם נמצאו חולים כאלה, מכוסים תמיד בכתמים ירקרקים של קומנית (Schimmel). כתמים כאלה נראים אז גם כן על הבגדים ועל נעלי העור[29] (צרעת הבתים וצרעת הבגדים). המחלה הזאת תרפא בנקל, ולפעמים תתרפא גם בלי עזרת רופאים.

הננו מבקשים את קוראינו לשום עין ולב אל תמונת המחלה הזאת, כי עוד נדבר על אודותיה הלאה בבואנו לדבר על הצרעת האמורה בתורה.

ז) המחלה הממארת הנקראת היום בשם לעפרא או שנהבת של היונים (Aussatz, проказа Elephantiasis graecorum) ובלשון ערבי גְ׳ראם או אלבַּארם ואשר נקראנה אנחנו בשם „שנהבת" סתם, נחשבה בימי הבינים ועד הימים האחרונים אצל מפרשי התורה ואצל הרופאים בכלל שוו היא הצרעת האמורה בתורה[30], עד שקמו הֶעְבְּרַא וְקַפָּאוי והכניסו מעט אור בחשכת השאלה הזאת[31])

---

[29]) T. Humann Lehrb. der Hautkrankhaiten 1873 s. 536.

[30]) וזה לשון הרב עובדיה ספורנו הרופא בפירושו על התורה: „שאת או ספחת או בהרת כלם מיני צרעת הן, ומראיהן לבן כמו שבא בקבלה, ואין בהן ממיני הצרעת שספרו הרופאים, זולתי המרפיא ואלבארם והנתק. אמנם שאר מיני הצרעת החזקים שספרו שהם סרטן לכל הגוף. בכלל הם נוטים אל האודם והשחרות, לא תטמאם התורה כלל". בשם מרפיא, כאשר נראה להלן, היתה נקראת אצל הרופאים הקדמונים וגם אצל העברא וקאפאוי, אחת מתמונות השנהבת.

[31]) בספרי היפוקרט לא נמצאו עקבות המחלה הזאת כלל. צעלזוס (53 לפני סה"נ) היה הראשון שהזכיר את המחלה הזאת בקיצור נמרץ וקרא אותה בשמה Elephantiasis. אבל צעלזוס כנראה מדבריו, לא ראה את המחלה הזאת בעיניו, ויתאר אותה רק על פי השמועה. אריטעאוס הקפודקאי (שמונים שנה לסה"נ) כיד ההגיון וכשרון ההתבוננות הטובה עליו, יתאר את המחלה הזאת כמעט בכל סמניה המובהקים, ויקרא אותה ג"כ בשם שנהבת וגם בשם

השנהבת איננה מחלת העור בלבד, כי אם מחלת כל הגוף. עיקר מושבה הוא ב העצבים, אבל תתגלה על העור בנגעים שונים, ותשחית מעור ועד בשר, מן האברים החיצונים ועד האברים הפנימים גם יחד. עוד מכבר חשבו רבים את השנהבת למחלה מתדבקת, אך זה כחמש עשרה שנה עלתה בידי הרופא ארמוער האַנזען לגלות את המתג של מחלה זו המתקרב מעט בסגולותיו אל המתג שמצא החוקר קאָך בשחפת הריאה ובשחפת העור. בטרם תתגלה המחלה בכל סמניה המובהקים חוש החולה לפעמים רגש הליאות בכל אבריו. מעת לעת תפרחנה בעור בשרו אבעבועות שחין גדולות, שהן נרפאות אבל חוזרות ושבות אליו כמה פעמים. יש אשר תפרחנה על העור בהרות אדמדמות ואמוצות כהות, ולפעמים גם לבנות, שעוברות ושבות גם הן, ורק אחרי ימים רבים תתגלה המחלה באחת משלושת תמונותיה: א) שנהבת הגבנונים; ב) שנהבת הכתמים; ג) שנהבת של חסרון ההרגשה — שעל פי רוב מעורבות הן זו בזו בחולה אחד.

בשנהבת-הגבנונים (L. tuberculosa) יצמחו על עור הפנים ועל הידים ורגלים

Satyriasis, שפירושו „רות הזגות", מפני שהרופאים הקדמונים חשבו, כי אצל החולים בשנהבת תגבר תאות המשגל מאד. אולם בראשית ימי הבינים כאשר נשכחה החכמה היונית, והרופאים החלו לתרגם לשפת רומא את ספרי חכמי הערבים, יצאה שגגה מאתם לתרגם את השמות גְּרַאַם או אלבארם לא בשם שנהבת הנאה להם כי אם בשם לעפרא, ואת השם שנהבת נתנו למחלה אחרת שכל עיקרה היא התעבות העיר (Pachidermia) וביחוד עור השוקים, עד שבאמת דומות רגלי חולה כזה לרגלי השנהב, והשם הזה נשאר להתעבות העור עד היום הזה. אולם השגגה הקטנה הזאת משכה אחריה שגגות אחרות רבות וגדולות, כי בראות רופאי ימי הבינים כי שבעים הזקנים יתרגמו את השם צרעת שבכתבי הקודש בשם Lepra, חשבו לתומם כי הצרעת היא היא הגְּרַאַם או הלעפרא כאשר כנו אותה בשגגה, ויען כי בימים ההם היה כבוד התורה גדול מאד בעיני כל הרופאים, ויען כי הרופאים בימים ההם למדו לדעת את המחלות ואת סימניהן לא על פי הנסיון ומראה העינים, כי אם מפי ספרים ועל פי דרכי הפלפול ושקול הדעת, על כן הוסיפו אל סמני השנהבת (lepra) הידועים להם גם את כל הסמנים שנתנה התורה לצרעת, ומזה יצאה מבוכה גדולה, כי חדלה השנהבת להיות מחלה מסוימת בסמנים קבועים, והרופאים נאלצו לחשוב לשנהבת מחלות אחרות שאין להם כל ענין וכל יחס אליה, ובלבד שתתאים השנהבת בכלל אל סמני הצרעת האמורים בתורה. ובראותם כי התורה תחשוב את הצרעת למחלה שתוכל להרפא, ויחרצו משפט מעוקל שגם הלעפרא, או השנהבת היונית היא מחלה שתוכל להרפא, אעפ"י שאיש לא ראה זאת מעולם. מזה יצא ג"כ כי מתרגמי התורה האחרונים, למשל לוטהער מתרגם את השם צרעת Aussatz והתרגום הסלאווי проказа.

אולם מימות העברא ואילך הסכימו הרופאים לקרוא להתעבות העור בשם „שנהבת הערבים" Elephantiasis Arabum, ולהמחלה הממארת גְּרַאַם ואל-בארם (проказа) בשם לעפרא או „שנהבת היונים", ויען כי השם לעפרא הוראתו הנכונה הוא קליפות וקשקשים, על כן קראו להמחלה אשר קראנו אנחנו בשם שפחת — Psoriosis או הלעפרא של היונים, אעפ"י שבאמת השם לעפרא אצל היונים, כמו שנראה זאת משימוש השם הזה בספרי היפוקרטים, לא היה מיוחד למחלה ידועה, כי אם היה שם כולל למחלות רבות שסימנן הכולל הוא ספחת של קליפות וקשקשים. ועל כן יכול להיות שבימי שבעים הזקנים, שאז לא נודעה עוד השנהבת כמחלה בפני עצמה, נכללה גם היא בהמושג לעפרא, לכל הפחות אותם החולים שנראו קשקשים בנגעיהם. אבל קשה עלינו להסכים להעברא וקאפאזי (Руководство къ изученію болѣзней кожи „Русскій пер. 1883. Т. II выпускъ II стр. 2) האומרים כי השבעים זקנים חשתמשו בתרגומם בהשם לעפרא במובן שנותנים לו רופאי הזמן הזה. להשערה הזאת אין ידים לא מן התורה עצמה ולא מתרגום ע' הזקנים.

יבלות עגולות, כחצי פלח האגוז; צבע הגבנונים צהוב או אדמדם כהה או בעין נחושה-קלל, ביחוד יתנשאו גבנונים כאלה על המצח ועל גבות העינים ששערותיהן נושרות והן נעשות תלולות, עד שפני החולה דומים למראה פני האריה. ומזה יצא השם Leontiasis למחלה זו. הגבנונים יש אשר ישארו שנים רבות בלי כל שנוי, ויש אשר יתרככו הגבנונים ויאבדו וישאירו אחריהם רק ספחת דקה של קשקשים שנקלפות מעט מעט מן העור, ועל מקומם תשאר בהרת כהה ועגולה שמראֶה שפל מן העור, במרכזה היא לבנה, ועל סביבה היא אדמדמת-כהה (העברא). אבל יש אשר יתהפכו הגבנונים למכות טריות ולשחין מורד — ובמצב כזה החולים נקראים בדברי חז"ל בשם מוכי שחין.

שנהבת-הכתמים (L. maculosa אלבארס, מורפיא בפי הרופאים העתיקים). הכתמים, מגודל השקל עד גורל פיסת היד, יש שהם חלקלקים ונוצצים כמו משוחים הם בשומן, ויש שהם מכוסים בקשקשים דקים כסובין, מראיהם איננו שפל מן העור, ולפעמים גם יתנשאו מעט על העור. צבע הכתמים הוא שונה מאד: מעין הגפרית ואדמדם כהה ועד הצבע השחור אבל יש שהם לבנים, יען כי יחסר ויאבד במקום הנגע אבק חומר הצבע (Pigment) הנמצא אצל אנשים בריאים בלשכות הרצפה של מכסה העור,[32] ואם יחסר חומר הצבע במכסה-העור, אז יחסר גם בהשערות שהם מקבלים מזונן ממכסה העור, ועל כן ילבינו כשער איש שבה.[33]

שנהבת של חסרון ההרגשה (L. anaesthetica): על מקום האבעבועות או על הכתמים הלבנים או הכהים שזכרנו למעלה יאבד חוש ההרגשה עד שנוכל לדקור את המקום המנוגע במחט או לכוות באש והחולה לא ירגיש כל כאב, כמו כן תאבד ההרגשה גם על מקום הגבנונים. מעט מעט יתפשט אבדן ההרגשה מסביב גם על המקומות שלא נשתנו כלל.

אל אבדן ההרגשה ילוה מעט מעט גם קלקול פרנסת האברים (Atrophia). העור במקום הנגעים יתדקק ויתיבש ויתכסה בקמטים כעור של זקנים באים בימים. אחרי כן יתדקקו ויתקשו גם שרירי הבשר שמתחת להעור, ואם יהיה

---

[32] כן יעידו העברא וקאפאזי בספרם שזכרנו למעלה צד 42.

[33] כן יעיד הרופא האמיריקני Hillis שעסק ימים רבים במחלה זו. (דבריו מובאים במאמרו של לאססער על דבר הצרעת Ziemssens Hd. B. der Speciallen Pathlog u. thrapie T. XVI). אולם הפרופיסור מינך מקיוב בספרו Проказа и песь שהזכרנו למעלה ויעיד כי הרבה לחקור את המחלה הזאת בקאוקז ובמדינת טורקיסטאן ורק לעתים רחוקות ראה כתמים לבנים או שער לבן במחלת השנהבת. ועל כן יגזור אומר כי כל הרופאים שראו כתמים לבנים כאלה טעו בדבר שנתחלפה להם המחלה הנקראת песь או oitiligo בשנהבת. גם אני הכותב שלא הנחתי כמעט גם מקרה אחד של שנהבת בפטרבורג שלא התבוננתי בו, לא עלתה בידי לראות אצל מוכי השנהבת כתמים לבנים עם שער לבן, אבל „לא ראינו איננו ראיה" ויכול להיות כי מה שיקרה בימים אלה רק לעתים רחוקות קרה יום יום בימים הראשונים. ואנחנו רואים כי אריטאוס היוני שלא נוכל לחשוד אותו כי כתב את ספרו ברוח כתבי הקודש, אחרי אשר הוא קורא למחלה זו בשם שנהבת ולא בשם לעפרא, גם הוא יזכיר, כי „בכל מקום אשר תתפשט הנגע בעור הבשר ימותו השערות, הן נעשות דקות ולבנות לפני בוא זקנה ואחר כך הן נושרות (De caus ect. lib. II Cap. XIII).

זאת על הפנים אז תשונה חזות פני החולה מאד לעורר שמה ווועה בעיני כל רואיו. „מאשר יאבדו ויכלו שרירי העפעפים, העפעף העליון תלוי למטה ויכסה את העין, העפעף התחתון ירד מטה גם הוא ויתרחק מגלגל העין, והעינים הגלויות תמיד נעשות טרוטות ווזלגות דמעה, בתוך החוטם תגלינה גם כן מכות טריות שמביאות לידי הריסת שחום החוטם והוא נעשה חרום. על ידי כליון שרירי השפתים המקיפות את הפה, השפה התחתונה מתרחקת מן השנים ונופלת למטה. הריר יורד ונוזל מן הפה, והדבר הזה יתן להחולה חזות פנים של חסר-דעה" [34].

שרירי הידים יהרסו גם הם, פיסת היד תתדקק, והאצבעות המכוסות בגלד דק ונוצץ מעין האפר, הכפפנה כאגמון עד כי לא יוכל החולה להשתמש בהם. ויען כי יחסר הוש ההרגשה בהאברים, על כן יפצע על כל אשר יפנה מבלי משים ומבלי להרגיש זאת, ועור בשרו יכוסה במכות טריות (בשר חי) אשר המאנה להרפא. מעט מעט תלך המכה הלוך והתעמק, וביחוד בפרקי האברים, ומבלי אשר ירגיש החולה כל כאב, ימותו ויפלו ממנו אברים שלמים. זאת היא התמונה האיומה של השנהבת הגודמת (גֹראם Lepra mutilans)! חולים כאלה היו נקראים בפי חכמי התלמוד בשם הכללי „מוכי שחין" וכאשר נשער גם בשם פרטי „בַּעֲלֵי רָאתָן" [35].

---

[34]) הדברים האלה לקוחים מספרם של העברא וקאפאזי שזכרנו למעלה צד 53.

[35]) בתוספתא אהלות פרק ט"ז: התלוליות (הגבעות) הקרובות בין לעיר בין לדרך, אחד חדשות ואחד ישנות טמאין, מפני שהנשים קוברות שם את נפליהן ומוכי שחין את אבריהן (בגמרא כתובות הובא הטעם הזה בשם רבי חנינא). ברור הדבר כי במוכי שנהבת התוספתא מדברת; אבל מזה אין עוד ראיה, כי בכל מקום שנזכר בתלמוד מוכי שחין הכונה רק על מחלת השנהבת. בתלמוד (כתובות ע"ז:) נמצא מפורש: „תניא א"ר יוסי שח לי זקן אחד מאנשי ירושלים: „עשרים וארבעה מוכי שחין הן וכלן אמרו חכמים תשמיש קשה להן ובעלי ראתן קשה מכלם". במדרש (רבה ויקרא פ' ט"ז) הובא מאמר דומה לזה: „ארשב"ג פעם אחת הייתי מהלך בדרך מטבריא לציפורי מצאני זקן אחד ואמר לי כ"ד מיני שחין הן ואין לך קשה לתשמיש המטה חוץ מבעלי ראתן בלבד". נתבונן נא עתה איזה מחלה כנו חכמי התלמוד בשם ראתן? ד"ר ראבינאוויץ בתרגומו הצרפתי לתלמוד יאמר (T. I. p. 209) כי השם ראתן הוא כן ראה ויסמן מחלת העינים. אבל זה יתנגד למה שנאמר בתלמוד בכתובות (שם): „ומאי סימנא? דלפן עיניה, ודייבי נחיריה ואייתי ליה רירא מפומיה ורמי דידבי עליה". לפי זה צדק ד"ר לעווי בסה"מ לתל' ומר' באמרו כי השם ראתן היא מלה יונית Rhuton שהוראתה זיבת ריר. ד"ר בערגעל בספרו (Die Medicin der Talmudisten, s. 50) יאמר כי ראתן היא המחלה המסוכנת והנוראה Maleus (Canъ), שמתדבקת מן הסוסים החולים בה אל האדם. אבל מה ענין תשמיש אצל בעלי Maleus החולים בקדחת של רקבון מסוכנת מאד? אולם אם נעריך אלה מול אלה: את סמני בעלי ראתן שנותן התלמוד עם סמני בעלי השנהבת שהבאנו למעלה בשם העברא וקפאזי המשיחים לפי תומם, אז קרובה ההשערה מאד שבעלי הראתן הם הם בעלי השנהבת הנוגעת. כאשר אמרנו למעלה חשבו הרופאים הקדמונים את בעלי השנהבת לשטופי זימה, ועל כן גם קראו למחלה זו בשם סאטיריאזיס. עתה אמנם ידענו כי הפריזו הקדמונים בדבר הזה על המדה, אבל אם נזכור כי לחולים כאלה יחסר באברי המשגל חוש המישוש וההרגשה, אז נבין מדוע „אמרו חכמים שקשה התשמיש מאד לבעל ראתן". אם התאוה עודפת על היכולת — אין לך דבר קשה מזה.

חכמי התלמוד חשבו את מחלת הראתן גם למחלה מתדבקת מאד, ובכתובות (שם) נאמר „מכריז ר' יותנן: הזהרו מזבובי בעלי ראתן! (ובדבר הזה כיון ר' יותנן שחי במאה

ח) עוד נגע אחד נתאר לפני הקורא, נגע שיש לו יחס אל ענין חקירתינו אף על פי שלא אל מפלגת נגעי הספחת יחשב. את הנגע הזה נקרא בשם בהקת בפי הקדמונים, Leuce, Vitiligo, песь בספרו של הפרופיסור מינך [36]. על עור הבשר יולדו כתמים לבנים ועגולות שהולכים ומתרחבים מסביב. וכאשר יפגשו הכתמים זה בזה יתאחדו יחדו, וכן יכסו חלק גדול מהגוף ולפעמים יכסו כמעט את כלו. אם יגיע הכתם אל מקום מכוסה בשער, על הראש או על הזקן או בבית השחי, אז יהפך השער ללבן כשער איש זקן. המחלה הזאת, שיקרה לרופאים לראות אותה רק לעתים רחוקות מאד, אין בה לא כאב ולא סכנה, איננה מתנחלת מאבות לבנים ואיננה מתדבקת מאדם לאדם, עד שיותר נאה לה השם „מום" מהשם מחלה. העור במקום דבדרות איננו משתנה בסגולותיו כלל. איננו שפל מן העור ולא גבוה ממנו לא רך ולא קשה ממנו, לא לח ולא יבש ממנו ואין עליו לא קליפות ולא קשקשים. כל עקרה של מחלה זו הוא, כי על פי סבות בלתי ידועות לנו יכלה ויאבד אבק הצבע השחור, הנמצא בלשכות השער ובלשכות מכבה העור של אדם בריא, ועל כן ילבין העור במקום הנגע וגם השערות השחורות יהפכו על פי רוב ללבנות. ובדבר הזה לבד דומה הנגע הזה אל הבהמים שנגלו לפעמים במחלת השנהבת.

השלישית לסה"נ לדעת רופאי הדור הזה, שנמנו וגמרו שהזבובים, השוכנים על איש חולה במחלה מתדבקת יוכלו להביא את המחלה הזאת על איש אחר). ר' זירא לא הוי יתיב בזיקיה (במקום שיוכל להגיע הרוח המנשב מן המקום שיושב בעל הראתן), ר' אליעזר לא עייל באהליה, ר' אמי ור' אסי לא הוי אכלי מביעי דההיא מבואה. עד כה גדל פחדם מפני המחלה המסוכנת הזאת, ועד כה גם גדלה ידיעתם מהדרכים שתתפשט מחלה מתדבקת בכלל.

פה עלי להעיר עוד דבר אחד. למעלה (צד 57) ראינו כי חז"ל כנו בשם צרעת את הפסאריאזים שהיא מחלה מתנחלת, עתה אוכיח כי גם הראתן היתה נקראת בשם צרעת. במדרש רבה (בראשית מ"א) נאמר: וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים, ר"ל בשם בר קפרא (בר קפרא כנודע היה רופא) אמר: פרעה בראתן לקה. אמר רשב"ג מצאני זקן אחד מוכה שחין בצפורן ואמר לי כ"ד מיני שחין הם ואין לך קשה מכלם שהאשה רעה לו אלא ראתן בלבד, ובו לקה פרעה. ר"א תני לה בשם ר"א בן יעקב שמענו בפרעה שלקה בצרעת. ובויקרא רבה (פט"ז) הובאו הדברים שנאמרו בגמרא על בעלי ראתן — ונקראים שם בשם מצורעים: „ר' יוחנן אמר אסור לילך במזרחו של מצורע ד' אמות ור"ש אמר אפילו מאה אמה (בשעה שהרוח יוצא מן המקום ההוא), ר"מ לא אכיל ביעי מן מבואה דמצורע, ר' אמי ור' אסי לא הוו עיילי למבואתו של מצורע, ריש לקיש, כד הוה חמי חד מנהון במדינתא מרגם להון באבנייא, א"ל פוק לאתרך לא תזהם ברייתא, דתנא ר' חייא „בדד ישב" לבדו ישב וכו'. הננו רואים פה בפירוש שבעלי ראתן הם הם המצורעים, והם הם שישבו חוץ למדינתא, ועליהם קראו את הכתוב בתורה „בדד יושב" וחשבו את הראתן למחלה מתדבקת.

[36]) את החלק השני מספרו Проказа и песь שהזכרנו כמה פעמים, הקדיש הפרופיסור הנכבד לשאלת הצרעת האמורה בתורה, ואחרי הביאו בכור הבקורת את כל דברי החכמים שקדמוהו בשאלה זו, הרין משפט כי הצרעת היא הויטיליגה לבדה שאיננה לא מחלה מתנחלת ולא מחלה מתדבקת, ובדבר הזה ישען על דברי חכמי המשנה שלפי דעתם הצרעת היא רק כתמים לבנים. האמת נתנה להאמר כי ראיות חזקות מצא לו הפרופיסור בדברי בעלי המשנה, ובדבר הזה היה לו לעזר זקן חכמינו, הרופא והסופר הנעלה ד"ר ראובן קולישער. אל ההשערה הזאת עוד נשוב להלן.

טלת זאת אין כל יחס ביניהן. הבהקת לא תרפא לעולם והבהרות הלבנו תשארנה כמו שהן עד ימי זקנה ושיבה.

ז

אחרי אשר נבקש מאת קוראינו סליחה על אשר הלאינו אותו בפרקים הקודמים בדברי הלאים ונגעים נשיב אל שאלתנו.

בספרי היפוקרט ובספרי שאר הרופאים הקדמונים נפגוש שלשה מיני נגעי העור כמעט תמיד ביחד. Leuce (בהרת לבנה) Lichen (אבעבועה) Lepra (קשקשת), מדוע זה בחרו שבעים הזקנים, ויוסף פלאויוס משלשת השמות האלה רק בלעפרא לבדה לתרגם בו תמיד את השם צרעת, בכל מקום שיזכר בכתבי הקודש? או נהפוך את השאלה הזאת ונשאלנה באופן אחר: שבעים הזקנים ויוסף פלאויוס אמנם תרגמו את השם צרעת בהשם לעפרא, יען ראו יום יום כי מצורעים כאלה יגירשו מחוץ למחנה. אבל מה היה לו אבדו לנו תרגום של ע' הזקנים וספרי יוסף פלאויוס, כמו שאבדו או נגנזו ספרים רבים אחרים, פרי עבודת סופרינו בימים מקדם—הנה נשאל, האם תהיה לנו הצדקה, בקראנו בשים לב את כתבי הקודש לאמר: כי הצרעת הוא נגע מבוסה בקשקשים, כי צרעת ולעפרא שניהם דבר אחד הם? התורה אומרת כי הצרעת היא נגע לבן, אבל הלא גם הויטיליגה (Leuce) היא לבנה?

יש לובן ויש לובן; פצע כי יהיה בעור אדם או מכה טריה שהשחיתה לא לבד את מכסה העור, המרוקם מלשכות הרצפה, כי אם גם את רשת מלפיגי עם פיטמותיה, אם העלה ארובה למכה כזאת, אז העור החדש אשר ימלא את חסרון העור הנשחת—לא ירוקם עוד מלשכות הרצפה, כי אם מרקמת החבור של שטיח עצם העור. כאשר הגליד הצלקת אז בראשונה תהיה לבנה אדמדמת, מפני שצינורים של דם רבים עוברים בתוכה, אבל מטבע רקמת החבור הוא להתבווץ ולהתצמצם, ובמדה שתתבווץ הצלקת, יתכוצו וילחצו גם צינורי הדם העוברים בה, ועל כן תתהפך הצלקת מעט מעט ללובן החלב, אלא שהוא נוצץ מעט. נקל להבין כי על הצלקת הנרקמה כלה מרקמת החבור לא יוכלו השערות לשוב ולצמוח, כי גועי השערות הלא ירוקמו גם כן מלשכת הרצפה המתהפכות לחומר הקרן, ובאשר אין לשבות הרצפה שם לא יצמח גם השער. נקל להבין גם כן כי הצלקת צבעה לבן מצבע העור הבריא, יען כי יחסר לה אבק חומר הצבע המפוזר בלשכות הרצפה של מכסה העור.

הנה כי כן שלשה מיני לבנונית הם; לבנונית הויטיליגה, לבנונית הצלקת ולבנונית של בהרת מבוסה בקשקשים. והנה רואים אנחנו כמה פעמים בכתבי הקודש את הגיון הלשון „מצורעת כשלג" [37]. עתה נשאל איפוא: איזה משלשת המינים האלה דומה יותר אל לובן השלג? מי שראה רק פעם אחת בימי חייו את מחלת הפסאריאזים, לא יפסח גם רגע אחד על שתי הסעיפים. הנוכל לאמר על כתם הוויטיליגה כי הוא לבן כשלג? לא ולא, על כתם כזה נוכל לאמר כי הוא לבן כקרום הביצה, כי הוא לבן כצמר, אבל לא כשלג.

---

[37]) שמות ד' ו', במדבר י"ב י', מלכים ב', ה' כ"ז.

הויטיליגה היא חלקלקת, והשלג הוא מחוספס[38] (шероховатъ Rauh, asper).
הויטיליגה לא תשנה את טבע העור, אבל מאשר יחסר במקום הכתם חומר הצבע, על כן יהיה מכסה העור שם יותר שקוף מאשר הוא בעור בריא, ועל כן יורח שם אודם הדם מבעד מכסה העור בכל תקפו וילוה לו לבנונית הנוטה בצבעו לעין השושן, שאיננה דומה כלל ללבנת השלג[39].

למעלה בארנו כי שאת ספחת ובהרת הם שמות של סמנים כוללים ולא שמות של מחלות מיוחדות, גם אמרנו כי שמות האלה לא יוכלו לסמן סמנים דקים, הטעונים טביעת עין יתירה של מומחה ובעל נסיון להבחין ביניהם, כי אם סמנים פשוטים ונכרים גם להמון העם. בעזר התרגומים העתיקים התבאר לנו כי השאת—היא צלקת שהיא עמוקה מעור הבשר (ע' זקנים ואונקלוס), כי הספחת היא קליפה של קשקשים שהיא טפילה ונספחה אל העור (יב"ע והפשיטא) והבהרת היא נגע הדומה לכתם בהיר. והנה באה הקבלה העתיקה, שהיתה מסורה בידי החכמים כנראה עוד מימי הסופרים הראשונים, כי באמת אין פה שלשה מראות נגעים כי אם שנים בלבד[40]. או בדברים אחרים: הספחת איננה מראה בפני עצמה, כי אם טפילה להשאת ולבהרת, יען כי השאת והבהרת רק אז תהינה לנגע צרעת, אם ההינה מכוסות בספחת של קשקשים לבנים. „במתניתא תנא—יאמר התלמוד (שבועות ו':) הטיל הכתוב לספחת בין שאת לבהרת לומר לך כשם שטפילה לשאת כך טפילה לבהרת". אולם יען יקרה כי השאת, ר"ל הצלקת העמוקה, תהיה לפעמים חלקה בלי ספחת ולפעמים יהיו גם כתמים בלי ספחת של קשקשים, על כן יהיו מראות הנגעים שנים שהן ארבעה": שני מראות מחוספסים ומכוסים בקשקשים, האחת עזה כשלג (למשל הפסאָריאזים), שניה לה כסיד ההיכל (שאר הנגעים המתקלפים) ושני מראות חלקים ובלתי מחוספסים—כקרום הביצה שהוא חלק ואינו מבריק (למשל הויטיליגה)

---

[38]) ימים רבים נצטערתי כי לא מצאתי מלה עברית להמושג asper שמתנגד להמושג חלק, עד שבא אוהבי הנכבד הבלשן הגדול ר' יעקב בן ישראל איזראילסאָן והראה לי כי שם התואר מחוספס הוראתו — Asper-Rauh שורש השם חֲסַף, שהוראתו בסורית חֶרֶס ומזה מחוספס=היות דומה להרס, כלומר בלתי חלק. ומזה גם השם חַסְפִּיתָא דנונא—קשקשת של דגים, שהושאל גם על קליפות הקשקשים שעל אור האדם המנוגע. בשבת (קל"ג—קל"ד) נמצא: „אמר שמואל האי מאן דמשי אפיה ולא נגיב נקטא ליה חספניתא", ר"ל הגרב היבש או החרס. אגב אורחא נעיר כי מאמר שמואל זה לא אבד את ערכו עד היום.

[39]) אחותו בת אמו של כותב המאמר הזה חלתה במחלת הויטיליגה בשנת השלש עשרה לימי חייה, אחרי מחלה אנושה מאד. רק כעשר שנה אחרי חלותה ראיתי אותה בפעם הראשונה, ואז כבר נתפשטה הבהקת כמעט בכל עור בשרה. לאשרה כסתה הבהקת את כל ראשה ואת פניה וגם את חלקת צוארה. ועל כן אף כי היתה שחרחורת (ברוניטה) מיום הולדה, נשתנה מראה פניה ותהי לבנבונת (בלאָנדינה), כל שער ראשה מלבד קווצות אחדות שנשארו שחורות כעורב הפכו לבן ככסף טהור, איש לא יאמר עליה כי היא מצורעת כשלג. ולוא היינו בזמן שבית המקדש היה קים, מסופק אני מאד, אם היה נמצא כהן אחד בעולם שהיה גוזר עליה לשבת בדד מחוץ למחנה.

[40]) פה נזכיר לקוראינו כי ע' הזקנים יתרגמו — שאת או ספחת או בהרת כך: οὐλή σημασίας ἢ τηλαυγής כאלו היה חסרה אצלם המלה „או" בין שאת ובין ספחת (בס"א חסרה גם מלת החבור ἢ) ויהיה לפי תרגומם שיעור הכתוב כך: שאת של ספחת או בהרת, מה שמתאים עם הקבלה: מראות נגעים שנים וכו'.

השנית כצמר לבן שהוא חלק ומבריק (למשל צלקת, נושנת של מכה) [41].

---

[41]) כאשר נתבונן בשום לב בדברי רז"ל בעניני הנגעים אז נוכח כי התמונה הלימודית „מראות נגעים שנים שהם ארבעה" היא עתיקה לימים מאד (הדמיון „כסיד ההיכל" בה' הידיעה שפירושו בית המקדש, כבר יוכיח על זה). אולם בימי חבור המשנה ככר נסתפקו החכמים בפירושה, ופירשו אותה זה בכה וזה בכה. גם בהמשנה עצמה כבר נמצאה מחלוקת בין החכמים ובין רבי מאיר אם השאת היא כצמר לבן או כקרום הביצה. אולם בהספרא לפרשה זו נמצא פירוש אחר לתמונה הלימודית „מראות נגעים שנים שהן ארבעה" המשונה מאד מפירוש המשנה. בפירוש הספרא אין גם זכר לכל הדמיונות שהביאה המשנה. וז"ל: „שאת זו שאת, בהרת זו בהרת ספחת זו שני לבהרת, ומראהו עמוק שני לשאת. מה לשון שאת מוגבהת כמראה הצל שהוא גבוה (כצ"ל) ממראה החמה מה לשון עמוק עמוקה כמראה החמה שהיא עמוקה (כצ"ל) מן הצל, מה לשון ספחת — טפילה שנאמר ספחני נא אל אחת הכהונות". בעל המאמר הזה כנראה יפרש את השם „שאת" כיב"ע (שומא וקיפא) גבנון המתנשא על שטח העור. פירוש המאמר „מראות נגעים ב' שהן ד'" לפי הספרא יהיה כך: השאת היא אבעבועה או גבנון המתנשא על העור יהיה מאיזה צבע שיהיה, שניה להשאת הוא מה שנמוך ושפל מן העור כמו הצלקת העמוקה והלבנה. הבהרת הוא כתם חלק, שניה לו היא הספחת המחוספסת והמכוכה בקשקשים שהם טפלים ונכפחים להעור. (והגאון מלבי"ם ואחרים שמפרשים טפלה בלשון רבוי, כלומר שצריך לרבות דבר מה ומתפלפלים כה צריך לרבות אם קרום ביצה אי צמר לבן, מרוב פלפולים לא שמו לב אל פירוש המלות).

אבל יש עוד פירוש קדמון אחד לארבע המראות השונה מאד מפירוש בעלי המשנה והתוספתא. המשנה אומרת כי ארבעה המראות שאמרו החכמים הם מראות של הנגע עצמו, אבל שער לבן מטמא בכל המראות, ואפילו של שיבות (כלומר זקן המתחיל להלבין, שלבן ושחור מעורבים בו יחד), וההרגום הירושלמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל יפרש את הכתובים באופן כזה שארבעה המראות: עז כשלג, כסיד ההיכל, כקרום הביצה וכצמת נאמרו על השער הלבן, וכן הוא מעתיק את הכתובים ושער בנגע הפך לבן ושערא אתהפיך למיחור כתלגא, או איתהפיך למיהור בעמרא או כקרומא דביצה וכו' מכל זה נראה כי הפירוש האמתי של המאמר הלימודי „מראות נגעים שנים שהם ארבעה" ככר נשכח מלב תופשי התורה.

אולם דברי הספרא שאת מוגבהת כמראה הצל שהוא גביה ממראה החמה וכו' קשה מאד לפרשם. אם נקח את הדברים כמו שהם (כמו שעשו מפרשי התורה ואתם יחד הפרופי-סור מינך), כלומר השאת איננה גבוה מן העור, והעמוק איננו עמיק מן העור, ורק הם נראים כך, כמו שהחמה נראית עמוקה מן הצל, והשאת שהוא צל (מדוע היא צל אם לשטתם היא לבנה?) נראה מוגבהת מעל העור — אז נסתבך בסבך של תהפוכות והפכים שלא נוכל להחלץ מהם, כמו שבארתי למעלה בהערה 17. נפלא הדבר, התורה אומרת: ואם בהרת לבנה היא... ועמוק אין מראיה מן העור, והם המפרשים אומרים, כי הבהרת היא עזה כשלג, וא"כ הלא היא צריכה להראות עמוקה מאד. התורה כורכת את השאת ואת הבהרת יחד ואומרת: והיה במקום השחין שאת לבנה או בהרת לבנה — שפעם „מראיה שפל מן העור", ופעם „שפלה איננה מן העור" והם אומרים כי השאת היא דומה לצל, וא"כ איננה לבנה, והיא צריכה להראות תמיד רק גבוה מן העור. אחרים מן המפרשים נסו לרפא את השבר הזה לאמר, כי השאת בעצמה היא עמוקה (כלומר נראית עמוקה) מן העור מפני שהיא לבנה. אבל היא נראית גבוה בערך אל הבהרת שהיא עוד לבנה כמנה. אמנם ריח של פלפול חזק נודף מן התירוץ הזה, עד שאין אדם של טעם יכול לעמוד מפני ריחו. הנגע בעצמך: העם שדבר עברית (והתורה הלא דברה בלשון בני אדם) קרא לכתם לבן מדרגה ידוע בשם שאת, כלומר מוגבהת (לשיטתם) אף על פי שהוא נראה עמוק מן העור שמסביב, אלא שאם נעריך אותו מול כתם אחר שהוא לבן יותר ממנו, וא"כ עוד עמיק ממנו, אז יתראה הכתם הזה גבוה ונשא מאד, ועל כן יקרא בפי העם שאינו מעריך כלל את הנגע הזה אל אחר, שאת כלומר מוגבהת.

אבל מלבד זאת, הרעיון הזה בכלל (ר"ל כי החמה היא נראית עמוקה מן הצל והלבן הוא נראה עמוק מן השחור) אע"פ שהפרופיסור מינך מעיד על אמיתתו — אין לו כל יסוד

אולם זו היא משנה ראשונה. המשנה האחרונה נטתה מן הדרך הזאת כלה, מטעמים ועל פי אופנים שנבארם במקום אחר.

ח

נשאל עתה איפוא אל איזה מן הנגעים המבוסים בקשקשים, שתארנו אחרים מהם למעלה, קראה התורה בשם צרעת, וצותה לשלח את החולים בה לשבת בדד מחוץ למחנה? —

הצרעת שבתורה איננה מחלה מיוחדת, כי אם קבוץ של מחלות שונות זו מזו, שהצד השוה שבהן הוא כי תוכלנה לפעמים להתדבק מאדם לאדם.

אבל מכל המחלות האלה, כנ"אה מקריאת הכתובים, מחלה אחת היתה ביחוד לנגד עיני המחוקק ואליה כיון את רוב דבריו, והמחלה הזאת היא— האבעבועה הגוזזת, מפני שבה נמצאים כל שלשת סימני הטומאה שמסר המחוקק להכהנים: מראה הנגע עמוק מן העור, השער יהפך ללבן, ועלולה היא גם לפשיון שיתגלה על פי רוב במשך שבוע אחד או שבועים. המחלה הזאת תוכל לבוא גם בעור הבשר וגם על הראש והזקן [42]) ועלולה היא גם להרפא. ויען כי המחלה הזאת השלטת תמיד בבתים שהחום והלחות מצוים שם במדה מרובה, על כן נראה תמיד על קירות בתים כאלה קומנית של פטריאות—שהם בלי ספק צרעת הבתים האמורה בתורה. קומנית כזאת תצמח גם על הבגדים ונעלי העור המונחים בבתים לחים

וכל שורש בחוקי הראות (optica) ובטבע העצבים שמסתעפים בתוך העין. כנודע יש מחזה אחד בטבע הראות נפלא מאד. אם נקח שני מרובעים ברוחב אצבע שוים בצמצום זה לזה, אחד מגיר לבן ואחד מגיר שחור, ונדבק את המרובע השחור על גליון של נייר לבן ואת המרובע הלבן על גליון של נייר שחור, אז המרובע הלבן יגדל בעינינו מן המרובע השחור, אעפ"י שאם נמדוד אותם במחוגה נוכח כי שוים המה זה לזה בדיוק. החכם אובערט שהרבה לחקור על דבר המחזה הזה, והוכיח, כי סבתו הוא בחוקי האירדיאציא, שלא פה המקום לבארם, לא ראה מעולם, שהמרובע הלבן יהיה נראה לו עמוק מן הגליון השחור, ולהיפך. ובאמת אם נשאל שלשה אנשים מן השוק: מה היא גבוה, החמה או הצל? אז יאמר האחד, כי החמה היא גבוה מן הצל, והשני — כי הצל הוא גבוה מן החמה, והשלישי — כי יראה את שניהם על שטח אחד, לא נמוך ולא גבוה זה מזה. הנני אומר זה על פי הנסיון.

בשאני לעצמי הנני מבאר לי את מאמר הספרא על דרך זו. הנני משער כי אצל הרופאים העברים הקדמונים היו השמות חמה וצל שמות מלאכותיים לסמן בהראשון את המקום הלבן (הצלקת הסרכזית) שבנגעי העור, ובשני — את המקום הכהה והאדמדם שבהם, כמו הטבעת האדומה והזר של אבעבועות בנגעים העלולים לפשיון, כמו בנגע הזאבת ובנגע הגזזת. נזכור נא כי הזר האדום המקיף את הנגע הוא באמת גבוה מן העור. ויכול להיות כי אל הזר הזה כיון בעל המאמר בתוספתא וקרא אותו בשם שאת, ואומר: מה לשון שאת? מוגבהת כפשוטה, כמראה הצל (אדמדם כהה או אמוץ כהה) שבנגע, שהוא גבוה ממראה החמה (כלומר מן הצלקת הלבנה שבמרכז הנגע), מה לשון עמוק? עמוקה כפשוטה, כמראה החמה. כלומר הצלקת, שהיא עמוקה מן הצל. מאמר התוספתא „מראה הנגע עמוק ולא ממשו עמוק" יתכן רק בהגזזת שבה המקום הלבן שבמרכז הנגע איננו עמוק מן העור, רק עמוק מן הזר האדום שמסביב, אבל הוא נראה עמוק מן העור.

[42]) גם הפרופיסור מינך, שלפי דעתו צרעת העור היא הוישליגה, מודה הוא כי צרעת הראש והזקן היא האבעבועה הגוזזת.

כאלה (עיין מה שהבאנו למעלה בשם Heumann). יש לשער כי המחלה הזאת היתה מצויה מאד אצל יוצאי מצרים, שישבו ימים רבים בארץ גושן באקלים חם ובין יאורים ואגמי מים, ואפשר שהיה הנגע הזה מתגלה אצלם בתמונה יותר חזקה ואכזריה מאשר אצלנו. אולם גם ההגיון גם המעשים יוכיחו לנו כי לא האבעבועה הגזזת לבדה היא הצרעת שבתורה; כי הצרעת הכלול עוד מחלות מתדבקות רבות.

מדוע לא הארה התורה לנו את כל המחלות האלה בסימניהן המובהקים למען נוכל להבירן? אבל המחוקק האלהי לא חפץ לתת לנו פרק בדערמאטולוגיא, לא זאת היא מטרת התורה ללמד את העם דעת בסדרי הטבע ובחזיונותיה, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני האדם לחקור ולדרוש בה עד מקום שכח שכלו יגיע. המחוקק האלהי נתן לנו רק חוקים ומשפטים „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" ואשר ישמרו על האדם למען לא תדבק בו הרעה, ועל כן נתנה התורה סמנים כוללים לכל המחלות המתדבקות ובארה לנו את התנאים שעל פיהם יוכלו בעלי מחלות כאלה להזיק לאחרים.

לא כל חולה במחלה מתדבקת יזיק לאחרים, למשל ההולה במחלת העגבת (Syphilis) לא יזיק לאחרים בהבל פיו, ואם ישב אתו איש ימים רבים בחדר אחד לא יחלה. אולם אם תהינה על גופו מכות טריות שמוציאות מתוכן לחה האוצרת בתוכה את ארס המחלה, אז אם הפול טפה קטנה מלחה זו על עור אדם בריא ותדבקתהו הרעה. ממעשים בכל יום ידענו כי הילד החולה במחלת הסקרלטינה יוכל להזיק לילדים אחרים בסוף מחלתו הרבה יותר מאשר בתחלתה. כי בסוף המחלת יתקלף עור החולה וקשקשים לבנות כסובין או כקשקשת של דגים נושרות ממנו, והקשקשים האלה הן הן שנושאות את ארס המחלה מן החולה אל הבריא. אם נתבונן בקשקשי נגע הגזת על ידי שפופרת מגדלת, אז נראה כי הן מלאות כלן בצמחי הפטריאות הדקות שהן, ורק הן לבדן, הן סבת המחלה.

הספחת (ר"ל הקשקשים), ובשר החי (ר"ל מכה טריה), הן לפי זה הסמנים היותר נכבדים בין סמני הצרעת. או בדברים אחרים: הספחת ובשר החי הם התנאים היותר נחוצים שעל פיהם יוכל המצורע להחשב לאיש שיוכל להזיק לאחרים. אם אין אחת משתי אלה—לא יוכל המצורע להזיק לאחרים, ואז מדת הרחמים דורשת לבלי הרחיק את החולה מקרוביו ושארי בשרו.

אבל יען כי נגעי ספחת ונגעי בשר-חי יוכלו להיות גם במחלות בלתי מתדבקות, על כן מכר המחוקק להכהנים עוד שלשה סמני טומאה: שער לבן, מראה עמוק, ופשיון.

1) שער לבן הוא סמן בלתי המידי בנגעי עור הבשר. לא כל בני האדם שוים בדבר הזה; יש אנשים בעלי שער ויש אנשים שעורם חלק ושער עור בשרם דומה למוך דק, עד שקשה להבחין אם שחור הוא או לבן. על עור הנשים לא יראה כמעט כל שער, ויש מקומות בגוף האדם שלא יצמחו בהן שער לעולם כמו העפעפים וכפות הידים והרגלים. מכל נגעי עור הבשר ידענו היום רק שלשה שיהפכו שער שחור ללבן. האבעבועה הגזזת מחלת השנהבת

והבהקת (Uitiligo). אבל הבהקת לא תבוא עם ספחת של קשקשים ועל כן לא על נגעי הצרעת תחשב [43].

2) מראה עמוק. הוא כמן מובהק למחלת השנהבת ולמחלת הזאבת ולהאבעבועה הגוזזת אעפ"י שלפעמים יחסר בהן הסמן הזה. אבל הוא לא יראה לעולם לא בהגרב ולא בהשפחת הפשוטה ולא בהבהקת.

3) הפשיון או ההרחבות הנגע מן המרכז אל הסובב — הוא סמן מובהק להאבעבועה הגוזזת, ולהספחת הפשוטה ולהזאבת אעפ"י שיוכל לבוא גם בהבהקת. אבל לעולם לא יבוא לא בהגרב ולא בנגעי העגבת השונים במראיהם מאד.

על דבר מחלת העגבת (Syphilis), שנסו אחדים מהרופאים למצוא את עקבותיה בפרשת צרעת לא נוכל להגיד מאומה, כי כשם שלא נוכל להוכיח מן הכתוב במופתים נאמנים את מציאותה בימי מתן התורה, כן לא נוכל גם להכחישה. המחלה הזאת תגלה במראות רבים שונים מאד, ועל כן יוכלו גם דברי הכתוב לכוון אליה, אם אך יודע לנו מן הצד כי היתה המחלה הזאת מצויה גם אצל המצרים והיונים הקדמונים.

ט

ננסה נא עתה לעבור על פני הכתובים ולראות אם מתישבים הם על פי השערתנו.

ב) אדם, יהיה מי שיהיה ואפילו אשה וקטן ואפילו גר תושב (הרבא"ע) שכיון שחלה במחלה מתדבקת יוכל להזיק לאחרים, כי יהיה בעור בשרו גם באיש ובמקום שלא יצמחו שערות (ספרא) שאת, ר"ל הריסה וחסרון בעור הבשר, כמו מכה וצלקת עמוקה, או ספחת, ר"ל קליפה של קשקשים הנספחים אל העור, או בהרת. והיה זה בעור בשרו לנגע צרעת, ר"ל למחלה מהדבקת על ידי נגיעה ונקראת בפי כל בשם צרעת מפני שהיא לבנה ומחוספסת כשלג. והובא בעל כרחו אל .... הכהן ....

ע"ד הבהרת האדומה או הלבנה.

ג) וראה הכהן את הנגע .... ושער בנגע הפך לבן כמו שיהיה זה בנגע הגזזת, ולפעמים בכתמי השנהבת, או שיהיה מראה הנגע עמוק מעור בשרו, כמו שיהיה זה בנגעי הגזזת והזאבת, נגע צרעת היא, שבאה על ידי נגיעה ותוכל להזיק לאחרים, וראהו הכהן וטמא אותו,

---

[43]) אין כל ספק בעינינו כי לא בכל העתים והזמנים מלא העם אחרי מצות התורה, כי גרוש המצורעים יהיה רק על פי כהנים מוכחים לדבר — ברבות הימים גרש העם מעצמו את האנשים שנראו בעיניו כמצורעים, או המצורעים בעצמם התרחקו מן החברה, כמו שנראה זאת גם היום במדינת טורקיסטאן (כמו שמספר לנו הפרופיסור מינך) ובכל שאר מדינות המזרח. לכל הפחות לא נשאר לנו גם ספור אחד בכתבי הקודש ובתלמודים. שיהא איש מובא אל הכהן, למען יגזור עליו לשבט או לחסד. במצב כזה נתערבה עם הצרעת האמתית גם צרעת מדומה, והבהקת (ויטיליגה) שהיא לבנה ויש בה שער לבן, נחשבה גם היא ברבות חימים בעיני העם לצרעת.

ד) ואם בהרת לבנה היא — מכוסה בקשקשים — בעור בשרו ועמוק אין מראה מן העור, כמו שיהיה זאת לפעמים בנגעים האמורים למעלה, ואשר יהיה תמיד בהגרב ובהשפחת המצויה (psoriosis), וגם הסמן השני שער לבן יחסר, והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים.

ה) וראהו הכהן ביום השביעי והנה הנגע עמד בעיניו ונשאר כמות שהוא, לא פשה בעור מסביב, כי אם הפשה, אז ירע שהיא גזזת או שפחת מצויה[44]) ואולי גם זאבת. והסגירו הכהן שבעת ימים שנית.

ו) וראה הכהן אותו ביום השביעי שנית והנה כהה הנגע, שנקלפו ממנו הקשקשים הלבנות והעור שבה לאיתנה, וגם לא פשה הנגע בעור, אות הוא כי נרפאה המחלה כלה, ולא תוסיף תת כחה בעור הבריא, כמו שנראה כזאת לפעמים במחלת הגזזת ובמחלת השפחת המצויה, ומה שנראה כמעט תמיד בקליפות של הגרב היבש שאין בו טומאה כלל וטהרו הכהן, מספחת היא ר"ל קליפה פשוטה (Crusta) וכבס בגדיו, מיראה כדבר פן דבקו בבגדיו קליפות וקשקשים של האבעבועה הגוזזת שהיתה בגופו או של שאר מחלות, אם היו כל החולים הטעונים בדיקה נסגרים בבית אחד שנקבע לדבר זה, וטהר.

ז) ואם פשה תפשה המספחת בעור אחרי הראתו אל הכהן, מה שיקרה בכל המחלות שהזכרנו למעלה.

ח) ...וטמאו הכהן צרעת היא.

ע"ד השאת.

ט) נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן.

י) וראה הכהן והנה שאת (צלקת) לבנה בעור והיא הפכה שער לבן באיזה מקום בעור בשרו כמו שיהיה זה בנגעי השנהבת, או שלא נראה שער לבן רק ומחית בשר חי, כלומר מכה טריה בשאת, כמו שיהיה זה בשנהבת נושנת או בנגע הזאבת.

יא) צרעת נושנת היא בעור בשרו, וכו'.

ע"ד הספחת הכללית.

יב) ואם פרוח תפרח[45]) בימים מעטים, הצרעת בעור וכסתה הצרעת את כל עור הנגע מראשו ועד רגליו לכל מראה

---

[44]) ואעפ"י שהשפחת המצויה היא מחלה בלתי מתדבקת, אבל לפעמים תדמה הגזזת להשפחת המצויה כל כך, עד שאי אפשר למראית עין להבדיל ביניהן ורק בעזר השפופרת המגדלת נוכל להבדיל ביניהן. כי בקשקשי הגזזת ימצאו החוטין הדקין של הפטריאות שהן סבת המחלה מה שאין כמוהן בהשפחת. אילם בידי הכהנים הקדמונים לא היתה עוד שפופרת מגדלת, ועל כן היתה נחשבת בעיניהם לנגע צרעת.

[45]) הפעל פרוח בהשאלה להתגלות הנגעים הונח רק על דבר אשר יתגלה בזמן קצר כהמלה הרומית Efloratio שמשתמשת לענין זה, ולא יתכן להשתמש במלה זו לנגע המתגלה על העור מעט מעט במשך שנים רבות כמו הוויטיליגה.

עיני הכהן, מה שיקרה לראות רק או בהשפחת הכללית (Psoriasis universalis) או בהגרב הכללי (Eczema universalis).

יג) וראה הכהן והנה כסתה הצרעת, כלומר הקשקשים, את כל בשרו וטהר את הנגע, כלו הפך לבן טהור הוא. מפני שבכל המחלות הידועות לנו אין גם אחת שיתכסה בה כל הגוף בקשקשים לבנות ובזמן קצר מלבד הגרב והשפחת המצויה שהן בלתי מתדבקות כמו שהורה הנסיון.

ע״ד הבשר החי.

יד) וביום הראות בו כלומר בהאדם המנוגע באיזה נגע שתהיה בשר חי וטמא.

טו) וראה הכהן את הבשר החי וטמאו. הבשר החי טמא הוא מפאת עצמו, מפני שהלחה הארסית הנוזלת ממכה טריה תוכל להרביק את המחלה לבני אדם אחרים.

טז) או כי ישוב הבשר החי ונהפך ללבן, מפני שהתכסה בצלקת ....

יז) וראהו הכהן והנה נהפך הנגע הארום ללבן, וטהר הכהן את הנגע, אחרי שאין מקום לפחוד פן יזיק לאחרים.

ע״ד השחין.

יח) ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא, מה שיקרה בהרבה מחלות מתדבקות, למשל, בראשית התגלות השנהבת תראינה על העור אבעבועות גדולות שנרפאות מהרן, ומשאירות אחריהן כתמים בעלי צבע שונים. כמו כן בהזאבת יש שיתהפכו החרצנים שיולדו בהנגע מהר למכות טריות, שהוכלנה להרפא גם הן. וגם האבעבועה הגוזות אם תבוא במקום שיצמח שער עב תתהפך לפעמים גם לשחין אנוש מאד. אבל גם שחין שבא אחרי מכה בידי אדם יוכל למשוך אחריו התפתחות של שפחת מצויה.

יט) והיה במקום השחין שאת לבנה, מה שאין דרכה בכך. כי השאת ר״ל הגלד החדש והרך בטרם יתהפך לצלקת גמורה, הוא תמיד אדום, ופה השאת לבנה מפני שהיא מכוסה בקשקשי הגלד הנקלפים מעל העור. או בהרת לבנה אדמדמת, מפני שמספר הקליפות והקשקשים הלבנים הוא מעט, ועל כן נשקף מביניהן הגלד הרך והאדום.

כ) וראה הכהן, והנה מראה של השאת שפל, מן העור (כמו שיהיה בנגע הגזות והזאבת) או שערה הפך לבן כמו שיהיה זה בכתמי השנהבת הבאים אחרי שחין האבעבועות או בנגע הגזת— וטמאו הכהן— נגע צרעת היא בשחין פרחה.

כא) ואם יראנה הכהן והנה אין בה שער לבן, ושפלה איננה מן העור והיא כהה. ואם כן אין לחשוב את הבהרת גם לשפחת מצויה שדרכה להיות לבנה כשלג — והסגירו הכהן שבעת ימים.

כב) ואם פשה תפשה בעור. וטמא הכהן אותו, נגע היא, כי הפשיון היה נחשב תמיד לסימן של נגע או מחלה מתדבקת.

כג) ואם תחתיה תעמוד הבהרת לא פשתה, צרבת (קליפת) השחין היא. כי בכל שחין, יהיה מאיזה סבה שתהיה, בטרם תתבשל הצלקת כל צרכה, אפשר כשיתקלף הגלד החדש והרך פעמים רבות מבלי אשר יורה הדבר הזה על מחלה מתדבקת.

פרשת המכוה (מפסוק כ"ד עד פסוק כ"ח) מפורשת כפרשת השחין בלי כל שנוי ורק שם אחד חדש עלינו לפרש בו, והוא השם מחיה: השם מחיה הוראתו גדול הבשר שבא למלא את החסרון בהעור. כנודע יבדילו הרופאים היום שלש מדרגות במכות האש. המדרגה הראשונה היא מכוה קלה שתעורר רק דלקה קלה בהעור, שיתאדם ואחרי יום או יומים ישוב לאיתנו. המדרגה השניה היא אם החום יפעול על השטיח העליון של העור והקרום העליון, או קרום הקרן יתנשא מעל העור בתמונת אבעבעות גדולות או קטנות מלאות נסיובה או מוגלה, רק השטיח השני הנקרא בשם רשת של מלפיגי לא ישחת ולא יהרס. במדרגה זו, אחרי אשר תקרע האבעבועה ותתקלף, תתגלד המכוה בקרום חדש שלפעמים יתקלף גם הוא, אבל סוף סוף ישוב העור לאיתנו מבלי אשר ישאר עליו כל רושם וכל צלקת.

אולם בשם מדרגה שלישית יכנו הרופאים כל מכוה חזקה, אם על ידי פעולת החום נשחתו ונהרסו לא לבד קרום הקרן והרשת של מלפיגי, כי אם גם הפיטמות של עצם העור, המרוקם לא מלשכות הרצפה, כי אם מרקמת החבור. כאשר תרפא מכוה כזאת, אז על פי רוב יצמח הבשר הבא למלא את חסרון העור במדה נפרזה מאד, ועל המכה יראו גבנונים של בשר בתמונת הרים ועמקים. וגם הצלקת החדשה תהיה לפי זה לא חלקה כמישור, כי אם מלאה גבנונים. נקל להבין גם זה, כי בצלקת של מכוה ממדרגה שלישית לא יצמחו שערות לעולם, כי השערות יצמחו רק במקום שעוד לא נהרס מכסה העור המרוקם מלשכות הרצפה ועוד לא נהרסו גם כן נרתיקי השערות.

לפי זה מאמר הכתוב: „והנה נהפך שער לבן בבהרת ומראה עמוק מן העור" לא יתכן במכוה ממדרגה השלישית, כי אם במכוה ממדרגה השניה. אבל המדרגה השניה לא תשאיר אחריה צלקת לבנה לעולם — ואיך יאמר הכתוב „והיתה מחית המכוה בהרת לבנה"? אין זאת כי אם מאשר היא מכוסה על פי רוב בקשקשים לבותנג של הגלד הנקלף תמיד. ואת הקליפות האלה יקרא המחוקק בשם צרבת המכוה.

עיד הנתק וגזזת הראש.

הנתק היא מחלה ידועה לנו כי היא היא הגזזת אשר תהיה בעור הבשר, והנקראת בשם Herpes tonsurans [46]) כי תגזו ותנתק את השער במקום המנוגע.

---

[46]) כן הוא גם דעת הפרופיסור מינך, אולם הוא יחשוב כי רק בהגזזת לבדה הכתוב מדבר מה שלא יתכן לדעתנו, וגם הרמב"ן מפרש שצרעת הראש היא טינא בלעז Tineu שהיא Favus. בביאור השם נתק לא נחלקו המבארים, כי הפעל נתק הוראתו קריעה ותלישה, כמו כאשר ינתק פתיל הנעורת (שופטים ט"ז ט').

אולם לפי הנראה מן הסמנים שנותן לנו המחוקק האלהי מראה עמוק ושער צהוב דק, יכולל השם נתק שתי מחלות שונות: את האבעבועה הגזזת ואת צרעת הראש הנקראת בשם (Favus).

בנגע הגזזת מראה הנגע איננו עמוק מן העור, כי אם בשטח אחד עם העור או גבוה מעט ממנו. השער איננו צהוב כי אם לבן כמו מכוסה באבק עמילן. וגם איננו דק, ונהפוך הוא, הוא יראה עב מעט משער בריא, מפני שחלל השער הוא מלא בחוטי הפטריאות.

צרעת הראש (Favus) היא ג"כ מחלה מהדבקת מאד והלויה גם היא בצמחי פטריאית, הדומות לחוטין דקים ומעוקלים הנמצאים במספר עצום מאד בקשקשי הנגע הזה. קשקשי הנגע הן ממראה צהוב כגפרית, ודומות בהבניהן לקערות קטנות ששוליהן מוגבהות מעט למעלה, ומקיפות כל שער ושער, עד שידמה כאלו השער יוצא ממרכז הקערה. השערות יהדקו וישתנו במראיהן ולפעמים למראה אדמדם צהוב. גם ינתקו ויגזזו כאשר יגזזו השערות בנגע האבעבועה הגוזזת[47], וכאשר יתקלפו (על ידי חכוך בידים) הקשקשים השקערורות ממקומם, יפול אתן יחד גם השער הדק והגזוז, ובמקומו יעשה צלקת שמראהו שפל מן העור, ואשר ישאר קרחה לעולם, בעת אשר על הקרחה הנשארת אחרי הגזזת יוכל שער שחור לשוב ולצמוח, אחרי אשר מקומו לא יעשה צלקת.

עתה אבאר את הדברים על סדר הכתובים.

כט) ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן. דקדק הכתוב להזכיר פה את האשה. יען כי הסמן של שער לבן בנגעי עור הבשר יוכל להיות נראה רק על עור האיש, ששערות העור דקות כמוך נכרות בו, בשעה שבעור האשה אין השער הזה נכר כלל, ורק בנגעי הראש האיש והאשה שוים זה לזו.

ל) וראה הכהן את הנגע והנה מראהו (במקום שנקלפו הקשקשים) עמוק מן העור ובו שער צהוב דק (במקום שלא נקלפו עוד הקשקשים) וטמא אותו הכהן, מפני שמחלה מהדבקת היא מאד; נתק הוא, צרעת הראש או הזקן הוא ר"ל Favus, паршu.

לא) וכי יראה הכהן את נגע הנתק, את הנגע שנתקו וגגזזו השערות בו והנה אין מראהו עמוק מן העור, כמו שיהיה זה במחלת הגזזת, ובתחלת המחלה גם בצרעת הראש, אבל גם שער שחור אין בו, ועל כן לא נוכל לדעת אם נרפאה המחלה כבר או לא, והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים.

לב) וראה הכהן את הנגע ביום השביעי והנה לא פשה הנתק (כי הפשיון הוא סמן לשתי המחלות שזכרנו גם יחד) ולא היה בו שער צהוב ומראה הנתק אין עמוק מן העור.

והתגלה, ואת הנתק לא יגלח[48]), והסגיר הכהן את הנתק

---

[47]) „דק לקוי קצר" דברי רבי עקיבא, ר"י בן נורי אומר אפילו ארוך (מסכת נגעים פרק י' מ' א').

[48]) כיצד מגלחין את הנתק? מגלח חוצה לו ומניח ב' שערות סמוך לו, כדי שיהא ניכר אם פשה (משנה נגעים פ"י מ' ה').

שִׁבְעַת ימים שנית, יען כי המחלות האלה יש אשר תתרחבנה אך לאט לאט, וביחוד תתרחב כך צרעת הראש.

לד) וראה הכהן את הנתק ביום השביעי והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו איננו עמוק מן העור, ואם כן אין כאן גם צלקת, ולכן ברור הדבר שהיתה פה האבעבועה הגוזזת שנרפאה כלה. וטהר אותו הכהן, וכבס בגדיו (פן דבקו בהם הקשקשים עם חוטי הפטריאות שבהן שיוכלו להזיק גם להמצורע גם לאנשים אחרים) וטהר.

לה) ואם פשה יפשה הנתק בעור אחרי טהרתו. מפני שזרע הפטריאות נשאר כמוס באחת הגומות של השער, ואחרי כן שב לתחיה ויציץ ציץ ויגמול פטריאות חדשות.

לו) וראהו הכהן והנה פשה הנגע בעור, לא יבקר הכהן לשער הצהוב, מפני שהשער הצהוב איננו סמן מובהק, ולפעמים יחסר הסמן הזה לגמרי, ומלבד זה אין הסמן הזה מצוי בהאבעבועה הגוזזת בשעה שהפשיון הוא סמן כולל לשתי המחלות ולא יכזב לעולם, ועל כן טמא הוא.

לז) ואם בעיניו עמד הנתק ושער שחור צמח בו נרפא הנתק ... טהור הוא.

לח) ואיש או אשה כי יהיה בעור בשרם בהרות לבנות (שאין מראה הנגע עמוק מעור הבשר).

לט) וראה הכהן והנה בעור בשרם בהרות כהות, שאין בה קשקשים לבנים, אע"פ שהן לבנות, בוהק הוא פרח בעור. זאת היא הויטיליגה שהיתה נקראת אצל היונים הקדמונים בשם Alphas, כמו שתרגמו שבעים הזקנים — טהור הוא. מפני שהויטיליגה איננה מחלה מתדבקת.

מה) והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיה פרומים וראשו יהיה פרוע, ועל שפם יעטה (שלא יזיק בהבל פיו הראב"ע) וטמא טמא יקרא, כדי להזהיר את העם לבל יקרבו אליו לנגוע בו.

מו) כל ימי אשר הנגע בו יטמא, ולא מאשר גזר עליו הכהן טמא כי אם טמא הוא מפאת עצמו. בדד ישב (ולא עם אשתו [49]) מחוץ למחנה מושבו.

---

[49]) בתוספתא נגעים (פ"ח מ' ז') נמצא: מצורע מותר בתה"מ בימי גמרו ואסור בימי ספרו (דכתיב וישב מחוץ לאהלו ז' ימים ודרשינן אהלו זו אשתו), רבי יוסי ב"ר יהודה אומר אף בימי ספרו אסור, קל וחומר בימי גמרו, אמר ר' חייא אמרתי לפני רבי: למדתנו רבינו שלא היה יותם לעוזיהו אלא בימי חלוטו, אמר לי אף אני כך אמרתי. ובחולין קמ"א נאמר ותם: מצורע אסור בתשמיש המטה. ובירושלמי שבת (פ"א ה' ג') תני, ר"ש ב"ר אליעזר אומר ר איכן פרצה טהרה שנא' כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב', שלא גזרו לאמר שלא אכל טהור עם הטמא, אלא אמרו לא יאכל הזב עם הזבה, האזב עם מצורעת מותר, וישב חוץ לאהלו" ולא מחוץ לאהלה, מצורע עם זבה אסיר מצורע עם מצורעת אסור. המאמר הזה אוי לשים אליו לב. הכתוב השוה בענין הצרעת תמיד את האשה לאיש, ורבותינו דרשו שב מחוץ לאהלו כדי להתיר תשמיש למצורעת. אעפ"י שכל הפרשה כלה נכתבה בלשון זכר. במקום אחר אבאר מה ראו חכמינו להוציא בדרושם את הכתוב מידי פשוטו.

י

אחרי אשר ערכנו את פירושנו על הפרשה השלש עשרה מתורת כהנים, נחשוב לא למותר להביא בזה דעת שני רופאים שכתבו בשנים האחרונות את פירושם לפרשה זו, ואשר דעותיהם שונות מדעתנו מאד.

הראשון הוא החכם המנוח הד"ר י"מ ראבינאָוויץ ז"ל בתרגמו הצרפתי של התלמוד מסכת נגעים. כמונו יחשוב גם הוא, כי הצרעת היא נגע של קשקשים על העור, אף על פי שלא יבאר את היסודות אשר הוא נשען עליהם. בלתי ספק נשען הד"ר ראבינאָוויץ על הוראת השם Lepra שבו יתרגמו שבעים הזקנים את השם צרעת. כמונו יחשוב גם הוא כי „בשר חי הוראתו מכה טריה וזאת יוכיח בראיות נכוחות שאין עליהם, לפי דעתי, כל תשובה, וכמוני יחשוב גם הוא כי הספחת היא קליפה של קשקשים. אולם רק עד פה אנחנו הולכים שלובי יד, מכאן ואילך דרכינו מתחלקית. ראבינאָוויץ יחשוב כי הצרעת היא מחלה אחת ולא סוג של מחלות. והמחלה הזאת היא השנהבת של היונים שחשבה המחוקק האלהי למחלה מתדבקת, ומדוע רק המחלה הזאת? יען כי השנהבת של היונים תקרא היום בפי הרופאים גם כן בשם לעפראַ. בדבר הזה הראה ראבינאָוויץ לעין כל, כי נעלמו ממנו תולדות השם הזה ומוצאו. אולם החכם הזה ברוב ידיעותיו המצוינות בכל ענפי הדעת נכשל בפעם הזאת. בכל שנות עבודתו בשדה הספרות ישב האיש בפאריז, וכפי הנראה לא ראה חולה במחלת השנהבת מעודו, ועל כן בבואו לישב את שיטתו על סדר הפסוקים, יכשל על כל שעל ושעל וגם לא ידע במה יכשל. בבואו לבאר פסוק זה או אחר, יביא לו לראיה מאמרים מקבילים מדברי הרופאים היונים הקדמונים על דבר הלעפרא (ובדבר הזה הראה בקיאות נפלאה מאד), ולא ידע ולא יבין כי הלעפרא של הרופאים ההם איננה השנהבת כלל, כי אם מחלות אחרות הרחוקות מהשנהבת כרחוק מזרח ממערב.

אבל ראבינאָוויץ יחשוב, כי גם הצרעת שבמשנה היא מחלת השנהבת ולא אחרת, כי היוכל לעלות על דעת איש שבעלי המשנה ידברו ממחלה אשר לא כתובה בתורה? ובבואו לפרש את דברי המשנה והנה נגלה לפניו דבר נפלא מאד. בעלי המשנה יחשבו את הצרעת למחלה בלתי מתדבקת, בשעה שהתורה תחשוב אותה למחלה מתדבקה, כמו שנראה ברור מכל החוקים והמשפטים ע"ד הצרעת.

ראיותיו של הד"ר ראבינאָוויץ חזקות ונכוחות מאד ואלו הן:

1) המשנה (נגעים פ"ג מ"א) אומרת: הכל מטמאין בנגעים חוץ מן העכו"ם וגר תושב. ואם מחלה מתדבקת היא מה לי עכו"ם מה לי ישראל? אין זאת כי אם חשבו את חוקי הצרעת רק לענין דתי בלבד[50]).

2) חתן שנראה בו נגע נותנים לו שבעת ימי המשתה (נגעים פ"ג מ"ב), ואם מחלה מתדבקת היא איך יתנו לו לְזַהֵם את אשתו החרשה.

---

[50]) Les docteurs de la mischna pensaient donc quà leur époque, les lois bibliques concernant a lépre ne devaient étre considérées que comme lois cérémonielles (Legislation Civile du Thalmud ect. T. V p. 403).

3) המשנה (שם פ"ה מ"א) אומרת כל ספק נגעים טהור, ואם מתדבקת היא הלא ספק נפשות היא, כי יוכל לזהם אחרים.

4) התולש סמני טומאה עד שלא בא אצל כהן טהור (שם פ"ז מ' ד'), אבל על ידי תלישה הן לא הכחיד המנוגע את המחלה המתדבקת מתוך גופו ומדוע זה יהיה טהור?

אל ארבע הראיות האלה נוכל להוסיף עוד כהנה וכהנה, אבל גם הראיות האלה מספיקות מאד. ומה עשה ראבינאָוויץ?

בימי ראבינאָוויץ חשבו רוב הרופאים כי השנהבת היונית היא מחלה בלתי מתדבקת, ועל כן ישמח החכם הזה לראות כי כיונו חכמי המשנה לדעת רופאי זמנו, ועל פי זה הוציאו את הכתוב מידי פשוטו על פי דרך הדרוש, למען יתאימו חוקי התורה עם הרעיון כי הצרעת היא מחלה בלתי מתדבקת.

כותב המאמר הזה ידע את האיש היקר הזה זכרונו לברכה, וידע כי האמין המנוח בכל לבו בקדושת התורה הכתובה והמסורה, ועל כן יתפלא מאד איך יכול להוציא דבר זר כזה מעטו. חכמינו בעלי המשנה כיונו לדעת רופאי זמננו, והמחוקק האלהי לא כיון לדעתם?! אם השנהבת איננה מתדבקת והמצורעים לא יוכלו הזיק לאיש, מדוע צוה המחוקק האלקי להרחיקם מביתם ומצאצאיהם ולהנחילם גורל מר כזה על לא חמס עשו?

עוד לא הספיק הד"ר ראבינאָוויץ לפרסם את דבריו בדפוס (1880), וכבר בא הרופא נייסער (1879) והוכיח לעין כל כי סבת מחלת השנהבת הוא המְתַג (Bacillus leprae) שמצא כבר לפני זה הרופא האנסען, למן היום ההוא קימו וקבלו הרופאים לחשוב את השנהבת למחלה מתדבקת.

לו היה הד"ר ראבינאָוויץ חי אתנו היום כי עתה שאלנו אותו: מי איפוא כיון לדעת רופאי זמננו: התורה הכתובה או המסורה?

לדעתנו אנחנו, כיונו גם שתיהן התורה הכתובה והמסורה גם יחד לדעת רופאי זמננו. המחוקק האלהי צוה להרחיק מן החברה את החולים שיוכלו להזיק לה, וחכמנו בעלי התלמוד צוו להכריז ולהודיע כי כל איש פרטי יזהר מזבובי בעלי־ראתן (שהם לדעתנו בעלי השנהבת) ושלא ישב איש במקום שינשב הרוח העובר עליהם, ושלא לאכול דברים הבאים מן המבואות שישבו שם בעלי הראתן.

כאשר בארנו, הצרעת שבתורה כוללת מחלות רבות ושונות וחכמינו בעלי המשנה, מטעמים שנבאר להלן, ברו מכלן רק מחלה אחת וקראו לה בשם צרעת, או יותר נכון בשם בהרת.

יא

מחורבתו של הד"ר ראבינאָוויץ ז"ל לקח רופא אחר אבנים לבנות את שטתו בבאור הפרשה השלש עשרה, שטה השונה משטת ראבינאָוויץ מן הקצה אל הקצה. הפרופיסור מינך בספרו שהזכרנו פעמים רבות, יאמר גם הוא כי הצרעת שבתורה היא רק מחלה אחת, ולא סוג של מחלות, אבל היא איננה השנהבת (וזה אמת ונכון: אם הצרעת היא מחלה אחת אז לא תוכל להיות השנהבת) כי אם הויטיליגה, אשר קראנו אנחנו בשם בהקת, יען כי לפי דעתנו, היא היא הבהק האמור בתורה.

לדעת ה' מינך הצרעת שבתורה איננה מחלה מתדבקת; את בעלי הויטיליגה צוה המחוקק האלהי לגרש מהסתפח בנחלת החברה, לא מאשר יזיקו לאחרים, כי אם מאשר הכתמים הלבנים על עור בשרם נחשבים לאות עונש מאת האלהים. השער הלבן אשר יראה לפעמים בכתמי הויטיליגה הוא הסימן המובהק והיחידי לנגע זה. השאת והבהרת, הם שמות נרדפים לכתמים לבנים. והספחת? הלא בכל אופן יורה השם הזה על דבר נוסף ונספח אל הנגע, והויטיליגה הלא נקיה היא כעצם השמים לטוהר. על זה יענה ה' מינך בשם הד"ר ה' קולישער, כי הספחת לא נזכרה גם פעם אחת בכל מסכת נגעים. אבל התורה הלא הזכיר שני סמנים שיבואו תמיד תכופים זה אצל זה: שער בנגע הפך לבן ומראה הנגע עמוק מעור בשרו; ואם הצרעת היא רק מחלה אחת, אז על כרחנו אנו צריכים לאמר, כי הסמנים האלה יוכלו לבוא בה או שניהם יחד או לכל הפחות כל אחד ואחד בפני עצמו. ובהויטיליגה הכתם הוא בשטח העור לא גבוה ולא נמוך ממנו. למען צאת מן המבוכה הזאת יפנה ה' מינך לעזרת המבארים הקדמונים. „מראה הנגע יֵרָאֶה עמוק מעור הבשר, מפני שהוא לבן כמראה חמה העמוקה מן הצל. וישען על מאמר התלמוד (כמו שהבינו לעוי, עיין לעיל הערה 17) שהעורב הלבן יקרא בשם עורב העמקי. אבל כבר הוכחנו כי דרך הביאור הזה מלאה התחתים ופחים אין ספורות. אבל יש עוד ביאור אחד להמאמר ומראה הנגע עמוק, כי הרואה את הנגע ידמה לו כי הנגע יוצא מעומקו של העור, יען כי השער הלבן יצמח מעומק העור, ויהיה פירושו של נגע עמוק כמו ים עמוק שאין מובנו כי שטח הים הוא שפל מן החוץ, כי אם שהמים הם עמוקים. אבל מה יעשה ה' מינך עם המאמר ומראָה שפל מן העור (פסוק כ' כ"א כ"ו) האם יאמר כי שפל הוא כמו שהים הוא שפל? כן לא יאמר איש בשפת עבר.

את השם „בשר-חי" יבאר ה' מינך לא כדעת כל המפרשים—מכה מריה כי אם בשר-חי—עור בריא. מדוע יהיה עור בריא סמן של טומאה, מדוע יהיה עור בריא סמן של צרעת נושנה, זאת לא נוכל להבין גם אין מן הצורך להבין זאת, אחרי כי הצרעת שבתורה איננו דבר שיסודתו בחכמת הרפואה וידיעת המחלות וסגולותיהן, כי אם גזירת המחוקק, גזירה היא ואין אתה רשאי להרהר אחריה.

אבל אנחנו נרהיב בנפשנו עוז להרהר אחריה, ועל כן נשאל את ה' מינך את השאלות האלה:

1) מדוע בחר המחוקק מכל נגעי העור בהויטיליגה לבדה, שהיא מחלה בלתי מצויה ורק לעתים רחוקות יקרה לרופאים לראות אותה. מדוע תהיה הויטיליגה שהיא גם איננה מחלה, כי אם מום בלבד — לאות עונש מאת האלהים. מינך אומר: יען כי היא תשחית את תואר פני האדם. אבל הזאבת והשנהבת של היונים, וגם הגרב הפשוט הלא ישימו את המנוגע לשמה ולזועה אלף פעמים יותר מן הויטיליגה, והשתים הראשונות, הן גם מחלות מתדבקות ומסוכנות לכל הנוגע בהן.

2) מדוע מכל נגעי עור הבשר בחר המחוקק רק בהויטיליגה הבלתי מתדבקת ובנגעי הראש והזקן בחר המחוקק בהאבעבועה הגוזזת שהיא מתדבקת. האם הגרב והספחת של הראש (Crusta lactea) יפה ממנה? אם היתה

האבעבועה הגוזות מצויה אצל העברים הקדמונים — (וזהו לדעתי דבר שאיננו מוטל בספק) הלא היתה נראית לפעמים גם על עור הבשר. ובנגע הזה הלא נמצאים כל שלשת הסמנים האמורים בתורה: שער לבן, מראה עמוק ופשיון וגם בשר חי נמצא בו, במובן של כל המפרשים וגם במובן של הפרופיסור מינך (עור הבריא במרכז הנגע), ובמה נופלת היא הגזות מן הויטיליגה?

3) התורה אומרת (ויקרא י"ד ג') וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע. והויטיליגה הלא לא תרפא לעולם! האומנם יצוה המחוקק דבר שאי אפשר שיבוא לעולם, דבר שאיננו בטבע המציאות כי אם יוכל לבוא על ידי מעשה ניסים? ואם יאמר כן הפרופיסור מינך, או נוכיח לו כי היה הדבר הזה במציאות ומעשים בכל יום.

אחד התנאים רבי טרפון, הנודע לנו במדותיו הנעלות ובאהבתו להאמת, העיד בעצמו כי טהר שלשה מצורעים במקל ברוש אחד, ואת המקל הזה הראה לתלמידו, למען ילמד ממנו הלכה בדבר שכבר חדל להיות לו אורח בחיים. ועדות איש כרבי טרפון נאמנה עלינו מאד.

4) נאמנה עלינו גם עדות חכמי התלמוד (עיין לעיל הערה 35) כי בעלי הראתן היו נקראין מצורעים והיו יושבין מחוץ לעיר ובני האדם היו בורחים מהם למען לא תיגע בהם המחלה.

אנחנו נחשוב את הראתן למחלת השנהבת; אבל יהיה הראתן מה שיהיה, בכל אופן בעלי ראתן אינם בעלי ויטיליגה. בעלי הראתן הם מוכי שחין והויטיליגה אין בה שחין, בעלי הראתן עיניהם זולגות דמעה, מנחיריהם תזל לחה, ריר יורד מפיהם. ובעלי הויטיליגה הם אנשים בריאים ושלמים בכל אבריהם.

5) בראות אהרן את מרים אחותו מצורעת כשלג אמר אל משה: אל נא תהי כמת, אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו. מדבריו אלה אנחנו רואים כי פחד פחד פן הביא הצרעת את מרים לידי מכות טריות ולידי המקת הבשר. האם לא ידע אהרן כי הויטיליגה לא תביא בעקבותיה דברים כאלה.

6) הפרופיסור מינך לא ישים לב לזה, כי ע' הזקנים יתרגמו את השם צרעת תמיד בשם לעפרא. אל ע' הזקנים הוספנו אנחנו עוד עד נאמן אחד את יוסף פלאוויוס הכהן. ה' מינך יאמר כי לא נדע היום איזה מחלה היתה נקראת אצל היפוקרט והרופאים הקדמונים בשם לעפרא, וע"כ לא נוכל גם לדעת אל איזה מחלה כיונו ע' הזקנים. לא פה המקום להרחיב את הדברים בביאור המקומות בספרי היפוקרט ששם נזכר השם הזה. אין כל ספק כי ביאורו תמיד פשוטו כמשמעו, Lepra הוראתו Squama או קשקשים על העור. אם קשה לנו למצוא מחלה אחת שיכונו אליה כל המקומות, אשר יזכור בו היפוקרט את השם הזה, הוא מאשר היפוקרט לא כיון בשם לעפרא אל שום מחלה בעולם, כי אם אל סימן כולל למחלות רבות ושונות, ובכלל נגד אריסטאוס הקפודקאי לא היו מחלות בעולם, כי אם סמני מחלות. אחד מן הסמנים האלה היתה הלעפרא של היונים והצרעת של העברים.

יב

אבל, ישאל הקורא, סוף סוף מה נעשה להמשנה, אשר לא תזכיר לא את הספחת ולא את הסמן של מראה עמוק, ותבדיל בין ארבעה המראות של נגעים לא מחלות שונות מסוימות בסמניהן, כי אם ארבע מדרגות של צבע הלבן. מה נעשה להמשנה שתחשוב את הצרעת למחלה בלתי מתדבקת והתיר להחתן ללכת אל חופתו בטרם ילך אל הכהן להראות לו את נגעו?

אבל האם זו בלבד עשו החכמים בעלי המשנה? הנה לפניכם משל אחד. לאיש אחד נגלה כתם לבן של וויטיליגה על המצח, סמוך אל הראש ושער לבן אין בו, מפני שבכלל לא היו שערות על מצחו. לו שאל הכהן עצה מהפרופיסור מינך, כי עתה הגיד לו בלתי ספק לסגור את המנוגע שבעת ימים, ואם הפשה הנגע למעלה לפאת הקדקוד, אז יהיו לו שנים מני טומאה כאחד, פשיון ושער לבן, וההלכה מטהרת אותו מיד מפני „שנאמר וראה הכהן את הנגע בעור הבשר שיהא כל החוצה לו סמוך לעור הבשר וראוי לפשיון, שאם היה סמוך לראש ולזקן ולמכוה ולקדחת המורד אינו טמא" (ספרא פ"ב).

במקום אחר נעבור על כל דברי ההלכה, ונבאר את הטעם הכמוס בדברי החכמים בעלי המשנה ואת הסבות הגדולות והנכבדות אשר הניעו אותם להוציא את הכתובים מידי פשוטם. פה נתן לקוראינו רק ראשי פרקים מדעתנו בענין הנכבד הזה:

המחוקק האלהי בצוותו עלינו חוקי טומאה וטהרה בכלל וחוקי נגעים בפרט — רק מטרה אחת היתה לפניו: לשמור את שלום כל איש ואיש בפרט ואת שלום העם הנבחר בכלל, למען לא יעשו החלאים הרעים והנאמנים שמות בהם, כמו שהיה זה דבר רגיל מאד בימים הקדמונים. „ושמרתם את מצותי ואת חוקותי, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם".

החוקים הטובים האלה, שנתנו מאת האלהים לטובת האומה ולאשרה, נהפכו ברבות הימים לרועץ לה. בסוף ימי הבית השני יחס הכהות והמפלגות בתוך העם פנימה, ויחס העם אל עמי הארץ אשר מסביב, היו נסיבה כי מחוקי טומאה וטהרה, ששלטונם בחיי העם היה חזק מאד, היתה נשקפת סכנה גדולה ועצומה לקיום העם ולקיום דתו. לולי בטלו בעוד מועד דיני טומאה וטהרה, מי יודע אם היה נשאר משונאיהם של ישראל שריד ופליט.

זאת ראו גדולי האומה ומנהיגיה. אבל לעשות תקונים בדת חשב לדבר שאין להאדם הזכות והמשפט על זה. הדת היא מאת האלהים ומי הוא האדם אשר יבוא אחריו לתקן את אשר עשה. אולם ההורה בעצמה נתנה לראשי האומה את המשפט ואת הזכות לבאר את הדת, ובמצות המאמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, שמה לחובה על העם לשמוע בקול ראשיה, כאלו היו דבריהם דברי הדת בעצמה; וראשי האומה לכבודם ולתפארתם גם ידעו להשתמש בזכות שנתנה להם הדת לאושר העם ולקיומו.

כי קיום העם היה יקר בעיני האנשים הגדולים ההם יותר מכל כלל הדקדוק. המה ראו כי חוקי טומאה וטהרה, הטובים לאנשים פרטים לשמור את שלומם ואת בריאותם, יזיקו להעם כולו — ועל כן דרשו את הכתובים והוציאו אותם לפעמים מידי פשוטם, ויוסיפו הלכות על הלכות שמטרתם היה להקט

ול המעיט את פעולת החוקים האלה בתוך העם, עד שברבות הימים נתבטלו החוקים האלה מעצמם, מבלי אשר נשא איש אחד או הסנהדרין כלו את ידו עליהם לבטלם בפירוש וביד רמה.

ובדבר חוקי הנגעים בפרט, מלבד הסכנה, שהיתה נשקפה מהם להעם כלו (את כל זה נבאר במקום אחר בראיות ברורות), הדלו להביא תועלת גם לאנשים פרטים. מצב השכלת העם כבר הגיע בימים ההם למדרגה גבוה, עד שלא היה עוד צורך לו באפוטרופסים מיוחדים (הכהנים) לשמור על בריאותו. כל איש פרטי הבין אז לשמור את עצמו מכל נגע ומחלה — עד שלא היה עוד כל צורך לגרש את המצורעים האומללים מקרב בני משפחתם, בשעה שמדת הרחמים דורשת כי צאצאיהם וקרוביהם ידאגו לשלומם.

אז החלו הכמינו בכח המשפט שנתן להם „הלאו דלא תסור" לדרוש את המקראות, ויוסיפו הלכות על הלכות ויצברו הלכות רבות מאד, שכולן באו רק להקל, להקל ולהקל [51]) תחת כל מיני הנגעים הרבים שהיו נקראים לפנים בשם „צרעת" העמידו את הצרעת על הויטיליגה לבדה, שתקרה רק לעתים רחוקות מאד, וגם את הויטיליגה הגבילו בהלכות רבות אין מספר עד שלא נשאר ממנה כל מאומה.

גרוש המצורעים מחוץ למחנה היה דבר נהוג בהאומה מימים קדמונים, ולא בפעם אחת נצחה ההלכה החדשה את המנהג הנושן. ועל כן נפגוש עוד בימי האמוראים הראשונים את בעלי הראתן מחוץ לערי ארץ ישראל, כאשר יספרו זאת לנו חכמי האגדה. אמנם כי אין כל התנגדות בין דברי המשנה ובין דברי האגדה. חכמי האגדה יספרו לנו את הדברים כמו שהיו, וחכמי ההלכה יציעו לפנינו את הדברים כמו שהם צריכים להיות, אבל סוף סוף נצחה ההלכה את המנהג ודיני נגעים שעל פי הדין הם נוהגים גם בזמן הזה, וגם בחוץ לארץ וגם בטמאי מתים [52]), חדלו להיות אורח להם בחיים, מבלי אשר יבטל אותם סנהדרין שלמה או חכם גדול אחד. ורק כשמונה או כתשע מאות שנה אחר החורבן, נשמע את אחד הגאונים בבבל משיח לפי תומו לאמר: כי אצל אנשי המזרח ר"ל, בבבל, בזמן הזה אם ח"ו יהיה ת"ח מצורע אין דוחין אותו לא מביהכ"נ ולא מביה"מ דליכא השתא והיה מחנך קדוש (?) [53]).

עכשיו שכבר אין אנו מגרשים את המצורעים אל מחוץ לעיר, כי אם שולחים אותם אל בתי החולים, עכשיו אין אנו מתיראים עוד פן בבואנו לבאר את דברי הכתוב נגלה פנים בתורה שלא כהלכה. כי ההלכה כבר עשתה את שלה ואיננה. עכשיו נוכל לבאר את הכתוב על פי פשוטו, וזאת עשיתי במאמרי זה ככל אשר השיגה ידי.

ד"ר י. ל. קאצענעלסאן.

---

[51]) וראהו: כולו באמת שאם היה בראש הוטמו שופע הולך והולך בראש אצבעו שופע הולך והולך, אינו טמא, מכאן אמרו כ"ד ראשי אברים שבאדם שאינם מטמאים משום מחיה וכו' וטמא אותו, אותו הוא מטמא ואינו מטמא את התולש סמני טומאה מתוך נגעו עד שלא בא לכהן וכו' יכל יהא הפשיון מטמא בתחלה ת"ל אחרי הראתו אל הכהן וכו'.

(ספרא לפרשה תזריע)

[52]) תוספתא נגעים, פ' ח' ג'. [53]) תשובת הגאונים, שערי תשובה קע"ו.

עַתּוֹת שְׂפַת עֵבֶר *).

(שִׁיר מַשְׂכִּיל לְאֹהֲבֵי הַסִּפְרוּת)

יוֹם־עַל עֲרָבִים בְּבָבֶל הַלְוִיִּם,
מֵחִיל בּוֹזֵי־קֹדֶשׁ תָּלוּ כִּנּוֹרֵימוֹ,
שְׂפַת יְהוּדָה עָזְבוּ הַגֵּאִים,
עֲדֵי כִּמְעַט נֶחְשְׁבָה לְאָזְנֵימוֹ;
יְהִיא עִבְרָה אֶל־מִקְצֵה נִדְכָּאִים,
וּבְלַהַב אַדִּיר לַהֲטָה לְבוֹתֵימוֹ:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

עַל־כֵּס בֶּן־אַמּוֹן יָשְׁבָה הַפַּרְסִית,
אֲרָם וְיָוָן הֶעֱדוּ הַנִּבְעֶרֶת;
עִמָּם אָרְחָה לְחֶבְרָה הַפַּרְסִית,
וְיַחַד בִּשְׂחוֹק הִתְנוֹלְלָה לַמְזֻבֶּרֶת,
צְלִיל מְגֹאָל כְּחֶרֶקֶת הַחַרְסִית;
בֵּין־מִשְׁחֲתֵי־טַעַם אֵין־נֶפֶשׁ אוֹמֶרֶת:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

מֵרֹאשׁ אָמוֹרָא וְאַחַר סָבוֹרָא,
בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בְּסֻרְסִית הִתְוַכָּחוּ;
יְקוּם פֻּרְקָנָא וְקַדִּישׁ בְּזִמְרָה,
לַשְׁבִית מִשְׂטֶמֶת מַלְאָכִים נֶעֶרְכוּ;
בָּנִים נִמְנְעוּ מִלְּמוֹד הַמִּקְרָא,
וְכָל מוֹרֵי־עָם לְהַשְׁמִיעַ שָׁכָחוּ:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

אֶת־הַמְּבֹעֶרֶת חָנַךְ יִשְׁמָעֵאל,
וּבְפִי חַכְמֵי־לֵב הֶעֱבִיר לְשׁוֹנֵהוּ;
אָז־מִשְּׁנָתוֹ הִתְעוֹרֵר יִשְׂרָאֵל,
וַיֹּאמַר: עִבְרִית הֲיוֹדֵעַ אַיֵּהוּ?
לִשְׂפַת תּוֹרָתֵנוּ אִם־עוֹד יֵשׁ־גּוֹאֵל,
לְכוּ וּנְשַׁבֵּץ בְּהָדָר עֲטָרָתֵהוּ:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

אָזְנַי תָּפְשׂוּ כִּנּוֹרָהּ בִּסְפָרַד
הֲמוֹן גְּבָרִים חֲנוּגִים בְּשִׂיא־רוּחַ,
וְעֵת בִּשְׂפַת־קֹדֶשׁ יִתְרוֹ יֶחֱרַד,
גַּם־לֵב חַלָּמִישׁ מִצְּעוֹק לֹא־יָנוּחַ:
כִּנּוֹר הַשָּׁמַיִם לָאָרֶץ יָרַד,
אָנָּא, חִזְקוּ צִלְצְלָיו עֲלֵי־לוּחַ;
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

שֵׁנִית הֶעֱצִיבָה חֶשְׁכַת אֲפֵלָה
מֵאוֹת בַּשָּׁנִים עַם־נוֹלַד לְמוֹר־חֶבֶל;
רוּחוֹ הִתְפַּלְּצָה, שִׁכְלֵהוּ כָלָה,
וַיֵּלֶךְ שְׁחוֹחַ מֵאֵבֶל אֶל־אֵבֶל;
אֲהָהּ, אֵיךְ יִקְרָא בַּעַל־נֶפֶשׁ חוֹלָה,
עֲצוּם־עֵינַיִם, שָׁקוּעַ בַּהֶבֶל:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים?

לַקֵּץ נָשַׁב־צַח מִפְּאַת מַעֲרָב,
טֹהַר וְעֵר־שָׁם וַעֲר־שָׁם הָרָקִיעַ;
וּמֵחָרְבוֹת־קֶדֶם מְעוֹן הַשָּׁרָב,
קוֹרֵא קוֹל־גָּדוֹל עַב־עֲצֶבֶת מַבְקִיעַ:
אוֹר־לַיְשָׁרִים כְּאוֹר־בֹּקֶר יִרְחַב,
קַוֵּה־עַם נִדָּח, וּלְבָנֶיךָ הַשְׁמִיעַ:
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

כְּתֹב יִשְׂרָאֵל, הַסִּפְרוּת הֲפוּגָה,
לְלֵב אֲסִירִים בְּתוֹחֶלֶת בּוֹרַחַת!
לִכְבוֹד הֶעָתִיד, בְּהֹוֶה רַב־תּוּגָה,
עוֹרֵר תְּמוּנוֹת קַדְמוֹנִית מְשַׂמַּחַת;
הַטְעֵם בִּשְׂפָתֶיךָ עִבְרִית עֲנוּגָה,
וְאֵת הַפַּרְסִית הַעֲבֵר אֱלֵי־שָׁחַת;
הָרִימוּ מִדֹּמֶן עֶט־הַנְּבִיאִים,
אַף־שׁוֹרְרוּ־שִׁיר לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים!

יוסף הלוי.

*) מִשְׁקָלוֹ: ◡ – | ◡◡– | –◡◡ | –◡◡ | –◡◡–(◡): יורד ושלושה משפילים והברה יתרה בחרוזי מעלה.

ספר

הגלות והפדות

יבואו בו כל ספורי מלחמת

מנטובה

והמגפה אשר היתה בה בעת היותה במצור ואופן כבושה מחיל הקיסר פירדינאנדו השני, והגירוש המר אשר נורשו היהודים מהמעמד ההוא והתלאה אשר מצאתם ואופן פדותם.

חברו הצעיר אברהם בכמה"ר יצחק אלוף מסראן ז"ל תושב מנטובה.

נדפס בוויניציאה שנת ה'שצ"ד.

הקדמת המו"ל.

הספר „הגלות והפדות" נדפס רק פעם אחת במדינת איטליאה (ויניציאה שצ"ד 1634 °16—28) והוא מן הספרים הנכבדים יקרי הערך לתולדות היהודים באיטליא בראשית המאה הי"ז למספרם ובפרט לקורות תושבי עיר מנטובה וסביבותיה (שפ"ח—שצ"א) בימי מלחמת שלשים שנה (שע"ח—ת"ח) שהגיעה עד שערי עיר הנזכרת.

הס' הזה לרגלי ספורו המושך את לב הקורא ולסבת מיעוט חבורים כאלה בספרותנו במאות שעברו, שלטו בו ידי רבים עד כי אבד זכרו „איידי דזוטר", וגם ליודעי ספר נודע לא למראה עינים, ונמצא רק באוצרות הספרים אשר באוקספארד ובלונדון (נזכר ברשימת שטיינשניידער וצעדנער), כן היה לפנים בעקד הספרים של הר' יוסף מזל מוויאזין ז"ל וכעת הוא נמצא באוצר ספרי הגר"מ שטראשון ז"ל בווילנא, אך איננו בין אספת הספרים הרבים של מוזעאום האזיאטי פה, גם יפקד מקומו ברשימת רוסט מאוצר ספרי רוזינטאהל באמשטרדם.

ובבוא הספר יקר הערך והמציאות הזה, לידי איש חמודות זה דניאל פרופיסור חוואלזאָן הי"ו פה קמ"ר. אשר שקל זהב מחירו להביאו אל בית גנזיו — אוצר ספרים נבחרים, הם המה חמודי דניאל — הואיל בטובו להעיר אותנו על יקרת ערך הספר הזה לידיעת תולדות ישראל ולקורות המלחמה הנזכרת בכלל.

וטוב עין הוא יבורך, בתתו לידנו את החמדה גנוזה הזאת מבית גנזיו, להביאה שנית אל מחנה העברים, בקובץ הערוך על ידינו להיות לתשורה לחותמי „המליץ" הנכבדים, כי הספר הזה דבר השוה לכל נפש הוא כמו לאוהבי ספורים מועילים כן להמתחקים על קורות ישרון.

קרובי וקציני אשר בהם אתפאר המה האלוף כמהח"ר שמואל פאנו יצ"ו והקצין כמה"ר יעקב חיים קוים יצ"ו דורשי שלומי שלום וישע רב.

מיום שובי בשלום אל ארץ מולדתי היתה זאת עם לבבי לכתוב ולחקוק על ספר כל תמורות הזמן והמצוקות אשר עברו על אחינו בני עמנו אשר במנטובה בעת המלחמה והמגפה, והאחרון הכביד הגירוש המר והנמהר לולי כי תלאותי הפרטיים כתרוני סבוני גם סבבוני והבריחוני ללבת אחרי העמל והטורח להחיות את נפשי, אז אמרתי לכל זמן ועת לכל חפץ, אך אמנם תמיד כל היום חשקי התאמץ בי להביא מן הכח אל הפועל תחלת מחשבתי, ומה גם בראותי כי נתכוונתי לדעת גדולים המה מעלת תפארתכם אשר השיאוני גם יכלו לי להקריבני אל מלאכת חבור הספורים האלו, באמרם אלי כל היום איה קנאתך וגבורתך המון מעיך ורחמיך, ולמה תחשה מלתנות משפט ה' וצדקותיו אשר עשה ביעקב. בכן קמתי ואתעורר משינת התרשלותי, ואבא בימים האלה אל מעונות אנשי הזכרון ואחלה פניהם להגיד נא לי את כל ביעותי הזמן, למען

אשמור לעשות את כל המצות אשר צוויתי ממעלת הדרתכם ואקריבהו היום לפניכם, למען תהיו לי להדר כהדור השמש על הארץ. ואתם אלופי לריח ניחח תבקשו נפשי תפשטו ידיכם הטהורות ותקרבו מלאכתי לחזות בנועם תפארתכם כי יהיה לי לאות אמת כי מצאה חן עבודתי ואהבתי לפני כסא כבודכם והיה זה שלום. זעיר"י מנה"ר דיע"ה אברהם מסראן.

הקדמת המחבר.

שמעו נא זאת בית יעקב הקרובים והרחוקים, ודעו נא וראו ההיתה כזאת אחרי אשר ירד ירד בתחלה ובשניה בית קדשנו ותפארתנו וגאון מעוזנו איך היו לשמה כרגע ספו תמו נפשות קדושות בבהלות עצומות, התמהמהו ותמהו לרעם העת מרעיש מרעיד ומפחיד מפרק הרים הרי מרום ישראל ומשבר סלעים עתירי, סלעין חכמי חרשים ונבוני לחשים, ששים ושמחים בחלקם חננם עליון בקריה עליזה אשר הושמה למשיסה ולביזה, השחית התעיב והכאיב כל חלקה טובה במ"ן טו"בה מתקה וצופה כקש וסופה, ראשי אבירי לב כבירה גרופה וקטומה אין כל. מי בכם יאזין זאת יקשיב וישמע ולא יעשה בשרו חדודין חדודין יאחזנו השבץ יחלש כחו וינום ליחה יזעק במר נפשו ויעל עפר על ראשו, זעקת שבר יעיר ולמנחמים יגעיר מי ישקיט שאון לבו וימצא מרגוע לרוחו בקרבו, ישומו ישרים על זאת ישמיעו אנחות ויראו הדמעות וכאשר יעריפו יזובו מים ונחלים ישטופו נחם יסתר מהם ותמיד כל היום זכרון הנשמות לפניהם. ואני בענייי לעולם לא אתנחם על קהלי על אשר לא הייתי על פניו לנוד לו ולספדו כראוי להדרו ולכבדו כי טלטלני הזמן טלטלה גבר לעיר ויינה אשר לשון יושביה לא שמעתי. והנה בשובי אל בית אבי ואל ארץ מולדתי והנה חרב האויב מדקה וברגל רפסה, הוריד מעלתה תפארת עכסה נהרסה, נשא לבבי נמס והיה למים, והריטותי קול בכיי עד לשמים, שאגתי כאריה אוי הוי הארץ הלזו הנשמה אשר היתה כגן עדן ויושביה כארזי הלבנון מלאי מצות כרמון איכה נחשבו לנבלי חרס לשבר רב ומהומה בהם, חשבתי לפנות למנחמים לא מצאתי אמי הורתי היקרה כי פרחה נפשה הטהורה בארץ נכריה. אבל יחיד עשיתי לי ואשב שומם ודומם ולא עצרתי כח. אמרתי אשכנה בתוך אהלי בקרב ביתי בית מושב א"א זלה"ה, והנה האשכנזים ישבו בה ואני ואחי לזרים נחשבו, עד כי נשארתי משומם ערום יצאתי וערום באתי. ומצאתי כל עמי שרוים בצער ובצרה ממלחמות ובהלות חרדה חרב רעב דבר השחתה אשר נלחמו בהם בקצפה, שמו גפן פוריה לזעופה, זה אומר הוי כי נתן ישראל לגדופה, וזה אומר יד ה' היתה נטויה וחרבו שלופה, לשום את הארץ למדחפה, והנה נפשי נכסוף נכספה לדעת את כל הקורות למען עשה כיום הזה להיות קולי־הקינות נזכרות, ובשמעי תילי ספורי הצרות היו דמעותי ארצה נגרות ושמתי עלי משא לעיפה לדעת אמתת הדברים להיותם מאירים לכל יושבי הארץ ולדרים, ולהיות כי ידעתי כי יצבאו במספר צבאות האנשים אשר יאמרו על פרטי הספורים האלו או על כלליהם כי חסור או יתור נמצא בם (דבר נקל באמת

למספר לזולתו מה שלא היה הוא שם לחזות), על כן בחרתי לחלות את פני אנשים שלמים וכן רבים אשר עיניהם ראו ולא זר להודיעני כמות הדברים והוייתם למען הראות לכל, וביניהם הנכבד כמ׳ ישראל יהודה בכמ״ר משה הזק זצ״ל אשר יותר מכלם אזר כגבר חלציו להעירני על כל פרטו המקרים כי כל הדברים והסיפורים נאמרים באמת, ואם נטשתי איזה דבר, לא עשיתי ללא דבר. ה׳ למען רחמיו ישגיח ממרומו, ויפרוס סכת שלומו על ישראל עמו, ויאמר די לצרותינו, וייטיבנו באחריתנו, ברחמיו וברב חסדיו יגאלנו אמן.

בשנת שלש מאות ושמנים וחמשה היא שנת שתים עשרה שנה לממשלת הדוכום החכם פירדינאנדו גונזאגה דוכום ממנטובה וממונטי פיראטו עלה בלבו לקבוע בעיר הזאת מנטובה מדרש גדול לדרוש ולתור בו בחכמת הפילו-סופיאה ובכל החכמות כמשפט כל עיר ועיר אשר מדרש חקירת החכמות בה. ולפי סברת המון עם הארץ עשה זה לבעבור סבב את הדבר להביא בעיר הזאת קרלו פירדינאנדו דוכום מריטיל בנו של הדוכום הגדול קארלו גונזאגו הראשון כאשר עשה, כי חכם גדול היה פירדינאנדו מכל אשר היו לפניו ולבו ראה הרבה חכמה ודעת לראות בעתידות, כי ראה כי נקל הדבר להשאר ארצו בלי מושל ותפול הממשלה ביד הדוכום הגדול קארלו גונזאגה הראשון בנו של לודוויקו אחיו של גוליילמו גונזאגה אשר בעת מלוך גוליילמו במנטובה הלך לודוויקו הנזכר לארץ צרפת, וימת פירדינאנדו בשנת שלש מאות ושמונים ושבעה בחדש חשון בעשרה יום בו וימלוך תחתיו וינצינצו אחיו הנקרא וינצינצו השני והושם כתר מלכות בראשו וקבלוהו כל שריו ועבדיו עליהם לאדון בכבוד והדר. והימים אשר מלך וינצינצו השני ארבעה עשר חדשים וימות.

ואחרי מותו מיד נתתחתן קארלו פירדינאנדו הנזכר דוכום מריטל עם השרית מריאה בתו של הדוכום פראנציסקו גונזאגה ולקחה לו לאשה, כי כן נגזרה אומר מאת הדוכום וינצינצו דודה בעוד בחיים חייהו. אף כי היה זה נגד רצון שילוחו של מלך ספרד אשר היה בזמן ההוא במנטובה אשר בגלל הדבר הזה יצא מחצר הדוכום יר״ה וילך לגור באחד הבתים כאשר בחר.

ובשנת שלש מאות שמונים ושמונה ביום שמונה לחדש שבט בין כ״ג לכ״ד שעות הגיע הדוכום הגדול קארלו גונזאגה הראשון יר״ה ובבואו היה מתנכר בבגדי הדיוטות בספינה אחת קטנה דרך מי הלגי ונכנס דרך אולם השער הנקרא פורטה אוסקורה אשר היא פתוחה לחצר הדוכום החיצונה וקבלו אותו בנו הדוכום מריטל הנזכר ושרים רבים אשר אתו, למחרת הבקר הוא יום תשעה לחדש הנזכר הלכו גדולי הק״קי המה כמה״רר לוליאני שלום קוים וכמה׳ אלחנן יעל מפאנו וכמה׳ עשאל רפאל נורצי זצ״ל ועמהם שלשת ממוני הק״קי להקביל את פניו ולהשתחוות לו אפים בשם כל הקהל יצ״ו, והדוכום יר״ה קבלם בכבוד והדר וידבר אתם טובות והלכו מאתו בשלום שמחים וטובי לב ושמחו את כל הק״קי עמהם וביום שלשה עשר לחדש הנזכר לעת ערב יצא הדוכום יר״ה מהחצר והוא רוכב על סוסו ושרים רבים אתו והדריך פעמי מרכבותיו ללכת אל בית תפלתם הגדול אשר ברחוב העיר ומשם נסע לאחרת מהכרמיל. ובשובו ללכת לחצר בהיותו ברחוב העיר ושמע קול גדול מהמונ

העם יחי הדוכוס וילכו להם היהודים וכן היו זועקים תמיד. ויפן הדוכוס יר"ה אל משרתיו ויאמר להם מה קול הזה באזני הכה אותם ויחשו ולהכות את כל משמיעי הקול הזה היה עם לבבו, והמון העם בחשבם כי רשות ניתנה להם מאת הדוכוס יר"ה להכות את היהודים ולעשות בהם כרצונם נבהלו נחפזו להקריב את עצמם להכנס בגיטו להרוס ולאבד ח"ו ובדרך נס נפלא עד מאד נתחזקו היהודים ויסגרו פתחי הגיטו ובראותם כך קמו המון עם הארץ באכזריות חימה ושטף אף לכנוס אבנים ולהשליכם בחלוני היהודים הפתוחות חוצה הגיטו וישליכום וישברו את הזכוכיות וישיתו מגמת פניהם לעלות בסולמות דרך החלונות לבית היהודים ח"ו להשכיר חציהם מדם וחרבם תאכל בשר היהודים העניים, והאומללים, לולי ה' שהיה לנו בחרות אפס בנו גמלנו טוב ולא רע ברחמיו וברוב חסדיו ולא נתנם להרע לעמו ורבים מהמון עם הארץ נגשו אל דלתות שערי הגיטו בחרבות ברמחים ובקרדומות לשברם. וה' ברחמיו העיר את רוח בחור אחד יהודי אשר שם נפשו בכפו וילך חוצה הגיטו אל רחוב הגדול, ויקר מקרהו בשני יועצי הדוכוס הגדולים והיהודי הלוך ילך ובכה וישאלוהו השרים מה לך כי זעקת ויספר להם הבחור את כל המאורע, וישמע הדבר אל הדוכוס קארלו מריטיל ומיד שלח את קונטי פראנציסקו גונזאגה ועמו אנשי חיל רוכבים בסוסים מזויינים איש חרבו על ירכו והבהילו את המון עם הארץ עד כי הלכו להם בפחי נפש כי תוחלתם נכזבה. ברוך המפליא לעשות אשר שם בלב הדוכוס מריטיל להיות לנו למשגב לעתות בצרה. ואף הדוכוס הגדול יר"ה התנצל עם ראשי הק"קי, כי מעולם לא עלה דעתו באמרו הכו להכות היהודים ח"ו אלא להכות הכה ופצוע המון העם אשר היתה זאת בפיהם לאמר יחי אדוננו הדוכוס וילכו היהודים מבינינו.

בערב ההיא קרה מקרה לאלוף מלמדי להועיל כמהו"ר מז"ט שליט זצ"ל להיותו חוצה הגיטו והכירוהו המון עם הארץ ורצו אחריו לשפוך דמו ארצה ח"ו, והאלוף הנזכר נס אל בית איש אחד נצרי והעיר ה' את רוחו למלטו מיד רודפיו והחביאהו, אל אחת מן המחבואות והרודפים רדפו אחריו ביתה הנצרי ולא מצאוהו כי ה' אלוקיו היה בעזרו כי איש כשר היה מעוטר במצות ובמעשים טובים ויראת ה' על פניו עד כי הגיע הדבר אל ראשי הק"קי והשתדלו כיד ה' הטובה עליהם ושלחו שר חמשים וחמשיו והביאוהו לביתו שלו ובטוח.

למחרת הבקר כי נפל פחד הצרים על היהודים, נזרו אומר על השוערים לבלתי יפתחו השערים כמנהגם, וככה עמדו סגורים עד הצהרים ורבים מהמון עם הארץ אשר הרשיעו נגד היהודים בהשלכת האבנים וכנזכר הושמו מטעם הדוכוס יר"ה בבית האסורים.

האמנם היהודים בעצמם כי חפצי חסד ושלום הם השתדלו לשלם טובה תחת רעה להוציאם מבית הכלאים וישתדלו ממוני הק"קי אצל הדוכוס יר"ה לעמוד בפרץ לפניהם ולמנוע ידי המון עם הארץ מהשחית ביהודים, ולא אחר הדוכוס יר"ה לעשות הדבר כי חפץ בבית יעקב, כי לפנות ערב כרוזא קרא בחיל מטעם הדוכוס וגדוליו יר"ה לכון אמרין גבריא נשיא וטפליא ששום אדם שיהיה לא יפצה פה ולא ירים את ידו לא ישמיע בחוץ קולו להרע לשום איש יהודי קטן או גדול, ואשר לא ישים לבו אל דבר האדון יר"ה ויעבור על כלל

הכרוז הזה או על שום פרט מפרטיו הדמין יתעבד וביתיה נולי ישתוה, והארץ יראה ושקטה. ועתה את האלקים הללתי ושמו הגדול רוממתי.

אלי מעוז חילי לך אשירה
פלאי חסדך היום בפי אזכירה
הושעת צאן גולה לעיר ועירה.

ויהי בימים ההם בשמונה לחדש אדר בשנת שלש מאות שמונים ושמונה נסע ההגמון וינצנצי שווארדו אנייל ממנטובה במלאכות הדוכוס יר"ה ללכת אל הקיסר פירדינאנד השני לויינה לקבל פקידות השלטנות היא האיניוסטיטורה להביא אל הדוכוס ארוניו ונתקבל לפני הקיסר, אף כי לא הגיע אל תכלית המבוקש, כי כבר יצא הזעם מלפני הקיסר החל רעש המלחמה. ויוסף עוד הדוכוס יר"ה לשלוח בנו בכורו קארלו פירדינאנדו דוכוס מריטל אל הקיסר למען ישא פניו ולא עשה ולא כלום ודברי הדוכוס מריטל ודברי ההגמון אל הקיסר ותשובת הקיסר ומוצאיהם ומובאיהם לא נתנני לבי לפרסם כפי הנשמע בשוקים וברחובות קריה, כי זה אומר בכה וזה אומר בכה ופלגי מים לב מלך ביד ה' מי יבוא עד תבונת ידיעת מצפוני טמוני טלכי הארץ ושריה, ואני אין לי עסק בנסתרות לבלתי אכשל כאשר עשו אשר שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ.

והקיסר פירדינאנדו השני אסף עם רב כחול אשר על שפת הים לרוב ממדינת גירמאניאה מאונגריאה, מבאימיאה מאוסטריר' ממוראויאה מבוירא ומשואבן ומכל ארצותיו, ויעל סך החיל שבעים אלף איש בחור ומקום האמ' לא יפסד אשר לא ישוב איש מהם מפני כל ולא יבריחנו בן קשת ולקש היו נחשבים להם אבני הקלע, וישם עליהם לראש ולמנהיג השר הגדול קונטי מפאפינהיים והפאפינהיים הפקיד על הצבא לו למשנה הקונטי ראמבלדו מקוללאטו ואחריו הבארון מטיאס גאלסו ובארון יאקוב אלדרינגיר ויצום להיות עליהם למשמרת ללכת להלחם במנטובה ללכדה, וישימו פניהם כדובים וכזאבי ערב ללכת לשמור מצות אדוניהם וירדו מגירמאניאה לארץ הגריסוני ומארץ הגריסוני אל פנות המילאניסי וילכו הלוך וקרב אל הגבולים אשר בין קרימונה ובין מנטובה ויבואו וישבו באוסטיאן מקום מהשר מבוזולו ובארצות המודיניסי ומירנדוליסי, ויהיו האשכנזים לשיכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם. אז הלך הקונטי ראמבלדו מקוללאטו אל עיר מילאנו לקיים את הקשר הגדול והעצום אשר נתקשר בין הקיסר פירדינאנדו השני ובין פיליפו מלך ספרד. ושם במילאן נתקבל בכבוד לפני החכם והנבון מרקיסי ספינולה ויתיעצו יחדו ללכת להלחם נגד הדוכוס קארלו יר"ה, ויחצו את מחניהם לשתי מחנות, המחנה האחת ועליהם הספינולה על קזאל ממונטי פיראטו והמחנה השני ועליו הקוללטי על המנטובאנו וילך הספינולה בכח גדול וביד חזקה וילכוד מקומות רבים ממונטי פיראטו ויצר על העיר קזאל ותבוא העיר במצור ובמצוק ולא היה לחם לעם הארץ.

והשמועה באה אל הדוכוס יר"ה כי כמעט נלכדה קזאל וימהר וישלח את בנו אשר אהב דוכוס טאומינא ואנשים מעט עמו, כי עדיין לא ידעו מוצא העיר ומובאיה, ויודע הדבר לחיל הספרדים ויפקדו מרגלים לרגל מקום בואם

ורצו עליהם ויהרגום לפי חרב והדוכוס מאומינה תפשו חי ברדתו מהר פונצין ושמו אותו בבית כומר אחד במשמר עד בוא דבר הספינולה מה יעשה לו, והכומר כי היה איש אמונות בחכמה הבריח אותו וברח גם הוא עמו. ולהיות הדוכוס מאומינה הנזכר נער רך כמו בן חמש עשרה שנה ולא ניסה ללכת ברגליו, נשאהו הכומר הזה על שכמו באהבה וחבה הרבה מילין ויביאהו במנטובה ובהגיעו שם כבוד גדול עשה הדוכוס יר"ה לכומר ההוא וגמלהו טוב כצדקתו וכבור ידיו השיב לו. והדוכוס מאומינה ספר לאביו את כל הקורות אותו, וישמח הדוכוס בלבו שמחה גדולה, ודברי מלחמת קואל וחוזק הרעב אשר היה שם בעיר היותה במצור הלא הם כתובים על ספר דברי הימים לאנשי קואל.

והספינולה גם הוא לא יכול ללכוד את קואל כי עיר בצורה היא ואנשיה חכמים וגבורים מלומדי מלחמה מנעוריהם וישב הספינולה לארצו וקרה לו כמו שקרה לדון גונזאלים מקורדווה שר צבא הספרדים כי שב מעל קואל ולא הועיל לשום אחד מהם גבורתו. והדוכוס קארלו גונזאגה יר"ה שלח וקרא לכל שרי חיליו אשר בכל מעמד מנטובאני לבא להתראות איש על דגלו באותות ליום מיועד וכן עשו, ויבואו כלם ברחוב הגדול אשר אצל חצר הדוכוס יר"ה כשנים עשר אלף רגלי ושני אלפים ומאתים פרשים איש בחור ונתראו כלם את פני הדוכוס יר"ה אשר היה עומד בחלון אחד מחלוני חדריו הפתותות לרחוב הנזכרת, ושמה היו כל איש ואיש עומד על משמרתו והפרשים מפזזים ומכרכרים בכל עוז לפני אדוניהם. ויבן הדוכוס יר"ה את כל מבצרי ארצו ויחזק את כל בדק ויחלק את כלי המלחמה על כל עם הארץ וישא את ראש חילו וישימהו למשמרת על ארצו והמצפה על החומה אשר יראה הוא יגיד. —

והכרזה נעשית בכל שוקי העיר ובכל הכפרים מטעם הדוכוס שכל אדם יהיה מי שיהיה יכנים את עבדיו ואת מקנהו אל בתי העיר ואשר לא ישים את לבו אל דבר הדוכוס יר"ה כל אשר ימצא לו החוצה באש ישרף ויביאו בני הכפרים את כל ממונם ואת כל בהמתם העירה, ודגנם ותירושם כמו כן רבו. אך לא שמו אל לבם בני הכפרים להביא תבן ומספוא לבהמתם, כי אמרו בלבם הן עוד היום גדול לא עת להוציאו מן היקר בדברים קלים כאלו, יען כי לא האמינו בפתע פתאום יבוא השומר עליהם, ותבוא העיר במצור, ובגלל הדבר הזה הוכרחו למכור את בהמתם להיותם מחוסרי צדה. ויהי שור אחד במנטובה בשלשה או ארבעה דוקאטוני באופן כי כל איש ואיש הכנים אל תוך ביתו לחם ויין ובשר לרוב והממעיט אסף עשרה חמרים, ויצברו בר ויכינו בשר⸗מלוח להשביע נפשם בימי רעבון בתיהם.

גם תחת העיר מנטובה בנה הדוכוס יר"ה מבצרים וחיזוקים ודייק לה סביב, וישם הסוללות על החומה להכות בהם כל הקמים עליו לרעה. והיהודים גם הם הוכרחו ללכת ולעשות במלאכת המבצר ויבנו דייק אחד בפנת חומת העיר, וימצאו חן וכבוד בעיני הדוכוס יר"ה אשר היה יוצא ובא לפניהם וראה זריזותם הגדולה וייטב בעיניו הדבר. גם ביום השבת פרשת וירא ה' אל אברם בשנת שלש מאות ותשעים יצאו היהודים לעשות מלאכה בחיזוקי העיר והק"קי, חצים מחזיקים במלאכה וחצים מחזיקים באומנות אבותיהם בידיהם בקול רנה ותפלה בודויים ובתחנות ובקשות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות להתפלל אל ה'

לכפר על עון אחיהם העושים מלאכה ביום השבת לדבר הסכנה העצומה והגדולה אשר היו עומדים בה. והאלופים כמוהר"ר אליעזר פרובינצאלי וכמהר"ר לוליאני שלום קזים זצ"ל היו גם הם חוצה העיר במקום עשיית החיזוקים, לחזק את לב העם לזרזם ולאמצם לעשות מלאכתם בזריזות ובמהירות לבלתי יתנו לבם על עברם על שביתת השבת, כי אונס רחמנא פטריה, והופקדו ממונים מאת ראשי הק"קי ללכת בכל בתי היהודים לאסוף ולכנוס לחם ויין להביא לעושי המלאכה, כי הנוגשים היו אצים בהם ובגלל הדבר הזה לא יכלו לנסוע ממלאכתם.

והאלוף כמהר"ר יחיאל נורצי יצ"ו במלאכות האלופים והגאונים הלך לו החוצה וחלה את פני היהודים בשם האלופים הנזכרים שבבואם אל העיר יכנסו מיד קודם לכתם אל ביתם אל בית הכנסת וכן עשו, ויבואו אל בית הכנסת הגדול ושם דרש להם הגאון כמוהר"ר חנניה פינצי זצוק"ל דברי כבושין, ואח"כ הוציאו ז' ספרי תורת מן ארון הקודש והקיפו בהם האלופים ראשי הק"קי סביב הבימה במזמורים והספרי תורה מונחים בחיקם ועשו ז' הקפות ובכל הקפה והקפה היו מזכירים השלש עשרה מדות בתרועה ובקול שופר, ויחרד כל העם אשר בבית הכנסת. ומי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, כי באמת לא אחת ולא שתים נשפכו סוללות האויב אל העיר ועברו הכדורים על ראשי העם העושים במלאכת החיזוקים וכמה מהמון עם הארץ שמתו במכת הסוללות ומבני ישראל לא מת אחד. גם בבית הכנסת הגדול הגיע כדור אחד מסוללות האויב ושבר את תקרת בית הכנסת ולא הזיק לשום אדם. על דא ודאי צריך להודות לה' ולשמו כי טוב אשר הפליא לעשות עם עמו ישראל באהבה.

אבני הסוללות במאד חזקו.
ראשי אנשי הארץ הם לקקו.
מלפני העברים תמיד ערקו.
הודו לאל כי טוב גם השתוקקו.

ותקנו האלופים ראשי הק"קי בעת ההיא שבכל זמן ביום ובלילה יעמדו מנין עשרה בבית הכנסת הגדול להתפלל אל ה' ויושיעם מכל צרה. וכן היו הולכים ושבים האנשים באופן שלא נמצא אפילו שעה אחת פני ה' ריקם.

וחיל האשכנזים לא בחיל ולא בכח לכדו את כל מקומות מאנטובאנו ובראשונה נגשו אל קאניטו ויקראו אל יושביה לשלום, ויושבי קאניטו כדוגג נמסו לפני האשכנזים וקבלום והטו את שכמם להיות לקיסר למס עובד וכמשפט הזה עשו יושבי ויאדנה וריוויר וגווירנו וזולתן ממקומות מנטובאנו ובכל אשר פנו האשכנזים הצליחו גברו גם עשו חיל, כי המונטובאנים היו יראים לקולם וללשונם מה גם בראותם פניהם פני אריה גבורים וחזקים מאד מאד. ויושבי אוסטילייא מקום מנגד לריוורי על שפת הנהר פה לא רצו להכניע את עצמם לחיל הקיסר וחיל הקיסר באו עליהם ושרפו את בתיהם וישימו את הארץ ההיא לתרבות חורב שממה. —

ויהי כראות אנשים הרבה מבני עמנו כי האשכנזים היו הלוך וקרב ובהתבונתם ראו את הנולד, עשו להם מטמונים מכסף מזהב ובגדים לרוב ויאמרו בלבם הלא אם תלכד העיר יהיו המטמונים האלו לפלטה; אבל עצת ה' היא

ביום עשרה לחדש טבת, כאשר נבאר בע"ה, הורו והוציאו את הכסף ואת הזהב ואת כל שכיות החמדה ואת כל סחורותיהם מן המקומות אשר הפרוס בהן בחשבם כי לא יבוא עוד צר ואויב אל העיר, ותהי זאת רעה חולה לבני עמנו לעות את אשר תקנו.

בימים ההם בחרש חשון בשנת שלש מאות והשעים, התחילו צבאות האשכנזים להתקרב מעט מעט עד אצל חומת העיר לראות איככה יוכלו להלחם עליה. ויהי כאשר ראו כתאות לבם שמו את פניהם לבא להלחם אל העיר, וילכו הלוך וקרב וסבבו את העיר בגייסות ותבא העיר במצור. וילכדו את מבצר סאן־יורייו היא הריקייטה ובית תפלתם אשר שם ושמה נתחזקו בחיזוקים גבוהים וטובים ואולי בחכמה עשו, כי הפורטה ס' ייורייו קרובה היא אצל חצר הדוכוס יר"ה. זאת ועוד אחרת כי מצאו בבורגו הנ"ל בתים טובים וחזקים להחזיק את עצמם. וצבא האשכנזים וצבא המנטובאני היו נלחמים מערכה מול מערכה במוסקיטי ובסוללות האשכנזים היו עומדים ברוקיטה. והמנטובאני על החיזוקים אשר סביב חומת העיר והקאפיטאן טרוסי שר צבא המנטובאני נתחזק וילכוד את הרוקיטה מיד האשכנזים והמית עם רב מהם, וישובו האשכנזים וילכדו הרוקיטה ויתחזקו בתוכה ויבנו מבצרים וחיזוקים לעמוד על נפשם ביום קרב. ויהי היום ויצאו חיל האשכנזים מהרוקיטה ומבתי בורגו סאן ייורייו ויבאו עד על הגשר הארוך, ויתחכמו ויעשו להם עגלה גדולה וימלאוה גדושה מעפר ויוליכו אותה לפניהם על הגשר הנזכר בכח האנשים אשר היו דוחקים אותה מלאחריה, והעפר היה להם למבצר ולחומה לקבל אבני סוללות המנטובאני ויבאו עד אל קצה הגשר הארוך. והקאפיטאן טרוסי בתחבולות עשה גם הוא מלחמה וימהר ויבא עם ספינות ארמטי משוטטות על מי הלאגו וקאפיליטי עליהם ויביאו האניות עד אל הסולם אשר בקצה הגשר הארוך ויעלו דרך הסולם וימיתו עם רב מהאשכנזים והנשארים הרוקיטה נסו ויפול פחד הקאפילישי על האשכנזים, כי חזקים ובעלי לב הם, והיו קוראים אותם בלשון אשכנזי גרוסי טאייוולין, היינו מחבלים גדולים. וכמשפט הזה היו נלחמים בכל שערי העיר ותחזק המלחמה מאד. ותעמוד העיר במצור עד עשרה לחדש טבת בשנת שלש מאות והשעים, ובעצם היום ההוא נסוגו האשכנזים מעל העיר וילכו להם מפני הקרח וישבו במקומות המנטובאנו ובמקומות מיראנדוליסי ולא נתרחקו הרחקה גדולה מן העיר. —

גם בעת היותם במקומות האלה לא נמנעו מלבא לפעמים לשפוך מוסקיטי וסוללות אל העיר, וילכדו מקומות אחרים ממנטובא לבלתי יצא ויבא שום כיוע אל העיר. גם גויטו מקום מנטובאני לכדו לבלתי יבוא דרך שם מויניציא על המים שום דבר לעזרת העיר ולא עלתה בידם, כי כל מקום הויניציאני נתחכמו לשלוח צידה לעם מנטובאני דרך מעברות אחרות, וילחצו כל יושבי המקומות ההם מהאשכנזים כל ימי היותם שם. ויהי כאשר ראו האשכנזים כי הסתו עבר יצאו ממקומות מושבותיהם ויבאו ויגשו אל חומת העיר וילחמו עליה.

בעת ההיא בחדש ניסן, בשנת שלש מאות והשעים, החלה מגפה גדולה וחזקה במחנה האשכנזים וגם במחנה המנטובאני וימת בשני החיילים עם רב.
אז צוה הדוכוס האדלו יר"ה שתושבי העיר בעצמם ילכו לשמור את חומת

העיר, וילכו, כי השכירים אנשי הצבא היו הלוך וחסור. כי היה הדבר ח עליהם. והיהודים נטו את שכמם להת סך פאליאצי סרינים וקופירטי לצורך ח הצבא, לבלתי יוכרחו גם הם ללכה לשמור את חומת העיר. גם באנשי הע החל הנגף ובמחנה ישראל גם כן בעוה״ר, ובראשונה היו מתים מבני ישראל או ד׳ בכל יום, ותחזק המגפה עד כי בעונותינו סמוך לחג השבועות היו מתי עשרים ויותר בכל יום ויום.

והגיטו סוגר במצות המרקיזי גיואן פראנציסקי גונזאגה ממונה מהדוכו יר״ה על הבריאות אין יוצא ואין בא, רק אנשי יהודים מעט אשר היו הולכי לקבור את מתי בני עמנו בבתי הקברות ותמיד היו אנשי חיל מלוין אותם להיו להם למשמר כי כן צוה הדוכוס יר״ה. ותעצר המגפה ביום השני ששה לחדי אב ובעצם היום ההוא לעת ערב באו כל היהודים אל בית הכנסת הגדוי וקראו את הלל הגדול ויהלל את שם ה׳ כי נשגב שמו.

וסדרים רבים וטובים נעשו בבני עמנו בעת המגפה מרופאים ישרינ ובקיאים, ובית גדול הכינו עם מטות כסאות ושלחנות לצורך העניים החולינ אשר לא השיגה ידם להחיות את עצמם. ויפקדו עליהם ממונים מאת ראש הקק״י להשגיח עליהם בהשגחה ראויה ונכונה, וכל אחד מהקק״י התנדב נדבו מלבו לצדקה לסיע עניי עמנו באופן ישר, עד שלא נמצא שום עני חסר די ספוקו וצרכו. יזכור ה׳ נשמתם עם נשמות הצדיקים אמן.

ותחזק צרת המלחמה והעיר במצור עד ביום תשעה באב יום המר והנמהר מכן לפורענות. ובעצם היום ההוא כעלות השחר נכנסו האשכנזים אל תוך הגשר הארוך אשר בסאן יורייו ויעברו אל מבית הגשר הנקרא פונטי ליוואטוריו אשר מצד הגשר הארוך מבפנים, ותהום חצר הדוכוס יר״ה לקול האשכנזים, ויצעק איה מפתחות הפורטה אוסקורה אשר היו בידי הסריינטי מאגיורי והסריינטי מאגיורי איננו כי נחבא, כי קשר קשר עם שר צבא האשכנזים והדבר הזה היה סבה שלא יכול הדוכוס יר״ה לרוץ עם חילו אל הפורטה אוסקורה להלחם פנים בפנים עם האשכנזים אשר נכנסו אל תוך הגשר הנזכר. והאשכנזים הקריבו מהרה את האיל המנגח אל פתח שער החצר החיצונה היא הפורטה אוסקורה ויכנסו בהצר הדוכוס יר״ה. אז הדוכוס יר״ה ראה כי כלתה אליו הרעה, ויריץ הוא וג׳ מאות איש עמו והדוכוס בנו מריטל ומרקיזי די פומארי אל מבצר פורטו וגמר בדעתו לשוב אל העיר דרך שם להלחם עם האשכנזים אשר כבר יצאו אל תוך העיר. ובצאת הדוכוס יר״ה עם השלש מאות איש הנזכר מפורטו פגע בחיל האשכנזים וירא הדוכוס כי היה המונם רב וינס וימלט אל נפשו אל מבצר פורטי כבראשונה. ובעצם היום ההוא נסע משם הוא ובנו והשרים אשר אתו וילכו לגור בעיר אריאן אשר תחת ממשלת האפיפיור וישבו שם עד חורהם למנטובה כאשר נבאר בע״ה. והאשכנזים כבר שני ימים קודם הכנסם העירה נתחכמו וישלחו בהחבא בבמה פעמים כמו שלש מאות אשכנזים איש חיל ויעמדו שם בעיר (כי מצאו מנוח לכף רגלם ודי למבין), עד ראותם כי נלכדה העיר מאנשי הצבא שלהם. ומיד כשראו תשועתם הגדולה, רצו בשמחה על אם הדרכים ולכדום והיו שואלים לכל עובר ושב למי שלום, והמנטובאנים בחשבם כי מצבא העיר המה היו עונים שלום לדוכוס קארלו ומרי עברם היו הורגים האשכנזים במנטובאנים

עד כי ראו כי כבר נלכדה העיר ואין מעצור להם להושיע, ויקראו בקול גדול יחי הקיסר למלט את נפשם.

והאשכנזים נתחזקו בםנטובא וילכדו את כל מובאיה מאנשי הצבא בזוז איש לו. והיהודים האומללים היו דואגים ביום המר והנמהר יום צרה ועברה על חרבן בית קדשנו, ועל הראשונים היו מצטערים ועתה בא המקרה הרע הזה להוסיף עליהן. ויגשו האשכנזים אל פתחי שערי הגיטו וישברו הפתחים ויבאו אל בתי היהודים ויבוזו ביזה לרוב כרצונם ויותר ממה שהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק כי יותר ממה שהאשכנזים היו רוצים ושואלים כסף וזהב היו היו היהודים נותנים להם למען הציל את נפשם, כי נפל פחדם עליהם. גם בבתי הכנסיות באו השודדים ולקחו להם הכתרי הורה וכל תכשיטי כסף וזהב הנמצאים בית ה', ולא חללו ח"ו שום ספר תורה. ברוך ה' שלא נתננו טרף לשיניהם כי לא הרגו שום איש ידודי, אבל ממונם ורכושם היה ליהורים לכפר נפשם. שלש שעות אחר שנכנסו האשכנזים לבזוז בגיטו, באו שרי הצבא ויגערו באנשי הצבא לבלתי בזוז עוד בבתי היהודים. והם לא ידעו כי מרה תהיה באחרונה, כי האלדיגיר וחביריו גמרו בדעתם לשלול הם שלל היהודים ולבוז בז ולשומם מרמם כחמר חוצות, כאשר בעונו עשו לגרש גירוש מוחלט מהסהפח בנחלתם וחוצה הגיטו, בזוז בבתי המון עם הארץ ג' ימים רצופים והאשכנזים היו מביאים אל היהודים בגיטו שלל רב והיו מוכרים להם בכסף מועט אשר בוראי לא היה מגיע סך הקניות שהיו קונים היהודים מהאשכנזים לעשירית שווין.

וישימו האשכנזים משמרות על כל פתחי הגיטי לבלתי תת יצא ובא שום יהודי, כי כבר היה בלבם האכזרי לגרשם מהמעמד כאשר עשו בעונותינו הרבים. והקוליראדו קולינילו מהאשכנזים נכנס לגור בבית כמה"ר בן ציון יעקב נורצי יצ"ו ויהי שם עם עבדיו, ויבחר לו חדרים וממות כאשר בחר בביתו וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מכים הק"קי ושרים רבים אחרים באו לגור בבית יהודים אחרי מלחמם אכלו ומיינם שתו כל ימי היותם בבתיהם. וביום הששי שבעה עשר לחדש אב הוכרז כרוז בקל קרנא משרוקיתא מטעם השר אלדרינגיר וגדוליו ששום אדם שיהיה אשכנזי או אטאליאני לא ילחוץ שום ירודי לא בדבור ולא במעשה לא בגופם ולא בממונם. אבל הטוב ההוא היה כאליה וקוץ בה כי הכל עשו האלדריגיר וחביריו בכוונה מכוונת, למען ישאר להם כל רכוש הגיטי ואוצרותיו—ה' יחמול. והיהודים היו עומדים משתאים ומחרישים כי לא היו יודעים מה יהיה באחרונה. וביום הראשון הוא יום תשעה עשר לחדש אב נכנס הקולונילו מיטריך שטיין אל בית כמה"ר בן ציון יעקב נורצי יצ"ו וישלח ויקרא תשעה אנשים משועי היהודים וגדוליהם ויעכבם שם בבית הנעלה הנזכר ולא ידעו סבת היותם שם. ובעצם היום ההוא עצמו בין כ"ב לכ"ג שעות נכנס איש אחד מנטובא בגיטו וטופס כרוז בידו, ויקרא בקול גדול לכם היהודים מטעם השר אלדרינגער והשרים חביריו הזהרו שבזמן שלשה ימים מהיום תלכו לכם, אנשים ונשים וטף ולא תעמדו עוד בכל מעמד מנטובאנו, ולא תוכלו לשאת עמכם שום כסף וזהב, כי אם שלשה דוקאטיני לכל אחד ואחד מכם מלבוש התחתון ומלבושיו אשר ימצאו עליו ולא שום דבר אחר. ואשר ישאר במעמד מנטובאני אחר עבור הג' ימים, או כל מי שיביא עמו יותר מהסך

הנוכר אחת דתו להמית. והגיטו עמד סגר ומסוגר כל הג׳ ימים האלה בעונש המיתה לכל יהודי אשר יצא מתוכו. וזה עשו לבלתי יבוא שום משתדל להשתדל בעד הק״קי ולבלתי יביא שום יהודי מעות או ממון לפקוד אותו ביד שום איש אשר לא מבני עמנו.

ויהי כשמוע בני הק״קי את השמועה הרעה הזאת נפלו פניהם וישאו את קולם ויבכו בקול גדול ויצעקו בקול מר באמור מה זאת עשה אלהים לנו השכח חנות אל אוי לנו כי גוענו אבדנו כלנו אבדנו, שומו שמים על זאת ושער חרבו מאד על כל החרדה הזאת. וכמה יהודים אשר עדיין לא עלתה ארוכה ומרפא למכאוב אבעבועות המגפה, ידים חזקות נרפו על השמועה וכל ברכים כשלו. וביות השלישי כ״א לחדש אב נתאספו כל היהודים אנשים ונשים וטף, ויבאו אל בתי הכנסיות ויעשו מאור גדול לכבוד אלהינו ויתפללו אל ה׳ בתחנות ובבקשות ויקראו אל ה׳ בחזקה להיות עמהם להצילם מכל צרה וצוקה. והגאונים רבני הדור אשר היו בבית הכנסת הגדול נטלו ספרי התורה בחיקם ושמש הקהל שם אפר מרה על ספרי התורה וכל אחד ואחד מהם נתן אפר על מצחו, וישבו לארץ וישאו את קולם ויבכו ותהום הכנסת לקול הבכיה כי רבה היא. ביום ההוא קרה מקרה כי בזזו האשכנזים את המקום אשר בו היו מלוין מעות המון עם הארץ לעניי עמם הנקרא בלשונם מונטי די פייטה, ויוגד לקולינולו האשכנזים כי היתה בו יד יהודי אחד שמו כמ״ר אהרן הכהן בחור בן כ״ב שנים ותפשו אתו ושמו אותו בבית האסורים, וסגפוהו בסגופים רבים ורעים עד כי פיו הכשילו לדבר דברים ולהתוודות על חטאות אשר לא פעל, ולבסוף בעת היות היהודים האומללים בגירוש המר תלו אותו על העץ וקבל עליו את הדין באהבה ומת על קדושת ה׳ בפרהסיא, והיה זה ביום ש״ק שנת שלש מאות אחד ותשעים. וראיתי לספר המעשה וכמותו.

יום אחד הלך שר אחד אשכנזי וקשר קשר עם עושה המלאכה מהמונטי די פייטה הנזכר לבזוז איתו שניהם יחדיו, ויקר מקרה הרע של היהודי הנזכר הי״ד לעביר דרך שם וקראוהו הבוזזים ההם והכריחוהו לסייעם, והאומלל באונס היה עושה המלאכה מבלי ידוע אם טוב ואם רע. וזה היה לו סבה כי תפשוהו והמיתוהו כנזכר בלי עולתה בו. ובערב ההוא—שלמחרתו הלכו להם היהודים האומללים שלחו הקולונילי קולורידי וטיטיך שטיין ויקראו עוד שבעה אנשים מלבד התשעה אשר תפשו בראשונה במדובר ועכבום שם במנטובה ולא הניחום ללכת בגולה עם אחיהם סגולים. וצרות רבות וסיגופים ויסורין עברו על היהודים התפוסים האלו, כי הקולונילי הנזכרים עכבום שם במנטובה אסורים, למען יגידו הם את כל המקומות אשר עשו שם הגרושים חפורות ומטמונות ויהיו שם במשמר בית הנעלה כמה״ר בן ציון יעקב הנזכר, וגם בבית האסורים הושמו אחרי כן ויעמדו אסורים בבית הסוהר כמו חמשים יום בצרות אשר אין להם תכלית, ובפרט ביום הכפורים בשעת נעילה ענו בחבל זרועותיהם למען יגלו להם המצפונות וילחצום האשכנזים בסיגופים רבים.

ויהי בבקר יום ד׳ כ״ב לחדש הנזכר באו היהודים האומללים אל בתי הכנסיות ויתפללו תפלת שחרית כמשפטם, והמה יושבים בנפש מרה ובוכים וזעקים אל ה׳

תורת ה׳ יומם ולילה ובתיהם מלאים כל טוב לאכלה לעם אשר לא ידעו ואחרי כלות התפלה נתקבצו כלם ברחובות הגיטו מבלי דעת אנה יפנו. ובאמת כי כצאן לטבח יובל נחשבו וכן היו בעיניהם, כי היה זאת בלבם ובמחשבתם לאמר עתה בצאתנו ישפך דמנו והיה למים, וע״כז ישתבח ה׳ לא נמצא אפילו נפש אחת, שנכנסה רוח אחרת בקרבו. רק כלם אנשים ונשים וטף בלב אחד כאיש אחד מאסו וקצו בחייהם בעו״הז אשר הם חיי שעה ונטו את שכמם וגמרו בדעתם לבחור בחיי העולם הבא לסבול יסורין וסיגופים ולמות על קדוש ה׳, הנכבד והנורא. ה׳ אלהים אברכה שמך לעולם ועד תמיד תהלתך בפי, כי היית משגב לנפשותם לחזק לבם ביראתך וביחוד שמך הגדול. ואף גם זאת בהיותם בעת צרה וצוקה אמצת את לבבם לאהבה וליראה את שמך, זכרה להם ה׳ לטובה לעד אמן.

ובעצם היום ההוא ביום ד׳ כ״ב לחדש אב, נסעו היהודים העניים והאומללים בצער ובצרה ביגון ובדאגה ללכת להמלט על נפשם מסכנת גופם הגדולה, ובלכתם חוצה הגיטו נתחלקו לשתי מחנות וישם המחנה האחת את פניה ללכת אל סאן־מרטינו מקום אחד להדוכוס מבווילו ומחנה האחרת שמה מגמת פניה ללכת בספינית דרך מי הלאגו ונהר פו לקהלות אשר סביב למנטובה.

ועתה בחרתי לספר את כל התלאה אשר מצאתם בדרך להולכי סאן מרטינו ואחר כך אספר את כל הקורות אותם להולכי בגבול מיראנדולה. לא נפלאת היא ממני ולא רחוקה, כי א״א להעלות על ספר בדיו רוב הצרות הרעות והגדולות אשר קרה אותם בדרכי הגירוש, כי אם אמרתי אספרם מחול ירבון, כי כל איש בעל שכל יוכל לדון ולחשוב כל הדין הרפ״קי דעדו עליהם. האיש הרך והענוג והאשה הרכה והענוגה הוכרחו ללכת על רגליהם בדרך ויוכו בשרב ושמש, וכמה נשים אשר היו נושאות תינוקותיהן אשר דבקו לשונם אל חכם בצמא והיו שואלים מעט מים ופורש אין להם. ביעותי אלוה יערכום וחטתם שותה רוחם, נתחזק עליהם הזעם ויביאו בכליותיהם בני אשפתו, פחד קראם ורעדה בדרכים מפני חמת המציק אשר כונן להשחית, נוצר תאנה אכל פריה וירמסנה רגל, הם השוטרים עצמם אשר שולחו עמהם לשמרם בדרך לבלתי יאונה אליהם רעה. נגע הפריחו באהלם ויגזלום ולא בקש מהם אלהים לאמר שאלו מה אתן לכם, או אמרו בשאול תצפיננו מה מתוק מדבש, כלומר הרוח, אין טוב ממות תננה לנו לא פעם אחת כי כמה פעמים, ותקצר נפש ישראל בעלות עליהם רוח המושל להגלותם בראש גולים עליהם נטה קו תוהו וישלך אבני בוהו, העביר אותם מעריים לערים ובחוסר כל האוצרים זהב לרוב בארמנותיחם נשמו בחוצות, השוכנים כמלך בגדוד בחצריהם ובטירותם חבקו אשפתות, וכאלה רבות.

אבל אחזור לעניני כי בצאתם חוצה העיר היו שוטרי העיר והאשכנזים חופשים באמתחות היהודים למצא כסף או זהב ולראות אם קיימו את מצות ארוניהם לבלתי היות עם שום אחד יותר מהשלשה דוקאטים הנזכרים וממוני הק״י וראשיה היו צווחים בקול גדול לאמר הזהרו אחינו — לנפשותיכם ולנפשות כל הקהל לבלתי ישא שום אדם עמו אפילו פרוטה יותר מהסך הנזכר, כי בעונות של הק״קי היו ערבים זה לזה ואם ח״ו היו מוצאים עם איזה יהודי יותר משלשה דוקאטים היו כל הק״קי בסכנה גדולה ח״ו, כי כן הוכרז מהאשכנזים באזהרה

גדולה, וחששו שבאולי הואנה הם מבקשים להפילם במכמורות וברשת זו טמנו להם, ויפלו היהודים את תחנתם לפני ראשי המון עם הארץ לתת להם שלש או ארבע עגלות לשאת בהם הזקנים והזקנות והחולים. וה׳ נתן את חן בני ישראל בעיניהם ויתנום בשכר רב עד מאד ולא הגיעו העגלות מיל אחת חוצה העיר כי בעו״ה נשברה העגלה הראשונה במשעול אחד קטן אשר היו מים מעטים בצדו ונתהפכה העגלה על פניה ונטבעו בתוך המים המעטים ההם שמונה נפשות, ובתוכם האלוף איש אלהים קדוש הוא כמה״רר יצחק הלוי זצו״קל אשר היה מאור הגולים ועל משענת זכותו היו נשענים כלם, כי הוא נשאר מיתר פליטת עשרים וארבעה שליטים אשר היו בעיר מנטובה גאונים ואלופי תורה. וקרובי הטבועים הם בעצמם הוציאו את מתיהם מהמים וישאום על שכמם, וימס לב כל היהודים מאד על המקרה הרע הזה, וילכו להם צמאים ועיפים כל היום ההוא והיו נודדים למים עד כי מצאו מעט מים בדרך ברקק הארץ וילוקו מהמים הרעים והנמאסים ההם, ויהיו המים המרים להם למתוק מרוב ציה גם חום אשר לקו, ויוסף מכאוב על מכאובם הזמן הבוגד כי נטו מני דרך הסלולה וילכו בארחות עקלקלות עד כי כבדה עליהם צרת הדרך חמשה מילין. וילכו כל היום ההוא, וילינו בשדה א׳ כי בא השמש, ויהיו שם נטושים על פני השדה ורעדה אחזתם שם כי יראו מאד לנפשותם פן תאכלם חרב האשכנזים אשר היו הולכים ושבים בדרך ההוא. מה׳ תהיה משכורתו שלמה של כמה״ר מאיר סניגו אשר רכב על סוס קל ושר אחד אשכנזי עמו אשר היו רוכבים הלוך ושוב לשמור את מחנה הגולה. אבל בדמים יקרים נהנו שכר השר הנזכר. למחרת הבקר עברו דרך מארקאריאה ובאו עד אצל סאן מרטינו. והיה שם איש יהודי מוכתר במעשים טובים וביראת ה׳ שמו כמה״ר אליה חזק יצ״ו, ומיד אזר מתניו ללכת אל הדוכוס מבוזולי ויבך לפניו ויתחנן לו לתת מקום לאחיו בני הגולה בסאן מרטינו לשבת. ישתבח ה׳ כי לא מאסום ולא געלם ח״ו לכלתם כי שם בלב הדוכוס הנזכר לעשות חסד עם הדלים האומללים. ובני הגולה היו עומדים שם על פני השדה ומצפים מתי תבוא השמועה להתאסף מחניהם אל תוך סאן מרטינו, והמשתדל הנזכר בא וישמחו הק״קי לשמועהו, ויכנסו ויבאו אל סאן מרטינו ומיד צוה הדוכוס הנזכר אל המון עם הארץ ההיא לפנות כל בתי הקסטילו ובתי מבואות אחרות לצרך היהודים. ויצו הדוכוס הנז׳ על היהודים לעמוד שם במשמרת סגורים בביתיהם ארבעים יום, כי עדיין היו מהיהודים גופים בלתי נקיים מאבעבועות המגפה, ויעמדו שם האומללים מושכבים בארץ והלואי היה שם תבן למספיק לשכב עליו. והרבה אשר היו אמונים עלי הולע חבקו אשפתות ואין לחם ואין כל, עד כי השקיף ה׳ ממרומים כי לא יבושו הבוטחים בו, וישם בלב אחינו בני מורינסו ופארמייגיאני וכל סביבותיהם ויתנדבו חטה ומעות וישלחו לעזרת עם ה׳ הגולים והופקדו ממונים מאת בני הגולה על הנדבות הבאות ויחלקו אותם בשוה ויעמדו שם בלחם צר ומים לחץ ושלשה נפשות נאבדו בדרך ולא נודע מקומן עד היום הזה.

ואלה מוסיף על הראשונים המקרים הרעים אשר קרו להולכי בגולה דרך המים כנזכר למעלה. בעצם היום ההוא ביום כ״ב לחדש אב נסע המחנה האחד

גדולות ויבואו בתוכן בדוחק אנשים ונשים וטף, ויהי להם המקום צר לישב וכבר היו מהם כמה אנשים אשר היו בוחרים מות מחיים לרוב הטרדות אשר עברו עד היותם בספינות וגם שם לא מצאו שום מרגוע כי אם חרדה ופחד, כי הספינות היו עמוסות יותר מן האפשר, מכל מקום נסעו הספינות, וילכו כל היום ההוא ויגיעו לעת ערב אל גיווירני מקום סונטובאנו, ויהי קול המחנה הולך וחזק בינון ובאבל, קטנים לא מצאו אבותיהם ואמותיהם ונפשות כמו כן נמצאו שם שמתו מרוב הדוחק והלחץ אשר לקו בספינות, ומיד בהיותם בני הגולה שם בגווירנא קברו את המתים ויעמדו שם בתוך הספינות בצרות רבות אשר אין להם תכלית ולמחרת הבקר נסעו הספינות מגיווירנו. ויהי בעברם דרך הסגר המים הנקרא קיוסה נתק החבל אשר היו מושכים בו הספינה השניה ויפלו ארבע נפשות במים ונטבעו ולא מצאום עד היום הזה וילכו, ביום ההוא הוא יום חמשי כ"ג לחדש אב עד ריווירי רחוק מגיווירני י' מילין. ויהי בהיותם שם הרשיעו הספנים ולא רצו לנהוג היהודים עוד עד כי הוכרחו לתת מתנה לשר אחד מאה וארבעים דוקאטוני ויצו על הספנים ההם לנהוג הספינות עוד ויהיו שם בספינות בכל עת. וביום הששי כ"ד לחדש אב בבקר הגיעו הספינות אל קצה גבול המאנטובה ויבהילו הספנים את היהודים האומללים לצאת חוץ מהספינות בנחיצה, ואולי בערמה עשו, למען ישאר להם בספינות מאמתחות היהודים כאשר היה, כי לרוב פחדם ומהומתם נחפזו אנשי הגולה לצאת מהספינות ויעזבו שם צידתם אשר לקחו להם לדרך ויבואו החוצה וימצאו שם על שפת המים ורבו המתים שם בספינות מרוב הדוחק מאד וישליכום אל המים ויעמדו שם לחוצים והדופים יגעים ועיפים תחת השמים, ויצעקו אל ה' לקחת את נפשם כי טוב מותם מחייהם. ויהי בהיותם שם והנה כת חנפים ולסטים באו אליהם ויחניפום בדברים טובים לאמר לזה תנה לי קשיטה אחת ולזה נזם זהב א' וכאלה דברי חנפות עד כי הוציאו מיד היהודים האומללים ממון ברצונם. והיהודים היו נטושים שם על פני השדה ולא היו יודעים אנה יפנו לעזרה. וישאלום הלסטים ההם הגידו נא לנו אחינו האם תרצו לבוא אתנו להיות עמנו ואנחנו נחלץ חושים לעמוד על נפשותיכם להציל אתכם מכל רע. ובודאי כי רע ומר היה בלבבם להוליכם עמהם לביתם לאכל את בשרם. וילכו ממוני הגולה בעת היות הגולים האומללים על שפת המים אל קארבונירה מקום מנטובאנו למצוא חן בעיני השר הפקיד על המקום ההוא להביא את מחנה היהודים שם. ויהיו אנשים אשר נתפתו לקול הלסטים ההם כי האמינו ללשונם חרב חדה וילכו עמהם ויפשיטום ויקחו מהם כל אשר מצאו. והעניים האומללים בני הגולה עודם מצפים לתשובת המשתדלים היו עומדים שם עייפים ומרי נפש בתוך השמש בגבורתו. והנה שבו המשתדלים ושתי הספינות גדולות עמהם להביא בהם בני הגולה לקרבונירה מקום הנזכר והביאו עמהם כמו כן שנים או ג' אשכנזים להיות להם למשמר, וכראות הלסטים הספינות והאשכנזים חרה אפם בעם בני הגולה ולקחו מהם מעות וממון כל אשר יכולו. ויבאו כל הקהל אל תוך שתי הספינות מושלכים איש על רעהו בדוחק גדול כאשר נוכל לחשוב הלחץ הגדול אשר מצא לאלף נפשות בתוך ב' ספינות וגם שם נאבדו כמו בעשר נפשות אשר לא נמצאו עד היום הזה. וגם נערה אחת בתולה שבו הלסטים

ואיזה ימים אחרי בן הביאוה אל המחנה האומללה והוקר מהם פדיון נפשה על בני הגולה. והספינות לא יכלו להתקרב אל שפת המים לרוב גדלן כי המים היו מעטים, ובגלל הדבר הזה הוכרחו הדלים בני הגולה להרבות עד מאד שכר ספינות קטנות אשר היו שם להקריבם אל הגדולות ויבאו עד המקום הנזכר קרבונירה ויגיעו שם בערב שבת קדש הוא יום כ"ד לחדש אב בין השמשות ומשם נסעו כי לא יוכלו להתמהמה בקרבונירה וילכו ברגליהם עד מראמידי ויגיעו שם בארבע שעות בערב השבת עיפים ונרדפים מלחצי העתים.

ויהי בהיותם שם נכנסו בבית אחד שבור ורמוס לארץ, ויעמדו שם בארוות הסוסים כבהמות יער מקום ציה וצלמות אשר לא עבר בה רגל אדם ורגל בהמה לא תשב בה ובגלל הצרות הרבות והרעות היו צמאים ועייפים כל כך, כי לא היו יכולים לסבול עוד צרת הצמאון ומצאו שם באר מים רעים מלא שרצים נבזים ומאוסים ושתו מהמים ההם והלואי והיה להם המים די מחסורם, כי בעונות הרבים נתרוקן הבאר ולא שתו משם מחצית העדה, ויעמדו שם במקומם הרע ההוא ט"ו ימים בפחד וברעדה כי בכל יום ויום ובכל לילה ולילה תמיד היו מגיעים עליהם כתות כתות לסטים וגזלנים והיו חומסים וגוזלים מהם מעות או ממון מאשר נמצא עמם ובפרט לילה אחד אשר היו עמהם לשמרם שני אנשים איטאליאני ואשכנזי אחד וימרדו האיטאליאני שומרי המחנה ויקשרו קשר עם הלסטים שיבאו בחצות הלילה לגזול ולחמוס את היהודים כרצונם, ויכרתו ברית עם הלסטים לאטר חלק כחלק נאכל. חסד ה' כי לא כלו רחמיו הפיל תרדמה על שני האנשים איטאליאני—המורדים והפושעים. ויהי בחצות הלילה ויבאו הלסטים, וכשמוע האשכנזי את קול הסוסים ויזעק בקול גדול יבהילם וינוסו, ולסטם אחד עזב את סוסו בקרב המחנה בברחו ומיד רץ האשכנזי ויקחהו וישב אל מחנה היהודים האומללים בשמחה. ברך ה' גואל עמו ישראל. ויהי בהיות בני הגולה במקום ההוא טראמידי היו מביאים להם המון עם הארץ ההיא לחם צר ומעט קליות ואגוזים והיו קונים היהודים מהם בדמים יקרים ויעמדו שם בטראמידי חמשה עשר יום. בעת ההיא הלכו משתדלי בני הגולה אל מקומות הפירארישי לראות היוכלו להביא שם במעמד ההוא אחיהם בני הגולה, כי כתבים שולחו מאנשי בני עמנו אשר נשארו במנטובה כי אם לא יסעו מהר ממעמד מנטובאנו יפלו ח"ו במהמורות החרב ולא יכולו כי לסבת חשש חולי מהמגפה גורשו מכל מקומות מיראנדוליסי. ויהיו המתים במקום הזה מרוב הדאגה כמו י"ב נפשות, ונסו מחנה צבאות בני הגולה מטראמידי ויבאו אל פיניל ברוגיאטי בקצה גבול מיראנדולי, ויהיו שם עד ערב ראש השנה ולא היה שם לחם לבני הגולה עד כי משמים השקיף ה' ראה את ענים ואת עמלם ואת לחצם והעיר את רוח בני עמנו אשר בגליל איטאליאה ושלחו לק"ק פירארו נדבותם אשר התנדבו לסיוע גולי מנטובה וקהק"י מפירארו שלח אל פיניל ברוגייאטו ג' מאות שקי קמח וחבית יין וסך חשוב ממעות מזומנים ויפקדו על הנדבה הזאת מבני הגולה ממונים ויחלקוה לבתי אבות להיות להם להחיות את עצמם. ויהי להם לבני הגולה מעט נחת במקום ההוא, כי הוא גבול אצל פינאל ואצל פירארי והיו באים שם ממוני הקהילות ההם להתועד עם ממוני הגולה איזה הדרך ילכו [illegible]

מביאים עמהם מעט לחם או איזה דבר לתת לעם ויאכלו וישתדלו ממוני הגולה אצל הדוכוס ממיראנדולה לתת לבני הגולה מקומות לשבת כי המקום ההוא פיניל ברוגייאט ארץ אוכלת יושביה היתה. ויסע מחנה האומלל מפיניל הנ"ל ויבאו אל מקומות אחרים רחוק משם ה' מילין וימצאו שם בתים נשמות אשר שמו לבזה ולשמה האשכנזים אשר ישבו בה לפנים, ויהיו שם במקומות ההם עד כי פקד ה' את עמו לפדותם ולהשיבם למנטובה כאשר נספר בעז"ה.

ויהי בהיותם שם גברו ועצמו מאד עליהם הצרות, כי אפס כסף מהאנשים אשר הביאו עמהם מעות או ממון לרוב המסים והעולות אשר פרעו לדוכוס מיראנדולו ולרוב הלסטים אשר היו באים עליהם בכל מקום ובכל זמן וגם הג' מאות שקי קמח הנזכרים אפסו באופן כי שם מתו כמה נפשות ברעב ובצמא ובקרה ובחוסר כל ולא היה להם שום דבר לאכול עד כי הוכרחו לאכול מעשב הארץ ומפירות אילני סרק הנקראים גייאנדי, והיו קונים מתושבי המון עם הארצות ההם מעט לחם צר מבלי היות כסף בידם עד כי עלו חובות האומללים בני הגולה לסך גדול ועצום והנושים היו מציקים אותם בכל עת, והצרות הגדולות אשר עברו עליהם במקומות ההם בפרט אין להם קץ ותכלית, כי בע"ה היו מתים האומללים עוד הדבר בפיהם לאמר לחם או מים, ורבים אשר היו מקריבים את פיהם אל העצים לטעום איזה טעם לגודל הרעב ובתאוה ההוא היו פורחות נפשותיהם, ה' יחמול.

ויהיו העניים מפוזרים ומפורדים אחד הנה ואחר הנה מוכנים לסערת ים התלאות ויאספו כמו עשרים איש ויבאו ויעמדו במקום אחד אשר בגבולים ההם הנקרא אל מנטי. והנה ביום ז' לחדש חשון בלילה באו עליהם חמשה אנשים כת לסטים וגזלנים וישבו מהם זקנה אחת עניה ומרודה אשר הערתה למות נפשה אשת מכאובות וידועות חולי, ויסנפוה וירמסוה לארץ ויאמרו לה ראי אין מעצור לשום אדם להצילך מידנו אם לא תגידי לנו מי מהאנשים האלה אשר ממון או מעות בידו, ותגד להם את כל לבה, כי אמרה עתה הפעם המות יפריד בינינו ויבאו הלסטים וילחצום בצרות רבות ורעות; ענו בחבל צוארם יכום ויפצעום, וישאו את רדידם מעליהם ויניחום עירום ועריה ויעשו להם חגורות מאשר מצאו לכסות בשר ערוה ויתאבלו ויבחרו מות מחיים. ויהיו באנשים ההם שלשה אנשים וארבע נשים אשר לא אכלו לחם ולא טעמו מאומה כל היום ההוא וכל הלילה מבלי היות בידם שום מאכל אשר יאכל. ויהי בלילה השני יצעקו בקול מר מי יאכילנו לחם ופורש אין להם, כי כלם כאחד היו נודדים ללחם איו עד כי הזמין ה' איש אחד בבקר ויחלק לחמשה מהם מעט לחם מעט גייאנדה ויאכלו ממנה וגרמה להם חליים רבים וקשים, והשנים הנותרים לא טעמו מאומה, ויקומו וילכו להם אל מקום אחר לבקש להם לחם. ויהי בדרך תחלש אחד מהם ויפול ארצה, כי לא היה בו עוד רוח מרוב הרעב ויחזקהו האיש אשר היה עמו אף כי היה הוא מוצרך לעזרה, כי לא נפל גם הוא ממנו בצרת הרעב עד כי הגיעו אל מקום אחד אשר היה היו בו מבני הגולה, ויתנו להם מעט לחם ויאכלו וישיבו את נפשם. זכרה להם אלהי לטובה לאנשים הרבה אשר לבלתי התגאל בדבר אסור להם היו סובלים צרת הרעב שנים או שלשה ימים ולילותיהם. וכמה גופים בעיה"ר אשר אכלום העכברים והכלבים מבלי היות

בהם כח לעמוד על נפשם מחמת הרעב והקרח. ובאמת גברו עליהם צרות האחרונות מן הראשונות, כי גם אחרי אשר היו חוזרים לאיתנם הראשון כי היו רשאים לחזור לעיר מאנטובה, כאשר נספר בע"ה, הוכרחו לעמוד שם במעמד מיראנדולה בגזרת הדוכוס ההוא אשר הכריז בעונש גדול לכל יהודי קטן או גדול אשר יסע מהמקומות ההם וגם ממוני הגולה ונשים מהנכבדות והעשירות הושמו בבית האסורים מטעם הדוכוס ההוא עד כי כתבו ממוני מיראנדולה אל ממוני ק"ק מונטובה (אשר חזרו בחסד ה' מסאן מרטינו כאשר נבאר) את כל הקורות איתם ומיד נתאזרו חיל לפדות את אחיהם. ובהיותם באפס דמים שלחו ממוני הק"קי לוירונה האלוף כהחר' גרשון ויגיוינו י"צו להשתדל אצל אחינו היהודים רחמנים בני רחמנים להתנדב לסיוע האומללים ההם. ועל טוב יזכר שם האלופים המפוארים כמה"ר אברהם אבוהב י"צו ואחיו כמה"ר יעקב ז"ל אשר התנדבו להלוות לק"קי ממנטובה סך ב' אלפים דוקאטי, אשר שולחו אל מיראנדולה לפרוע איזה חובות פרטיים אשר היו חייבים בני הגולה לאיזה אנשים מהמון עם הארץ תושבי הארצות ההם, וסך כמו כן נתן לדוכוס מיראנדולה להקל משא החובות מעל הק"קי ועד היום הזה חיבים הק"קי עוד לדוכוס הנזכר והנושה נוגש בעונות. גם את זאת עשו השרים קולונילי מהאשכנזים לנו כי לא די להם שמסרו כל ממונם כאשר נבאר, אף כל ספרי התורה לקחו להם. אז קמו ראשו הק"קי ונדרו לתת להם שלש מאות כפולות ישלם ה' פעלו ותהי משכורתו שלמה של כמה"ר מנחם צמח יצ"ו אשר הלוה המעות לפדותם. ואח"כ ראשי הקהל י"צו השתדלו בכל עוז ונתנו לקולינילי הנזכר מזרק אחד כסף ותכשיטים אחרים חלף הסך כפולות והמותר נשאר לסיוע העניים.

אלה הם כללי ופרטי צרות הגרוש אף כי מהם יצאו וישתרגו שרשי ראש ולענה אשר שתו ועברו עליהם. אגידה ואדברה עצמו מספר. וזאת היא הקינה אשר על עמודי התלאות כוננתי, ובאבל רב קוננתי. א'ביון ב'וכה ר'אש ה'כף מ'כה מ'סבן ס'ובב ר'אשו א'בלה נ'פשו ויקונן המקונן.

אוי מה קול הבכיה — במחנה העברים
שמעו אנקת שואג — וקול דאג מרים
הנה הור רע בגד — בתוך בית ישראל
כל איש לזעוק לבכות — ביגון רב יואל
ציון ומקום מקדש — לעיים ולשמה
הרס מבצר עוזי — בשצף אף דוטה
אפס ציץ הזהב — וניב נביא חוזה
אבד משוש וגיל — ואין לי עוד מזה
קרבן עולת תמיד — לכפר על נפשי
הסיר אלי הלביש — לבוש קדרות שמשי
הא כי בדד אשב — ואזילה דמעה
אבכה יומם וליל — לבבי כי תעה
גלות טלטול שעבוד — ביד כל האומות
נסגרתי בפשעי — לצרות ומהומות

יום זה לרע הוקבע | משולש חוט המר
בבל גם אום שעיר | ובן גומר גמר
חרב בוז בזה | משוש קריה השבית
צוף ודבש מ"ן טוב"ה | אבלות בה הכביד
רעב חרב ושבי | ומגפה רעה
כל איש נפחד נבהל | בכל עת אף שעה
נעו נדו גלו | לארץ מרחקים
זקן בחור ושב | עשירים גם ריקים
ראשי אבירי לב | ורב יצחק לוי
ספו תמו מני | אבוי פנה זיוי
עליו אשפוך שיחי | באון אשב גלמוד
אויה ידי רפו | בצאת תוקף עמוד
מלאך משיב נפשי | צרי גב צוף ודבש
היה תוך גלותי | כנזר על ראשי
בשנת נס"ע יצח"ק | שתי מלות דבק
עם הגולה רצו | כרוץ עגלי מרבק
ציה גם חום לקו | ללחם צר שטו
במעט כלם כלו | ולקבר נטו
אוי מי שמע כזאת | שממה וכליה
יחד צאן עם רועה | לבזה ולשביה
עני פשט ידו | ואין מי יחזיקו
הרים עולל קולו | באין לחם חקו
דבר פרץ בעם | מזי רעב רבו
גם אנשי הגולה | קצת מהם נשבו
כופר עם דל הושם | לראש מנהיגהם
הוקר דמי נפשם | ומס כבד להם
העל זה לא תפקוד | אלהי ותרחם
תבנה חומת ציון | אבליה תרחם
יושב סתר עליון | עדתך נא הגן
פשע עמך התם | היה למו מגן
מהר קץ הימין | ותחיש הישועה
הבא נא בן דוד | וישבית כל שועה.

ועתה אבאר את כל דברי הפדות אשר פדה ה' ברחמיו את עמו קק"י ממנטובה ואופן הפדות כלליו ופרטיו.

איש יהודי ממנטובאנו היה בויניציאה בעת גורשו היהודים ממנטובה ה"ה אלוף כמוהר"ר שמואל מילי זצ"ל, איש חיל רב תבונות נשוא פנים ורצוי לכל ...תיו ואגרת שלחו לו הי"ו איש אשר נשארו במנטובה כנ"ל את כל הקורות ...תם וכי גורשו היהודים ממנטובה ולא יכלו להתמהמה על המנטובאנו, וגם ...ה לא הביאו עמהם והאיש הזה בחכמתו ובהבונתו כתב לקצינים כמהחר

שמואל מפאנו וכמה"ר יעקב חיים קאזיס יצ"ו אשר היו בעת ההיא בעיר בולזאנו את כל הדברים הכללים והפרטים והזהירם בעצה נכונה ללכת מיד אל חצר הקיסר יר"ה לבקש מלפניו על עמנו. והקצינים הנזכרים אזרו חיל בזריזות רב לשמור ולעשות עצת האלוף הנזכר כי ישרה בעיניהם ויקם כמהח"ר שמואל מפאנו וילך עם המשכיל כמר גבריאל מבייבינה אל עיר איזפרוק ויספרו אל כמה"ר אברהם הלוי איש הורוויץ תושב איזפרוק את כל אשר המר שדי לקק"י מנטובה. ויתועדו יחדיו שלשתם לבקש מלפני הארצידוקה ליאופולדו מאיסטריאה אחי פירדינאנדו הקיסר שיכתוב לקיסר אחיו ושיתחנן לו לרחם על עם ישראל אשר גורשו, והארצידוקה לא היה באיזפרוק עיר ממלכתו, כי היה ברייטה, וילכו שם האנשים וחלו פני הארצידוקה על הדבר הזה וה' נתן את חנם בעיני רוממותו ויכתב לקיסר אחיו אגרת שלומים וחלה פניו לשפות שלום ליהודים הגרושים, ומיד הדריכו שלשתם פעמי מרכבותם ללכת אל רטיסבונה כי שם היה הקיסר בימים ההם כי ימי הוועד היו לו שם וכל שרי המלוכה עמו ושלוחי כל המלכים היו שם. וילכו דרך מדינת באוירה ויגיעו שם בעיר ראטיסבונה כ"ג אגוסטו, ואני הכותב הייתי שם כמו חדש ימים קודם בואם עם הנעלה דודי כמר אליעזר בכמה"ר חיים קזיס זצ"ל ולא היינו יודעים מאומה מכל אלו הצרות רק כי בלילה ההוא באנו הביתה ושם מצאנו שלשת הקצינים האלו זועקים ובוכים לפני כמה"ר אברהם איטינגנה אדוננו על כל התלאות האלה וספרו לנו את כל המאורות ופלצות בעתתנו לקול הדברים. אז נתועדו שלשת האנשים האלה עם גבירנו הנזכרים ויהודים אחרים מגירמאניה אשר היו שם לפי שעה מה יעשו ויצא לאור משפטם מאת הקיסר יר"ה, והראו להם הכתב מהארצידוקה וייטב בעיניהם ויסכימו לחנן גם את פני הקיסרית אליאנורה שתדבר שלום על בני עמנו לפני הקיסר אישה. ויתנו המפוארים האלה המשרה על שכמנו ללכת אל כומר אחד איטאליאני אוהבנו, להתחנן לו שיכתוב ויחבר סופליקה אחת לתת לקסרית ומיד הפיקנו רצוני.

ולמחרת הבקר נתנה הסופליקה אל יד הקיסרית ויכינו המשתדלים את עצמם לתת סופליקה אחרת אל הקיסר עם הכתב אשר כתב לו אחיו הארצידוקה ויעשו כן. וילך כמהח"ר שמואל מפאנו ובמה"ר אברהם הלוי הנזכר ואני הצעיר כמו כן הייתי עמו וישבנו לנו על הדרך אשר היינו יודעים כי בו יבא הקיסר אל החצר, ובבואו היה הוא והקיסרית בימיני והמלך מאונגאריאה בשמאלו ואנחנו בקידה השתחוינו ארצה ודמעותינו נגרות, ויתן כמה"חר שמואל יצ"ו הסופליקה והכתב ביד הקיסר עצמו ויאמר כדברים האלה, אהה הקיסר הגדול משפט וצדקה אנו מבקשים, ויתעכב שם הקיסר מעט משתאה לכתב אחיו וקרא מתוכו מה שקרא ואח"כ נשא עיניו עלינו וילך לו מבלי השיב לנו מאומה כי זה משפטו וזה היה יום ש"ק כ"ה אגוסטו שנת שלש מאות ותשעים.

והמשתדלים אזרו חיל להשתדל אצל הקיסר להפיק רצונו על הדין ועל האמת. ובחסד ה' ביום ב' סיפטימר קבלנו כתב כתוב בשם הקיסר וחתום מידו ממש ונחתום בחותמו מודרך אל הקוללאטו שמיד בבא אליו הכתב ההוא יכריז בעיר מנטובה כרוז בשם הקיסר שהיהודים ישובו אל העיר וסביבותיה וישבו בארץ כבראשונה ויסחרו אותה, ושישיב כמו כן ליהודים כל קנינם ורכושם

אשר הניחו בבתיהם ובחנויותיהם ושישלת רצוצים חפשים הם הששה עשר אנשים שנשארו תפוסים כמדובר, ונשארנו שמחים וטובי לב על הגאולה.

וביום צום גדליה שנת שצ״א זרזו את עצמם כמהח״ר שמואל וכמר׳ גבריאל הנזכרים כי הנעלה כמר אברהם מאיזפרוק הלך לו אל ביתו וירכבו על סוסים קלים ביום ובלילה ויבאו עד איזפרוק, ומאיזפרוק נסעו ויבאו עד בולזאן, ויספר כמהח״ר שמואל הנזכר לידידו אוהבו דבק מאח כמה״ר יעקב חיים קזים את כל אשר הטיב ה׳ לו כי הצליח את דרכו ויראהו את האגרת הכתובת בשם הקיסר לקוללאטו והחותם הגדול אשר היה חתום בה, וישמח האיש מאד ומיד הרצים יצאו דחופים מבולזאן לווינציאה ויביאו את אגרת הקיסר לכמהר״ר שמואל מילי זצ״ל, והרב הזה הדריכה ושלחה מיד אל ממוני קק״י פיראררה לשלחה דרך שם למכוני הגולה, ומיד מפיראררה שלחוה אל סאן מרטינו בהיות כי שמה היו ראשי הקק״י ממנטובה, אבל בעונות מתו כמה אנשים אנשי השם, שם בסאן מרטינו ובשכל גדול שלחו ממוני פירר ה — הנזכר לי״ו אנשים אשר נשארו במנטובה תפושים כנזכר ספר פטום הקטרת דפוס א׳ וכתבו עליו בכתב מרובע דומה לשל דפוס את אשר הטיב ה׳ לעמו ישראל לשים בלב הקיסר לעשות חסד עמנו. וכמו כן שלחו להם לולב ואתרוג אחד לקיים את מצות ה׳.

וממוני סאן מרטינו כשהגיע לידם כתב הקיסר ההוא שלחו את האלוף במהח״ר גרשון ויגיואני וכמ״ר דוד נורצי יצ״ו בכתב חירות המעבר אשר כתב הקיסר עם אגרת השלום והגאולה וילכו ויבאו אל העיר מנטובה וידברו עם האלדרינגר ויראו לו האגרת אשר כתב הקיסר. ויען האלדרינגר לאמר שילכו להם אל הקוללאטו כי לו משפט הגאולה, וישובו המשתדלים הנזכרים ויבאו אל סאן מרטינו ויהועדו ראשי הקהל לשלחם אל הקוללאטו, כי היה במעמד סאוויה, וילכו ויבאו אל הקוללאטו ויתנו לו האגרת השלוחה אליו מן הקיסר ויקראה, ולא רצה להראות עצמו כמטיב ליהודים, אלא שעכב המשתדלים ב״כ במקום ההוא עד שכתב לאלדרינגר שיכריז בעיר מנטובה שישובו היהודים אל העיר וסביבותיה כמקדם ושיעשה היהודים האסורים חפשים. ועל דבר רכושם וקנינם לא כתב מאומה, רק שבין דא ודא מכרו הקולונילי הנזכרים להמשה כוחרים מכוחרי הארץ כל הממון אשר נמצא בגיטו. אז כתבו הי״ו אנשים אשר נשארו במנטובה לקצינים כמהח״ר שמואל מפאנו וכמה׳ יעקב חיים קזים אשר היו בבולזאנו את כל המאורע כי לא השיבו הקולינילי הנזכרים את הרכוש רק כי השיב ספרי הקדש אשר בזזו. ומיד אזרו חיל וילכו שנית אל ראטיסבונה ויתנו סופליקה אחרת אל הקיסר. ובזמן מועט קבלו אגרת שלומים מן הקיסר לאלדרינגיר שישיב רכושם גם אגרת שלישית כתב הקיסר והשיבו כי דמי מכירת ממונם הוזל לצרך הצבא. בימים ההם נסע הדוכוס קארלו גינזאגה ירום הודו מאריאן ויבא אל גוייטו מקום מנטובאני רחוק מן העיר כמו עשרה מילין וישב שם עד אשר נסעו האשכנזים מאיטאליאה. ויהי בהיות הדוכוס שם בגוייטו הלכו כמהח״ר דוד נפתלי ריאיטי יצ״ו וכמה״ר יעקב חיים קאזים יצ״ו מיורוגה ויבאו להקביל פני הדוכוס יר״ה בשם הקק״י כי כבר נהפרסם השלום. והביאו לו מנחה קטנה כפי אשר השיגה ידם ויקבלם בסבר פנים יפות וינחמם ויחזק את לבם וילכו מאתו בשלום.

בעת ההיא בחדש כסלו שנת שצ"א פקד ה' את עמו והשיב את שבותו וירחמהו כי חנון הוא וישובו בני גלות סאן מרטינו ויבאו למנטובה יחפים ועיפים צפד עורם על עצמם, יבשים היו כעץ מרוב התלאות מאד, גם בדרך בחזרתם קרה להם מקרה רע ומר כי עגלה אחת אשר היו עליה אחד עשר נפשות בהיותה על גשר אחד בנוי על המים הנקרא פונטי די מרקאריה נשבר הגשר ותפול העגלה אל המים והנפשות אשר עליה נטבעו מהם תשע, ברוך דיין האמת. ושתי נפשות בחמלת ה' עליהן נצולו, ברוך הוא הטוב והמטיב. וכאשר הגיעו למנטובה מצאו את בתיהם רקים, שבורים ורמוסים ויתאבלו העם מאד. ויתן ה' את חן העם בעיני המון עם הארץ וישאילום לאיש מטה אחת ולאיש כסא וספסל אחד כי לא נשאר להם מאומה, וגם בני גלות המיראנדוליסו חזרו למנטובה מעט מעט אחרי אשר התעכבו שם במעמד ההוא בצרות וביגונות רבות עד אשר שולח להם כופר נפשם להצילם מיד צר. ואוי לעינים שכך ראו אנשים ונשים וטף אשר חשך משחור תארם, לא נכרו מרוב לחצם ערום הלכו בלי לבוש ויבאו בלולים וצרורים במחצלאות ואין כסות לאבדון בעורם ובבשרם דבקה עצמם ויבלו בליותם בחיקם.

ויהי כאשר חזרו כל בני הגולה למנטובה וישאו את ראש בני הגולה, ויהיו כל השבים מסאן מרטינו כמו מאתים נפשות משש מאות שהלכו שם, והשבים מגלות מיראנדוליסי כמו ג' מאות נפשות ויותר מאלף נפשות גלו למקומות ההם. ה' למען רחמיו יחמול על יתר הפלטה הנשארת וינחמה במהרה בימינו אבי"ר. ובכל זאת לא נתקררה דעת האשכנזים האכזרים מעל היהודים כי גם אחרי אשר שלחום למשיסה ולביזה ויגלום לארץ נכריה הכבידו עליהם מסים ועולות וארנוניות אשר לא יכלו שאת, ויאסרו מראשי היהודים כמו חמשים איש ויכבידו עולם על צוארם לפרוע מס ועול לצורך הצבא, מלבד החלק אשר נפל להמון עם הארץ סך אלף ליטרין גבינה בכל יום ויום, ועל זה כתבו אגרת אחת לכמהח"ר דוד נפתלי רואיטי ולכמה"ר יעקב חיים קאזים שישובו לגיטו אל הדוכוס יר"ה להתחנן לו שיסיר מעליהם הצרה הגדולה הזאת ומיד הלכו אל הדוכוס ויספרו לו את הדבר הזה. ויקרא הדוכוס אל מונסו די טורים שר צרפתי אשר על ידו עבדו תנאי השלום, ויאמר אליו ביום מחר כי תבא למנטובה דבר נא באזני הקולינילי קיניג וקולורידו ואמר אליהם מה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו להכריחם נגד הדין לפרוע מסים כבדים כאלה, אחרי אשר כבר קיימנו וקבלנו עלינו את כל תנאי השלום השלוחים מרטיסבונה עיר המלוכה. ויבא מנסי די טורים למנטובה וידבר לקולינילי את כל הדברים האלה באזניהם וישמעו אליו ולא מרו את דברו ויוציאו את היהודים חפשים בחסד ה' ברוך הוא הפודה והמציל. לא זו אף זו עשו האשכנזים האלו כי ביום שבת קדש שנים עשר לחדש אלול שנת שלש מאות אחד ותשעים בבקר בעת היות היהודים בבית הכנסת להתפלל תפלת שחרית, בא שר אחד מהאשכנזים ושלשה אנשים עמו ויבאו ויעמדו על פתח שער בית הכנסת הגדול התתתון וברדתי מב"ה כי הגעתי במנטובה בי"ד לחדש אלול הנזכר עכבני וידבר עמי בלשון אשכנז שאראה לו ברדת הקהל מב"ה העשירים וגדולי הקהל, השיבותי לו אדון עתה באתי מארץ אשכנז ואיני יודע איזה הוא עשיר איזו הוא עני, ואתה אדוני יודע כי כלם עניים ומרודים הם. ויענני השר ויאמר מ"מ אל תרתיע

נדוד. ויהי ברדת כמה"ר עמינדב מפאנו יצ"ו ויעכבהו שם עמו מבלי הגיד לו מאומה וכן עשה לכמה"ר משה נורצי וכן עשה לכמה"ר רפאל קולורני. ויתר הקק"י הלכו להם לביתם וייראו מאד על הדבר הזה. ויהי כראות השר הנזכר כי כל הקהל ירדו מב"ה וישאלני לאמר איה האיש בעל הבית הזה אשר פה אצל בית הכנסת והוא כמה"ר בן ציון נורצי יצ"ו, ואען ואומר אדוני איני יודע. ויאמר לך עלה אל ב"ה ואמור אליו שימהר יחיש וירד אלי, ואעל אל ב"ה ואדבר עם הנורצי הנזכר כדברים האלה, ויחת ויירא מאד ויאמר אלי לך רד ואמרת אליו כי עתה אבוא וארד ואדבר לשר את דבריו, ויתעכב השר וירא כי לא בא האיש, ויאמר אלי לך והורידהו מהר. ואעל ואפן בב"ה כה וכה וראיתי כי אין איש כי הנורצי הנזכר נס וימלט על נפשו דרך החלונות וחורים אשר בעליית ב"ה, וארד ואגיד לשר, אז נתמלא השר עלי חמה ויבני ויאמר אלי דבר אל האנשים האלו שישארו שלא יזוזו מכאן עד בא דברי אליהם ואתה בא עמי ויעל אל ב"ה ויחפש בכל המקומות על העזרות, ולא מצאהו ויחר עלי אפו לאמר כי אני הברחתי אותו. וירד מב"ה ויבא אל תוך בית הנורצי הנזכר ויחפש בכל הבית ולא מצאהו, אז אמר אלי דבר אל השלשת אנשים האלה לאמר שיבאו עמו וילכו עמו ויאסרם במשמר, ויאמר אליהם ידוע תדעו כי בעוד שמונה ימים נוסעים אנחנו אל המקומות אשר יצאנו משם, ועתה אליכם הצרה הזאת לפרוע פרעונות המסים והעולות אשר נשארו חייבים לנו יושבי סביבות המעמד הזה ועלינו להניח בידכם ראיות טובות וברורות למען ישיבו אליכם התושבים הנזכרים את הכסף אשר תזילו מכיסם בעבורם, והנה עמכם שלשה אנשים סוחרים מהמון עם הארץ אשר גם עליהם יעבר כוס הפרעון הזה, ועתה בחרו לכם מה תעשו, אם תפרעו את החלק המגיע לכם קודם נסענו מפה, או אם תשארו בידינו תפוסים ונביא אתכם עמנו עד שתפרעו את העול הזה.

ויענו האנשים האלה ויאמרו אדונינו השר, מה לנו ולצרה הזאת לפרוע מה שאין אנו חייבים, ויען השר ויאמר הלא שמעהם אין טעם ברצון. וישארו האנשים ההם שם תפושים בידיהם. ויהי ביום ד' ששה עשר לחדש הנזכר, החלו מקצת האשכנזים אשר היו במקומות מנטיבאנו להדריך פעמי מרכבותם לשוב אל ארץ גירמאניאה ויוליכו עמהם שלשת האנשים האלה אסורים בזיקים ויביאום עד קרימונה להוליכם עמהם אל ארץ אשכנז, והסוחרים הנזכרים אשר לא מבני עמנו כמו כן עמהם. ויהי בהיותם שם בקרימונה ויראו כי כלתה אליהם הרעה, ויתפשרו עם האשכנזים לפרוע מס כבד להוציא את עצמם מהסכנה אשר היו בה. ויהי המס הזה ת"ת כפולות אשר נפל לג' האנשים האלה בחלקם—מלבד מה שהוכרחו לפרוע ג"כ הסוחרים הנזכרים וישובו השלשה האנשים האלה אל ביתם למנטובה, לחוצים ועייפים, והוכרחו לפרוע המעות האלו בכ"כ כתבי חליפון טובים מהפלטה אשר נשאר להם חוץ ממעמד מנטובאנו. וביום השבת השעה עשר לחדש אלול הנזכר למחרת הבקר נכנסו כל האשכנזים אשר היו במנטובה במצות הקולונילי שלהם אל תוך הצר הדוכוס יר"ה ויבא המרקיזי מפומארי בשליחות הדוכוס קארלו יר"ה וישב לו והשרים אשר אתו על השוק הגדול אצל פתח החצר. ויהי בהיותו שם יצאו הקולינולי קיניג והקולורידו מהחצר כי האלדרינגיר והגאלשו כבר נסעו ממנטובה, וישלחו את ידם למסור

את מפתחות העיר ביד המארקיזי הנזכר אשר היה שם במקום הדוכום קרלו יר"ה, ויפן המרקיזי אל א' מעבדיו ויאמר אליו קחה המפתחות האלו ויקחם ויתנם אל יד המרקיזי אדוניו והקולינילי הנזכר רוכבים בסוסים אחד מפה ואחד מפה והמרקיזי פומארי רוכב על סוסו ביניהם, ויעמדו שם עד אשר יצאו כל צבאות האשכנזים מהחצר וילכו להם ויצאו מן העיר דרך השער הנקראת פורטה דילה פראטילה ללכת אל קרימונה ולשוב בדרך אשר באו בה, ומדי עברם נכנס דרך שער העיר הנקראת פורטה די פורטו חיל הדוכום קרלו יר"ה ויכנסו בעיר ויהיו בה עד היום הזה לשמרה. וישמחו כל העיר מאד, כי נסעו האשכנזים משם ויקראו בקול גדול יחי אדונינו הדוכום קארל גונזאגה יר"ה ותחי רוח בית יעקב. וישאו את כפם לאלקי השמים ויהללו את שמו כי טוב אשר שם שלום בארץ להשבית מהם צרות ודאגות רבות.

ויהי במוצאי השבת החוא בלילה ויבא הדוכום קארלו גינזאגו יר"ה אשר היה בגיטו כנזכר למעלה ויכנם אל תוך חצרו, וילכו ממוני הק"ק להקביל את פניו כאשר עשו בראשונה, וינחמם הדוכום וידבר אל לבם וילכו מאתו בשלום.

לך אלה אבהתי מהודא ומשבח אנא על רוב חסדיך וטובותיך את עמך זרע אברהם אוהבך, גדול מעל שמים חסדך ותהלתך היא סמכתהו. שימה נא ערבנו עמך לאהבה ולירא את שמך אסוף תאסוף יעקב כלו אל מעון קדשך נוה הצדק הר הקדש וירושלים תבנה ותכונן בנין עדי עד, פדות לעמך בקרוב תגלה, במהרה בימנו אמן.

חדשים וגם ישנים 5 № *).

(מזכרת אבל ויגון לכבוד נשמת ידידי המנוח המבקר החרוץ והשנון הר"ר יעקב רייפמאן משעברשין נ"ע).

א. לקורות ישוב ארץ ישראל ברוסיא.

1. לקוטים מפנקס המדינה של מדינת ליטא השייכים לארץ ישראל.

א. [בתקנות ועד העיר סעלץ הסמוכה לבריסק שהיה בשנת שצ"ד (=1634) בסימן י"ד מתקנות הועד ההוא, כתוב בזה:] מאחר שהאלוף התורני כמוהר"ר יוסף בר אליעזר סג"ל מק"ק בריסק ידענו אותו ואת שיחו מעודו ועד היום הזה הי' אחד מנכבדי ארץ ראש ומנהיג המדינה והוא גבר תמים פועל צדק כידוע לכל יודעיו ומכיריו בא לפנינו והציע דבריו באמרו כי העיר ה' את רוחו לילך וליסע לארץ הקדושה. וידוע לכל כמה תכבד העבודה עבודת הקדש לארץ הקדושה בכסף יסעי בכסף מלא מחמת רבוי הוצאות הדרך רב אורהא רחיקא כזה אשר הוצאותיו המה מרובות והנם למשא כבד עליו. בכן נענינו לו ראשינו ליתן לו שכר פעולותיו הטובות פרי מעלליו יאכל. ויצא נדבה מפינו ליתן לו מתוך המדינה [=כסף המדינה] סך שמנים ליבן טאליר [Löwenthaler] בעת וזמן שישים פעמיו מרכבות כבודו ליסע לארץ הקדושה. ועוד יצא מפינו נדבה לשלוח לו מתוך המדינה לארץ הקדושה כל ימי חייו ארבעים ליבן טאליר בכל שנה ושנה. דהיינו מן כסף הנדרים ונדבות העולים ובאים לארץ הקדושה ממדינות ליטא אם רב ואם מעט יפרישו גבאי ארץ ישראל בק"ק לובלין להאלוף מוהר"ר יוסף הנ"ל סך הנ"ל [סימן רפ"ו מפנקס המדינה].

ב. [בתקנות הועד בסעלץ בשנת שצ"ז (=1637) נמצא כתוב]:

אודות בקשת עניי חברון תוב"ב. עלה ונגמר תמיד כשיעשו נדבה לעניי ארץ ישראל יכריז השמש שהנדבה תהיה גם כן לעניי חברון תיב"ב למען שכל אחד ואחד יוסיף מנדבת לבו. וכפי שיעשו מנהיגי פולין מעמד החלוקה בין עניי ארץ ישראל ובין עניי חברון נצא גם אנחנו בעקבותיהם [סימן שמ"ח מפנקס המדינה].

ג. [בתקנות ועד העיר מיסטעצקי בשנת ת"ט (=1649) הובא כתב התחייבות שנתנו מנהיגי ליטא ביריד לובלין בשנה העברה]:

כתב זאת זכרון בספר שאנחנו ראשי ומנהיגי מדינה יצ"ו קבלנו בתורת הלואה גמורה מהאשה מרת פריידל אלמנת מוהר"ר קאפיל מלויצק סך תשעה מאות זהובים וארבעים זהובים פוליש להעלות על רווחים עצ"ה [על צד היתר] כתקון מהר"ם מקראקא בכל שנה ושנה סך מאה וחמשים זהו' פוליש מסך הנ"ל. ומחויבים אנחנו ראשי ומנהיגי דמדינות ליטא יצ"ו למסור ליד

---

*) ארבעת הנומרים הראשונים נדפסו ב„מצפה" ועל יד „המליץ" והאסיף בשנים שעברו.

גבאי ארץ ישראל מלבוב בכל יריד גראמניץ מדי שנה בשנה סך ק"נ זהו' הנ"ל כל ימי חייה בארץ הקדושה. ואחרי מתה מחוייבים אנחנו מנהיגי המדינה יצ"ו למסור וליתן הקרן סך הנ"ל גם הרווחים שיהיו אז בעת ההיא תחת ידינו ליד האלופים האפיטרופסים שהעמידה ומינתה האשה הנ"ל. דהיינו הרב מוהר"ר הירץ ר"מ ואב"ד דק"ק רישא יצ"ו. והרב מוהר"ר משה אב"ד דק"ק למאז. והר"ר איס־ל חתן כהר"ר ישעיה מלובלין. והם יחלקו המעות ההם כמבואר בשטר מתנה שבידיהם. וכל נאמנות בעולם למוציא כתב העתק מפנקס זה. נעשה היום יום ד' ב' ניסן ת"ח לפ"ק פה ק"ק לובלין יצ"ו ביריד גראמניץ תח"ל. נאם שמואל בלא"א הר"ר שלמה ז"ל מייזלש. ונא' ישראל בלא"א מנחם הלוי ז"ל איש הורוויץ. ונא' יחזקיאל בא"א אליעזר ז"ל. ונא' צבי הירש בלא"א מ"ו הגאון מוהר"ר יושע משה אהרן יצ"ו סג"ל. האלוף הר"ר ישראל סג"ל קיבל המעות ויתן חשבון. [סימן תנ"ו בפנקס המדינה].

ד. [בתקנות ועד הנ"ל נעתק גם כתב שני הרומה להקודם שנעשה ביריד לובלין הנ"ל]:

כתב זאת זכרון בספר שאנחנו ראשים ומנהיגים דמדינות ליטא יצ"ו קבלנו בתורת הלואה גמורה מהאלוף הנעלה מוהר"ר יוחנן בהר"ר משה וויל מפראג סך אלף ושש מאות זהו' פו' להעלות רווחים עצ"ה כתקון מהרם מקראקא בכל שנה ושנה סך שני מאות זהו' פו' מסך הנ"ל. ומחוייבים אנחנו ראשים ומנהיגים דמדינות ליטא למסור ליד גבאי א"י מלבוב בכל יריד גראמניץ מדי שנה בשנה סך ר' זהו' הנ"ל כל ימי חיי של מוהר"ר יוחנן הנ"ל וימי חיי אשתו מרת חנה בת הר"ר ברוך מליטמעשיל בארץ הקדושה. ואחרי מות שניהם מחוייבים אנחנו מנהיגי המדינה יצ"ו למסור וליתן הקרן הנ"ל גם הרווחים שיהיו אז בעת ההיא תחת ידינו ליד האלופים האפוטרופסים שהעמיד מוהר"ר יוחנן הנ"ל. דהיינו הרב מוהר"ר יונה ר"מ ואב"ד דק"ק הוראדני יצ"ו וכהר"ר איסרל חתן הר"ר ישעיה מלובלין. והם יחלקו המעות כפי המבואר בשטר מתנה שבידיהם. וכל נאמנות בעולם למוציא כתב העתק מפנקס זה. נעשה היום יום א' ו' ניסן ת"ח לפ"ק פק"ק לובלין ביריד גראמניץ תח"ל. נאם שמואל בא"א הר"ר שלמה ז"ל מייזלש. ונאם ישראל בלא"א מנחם הלוי ז"ל איש הורוויץ. ונאם יחזקיאל בלא"א אליעזר ז"ל. ונאם נפתלי הירץ בלא"א שמואל זצ"ל אשכנזי אורעבאך. האלוף הר"ר שואל קיבל המעו' ויתן השבון. הועתק מפנקס המדינה משה מאיר במוהר"ר אלי' ז"ל שמש לע"ע. [סימן תנ"ז בפנקס המדינה].

ה. [בסימן ד' מתקנות ועד העיר זאבלודאווי משנת ת"י (=1650) תמצא התקנה הזאת]:

כל קהלות שבכל מדינות ליטא מחוייבות לשלוח תמיד כל שנה בשנה ליריד לובלין גראמניץ כל ממון עניי ארץ ישראל מקהלתם ואינם רשאים להחזיק מאומה בקהלתם. ואיזה קהלה שתעבור על זה הרי גבאי עניי א"י שבקהלה ההיא עוברים בבל האחר. גם הסכמנו שבכל קהלה מחוייבים להעמיד שני אנשים שיסבבו מבית לבית פעם אחת בשבוע משך ג' שנים מהיום לגבות מאת כל איש אשר ידבנו לבו ולא פחות מפל אחד וכל נדיב ישלחו

ג"כ תמיד בכל יריד גראמניץ ללובלין. בשנה זו הבע"ל מאחר שנתבטלו כמה קהלות המתנדבים ע"כ הסכמנו לעשות בכל קהלה ג' פעמים נדבות בב"ה דהיינו נדבה אחת נוסף על שתי נדבות המבוארת בפנקס המדינה. וכל הישובים מחוייבים לשלוח ממון עניי א"י לראש ב"ד שלהם והמה ישלחו ליריד הנ"ל. [סימן תס"ב בפנקס המדינה].

ו. [בסימן ט' מתקנות ועד חאמסק בשנת ת"ב [= 1652] נמצא קיום תוקף התקנה הזאת]:

כבר מוזהרים ועומדים כל קהלות וישובים לשלוח תמיד כל ממון עניי ארץ ישראל לראש ב"ד שלהם בלי אחור קודם יריד גראמניץ גם שיסבבו בכל שבוע לגבות טפל אחד מכל איש כמבואר בתקוני וועד זאבלודאווי. עתה חדשים מקרוב באו אלינו כתבים מהם בכו והתחננו אלינו במר נפשם על גודל הלחץ והדחק שלהם. בכן כתבנו זאת זכרון בספר שכל קהלה וישוב יהיו נזהרים לשמור ולעשות כנ"ל ולשלוח הכל בלי אחור וכמבואר בתקוני וועד הנ"ל. [סימן תצ"ב בפנקס המדינה].

ז. [בסימן כ' מתקנות ועד סעלץ בשנת תט"ו (= 1655) הוסיפו לתת אומץ בענין זה]:

אודות ממון עניי ארץ ישראל עלה ונגמר שבכל קהלות וישובים ימנו ממונים מיוחדים הגונים לזה שיהיה בידם כל ממון עניי א"י. והאלופים מנהיגי כל ראשי ב"ד בצירוף הגאון אב"ד שלהם ישגיחו בעוצם השגחתם שאין להממונים ליתן ממון א"י אם רב ואם מעט לשום צורך קהלה בעולם ולא להלוות כלל אפילו על שטר חוב בטוח ביותר רק דוקא על משכונא זהב וכסף שיהי שוה בשופי סך ההלואה ועוד חצי הסך ההוא. והגאונים הרבנים מראשי הקהלות ישגיחו להזהיר על זה כל אחד בקהלות ובישובים שלו. וגם שאר צדקות שבכל קהלה יפקחו האב"ד והקהל כיצד יתנהגו בהלואות של מלוי הצדקות. [סימן תקכ"ג בפנקס המדינה].

ח. [בסימן ג' מתקנות ועד זאבלודאווי משנת תכ"ד (= 1664) כתובה התקנה הזאת]:

אודות אשר כמה אנשים מסבבים מעיר לעיר עם כתבים לסייע להם ליסע לארץ ישראל וכוונתם רק לאסוף ממון ונשארים בחוץ לארץ. ראינו למיגדר מילתא ככל המבואר למטה. עד וועד המדינה השני הבע"ל אין רשות לשום אדם בעולם ליתן שום כתב סיוע לנסיעת ארץ ישראל. ובאם נמצא איזה כתב סיוע לאחד ביד איזה אדם יהיה מי שיהיה מוטל על מנהיגי הקהלה ההוא ליקח תיכף ומיד הכתב הלז ולקרוע את הכתב מיד וליקח מיד כל המעות אשר עלה ונפל בידו ע"י כתב סיוע הנ"ל ליתן מיד לגבאי עניי ארץ ישראל. [סימן תקנ"ח בפנקס המדינה].

ט. בסימן י"ד מתקנות ועד הנ"ל יוסיפו עוד בענין הלז אודות משולחי ארץ ישראל]:

המשולחים של ארץ ישראל עם כתבים שעברו וחלפו משך שתי שנים אשר המה מסבבים בחוץ לארץ עם הכתבים ההם מחויבים המנהיגים בכל קהלה ליקח מהם בחוקה הכתבים ההם ולקרוע מיד וליקח מידם כל המעות אשר עלה

ונפל בידם ע"פ כתבים ההם וליקח וליתן ליד גבאי עניי א"י. אם לא שיהיה בידם כתב ראיה מראש הקהלה במדינתנו שנתן בפניו התנצלות ואמתלא נכונה על זה ע"פ הכרח או אונס שהוכרח להתעכב בחו"ל יותר משתי שנים. [סימן תקנ"ט בפנקס המדינה].

י. [בסימן י"ד מתקנות ועד קרינאק משנת תמ"ז [= 1687) תמצא תקנה קצרה זו:]

בכל קהלות וגלילות יבחרו המנהיגים שני גבאים לעניי ארץ ישראל. [סימן התי"ד בפנקס המדינה].

---

2. לקורות ישוב ארץ ישראל בתחלת המאה הששית לאלף זה (התקל"ב = 1771).

[בקיץ תרמ"ו בעת היותי בירושלים עה"ק הקריב אחד מחשובי הרבנים הספרדים יצ"ו לי למנחה דף נדפס אחד שלא נודע מציאותו עד כה. ותוכן הכתב הזה הוא מליצת רבני קוסטנטינא בעד משולחי הספרדים מארץ ישראל שהתעוררו לצאת לנגד הרבה שהוציא אחד מחסידי וואלין ר' חיים אהרן קוטבר על הספרדים בא"י שלא יתמכו בידי האשכנזים שנמצאו שם. וכפי עדות המשולחים והגבאים עם הרבנים דקוסטנטינא לא ישימו בארץ הקדושה פרות בין ספרדי ואשכנזי. ומי יתן ונזכה לראות כזאת גם בימינו שתתאחדנה שם שתי הקהלות ולא תתפרדנה! ואלה דברי הכתב הזה ככתבו וכלשונו שנוכל ללמוד ממנו כמה פרטים בענין הישוב מעת ההיא]:

עדות ה' נאמנה משרי יהודה אשר בקושטאנדינא ודישרן סמיכין רבני וגאוני העיר המהוללה הנזכרת.

כרם ה' צבאות בית ישראל עושים מאהבה צדקה ומשפט בהונות ידיהם. כולם גבורים מהדרין מן המהדרין הטה מלכיהם ושריהם. ראשים על העם רודפי צדק מבקשי ה' חכמים וידועים בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם. הנה הנם רוזנים וקצינים פרנסים ומנהיגים אשר בית ישראל נכון עליהם. ואחריהם כל ישרי לב ברוכי ה' המתנדבים בעם צרורות כספיהם. אשר אור להם בכל עיר ועיר במדינות אשכנז יע"א ועילא מנהון כסאות למשפט הגאונים הגדולים מאורי אור צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם. כלם כאחד אתה ה' תשמרם וינטלם וינשאם לכל חפציהם. כי"ר.

שפתינו אתנו יעשו דרך בקשה למען יאריכו ימים ושנות חיים הם ובניהם עדי עד עוד כל ימי הארץ כי"ר. דברי האגרת הזאת אמריה האמר שניות מר"ם לשנות את הידוע אשר כבר נכתב בארוכה לימים שעברו בכתבים אשר נמסרו לשלוחי דרחמנא מארץ הקדושה תוב"ב. ה"ה הראשון אדם של'שלת יוחסין הרב הכולל אין גומרין עליו את ההלל כמוהר"ר יום טוב אלגאזי ה"י. ומשנהו החכם השלם הדיין המצויין כמוה"ר יעקב לבית חזן ה"י שלוחי עה"ק ירושלים תוב"ב. ומקודם לכן יסע קדי"ם החכם השלם והכולל כמה"ר אברהם בר"ר יצחק מאיימרן ה"י מעה"ק צפת ת"ו. אשר הלוך הלכו האי"שים לסובב נתיבות במדינות אשכנז יע"א לקבץ הנידר והנידב חרשים גם

זה ימים במספר שנים קול הברה שמענו שטענת רום מעלתם לבלתי תת לעה"ק ירושלים תוב"ב היא משום שחכמי הספרדים אינם מספיקים מישיבתם לחכמי האשכנזים. המנותא להוי כי מי שהגיד להם זה שקר ענה באחיהם והרי הם כזבים לכל דבריהם. ומעידים אנחנו על האמת ווהצדק כי מע' חכמי הספרדים נותנים לחכמי אשכנזים חלק מישיבות הספרדים אין נגרע דבר ממה שלוקחים חכמי הספרדים ועניי אשכנזים מתפרנסים מן הקופה עם עניי הספרדים. כאשר כל זה ידוע ומפורסם לכל באי שער עירנו ויציבא מלתא בלי שום ספק. וכל האומר או כותב הפך מזה אינו אלא ממספרי ל"ה [לשון הרע] ותיפח רוחן של מספרי ל"ה כי אינו אומר זה אלא להנאת עצמו. ודי בהערה זה [כן] לאנשי מופת שבמותן לבלתי יאמינו עוד בדברי השקרנים כלל ועיקר. מלבד כל זה הביטו וראו היתכן שחכמי אשכנז יוכלו לדור בירושלים תוב"ב זולתי סמך כוללות הספרדים. וכמה הוצאות מהרבים [כן] לכוללות הספרדים בעבורם. צאו וראו היש להם בה"מ קבוע או איזה בה"כ להתפלל בו או איזה ת"ת לבניהם או אחוזת קרקע לב' הקברות. אלא למודם בישיבות הספרדים. ותפילתם בבה"כ של ספרדים. ובניהם לומדים בת"ת של ספרדים, וקבירתם בבית החיים של ספרדים. ודרשו מעל ספר הבאה [כן] לכם ממע' רבני וגאוני ירושלים תוב"ב וראו כמה הוצאות יוצא מכוללות הספרדים לאשר ולקיים כל זה. וכמה הוצאות הוציאו הספרדים בירושלים תוב"ב על האשכנזים הדרים שם. על עסקי חובם הקדום של האשכנזים לגויי הארץ כדי להצילם מידם ולא יצערו האשכנזים בתביעתם ועלילות הב"ח שלהם. הן אלה קצות דברינו שנכתבו לשעבר חסיה נפשינו כי כל הני מילי יספו"ק עלימו לבטל את המעוררין ויאמנו דברינו על אזן שומעת. ואף לא נחשדנו להעיד שקר להנאת אחרים כי אין אדם חוטא ולא לו. והנה עתה שבנו זה פעמים להשמיע במרום קדשם כי קול חרדה שמענו והנה הוגד לנו כי אחד מאנשי פולין הדר בירושלים שמו הר' חיים אהרן קוטב"ר אשר הלך חשבי"ם בשם משולח בפחות מעשרה מאנשי פולין אשר בירושלים תוב"ב לקבץ איזה צדקות לפרנסתם. ויהי מידי עברו במדינות אשכנז הוציא מלבו מילין ודבר תועה על רבני ומנהיגי ק"ק ספרדים אשר בא"י תוב"ב דאכיל [כן] דלאו דדהו וגוזלין וחומסין דמן של עניי אשכנזים לבלתי נתון להם חלק ונחלה בתוכם. וכאלה רבות עמו שפתי חלקות לשון מדברת און ומרמה. והקול נשמע כי האי לישנא בישא עשה והצליח. ומלבד מה שלקח כל הכסף הנמצא בקופות עניי א"י ת"ו עוד זאת לא השיב ידו מבלע לקלקל לשעה ולדורות כי באיזה ק"ק נמנו וגמרו ובהסכמה עלו לבלתי נהון כסף לשום משולח מא"י תוב"ב יהיה מי שיהיה. אף אמנם כל כי האי מלתא לא יאמן כי יסופר דליהני רמאה ברמאותיה חלילה לאנשי מופת אשר חלק ה' להם חכמה ובינה ודעת לקבל אמרים המרים המאררים האלה מפי יחיד אשר לעצמו היא דורש דמים ותחת לשונו עמל ואון לדון דיני נפשות על פיו והתורה אמרה לא יקום עד אחד. וק"ו הדברים כי או מלתא חדתא היא דא והרבה עשו כן ולא הועילו כי כמה זמני נכתב מהכא והתם על כל הדברים האלה כי הם כזבים כנכתב בספר קושט דברי אמת.

עדות ה׳ נאמנה. וגם מפי סופ־ים אשר אתנו אשר דרך כף רגלו במ״ק [דרכו כף רגלם במקום קדשם] פה אל פה דבר [דברו] להודיע לבני אדם שכל הדברים האלה הם שקר ודברי כזב. ועיקרן של דברים כי פרנס׳ת הלומדים ותופסי התורה אשר בארץ הקדושה תוב״ב הוא מישיבות ומדרשות אשר הספרדים יסדו אותם ו[ב]אילו יד כלם שוה בו וכמה למדנים מאנשי פולין יש בישיבות אלו איש על מקומו. ואין שום אדם יכול להכחיש דבר הנראה לעינים וידוע לכל באי שער עיה״ק ת״ו כי אם הרוצה לשקר במדינות הרחוקות ומרחיק עדיו. ואולם מהמקובץ מהשלוחים היוצאים לד׳ פינות העולם דעו נאמנה כי רובו הולך לקיום והעמדת ישובן של שרי [צ״ל ערי] א״י ת״ו כדי שיוכלו לדור בם קהל ועדה וישראל [מישראל] ולא תהיה הארץ שממה. ואף ע״ז נתקן הדבר שחלק ממנו ינתן לפרנסת הלומדים ותופשי התורה וגם בזה יד כלם שוה. וגם זה מפורסם אצלנו במאוד מאוד וכבר נלאנו זה עשר פעמים לכתוב כל הדברים הללו באמנה. ואנחנו לא נדע מה נעשה לאמת דברינו. היעשה לו אדם עדיו בחותמיו בשמים ממעל וסהדי מרומים יבואו ויגידו אחת לאחת על הארץ מתחת. ואתמהא איך יעמדו דברים של א׳ זה מדבר משיחיו שיחה קלה משולח להקלה נגד כל הני דירן כי רבים אשר אתנו אשר כתבו כמה פעמים על רוזא דנא ועל החתום האיתנים מוסדי ארץ גאוני עירנו יע״א דור דור וחכמיו גם הם מעירים ומגידים כי אמת יהגה חכנו הם כי לא להזכיר כי אנשי מופת שכמותן יטו אוזן בדברי שקר. ויען כי באמת אמרו האי לישנא בישא וכו׳ למיחש מיהא בעי שמא נכנס בלב השומעים שמץ מנהו לכן עתה באנו לחלות פני רום מעלתם ותפארת גדולתם אל יטו אוזן לדברי שוא כי מעולם לא היה ולא נברא חלוק״א בין אשכנזים וספרדים אפילו כמלא נימא כי כלנו בני איש א׳ נחנו וכל אבותינו עמדו בסיני ויחן שם ישראל בלב א׳ כא״ש א׳ ותורה א׳ ומשפט א׳ לכלנו. ומי זה ערב אל לבו להפריד בין הדבקים ואיש ברעהו בחלקו״ת ישית למו ביהודי אחיהו הימנותא ליהוי. כי אנחנו תמהים במאוד מאוד על גדולי הדור וראשי עם קדש איך לא ישתקו [ישתיקו] בנזיפה ובסלוא דלא מבע דמא לכל פה דובר נבלה ומוציא לעז על חכמי ורבני אה״ק וגם עלינו יעבור כוס דמפיק עלן דסהדי שקרי אנן. ובאמת אמרו כל הפוסל במומו פוסל והנה עד שקר העד ומוציא דבה הוא כסיל ותולה קללתו באחרים. ועוד אחרת תמהים אנחנו על ראשי עם קדש פרנסי ומנהיגי ורבני העיירות הגדולות שבערי אשכנז איך לא זכרו ונשכח מלבם את אשר נהיתה וכבר פעל ועשה כזאת הר׳ יהודה ירוחם נע׳ זה עשרים שנה [התקי״ב = 1752] אשר עלה בהקב״ץ ופנה לסובב וקבץ ממון רב מכל המקומות ההם והלך וישב לו בקצה הגדול [צ״ל הגבול] בזימילין יע״א ואכל ושבע ודשן כאשר כל זה נודע ומפורסם. והנה בעתה בא זה כר׳ חיים אהרן קוטבר וילך למסעיו ללכת בדרכיו וידו אוחזת בעק״ב פנקסיו ממנו הוא כמעשהו ויעש גם הוא למלא את ידו. וכי התחת זאת לא היה להם לחקור ולדרוש את הדבר היש בלשונו עולה. ובפרט בראותם כי אין בידו שום כתב מאתנו אנחנו אלה פה פקידי א״י אשר בקושטנדינא יע״א כי אין להם סימן מובהק גדול מזה. כי ע״ב באנו

העטרה ליושנה ויחזור הדבר לתקונו הא' [= הראשון] לתת קופת א"י למע' השלוחים האמתיים מד' ארצות תו' כאשר גבלו הראשונים קדושים אשר בארץ שסתם קיפה של א"י תתחלק לכ"ח חלקים. י"א חלקים תנתן ליד משולחי ירושלים תוב"ב. וז' למשולחי צפת תו'. וששה למשולחי חברון תו'. וד' למשולחי טבריא תוב"ב. ולא ישנו את תפקידם כי הלואי ואולי בכל זה יהיה קיום והעמדה למקימות הללו העמוסים ממשא מלך ושרים. ומי יתן והיה לבבם זה להם כי יתן ה' בלב איזה קציני' ורוזנים מהמפורסמים שבאשכנז לבוא להסתפח בנחלת ה' בא"י תוב"ב ואפילו לחזור ככל אשר אנחנו עושים כדי שיקלוט העי"ן. והמה יביטו ויראו אמת לאמיתו ויבינו אמתתם של דברים איכה תרעה האה"ק תו' מוצאיה ומבואיה כולי האי ואולי על פיהם יקום דבר אמת כי יסכר פה דובר שקר. כללן של דברים אליכם אישים שרים ויועצי ארץ חנותי"נו במד"בר לא תהא כזאת להפריד האהבה שבינגו ליסוד הארץ להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה. וביום הראות במ"ק [במקום קדשם] המשולחים הנאמנים והאמתיים שלומי עה"ק ירושלים תוב"ב כמוהר"ר יום טוב אלגאזי ה"י וכמוהר"ר יעקב לבית חזן ה"י וגם שליח צפת כמה"ר אברהם בכ"ר יצחק מאיימאראן יסבירו להם פנים יפות והענק יעניקו להם מגרני צדקתם וקופות א"י תוב"ב אולי יחנן ה' להעמיד חורבותם והעם היושב בה ישכון לעד עליה.

כה דברי נאמני אהבתם פקידי עה"ק ירושלים תוב"ב החתומים בקושטנ־דינא יע"א בתשרי בהאי שתא תבנה ותכונן [= תקל"ב] עיר ציון כי"ר ברוב עוז ושלום.

משה אשיאו. משה בכ"ר יעקב אשכנזי.
חיים יוסף ברוך. משה הלוי.

אף אנן תנינן ומתנינן לכולהו הני מילי אשר דברו העליונים למע' ראשי עם קדש פקידי ירושלים תו' הם המדברים באמת ובאמונה וכל דבריהם עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע דבר וחצי דבר וגם אנחנו מאשרים ומקיימים כל האמור לא נפל דבר אחד. ומובטחים אנו כי דברינו יעשו פירות בלב כל חכם לב להוציא מלבן משאות שוא וישתקע הדבר דברי נרגן כמתלהמים כי ח"ו לא נחשדו ישראל על כך וכל פה דוברי כזב ישתתקן יתח־שן יתפרכן. ועינינו נאמני ארץ פרנסי ומנהיגי הק"ק יצ"ו עניהם ישיתו לטובה הני שלוחי דרחמנא מעה"ק ירושלים תוב"ב ועה"ק צפת תו' הנ"ל כי נאמנים בשליחותם הם כל מן דין סמוכו לנא. ואנו ליה עינינו למען יאריכו ימים ושנות חיים בנפשם נפש ברכה ונפש נאמני אהבתם העומדים על התורה ועל העבודה. החותמים פה קושטנדינא יע"א בתשרי דהאי שתא בסדר ובש' [ובשנת] והיו לבשר [תקל"ב] ברוב עוז ושלום.

שלמה בכמה"ר חיים אלפאנדארי ז"ל.
הצעיר חיים מודעים"ט. שלמה קמחי.
רפאל יצחק ירושל[מי].

ב. זכרון לאחרונים.

1. הכנות להוציא מכתב עתי חדשי בארצנו בשנת תר״ו (1846).

[בין משכילי הדור העבר נמנה גם הר׳ א ר י ה ל י ב מ א נ ד ע ל ש ט א ם נ״ע שעמד במשך כמה שנים בשורה ראשונה של חכמי ארצנו אשר יצאו לישע עמם על ידי הדפסת ספרים מועילים והרחבת גבולות החכמה וידיעת לה״ק. והנה עד הנה לא נודע לנו כי במשך הזמן שבין הדפסת המאסף פ ר ח י צ פ ו ן בווילנא (תר״א—תר״ד) והשתדלות הר׳ מא״בן להוציא לאור מכה״ע הנקוב בשם ע ל י ה ד ס (בשנות תרי״ד—תרט״ו, נדפס בשנת תרכ״ה) עשה ה׳ מאנדעלשטאם הכנות להוציא לאור בפה פטרבורג מאסף חדשי בשם ה י ר ח. ואם לא יטעני זכרוני נמצא רמז לזה בכתבי בעל תעודה בישראל. אך אחד ממכירי נתן על ידי מודעה ו פ ר ו ס פ ק ט למאסף זה כתובים בעצם יד ה׳ מאנדעלשטאם שכבר באה עליהם הסכמת הצענזור (על פי חוות דעת המבקר ספרי ישראל בעת ההיא ה׳ א ל כ ס נ ד ר ע ל ל ע נ ב ו י ג י ן) מיום שלשים לחדש אפריל 1846. ולא נדע מאיזה סבה ומניעה לא יצאה אז מחשבת ה׳ מאנדעלשטאם מן הכח אל הפועל. ואולי מפני שהתחיל אחרי כן להדפיס את ספריו על חשבון הממשלה. ועל כל פנים לא למותר יהי להדפיס עתה את הדפים שהכין המו״ל כמבוא למאספו, כי מהם נוכל לשפוט על הרוח אשר נשב לפני חמשים שנה על פני משכילי הדור בארצנו. בדף הראשון בשער הפרוספקט כתוב: „הַיָּרֵחַ ק ב ו צ ת ד ב ר י ת ו ר ה ו ד ר ך א ר ץ מ ב ע ל י א סֻ פּ ו ת י ו צְ א ת מ ת ח ת י ד י ה מ א ס ף א ר י ה ב ן י ו ס ף ג ז ע-ה ש ק ד י ם. תו״ר לפ״ק. פיטרבורג״ (וברוסית: «Гаяраехъ, т. е. мѣсяцъ. Соч. Л. И. Мандельштамма, Кандидата филологіи». ומדף השני עד הששי נמצא גוף הפרוספקט, ואלה הם דבריו]:

א.

זה לנו אך כששים שנה למן צאת ספר-התקופה בשמו המאסף לאור היום; מי יודע, אולי ימצאון עוד בין תושבי אשכנז אנשים זקנים זוכרים את קול ההמון החוגג את שֵׁמַע הבשורה ההיא בכל מקום אשר דבר החדש הזה מגיע, בבתי הנגידים הבוטחים על עשרם, בחדרי החכמים המתרפקים על ספריהם, ובאהלי הדלים אשר לא רוחמו מכל! כל איש נבוב ילבב, כל איש עצל יאמר מהיר אני, ותקוה אחת היתה לכולם, אשר מהיום ההוא תחל לפעמם רוח אחרת יקרה, נדיבה וטובה מאשר הי׳ לפנים, וְיָהֵל אור במקום החושך האוסר כבאזיקים את נפש האדם ואת רגשותיה. אני עדן לא ראיתי את אור החיים, כאשר כבר חדל המאסף לשמח אלהים ואנשים בתנובתו הטובה; אבל ככוכבים ההם, אשר להם יאמרו החוזים שקרני אורם יבריקו לפנינו גם ימים ושנים אחרי הכרת המאורות בעצמן מעל פני השמים, על כי רחוקים המה מאוד מאוד מהארץ הלזו, אשר אנחנו גרים בה —, כן גם בימי עלומי, עם הילדים אשר כגילי, שמחנו יחדיו לקראת בוא הספרים ההם, ספרי קדש בעינינו, ואיש לרעהו נדברנו לאמר: ראה זה חדש הוא, כי עד אז לא יכלו לבקוע בין

ילידי ארצנו, בשגם הממלכות אז לא נתנו עדנה יד מקרבת אשה לאחותה כבימינו אלה. מי יספר את שמחת לבנו בשמענו קול זמירות ישראל, בקראנו ספורי הקורות הנעימות, ובבחננו באורי התורה ודברי המחקר? מה יקרו לנו שמות האנשים אשר לא קמצו את ידיהם מפזר לנו את מחמדיהם, הם המה הנדיבים בעם אשר יצקו מים על ידי מהרמבמ"ן! אוצרות לשוננו הקרושה נפתחו, עמודי התורה והחכמה מימי ממשלת הערבים בספרד נמצאו מתחת חרבות העתים הבאים אחרי כן, ואהבת הדעת התעוררה בקרב העם. ברנה נשאו נער וזקן את משך הזרע, בשמחה הביאו את צוארם בעול התורה והעבודה, — ובמשךחצי-מאת-השנים אשר עברו עמדו כל אחינו בארצות המערב בין הסופרים וחכמי הארץ, לפני השרים והעם ובשער המלך!

המראה הנכבדה הזאת, ודבר כל איש מבין לאשורו ורואה את הנולד, נתנו בלבי את החפץ ואת התקוה לחדש נעורי המאסף גם לאחינו בית ישראל היושבים בארץ רוסיא. כי כל אשר יקיפנו בימים האלה ינבא לנו שהגיע העת לשום עין פקוחה על בית חיינו פנימה וחוצה, וגם שומע אנכי את קול העם באזני לאמר: מה לך נרדם, עת לעשות לה', כי עשה תעשה, וגם יכל תוכל, ולמה זה ידברו כך כי מפני ה' אתה בורח ...".

ב.

א. כל עם הארץ נדון בכל מקומות מושבותינו, וגם יריבו איש את רעהו בחזקה, וגם ישטמו איש את אחיו משטמת נצח על ענינים אשר לא להם נתנו להתגדר בם, על שאלות עמוקות וגבוהות אשר לא יחקרם לב גבר, ואשר אסרו חכמינו זכרונם לברכה אסר על נפשותינו לדרוש בהן ברבים, כי אם ביחיד ומבין מדעתו, ובמסירת ראשי פרקים; ועוד לא זאת כי גם מצד השני בעניני דרך ארץ, דרך החיים, אנחנו אחרונים לכל שכנינו, הרחק מאוד מאדם בן ארצות-המשכלות; עזבנו את כל המדעים מבלי השאיר להם שריד ופליט בקרבנו, אין לנו אף שפה אחת נקיה, אשר נוכל לדבר בה את דברינו לפני איש מעם אחר או מארץ נכריה. וסופרינו בימים האלה הוכרחו לחבר מאמרים שונים לבעבור הראות לעם שמותר ללמוד לשון הקודש וכדומה, וההכרח לא נוגה. או כתבו מה שכתבו, וקוראי דבריהם לא הבינו במראה עיניהם אשר הם רואים.

לכן יורה הירחון להולכים באורו את אורח המדעים היותר נצרכים לבני האדם טרם יבינו ספר חכמה ומחקר. הוא ילמד את העם דעת צורת הארץ למדינותיה, קורות בני האדם, חוקי הטבע, וכדומה מהתחלות הלמודיות, ויתנהל בזה לאטם לרגל האנשים אשר לפניו. תבנית הדקדוק הכללי, ודוגמאות כתבים שונים, או מליצות יקרות, יהיו גם כן חרותים עלי לוחותיו, אבל גדולה מזה מעשה השלום, אשר יאהב ואשר ירדף בהקריבו את קוראיו לתורה, בהוכחו קבל עם את השונאים רעיהם חנם, את מחרחרי הריב, ואת המתלבשים בבגד שאינה שלהם. ועל כי כל תורה שאין עמה מלאכה ודרך ארץ סופה בטלה וגוררת עון; לכן ישים הירחון את מבטו בכל הנהגותינו, ויהלל בשערים את הטוב, וישחר מוסר את הרע. אך לא בגאוה ובוז, ולא בחרפות

ונאצות כי אם בדברי אהבה ובדברי אמת, בשפת ענוה ובשיח תפלה אל האלהים אשר הסב את לב השוגים אחורנית.

ב. סבות מסבות שונות עד אין מספר עוטרות את הדור החדש שיעמוד ההתינו, ומי יודע אם לא התחזק ממנו מלחמת יצר לבבו בהשארו עוד ביום בלי מורה ומנהל. כשרונותיו הטובות לא ימצאו מקום משפיע להן מוסר ומדות טובות; החנוך והלמוד נעזבים אצלנו עד אין דורש אותם; וכן ילכו באישון לילה ואפלה מבלי דעת אנה פניהם מועדות. וכאשר דרכנו בחיים בכלל עקלקל וחלקלק, ודאגת הפרנסה דוחה, — כן, חלילה לה' יכשלו ויפולו, ואחד מני אלף יוסיף קום, או יתחזק על עמדו. ועוד לא זאת, כי גם אנחנו ככל בני הדרום בטבע מאמינים בכח דמיוננו לכל תקוה על עושר ועל ברכה, אף כי על פי הרוב היא כוזבת ככל חלומות בני הנעורים, — בעת אשר כל שכנינו ילדי איירופה נותנים את לבבם ביגיעה ושקידה נמרצה לבוא אל מחוז חפצם. ובפרט ילמדו כל דבר מלאכה ואומנות וגם כל דבר חכמה על בוריה עד כמה שידם מגעת, אף כי יארכו למו הימים בעבדם בעד תורתם - אומנתם.

לכן ספרי הירח בספורים נאים ילמדו דעת את בחורינו עולי הימים: מה זאת חיי האדם בין בני האדם, מה זאת חובת האדם נגד אחיו ובני עמו וארצו, מה זאת עמל האדם לפיהו, ומה בין התקוה הנכונה להכוזבת. הנסיונות אשר לאדם בימי חייו, וצערו בהלכו בדרך הישר — יפלס הירח במאזנים נגד שמחת החוטא, ואושר טיב-הלבב נגד הכעס והמכאובים אשר לרשע; ובדרך הזה יאיר להם את כל פרטי הכלל אחת אחת לבדנה, המראה הנפלאה אשר למורד המים—נגד המראה הנוראה אשר להתהום ואבדון, צל השאון בין עפאים בגן — נגד חושך ופחד בלהות אשר ביער; חיי הרועה עם צאנו — נגד חיי הרוצח אשר עם זאבי-ערב משכנו, — למען ידעו ולמען יבינו את אחרית כל דבר, ולמען ימאסו ברע, ויבחרו בטוב.

ג. יש פנינים ויש אבנים יקרות במצולות ים התלמוד והמדרשים, אבל אפסו הצוללים במים אדירים להוציא מרגניתא. מעטים בני העליה, אשר הקדישו את עצמם כל ימי חייהם לשמים וימצאו את המטמונים מתחת הספרים הרבים; וגם אלה לא כולם ידעו ערך כל סגולה וכל יקר בין בני האדם בעולם הבחינה והנסיון. כי המה בהיותם כל ימיהם שאולים לה' מצאו מאמרים אחרים, ויבחרו ברעיונות שונים אשר ישרו להם ואשר מצאו בעיניהם חן; ויהי אחר אשר עמלו ויגעו ימים רבים בתהומות המים, בשיחין ומערות, ביערים ומדבר, — ויביאו הדברים היקרים לפי מבינתם אל מקום ישוב — אז ראו כן תמהו לראות אשר לא שמחו בני הדור לקראת מתנותיהם, כי אם החרישו, או צחקו בקרבם על חסרון ידיעה היוצאת כשגגה מלפני יושבי אוהלים התמימים האלה.

לכן הירח יאיר לחוקרי קדמוניותינו את הדרך אשר ילכו בה, ויראה להם את כל היגיעות והעבודות שיגעו ושטרחו אחרים בדבר הזה; הוא יפיח רוח חדש בדברי האגדה והמדרש המלאים חן ויופי לוידעי הן, ואשר אמנם דבריהם עמוק עמיק מי ימצאם. וכן תקותנו חזקה אשר ישובו קדמוניותינו ההנה ויחיו ויעמדו על רגליהן לשם ולתהלה בעיני העמים.

ד. מלבד כל אלה הנמצא בתוך העם אשר בסביבותינו עוד לא יאות לנו

לבלתי שום לב ועין בקורת על כל מה שנעשה ביתר הארצות לחקור ולדרוש בכתבי תורתנו, בדברי הימים אשר לנו מיום הגלתה יהודה מעל אדמתה, ולקחת ממנו את עמדתנו כיום. ענינים כאלה נמצאים לא לבד בה ערות קטנות בספורים וחדשות אשר בעלי-העתים, כי גם גדולים וכן שלמים עמלו ויגעו ימים ישנים להעמיד הדבר על בורי', ולמצא סדר ומשטר לכל הנוגע לעם העברים המפוזר ומפורד בכל מדינות הארץ; מלבד המליצים והמשוררים, ומלבד הכותבים והמחברים בכל פרט ופרט בחפצם לשום שם וציון לכל אשר אתנו.

לכן הירח יסוב ללכת על כל הספרים, החדשים וגם הישנים השווים בנזק העת והטרח להשיגם ולקרותם; ישים עליהם עין פקוחה, יבדיל בין הטוב ובין הרע, יבור את האוכל מן הפסולת, ואת התוך מן הקליפה, וישים לפני הקורא כל דבר מועיל וחדש, כל דבר נאה וישר, למען הרוה בהם נפשו באשר תחפץ.

ה. זה משפט ספרי הירח מצד הלמוד והמוסר, ועוד אחרת מצד הספור תועלת הגוף, אשר היא קשורה תמיד בתועלת הנפש, והוא אשר יגישו מעת אל עת לפני הקורא: ראשונה דברי רפואה הפשוטה ושמירות הבריאות, למען יהגו בם זקני החברא קדישא (?) ובקור חולים; והשנית, כל הפקודה אשר תצא מפי הממשלה על אודות היהודים; והשלישית, העתקות מקוראי הדורות ומסופרי העתים אשר לבני עמנו מחוץ לארץ על כל הנולד תחת השמש בעיר ובמשפחה מכל מושבות בני ישראל, למען תהי למנוחה לנפש הקורא בראותו לנגד עיניו את כל אחיו, אשר לא מאסם ה' ולא געלם לכלותם ולהפר את בריתו אתם.

ג.

הא לכם כמעט את כל אשר נוכל להגיד מראש על ספרנו זה, ותקותנו חזקה שאחינו בני עמנו, אשר נפשם יודעת עד מאוד כי לא נעלמה ממנו לא אורח חייהם ולא משאלות לבם, לא מעלותיהם ולא חסרוניהם, לא צרותיהם ולא תקותיהם — יפגשו באהבה את צאת הירח על פני תבל, אף כי לא אפשר שיהי' כולו טוב וחף משגגה; המאור הגדול אשר נמשלו אליו ישראל, ואשר שאלתי את שמו להציגו בראש הספר, הירח בשמים גם הוא איננו נקי מכל דופי, כי אין בארץ דבר אשר יהי אך טוב, זולת נר-אלהים נשמת אדם; ואנחנו נרהיב בנפשנו עוז להבטיח על דבר אמת, שגם בהיותו פעם מלא ופעם חסר, מקבל השפעת אורו לפעמים מספרים אחרים—בכל זאת יהי תמיד אוהב נאמן לעמו ולמולדתו, אח לצרה, וחבר לנכאי-רוח; וגם ישמר את הדור החדש הקם אחרינו כשומר נאמן, כזקן את בן זקוניו, וכחתן את רעיתו אהובת לבבו.

ד.

ואתה ה' אלקי אבותינו השקיפה ממעון קדשך ורחם על עמך בית ישראל והיה עם פיות שלוחי עמך, הורנו מה שנאמר, הבינונו מה שנדבר, לבל נשגה ברעיונינו, לבל נחטא בדבר שפתינו, ולבל נוציא מפינו דבר שלא כרצונך. ואל תביאנו לא לידי נסיון ולא לידי בזיון, כי אם ברך תברך את מעשינו, כדבר שנאמר ואל יבושו בי קויך ה' צבאות, ואל יכלמו בי מבקשיך אלקי ישראל.

---

2. מכתבים מהחכם מאנדעלשטאם אל הקראי המפורסם ה׳ אברהם פירקאוויץ (אבן רשף).

[אבן רשף הכין בשנות החמשים למאה הזאת למה״ג חבור מיוחד בקורות הקראים בחצי האי קרים, אשר אמנם רובו ככלו מיוסד הוא על יסודות רעועים הם הרשימות והמצבות המזויפות אשר דברתי אודותן בארוכה לפני כמה שנים. את חבורו זה נתן אבן רשף למאנדעלשטאם להגיד עליו משפטו. ובמכתבו הראשון הודה זה האחרון כי מעולם לא עסק בפנה זו החדשה לו ובעבור זה מוכרח הוא בתחלה להתעסק בספרים המדברים בענין הזה, ורק אחרי כן יוכל לצאת כמליץ וכמסייע לדבריו. ותוכן המכתבים האחרים נראה מגופם].

א. פ״ב יום ג׳ כ״ה שבט „אבא בברית״ לפ״ק [תרי״ח=1858].

אלופי ומיודעי!

בקחתי את ספרו אמרתי לשית עליו נוספות והנה רק הוספתי לקח בהגות בו וכמעט מצאתי אשר לא אוכל לתת בו לא מגרעת ולא תוספות בלתי הכבוד ואמת השמחה [כן], אשר אשיב לראשו, גמול הקריאה הגדולה ההיא אשר קרא אלי בהצהילו מבין שורותיו המבררים דבר דבור על אפניו. כי נפשי יודעת עד מאד אשר בעוד צלל כבודו בלב ים התילדות לאחינו היושבים באי הרחוק והעלה פנינים ואלמוגים מתחת גלי העתים אשר עברו עליהם—אנכי רק כשוחה אשר יפרש ידיו על פני המים האדירים מלמעלה, לשחות בכל עניני הפרט בדברי הימים לקדמוניות מזרח עם צפון; ואיך אוכל לדון על שהתקיף ממני. ולכן טרם הרימי את ידי ואת רגלי לדרוש ולחקר אחרי עקבות ל׳מודיו אשר עד הנה לא נודעו לי, אשים עצות בנפשי להבין בספרים הנקובים בספרו בשם, מה אמרו הם ומה יעץ אחריהם כבודו, ואחר הנני לעמוד לימין צדקו בכל אשר אוכל.

והי׳ זה לאות שלום וברכה לראשו מאת מוקירו ומכבדו

ארי׳ בן יוסף מטה השקדים.

ב. ברלין כ׳ טבת שנת כת״ר לפ״ק [=1860].

שלום וברכה לך זקננו נכבדנו מו״ר אברהם פירקאוויטש נ״י.

הנה לוטה בזה העתקת אגרתך אלי עם הנוסחאות ממסכת כתובות, נשארה עוד ת״י כברת גליון אחת אשר לא נדפסה עדנה [במ״ע המזכיר]; והנה גם לא יחל עוד כבודך בין אחינו ב״י ע״ד סיר הקמלה [הוא הסופר הפולאני Syrokomla-Kondratowicz מווילנא שדבר סרה על היהודים הרבנים בשם אבן רשף; ראה מחברתי אלטיידישע דענקמאעלער אויס דער קרים עמוד 17—216] אשר הוציא עליך דברי בלע. ועוד אעמוד על המצפה לראות מה יענו גליונות הדר׳ פ־אנקעל ואריצם אליכם כבוא עתם. בעל המזכיר הוא הכותב את רשימת הספרים באקספארד אשר כבר יצא טבעו בכל מדינות חוקרי קדמוניות, וגם נתן לי ספרו על בית עקד. הספרים בלוגדונה בהאללאנד

למען יהי' לך לאות זכרון וכבוד לימים הבאים. והי' אם אין הספר ההוא בעיר פ"ב, אז אריצנו אליכם למען תגישנו אל שר בית הספרים שם, כי רבות ונכבדות מדבר בו על כל ספרי הקראים וכתבם ולשונם. צר לי מאד לראות כי עדן לא צלחה לפניכם המלאכה לגמור עם ראשי בתי הספרים לקחת את ספריכם על אופן נאה ומקובל; אבן ראו־נא גם אתם אם לא נרפים אתם כמעט בענין הזה, כי בימים האלה יום לשנה יחשב, ואת אשר יחשב לפנים לכח הסבל, יאמר היום עצלות־הנרדם; וגם עלי הי' הדבר קשה בתחלה להבין ולשמור ולעשות, אבן את אשר יעשה הזמן יעשה השכל.

ושלום וברכה לך ולאשתך ולביתך כתפלת מכבדך ומוקירך

אברהם ארי' מטה השקדים.

ג. ברלין עש"ק נצבים כת"ר לפ"ק.

שלום וברכה לאהובי ומכבדי זקן שקנה חכמה

מו"ה אברהם נ"י פירקאוויטש.

זה האיש אברהם לא ידעתי מה הי' לו אשר זה כמה מנע ממני אזכרת אהבתו באגרות שלומים ממנו ומכל בני ביתו שיחי'. עתה כבוא השנה החדשה לא אוכל לעצור עוד הפעם בעטי המתרוצצת בידי לרוץ אורח אליו, ואדרש את פניו להעלות את זכרוני על לוח לבו ולהודיעני משלומו הטוב ומכל אשר נעשה בדברי קדמוניותיו, אשר שמעם הלך למרחוק במחברת ה' פינסקער, ועל ידו במחברות ה' גראֶטץ וה' יאָסט יכן רבים, אף כי לא כלם עשו ביושר לבב את מעשה המחקר והמדרש בדברי־הימים על פי קדמוניות כ"ת. ע"פ מכתבי חתנו הנכבד אמרתי כי אחדה את פניכם יחדיו פה, וגם נדברנו עליכם בלונדון ובוויען וביותר פה עם החכמים יודעי העתים מאחינו ב"י וגם מבני העמים; אבן נכזבה תוחלתי וגם לא שמעתי עד היום מה הי' הנסבה אשר עדנה לא הוצאתם לאור את אשר יחלתם [בדבר מכירת אסיפת כ"י לאוצר הספרים הקיס־ין], ואם יש עוד תקוה ולצעוק עוד על המלך בעזרת אחד השרים הרואים את פניו, כי אוצר גדול לכם וכדי בזיון אשר לא תקנה ארץ רוסיה את אשר הוצאתם מתחת עפרה שפוני טמוני חול וקדש. יעצוני אחדים ממכירי להציג את אוצר השרשים אשר לי בעברית ורוסית לפני עקד-החכמה [אקאדעמיא] לשכר דעמידאוו, כי ע"פ החקים אשר לו אין ביכלת אויבי לעצור בעד השכר ההוא. והנה על כי מלא טעיות הדפוס, 4632 במספר, לכן הנני לשלוח לו את לוחות הטעיות אשר עשיתי וגם את הגליונות אשר הוצאתי פה לאור [במה"ע המזכיר] בלשון אשכנז להשלים את אוצר השרשים הנזכר; ולזאת אם ישיג שם ספר אחד, ארבעה כרכים, אבקשנו לעשות זאת בשמו, על כי אינני בארץ לעת הזאת. ויוכל כ"ת ללכת ישר אל שר ההשכלה, ולהזכירו כי שאלתי ממנו בעצמי זה שנתים ימים, ואמר לי כי בצאת הספר לאור אין לו שום טענה נגד הציגי הספרים לבית עקד-החכמה, ויתנם לי כדין וכדת; וגם אין ספק שיתנו ליד כ"ת אם יבקש מהם. ועל כי עת וזמן הענין קרוב לבוא (1 אקטאבר או נאוועמבר), לכן אם בנפשו לעשות הדבר הזה, אבקשנו למהר לעשותו, ובכל אופן שיהי' עם יועיל לא יזיק.

ושלום וברכה לו ולאשתו ולחתנו ולשנה טובה הכתבו ותחתמו ונזכה לראות טובה וברכה לכל ישראל עמנו מעתה ועד עולם. דברי מכבדו ומוקירו אברהם ארי' בן יוסף מטע השקדים.

ד. ברלין חמשה עשר בשבט שנת „בכתר" תורה לפ"ק [= 1862].

שלום וברכה לאלופי ומיודעי ר' אברהם נ"י, ושלם לביתו.

זה האיש גבריאל [ג. פירקאוויץ חתן אבן רשף] לא ידעתי מה הי' לו, ואם פנה הלך לו מקרית הצפון לעיר ווילנא כאשר אמר, או לא; לכן אעמים בזה על כבוד זקנותו עול הקריאה והתשובה באגרתי הזאת, ואשמח בדבריו גם לראותי מהם את שלומו ואת לבבו הטוב אלי כאז וכן עתה. א: שאל שאלתי את ר"ג אם כעת מתגורר שם בעיר המלוכה מודענו ואלופנו הזקן מוהר"ז ראפאפארט; וזה נחוץ לי לדעת עד מאד, ור"ג לא ענני עד היום. ב: וכן גם תשובתו נשארה מעל עד היום על אשר שאל שאלתיו אם השיג איזה כסף או הכסף המלא נגד השטר אשר נתן לי האדון הדאקטאר זייבערלינג על סך אלף ומאתים וחמשים כסף לעת צאת דין בר"ס לאור; וגם זה טוב אשר אדע. ג: בקשתיו להודיע בעלי-התקופה (מגידי החדשות) אשר יצאה לאור העתקתי מספר בראשית בשפת רוסיא ומקחה חצי-בקע כסף; ויודעני כמה נצרך לזה ואשלח, אכן גם על זה אין קול ואין קשב. וכן הנני בבקשתי אליו, אהובי ונכבדי, לקחת על זרועותיו העבודה הזאת ולענני דבר, למען אדע לפנות על ימין או על שמאל, והדברים עתיקים.

ושלום וברכה לו ולכל ביתו בשם ה' מאת מוקירו ומכבדו

ארי' בן יוסף מטה השקדים.

[ועוד נמצאים ממנו כמה מכתבים ורובם ברוסית על שם ה' גבריאל פירקאוויץ בעסקי ממון].

ג. לכוטים שונים מכ"י.

1. [ב' דפים נייר בתבנית 16°. יתר הפלטה מצואת איש ששמו ר' שלמה שנסע מספרד לארץ ישראל ואחד מבניו. היה עומד לפני מלך קשטיליא. ומתוכן דברי הצואה נראה כי איש פשוט ותם וישר היה ואולי שני הדפים הם משתי צואות לשני אנשים שונים].

(דף א) . . . לעמוד בו ושיצוו בתיהם לבניהם עד [עולם] וכל הדוחק עצמו להרבות ולהשתדל ב[דברים] אלו תבוא עליו ברכה.

וזה נוסח הצואה שצויתי אני שלמה הנזכר לבני ישמרם האל. שיתפלל מהם כל אחד ג' פעמים בכל יום וישתדל שתהא תפלתו בכוונה ושתהא בבית המדרש או בבית הכנסת עם הצבור. ושישתדל כל א' מהם [כפי] כל יכולתו לקיים הבתי כנסיות והבתי מדרשות וההקדשות שבנו והקדישו אבותינו ז"ל ואני ג"כ. ושישתדל כל אחר לעשות ג"כ כמותם בענין שלא יפסק מעשה הטוב מהם כלל. ושיהיה לכל אחת [צ"ל אחד] מהם תמיד בביתו ספסל [ועליו ספר] או שנים מתלמוד או מאחד מחבריו בענין שיפתח ספר בבואו לבית ויקרא

מה שיוכל לקרות. ושהייב [צ"ל ושיחייב] עצמו לקרות באיזה הספר שרצה מהם ארבעה שורות לפחות קודם שיאכל. ושיהיה מחוייב לקרות בכל שבוע שנים מקרא ואחד תרגום. ושישלים בכל שבת ג' סעודות אם יוכל בפת ואם לאו בפירות. ושיהיה תמיד ביישן ורחמן וגומל חסד כי באלו המדות נתפרנם זרע ישראל. ושתהיה כוונתו ומחשבתו יומם ולילה לעבודת הבורא ועשות מה שיוכל מצדקה וחסד. כי זה ישאר לאדם מכל עמלו. ושישתדל להנהיג עצמו במאכלו ומשתיו . . . (דף ב) . . . תמיד אחרי הש"י ויתעלה לעולם ועד למען תצליח בכל דרכיך ותזכה ל"ה [לכל הטוב ?] הצפון ל . . . וביום שתקראנה יענך מן השמים אשר יעלה על לבך לשאיל עד העולם שנא' ויתן לך משאלות לבך ויתן מעדנים לנפשך.

וזאת האגרת ששלח הרב הנזכר לבנו בהיותו בארץ ישראל לקשטילייא בהיות בנו עומד לפני המלך:

כאשר ייסר איש את בנו יי' אלהי מיסרך. יברכך יי' וישמרך ישמרך מן החטא ישמרך מן העונש. הנה אדוננו המלך דוד הוליד בן חכם ונבון אשר כמוהו לא נהיה לפניו ואחריו לא קם כמוהו [וצוה לו] לאמר ושמרת את משמרת [יי' אלהיך] ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו ו[משפטיו] [עד] סוף הפסוק. ועוד אמר ליה ועתה שלמה [בני] דע את יי' אלהי אביך ועבדהו בלבב שלם ונפש חפצה כי כל לבבות דורש יי' וכל יצר מחשבת. אם תדרשנו ימצא לך ואם תעזבנו יניחך לעד. ואתה בני תמדוד עצמך כנגד שלמה ותמצא כי אתה תולעת ולא איש רמש מרמשי אדמה ואעפ"כ אם תדרשנו ממעלה ומעלה יעלך ואם תעזבנו זנוח אתה. בני הוי זהיר בק"ש שחרים וערבים ובתפלה ג' פעמים ביום. בני על אכילתך תברך לפניה ולאחריה כמשפט. בני . . . [ההמשך חסר].

---

2. מכתב מליצה לפורים משלמה הלוי (פוילוס די בורגאס).

[בגליון תנ"ך כ"י קלף בפה נכתב בראשונה ס' השרשים לרד"ק. ואחריו כתר מלכות לרשב"ג. ואחריהם בגליוני ס' יחזקאל המליצה הזאת משלמה הלוי אשר אחרי כן המיר דתו והיה להגמון בעיר בורגאס בספו. ונודע בשם פוילוס מבורגאס (Paulus Burgensis). והמכתב הזה נמצא גם בכ"י סרואל בברסלויא בעדות גייגר (באוצר נחמד II ,6) ובעיר ליידען (רשימת רמש"ש עמוד 277) ועוד. ולפי הדוגמא המובאה מרמש"ש שם נראה כי הכ"י שלנו הוא יותר מתוקן. אף כי גם בו ימצאו שבושים ודברים קשים להולמם. ובאיזה מקומות תקנתי לפי ההשערה. והנה בראשי החרוזים בסוף המכתב נרשם בראשונה: ש ל מ ה ה ל ו י. ואחרי כן רשום באותיות פ ה ב ה ש ז ש ה ז ה ו א ן שאולי הוא בהפוך אותיות על סדר הא"ב השונים. ולחפש אחריו אינו כדאי. וכל קורא את המליצה יראה בנקל כי נכתבה בהיות עוד מחברה יהודי והיה נשמר מסתם יינם. וגמר בדעתו להשתמש בפורים מיינה של תורה תחת יין גפן החסר לו בעיר ל ו נ ד ר י ש (לונדון). כי בעת ההיא לא היו יהודים בענגלאנד כי גורשו משנה. ולכן אמר

שלמה על עצמו: „השר את שיר ה׳ על אדמת נכר. עזובה תהיה ועקרון תעקר״.
ולפלא איך שגה גרֶאטץ לחשוב (קורות היהודים VII, 88-9) כי שלמה כתב את המליצה הזאת אחרי המיר דתו וכי כוונתו היתה לצחק ביהודים ובחג הפורים שלהם. האם כל המחברים והמליצים שכתבו מסכת פורים, סליחות וקינות לפורים, כלבו לפורים, מסכת שכורים וכדומה — היתה כוונתם להתל ביהודים ובחגם? וכפי הנראה ראש המכתב: „כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי״ וכו׳ הטעהו לגרֶאטץ. ועל כל פנים גם מזה נראה דרך הסופרים בימים הקדמונים שלא חששו לערב את הקדש עם החול. וראיתי רשום כי נדפס גם בלעטטרבאדע ואני העתקתי מכ״י שלנו בשנת תרל״ד. ואלה דברי המכתב]:
כתב ששלח דון שלמון הלוי בעודו בעיר לונדריש לה״ה דון מאיר אלואדיש ז״ל על דבר שהזיר עצמו מיין נסכם, והיה מצטער לאפיסתו, על זה נכספה וגם כלתה נפשו ולשונו למהר לדבר צחות [ובכ״י ליידען לפי העתקת רמש״ש שם כתוב: כתב ששלח דון שלמה הלוי בעודנו במדינת אלונדריש אל הרב הגדול החכם דון מאיר אלודיאס ז״ל והא (והוא?) שהזהיר את עצמו מיין נסיכם והיה מצטער לנסיעתו על זה כלתה נפשו ונכספה לשונו לדבר צחות].
כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי, ועוני גרשוני מהסתפח בנחלת אבותי, ומקום אשר אסירי המלך אסורים, שמו אותי בבור, לבי ראה קורות נוראות, גם בעיני יפלא, הכילם ככלי כמוהו כטפח שוחק בהקפו ורחבו, וכל רוח אין בקרבו, וכל זה איננו שוה לי, בכל עת אשר אני רואה מה שתשיג לנפשי, הענוגה מהחסרון, וההפסד בשלמות המצות הראויות לתת לה מבית המלך״, יי׳ צבאות שמו, בסוד ישרים ועדה, בשבתי בדד מחוץ למחנה שכינה לויה וישראל, וגם במצות יחיד שאדם דש בעקביו, כברכות הטעונות, כסא דבי שמשי, ואבדלת [צ״ל ואבדלתא] לא זכיתי, לב יודע כמה זמנין חביבא לי חמרא, ואקדש אריפתא, והן עוד היום גדול, יום משתה ושמחה, ליהודים הפרזים אין לאל ידי, ולצאת ידי חובת אבסומי בפוריא, וכל היום הכשר הזה בדעתי אתישב להשיב על הן הן, ועל לאו לאו, וכאתמול ביום צום אברך מרדכי, והמן ארור, ואקרא נא לחושי והנם עמי כתמול שלשום, בעיני הראות בין תכלת ללבן, הרחק כמטחוי קשת, מי ומי יעמוד, אכיר מראהו, דממה וקול אשמע, בחבי עמד טעמו לא נמר, ידי תכן וכל אשר תגע בצדק תשפוט, החזק הוא הרפה, המעט הוא אם רב, אם כן איפה אמרתי אני אל לבי, מה נעשה יקר וגדולה למרדכי, ובמה יודע היות הימים האלה נזכרים ונעשים אם לא בשנותי את טעמי, וכסוס עגור אצפצף, אדברה ויִרוח לי, ומרוגזי אמה[אימא?] רוחא לבסומי שכיח, הנה אנכי מדבר אל לבי ותבוא בי רוח, כמראה נפש יתרה, הרימותי קולי ואקרא, ימים למתנות ומנות נועדו, וחזות בהן נותן בכוס היין, רחקו מיודעי ומנותם ואין, אביון למתנות ואדם אין, אלו מקום כלם ידידי אפגשנה, בו אמצאה נוחם כהרף עין, הוא דוד תמורתו וערכו נעדרו, מיום ברוא תבל ויש מאין, קדם להעדרו ומים שוטפו, דורות איניש (sic) קינן והובל קין, לולי יסוד עולם נטעו מפני, מבול יצורים חררו עדיין, גם הוא יצאני ונפשי יצאה, עמו בבוא היום אל העין, שמחה וגיל מן המסבה נאסף, שמש סעודתי סתום העין, אף כי בזכרונו לבד אנחמה, הרתי בלבי למשוך

ביין .. אלה אוכרה ואשפכה עלי כי אעבור בסך, הבאים לחקור ממסך, אחינו כל בית ישראל המאחרים היום על היין, והבודק שתי שורות על פני כל המרתף, עד מקום שידו מגעת, וזה שואל מחברו כדי יין ולא יאמר הלוני פתח בכד, ומסיים בחבית, ומן הראו (הראוי) לנסך על גבי המזבח, גרונם יחליקון, זובחי אדם עגלים ישקון, ויפצרו בו עד בוש, אשר לא ישמעו איש שפת רעהו, ונבלה שם שפתם, גם אהבתם גם קנאתם גם שנאתם, ובהתעות שכור עיניו יחזו אל האלהים, יסובבו עיר, יחוגו וינועו למסעיהם, ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפוך דם עליהם, ואף כי היין בוגד מנעורי גדלני, וגם פה לא עשיתי מאומה, חלל בריתי, בקשתיהו ולא מצאתיהו, ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו, זכרו כיין הטוב מתוך שמחת (sic) בא לפני, הביא בכליותי בני אשפתו, ויולד ברמותו בצלמו בלבי כאש בוערת, דובב שפתי הישנים, שינת הנדוד היותרת, על אחת מששים במיתה בערך בלתי מדבר חרש לאמר, כי אין מספר, יחליפנו וימיר אותו עליו יאמרו המושלים בואו חשבון, ואביט ואין עוזר, ואשתומם על המראה ואין סומך באשישות, ואפן כה וכה וארא כי אין איש יהודי, ועם רבים עתה עם הארץ כרובם כן חטאו, ומעמים אין איש אתי, ותושע לי זרועי, שויתי יי' לנגדי, ופורה דרכתי לבדי, ומיין מלכות רב ייננה של תורה, נסבתי מלבי, הנה נא פתחתי פי דברה לשוני בחיכי.

מי כמוך אור עוטה להמציא נגוהים, גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים, כולם ירוצון להשקך כמהים, כי טובים דודיך מיין, נוטה קו ארצות בעצמה, בתוכם ממציא הויות בחכמה. מטל השמים ומשמני אדמה, הוציא לחם ויין, יצר בעולמו שרשי וגזעי, בו חתם פעליו אל רועי, וינח ביום השביעי, כטוב לב המלך ביין. שבת היא לשמרו כדת נסוכה, צוה לזכרו בשלחן ערוכה, ולהבדיל בצאתו כהלכה, גם ביום השני במשתה היין. לעבדו ולשמרו הושם במגרש, עדיו כזוהר במצות מפורש, הוסת ועבר מצות וגורש, כגבר עברו יין. מרד היקום ושוטף בזרם, ותהי כל הארץ חרם, נמלט צדיק ויטע כרם, וישת מן היין. העיר ממזרח אב המון גוים, קורא בצדק בשם אלהים חיים, פרש לחמו לרעבים גם צמאים, בלא כסף ובלא מחיר יין. הקריב יחידו בחבה כלולה, ונחשב רצונו כתכלית פעולה, ויקח את האיל ויעלהו לעולה, ונסכה יין. לנוף ירד נינו וביתו, ויפרץ לרוב עד נלאו שאתו, ויתנכלו אותו להמיתו, השותים במזרקי יין. וימררו את חייהם בחרון ועברה, מלאכי רעים זעם וצרה, ויתנו הילד הילוד היאורה, והילד מכרו ביין. יוצרם בשועם שחרו אמוני, ויאנחו מן העבודה כהני וזקני, ויקץ כישן אדני, כגבור מתרונן מיין. פקד פשעם בשבט עברתו, וישלח בם חרון אפו ונקמתו, וישקם את כוס חמתו, כי כוס ביד יי' ויין. הטביעם במים אדירים אסון, ויוציא עמו בששון, ומיון מצולה נוהג כצאן, הביאני אל בית היין. בסיני צום והעם הכתיר, ויצו על מצות ומרורים פסח להפטיר, ובארבעה כוסות עלילות להזכיר, לכו לחמו בלחמי ושתו ביין. בגלות עדה מרביר והיכל, אגגי להשמיד אותה נכל, והיא מרת נפש ותבכה ולא תאכל, ושבורת ולא מיין. הרב את ריבנו ודיננו דן, המן הואיל ואתא לידן, ועשרת בניו להרג ואבדן, הוי גבורים לשתות יין. שושן צהלה ולמדינות הנחה, ונסו יגון ואנחה, ליהודים היתה אורה ושמחה, טוב וחליל ויין. זכרו בספר חקקו

אציליהם, קיימו וקבלו היהודים עליהם, לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם, וגם אלה ביין. מנות איש לרעהו להפיק, ומתנות לאביונים להעניק, ומתוך סעודה לנפץ ולהריק, כל נבל ימלא יין. שמח בבין העיר בערבים, על יבלי תירוש יזיל כטל וכרביבים, הלוך אל בית הרכבים, ואמרת אליהם שתו יין. היום הזה חכמי ישראל במסבותם, יחוגו וינועו כשכור וכל חכמתם, וראה ועשה כתבניתם, בכל אשר תאוה נפשך ביין. זכרה אלי עמך ופקדהו, ועל כנו בשובה ונחת תשיבהו, כמשפט הראשון אשר היית משקהו, מכל אשר יצא מגפן היין. השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וקבץ גדודים מקן פעמים, ויהיו בערי יהודה ובחוצות ירושלים, בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין. וברצון עמך זכרה דליהם, גורשו היום מבית מגוריהם, ובין גויי הארצות חוגגים בחגיהם, בשיר לא שתו [צ"ל ישתו] יין. אז יאמרו בגויים הגדיל יי' עם אלה, להוציא ממסגר אסיר מבית כלא, נודה לך כי עשית פלא, נזכירה דודיך מיין. נאם אשר מעין המאורע ומזמרת הארץ לאלוה עושיו, נותן זמירות בלילה, ברן יחד כוכבי בקר, השר את שיר יי' על אדמת נכר, עזובה ההיה ועקרון תעקר, שלם [צ"ל שלום] רבו אך עצמו ובשרו הוא בן גילו ואחיו הגדול אשר בו יתפאר, דורש וחוקר, משחר פניו במילי דבדיחותא, לכי חלשי רבנן מגרסהו [צ"ל מגרסיהו] במסכת נזיר, ואחר נדרים לבקר, להשביח שאון המית גלי המתוכחים לאמר הי מיניהו עדיף סיני או עוקר, כותב ביום פורים האסור באכילה, ושתיה המפסקת או המפסקת לבעליה ועל עין המים כל הנמצא ידקר, והשתיה כדת להשקות את הנזירים יין, העיני האנשים ההם תנקר, יפיח כזבים בו ישובח ולא ירחיק עדיו הרוצה לשקר, בעצם היום הזה מאשר חטא על הנפש כי העבור במים ונראה במיקר, ולמען הודיעך כי לא על היין לבדו ישתכר המשתכר, מנחל בדרך ישתה, וישכח רישו גם במעלליו יתנכר. שלמה הלוי.

ד. מלואים לאוצר הספרים מבן יעקב ז"ל (לאות א).

[בשנות הרל"ח—תר"ם בעת הדפסת ס' אוצר הספרים שלח לי ר' יעקב בנו של המחבר כפעם בפעם את העלים הנדפסים בבקשה לשלוח לו תיכף את התקונים וההוספות שלי למען ידפיסם ביחד עם חבור אביו. ובכל פעם האיץ כי בחזקה למהר ולהחיש מעשי לבל יתאחר מעשה הדפוס. מובן מאליו כי לא יכלתי באופן כזה לשלוח לו הרבה תקונים והוספות, וגם זה המעט אשר שלחתי לו צויתי עליו אח"כ במפגיע שלא להדפיסו בשמי כאשר נודע לי מי ומי יהי מיסב עמי בשלחן זה, כאשר הודעתי זאת במועדו לידידי הר"ר שוח"ה נר"ו. וגם כעת לא אוכל להאריך כי לא פה המקום לזה, ובכל זאת אחשוב כי לא דבר ריק הוא להדפיס את המלואים האלה גם עתה אחרי עבור עליהם חמש עשרה שנה, ואם ישפטו הקוראים המבינים כמוני ארפיסם כלם. ולעת בואת אתן למבחן ולדוגמא את המלואים לאות א'. ובהוספות הבאתי אז רק את שמות הספרים הנמצאים באוצר הספרים הקיסרי דפה והנזכרים באיזה רשימות שהיו תחת ידי מהנדפסים עד שנת תרכ"ד. והנוסף עתה ממני הוא מוסגר בשני חצאי רבוע].

I. תקונים לאות א' (לספרים שבא זכרם בהאוצר).

עמוד 1 נומר 18 — הדברים הנאמרים שם אודות ס' האביב מהקראי יוסף הרואה, שהוא תשובה על רס"ג שהשיג על א' מחכמיהם [ר"ל מחכמי הקראים] ושמו שמואל, הם על פי טעות שטעה ר' שמחה פינסקער בלקוטי קדמוניותיו (עמוד מ"ג ומ"ד), כאשר הוכחתי במאמרי זכרון רב שמואל בן חפני גאון (מאסף נדחים הראשון № 14 הערה 121). ובאמת השיב הרואה על רס"ג ועל רב שמואל בן חפני הנקרא גם מאתו ראש הישיבה ר"ל גאון, כאשר נראה ברור מגוף הדברים בערבית שהבאתי שם.

עמוד 4 נו' 77 — ע"ד ס' אבן הפילוסופים מרס"ג שמביא ר' משה בוטריל צריך להעיר כי הרמ"ב חשוד להביא ספרים מזוייפים, וכמו שחשדו הרב רשי"ר גם אודות ספר זה בתולדות רס"ג הערה 47, ועל כל פנים הדבר לא יצא מספק גדול אם היה נמצא ספר כזה בעולם.

עמוד 5 נו' 115 — ס' אבנר בן נר מהקראי כלב אפנדופולו נמצא גם באסיפה ראשונה לפירקאוויץ בפה (№ 818), והשם אבנר בן אבינר המובא ע"פ הרשימה בס' אורח צדיקים היא בטעות. גם ללא אמת הוא שהוא פי' על שיר השירים, כי אם חבור חדש במליצה ושיר, כאשר כבר העיר פירקאוויץ בבקרת לתולדות הקראים מהר"ר אב"ג (עמוד 196 בהערה).

עמוד 7 נו' 151 — אגור מר' שמואל גמע. צריך למחוק ההערה המוטעת דשמע מלשון וישמע שאול וכו'. וקצת החבור נדפס בלקוטי קדמוניות לפינסקער (עמוד 157—153), וראה אוצר נחמד חלק ב' עמוד 199, ולמטה באוצר בשם אלף המגן (№ 722). [והערותי במאסף נדחים השני עמוד 17=16. ועתה נדפס כלו מידידי הר"ר שלמה באבער נר"ו בספר היובל לגראֶץ ובהעתקה מיוחדת, ברעסלויא תרמ"ח, ועכ"פ אין להחליט בדעת בעל האוצר כי אגור איננו שם החבור כמו ששערו הרב רשי"ר ורי"ל דוקעס ואחרים, אף כי אמת הוא שהוראת שם משפחתו גאמע הוא גם כן אגור או מאסף. והרמש"ש טעה לחשוב בהפך כי הכנוי אגור או גאמע שייך רק להחבור ולא לר' שמואל עצמו. ראה הערתי נידון זה בזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד קי"ט וק"ך].

עמוד 7 נו' 152 — [אודות העתקה אפוריזמי להיפוקראט בשם אגור ראה רשד"ל באוצר נחמד השני ופניני רשד"ל עמוד 70, בהמזכיר לשנת 1871 עמוד 128 הערה ב', וזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד ק"ך].

עמוד 7 נו' 160 — אגרון מרס"ג, הנאמר פה אדותו צריך תקון עפ"י המאמר מרש"י פין בכרמל החדשי חלק א' מעמוד 63 והלאה, וחלק מהקדמת הספר נדפס ב„המליץ" לשנת תרכ"ח ובהעתקה מיוחדת מבוא להקדמות רמות העולות מתהום הנשיה וכו', ב„לבנון" לשנת תרל"ב וב„יודישע צייטשריפט" לגייגער חלק עשירי 1872. ואיזה הקונים לפי הכ"י נדפסו על ידי ב„כרמל" החדשי חלק ג' עמוד 666=7. [ובשנת תרנ"ב נדפס כל הנשאר לפליטה מספר הזה של רס"ג עם כל הנאמר אודותו ב„זכרון לראשונים" מחברת ה'. ועתה נודע ברור כי גוף החבור היה ס' שרשים עפ"י א"ב כפול מראשי תיבות ומסופי תיבות, ונתחבר לטובת המשוררים והפייטנים, למען יוכלו למצוא בנקל המלות הנצרכות להרוזיהם, ובראשו נמצא הקדמה מליצית בשבח ותפארת

לשון הקדיש וההכרת לעסוק בה ובכללי הדקדוק בקצרה. ואחרי איזה שנים כתב רס"ג מהדורא שניה מספרו זה אשר בו הוסיף תרגום ערבי ועוד שני חלקים בשפת ערבית ס' הלשון העברית וס' צחות הלשון. את כל זה הוכחתי שם ברור לעין כל בוחן ושופט צדק. ואמנם ר' בנימין באכער מפעסט יצא לחלוק עלי בטעות ולומר כי הספרים האחרונים לא היו ביחד עם ס' האגרון, ובמקום אחר אראנו כי טעה בזה. ואודות שם הספר חשבתי בראשונה כרשד"ל ששמו היה ס' אַגרון בפתח, אולם אח"כ מצאתי בשני כ"י שהוא מנוקד אֶגרון בסגול (על משקל ח ב ר ו ן, כי בשני הפעלים השתמשו אז על מלאכת חבור הספרים), וגם בזה יצא ה' באכער לחלוק עלי וטעה, כי לא מתמול נודע גם לי שבארצות המזרח יחליפו הפתח והסגול, ולכן אם נמצא המלה בכ"י מנוקדת גם אַגרון או אז יהי הדבר בספק; אולם לעת כזאת אין לדיין אלא מה שעיניו רואות בכ"י, ועפ"י שני עדים יקום הדבר שהוא אֶגרון, ועל אַגרון אפילו עד אחד אין לנו, ואתמהא האם נוכל להפוך כל המלות הכתובות בסגול לפתח בלי שום הוכחה לזה ?].

עמוד 7 נו' 161 — [א ג ר ו ן או א נ ג ר ו ן. צריך למחוק המלה א נ ג ר ו ן שהיא עפ"י טעות רמש"ש, ובכ"י רח"ם שם לא היה נמצא כלל א נ ג ר ו ן כי אם א י ג ר ו ן ביו"ד, כאשר הודיע רח"ם להרב רשי"ר, ראה „השחר" שנה שניה (עמוד 32, 35) וזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד ז'. וכבר הודה רמש"ש בעקימת שפתים נגדי שדבריו נאמרו בשגיאה (במה"ע האשכנזי „מאגאצין" לברלינער חלק י"ט, וראה תשובתי שם בחלק העשרים), ולכן צריך למחוק גם הערתו באוצר לנומר הקודם].

עמוד 7 נו' 162 — אגרון לדוד אלפאסי. וחלקים ממנו נדפסו מנייבויער במה"ע הצרפתי זשורנאל אזיאטיק לשנת 1861-62, גם בשרשי ר' יונה בן גאנח בסוף הספר.

עמוד 8 נו' 163 — [צריך למחוק סימן השאלה אצל המלה ה ק ר א י, כי עלי בן סלימאן היה בודאי קראי כנראה מחבורו זה ומחבור אחר שלו].

עמוד 8 נו' 173 — אגרות ר' ע ו ב ד י ה ב ר ט נ ו ר א. המכתבים מהרע"ב נדפסו מר' שניאור זקש ז"ל ביחד עם העתקה אשכנזית מידידי הר"א נייבויער במה"ע יאהרבוך פיר יודישע געשיכטע לשנת 1863 (חלק ג' עמוד 195-270).

עמוד 8 נו' 177 — [צריך להוסיף הדפוס האחרון ב ק ו ב ץ ת ש ו ב ו ת ה ר מ ב "ם ו א ג ר ו ת י ו מהדורת ר' אברהם ליכטענבערג, ליפסיא תרי"ט. והוא מובא למטה בהאוצר עמוד 519 נו' 90].

עמוד 10 נו' 197 — א ג ר ת ר' ד ו ס א. דברי בעל ס' קורא הדורות אודות ר' דוסא ואגרתו לקוחים מס' הקבלה להראב"ד אשר הוא המקור הראשון לזה. והרמב"ם בהערה כ"י לסוף חלק ראשון מהמורה שנדפסה ממונק (במאמרים ע"ד רס"ג עמוד 15 ובתרגומו הצרפתי מהמורה חלק א' עמוד 462) יזכיר גם מאמר פילסופי מר' דוסא. שם 10 נו' 200 — [א ג ר ת ר ב ה א י י ג א ו ן. אודות דברי קבלה שנודייפו על שם רה"ג ראה הערתי ב„זכרון לראשונים" מחברת ג' עמוד 14, 13 הערה 19 ומחברת ד' במבוא]. שם 10 נו' 213 — [א ג ר ת ה ח ר פ י ת לר' יצחק אבן פולקר. צ"ל ה ח ר פ ו ת. וזכורני כי ראיתי הנוסח

התרפות (ולפי שעה לא אדע אנה ראיתי), והוא כפי הנראה הנוסח הנכון לפי הוראת המלה, ואם כן מקומו למטה אחרי אגרת התכונה, ובאמרי שפר (או קבלה על מלאכת השיר) מר' אבשלום מזרחי בסוף כתובים השירים שהחליפו ר' יצחק ואבנר זה עם זה בעת ששלח האחרון לר"י את חבורו מנחת קנאות].

עמוד 12 נו' 245 — אגרת המספקת לכלב אפנדופולו' תמצא גם באוצר ספרי הממשלה דפה באסיפה ראשונה מפירקאוויץ 649 №.

עמוד 13 נו' 254 — בסוף ההערה מרמש"ש המצא טעות הדפוס המזכיר תרי"ג כי לשנה זאת לא נמצא המזכיר שהחל לצאת לאור משנת תרי"ח. שם 13 נו' 256 — [אגרת העריות לשלמה הנשיא. תמצא כמו כן באוצר הממשלה דפה באסיפה א' של פירקאוויץ 615 №, ואהרן בעל הדרשות שאליו נכתבה האגרת נזכר באדרת אליהו לבשייצי ר' גוזלאוו דף פ"ד ופ"ט. ואולי על ידו נוכל לברר זמנו של שלמה הנשיא שיש בו סכסוך גדול. ושמו של אהרן זה יפקד ברשימת ראב"ג בבקרתו].

עמוד 15 נו' 290 — אגרת ר' שמואל בר אברהם. האגרת הזאת עם שארי מכתבים אודות הרמב"ם נדפסה במה"ע ישורון העברי מר"י קאבאק ע"י הרשזח"ה, וגם במחברת מיוחדת בשם קבוצת מכתבים ע"ד ס' המורה והמדע, באמבערג תרל"ה, 8°.

עמוד 15 נו' 293 — אגרת ר' שמשון. מכתבי ר' שמשון אל הרמ"ה ותשובות הרמ"ה אליו נדפסו מר' יחיאל בריל ז"ל בעל הלבנון בס' הנקרא כתאב אלרסאייל, פאריש תרל"א, 8°.

עמוד 15 נו' 299 — אגרת תימן מהרמב"ם. העתקת ר' שמואל אבן תבון נדפסה מר' דוד האלוב בשחר שנה חמישית ובמחברת מיוחדת, וויען הרל"ר, 8°.

עמוד 16 נו' 306 — אגרת תשועת ישראל מיוסף שלמה לוצקי. האגרת הזאת לא נדפסה בשנת תקפ"ח כי אם בשנת תר"א, והפרט תקפ"ח מוסב על המעשה מנסיעתו לפיטרבורג שהיה בשנה זאת.

עמוד 17 נו' 327 — אדרגוזה. צריך למחוק הנומר הזה כי הוא שבוש גלוי תחת ארגוזה בערבית, כמו למטה בהאוצר עמוד 48 נומר 954, ושם הובא פירושה כנכון. שם 17 נו' 332 — אדרת אליהו מאליהו בישיצי. צ"ל בשייצי [ומבטא השם הוא Baschjatschi]. ופעם שלישית נדפס הספר הזה באודעסא תרל"א, 4°.

עמוד 18 נו' 358 — [אהבת ציון מר' שמחה. לעת בואת אחרי הוכחת ר' נחום בריל ז"ל שהמחבר הוא רק מעתיק דברי זולתו במה שמספר שראו עיניו יש להסתפק אם נסע לא"י בשנת התקב"ד כלל וכלל].

עמוד 19 נו' 388 — [אהל מועד מר' שלמה מאורבינו, ונדפס שנית עם הוספות רבות מר' יונה ווילהיימער, וויען תרמ"א 8°].

עמוד 21 נו' 428 — בסוף נשתבש מראה המקום המזכיר 322 №. כי לא נמצא כזה בעולם. שם 21 נו' 433 — אוצר חכמה מר' יוסף כהן צדק. ממ"ע זה נדפסו עוד שני חלקים, לבוב הרכ"א והרכ"ה.

עמוד 22 נו' 436 אוצר ה' מר' משה בר יעקב. אן להסתפק

שכן היה שם החבור מר' משה הגולה כי בשארי חבוריו יביא ממנו איזה דברים כפעם בפעם. שם 22 נו' 448—אוצר נחמד מר' משה בר יעקב, אודות הספר והמחבר ראה הכרמל השבועי שנה ג' תרכ"ב-תרכ"ג עמוד 61-62, ושם נדפסה הקדמת הספר. ונמצא באוצר הממשלה דפה אסיפה ראשונה נומר 71-2 ואסיפה שניה נו' 3. [וראה עוד אודותו בחדשים גם ישנים נומר 1-2 במאמרי גלות כיוב]. שם 22 נומר 451 — אוצר נחמד מר' יצחק בלומענפעלד. ועוד נדפסה החוברת הרביעית מקובץ זה, ווין תרכ"ד.

עמוד 24 נומר 480—אור זרוע מר' יצחק מווינא. שני חלקים ממנו נדפסו בזיטאמיר תרכ"ב [וחלק שלישי ורביעי נדפסו בירושלים תרמ"ז ותר"ן] וכולם בתבנית פוליו.

עמוד 25 נומר 497—[אור החכמה מר' אורי פייוויל. מקום הדפוס צ"ל לאשצוב (Лащовъ) ושנת הדפוס היא תקנ"ה, ולא לאשצום תקע"ה. והספר נמצא באוצר ספרי הממשלה דפה].

עמוד 26 נומר 521—אור הלבנה מיצחק בן שלמה. הספר נדפס ע"י חכם הקראים נחמו בבוויץ בזיטאמיר תרל"ב 8° (ומגיה הספר היה רהו"ס), ביחד עם אגרת פנת יקרת מהמחבר וס' שש כנפים מר' עמנואל בן יעקב. [ואגב אודיע פה כי הספר האחרון נעתק ליונית בקרוב אחר זמן התחברו מגיאורגיוס כריזוקוקא, ומיונית לרוסית הישנה בשם Шесто крылъ, ונמצאים ממנו כמה כ"י באוצרות הספרים הרוסים].

עמוד 30 נומר 590—אורים ליוסף אלקסקסני בן יעקב. שם הספר בערבית הוא כתאב אלאנואר ואלמראקב (ס' האורים ומגדלות הצופים), וחלקים רבים ממנו נמצאים באוצר ספרי הממשלה בפה. ושם מחברו האמתי הוא אבו יוסף יעקב אלקרקסאני ודברתי אודותו כמה פעמים במאסף נדחים. [ועתה הוצאתי לאור את המאמר הראשון בגוף הערבי במה"ע הרוסי לדורשי הקדם ותוכנו בעברית בסוף החלק השלישי מדברי הימים לגרעץ העתקת הר"ר שפ"ר בווארשא. ואעיר כי הפרק הנדפס מה' הירשפעלד בכרסטומטיא מערבית יהודית מס' המצות ליעקב זה לקוח ג"כ מס' האורים הזה, והוא הפרק הט"ז מהמאמר השלישי מזה הספר].

עמוד 31 נומר 611—אות זכרון מרחז"ס. עוד נדפס שתי פעמים בווארשא, תרל"ד [ותרמ"ה], 8°. שם 31 נומר 621—אותות השמים. הספר הזה המיוחס לר' שמואל אבן תבון נדפס מר' צבי יחזקאל פיליפאווסקי כהוספה למה"ע כנסת ישראל בשפת בריטאנית, לונדון תרכ"ז. ראה מאסף נדחים הראשון № 14 עמוד 228.

עמוד 32 נו' 627 ונו' 629 נו' 631 — ספרי דקדוק אלה נדפסו מדוקעם בהעתקת ר' משה גיקטילה בשנת תר"ד ובהעתקת הראב"ע מהחכם הנוצרי נוטט בשם שלשה ספרי דקדוק עם העתקה בריטאנית, אוקספורד 1870, 8°.

עמוד 32 נו' 630 — אותיות דר' סעדיה בר יוסף בכור שור. לעת כזאת אין ספק בדבר שרב סעדיה גאון הוא המחבר, כי נמצא השיר בכ"י תימן מזמן קודם לרב סעדיה בכור שור. ונדפס מחדש מר' יוסף דרנבורג עם הערות במה"ע הצרפתי זשורנאל אזיאטיק לשנת 1870, ביחד עם הספר

מתימן ששמו האמתי הוא מחברת התיגאן (ולא הוריית הקורא כמו שחשב רי"ד שם) הנמצא גם בכ"י באוצר הממשלה דפה. שם 32 נו' 635 — אזהרות. כבר זמן רב קודם כל האזהרות אשר יחשוב באוצר שם היו בנמצא בישיבות בבל, ובתשובות של רב נטרונאי גאון כבר נזכר מתלמידי חכמים שלא רצו לומר האזהרות. ראה הערתי במאסף נדחים הראשון 3 № עמוד 34.

עמוד 34 נומר 643 — ס' האחד מהראב"ע. נדפס פעם שנית עם פירוש ר"ש פינסקער ורמ"א גאלדהארט, אדעסא תרכ"ג, 8°. שם 34 נומר 658 — איי הים לרי"ל עדל. נדפס שנית בהוספת חלק שני, ווארשא הרב"ה, 4°.

עמוד 35 נומר 665 — אילם ליש"ר מקנדיא. נדפס פעם שנית עם תולדות המחבר מר' מאב"ן ועוד הוספות בה' חלקים, אדעסא תרכ"ד — תרכ"ח, 8°. וחלק א' נדפס שלישית שם תר"ל, 8°.

עמוד 36 נומר 682 — אכלה ואכלה. נדפס עם מבוא והערות ומפתחות באשכנזית מר' זלמן פרענסדארף, הנובר 1864, 4°.

עמוד 36 נו' 684 — אלזאם אלאחכאם מר' שמואל בן חפני. שם הספר בערבית הוא לואזם אלאחכאם ר"ל חקות הדיינים, והס' בדיני ציצית הנמצא בכ"י באוצר הממשלה דפה הוא ספר אחר ושמו בערבית הוא כתאב אחכאם שרע אלציצית, ר"ל ספר בדיני הלכות ציצית, כאשר בררתי זה במאסף נדחים הראשון ובזכרון לראשונים מחברה ג'.

עמוד 36 נו' 687 — [אלדד הדני, נדפס מחדש לפי נוסחאות שונות עם דרישות וחקירות ארוכות בהוספת מאמר על הפלשים ומנהגיהם מידידי הר"ר אברהם עפשטיין מוויען, פרעסבורג תרנ"א, 8°. — ועוד הפעם נדפס עם דברי בקרת ארוכים באשכנזית עם הוספת העתקה ערבית לפי כ"י באסיפה שניה דפה מהפרופיסור דוד העינריך מיללער במאמרי האקדמיא (דענקשריפטען) דעיר ויען, 1892, 4°]. שם 36 נומר 700 — אלון בכות. תחת יושבי האלב־שטאם צ"ל האלברשטאט.

עמוד 37 נו' 712 — אלכפיאה מר' אברהם בן הרמב"ם. צ"ל כתאב אלכאפיה אז כאפיה אלעאבדין, ר"ל ס' המספיק לעובדי ה', והלקים ממנו ימצאו בכ"י אוצר הממשלה דפה אסיפה שניה.

עמוד 37 נו' 715 — ס' אלמנצורי. חבור בפילסופיא בשם מנצורי (אַל בערבית הוא ה' הידיעה) חבר גם יוסף הרואה בערבית, ותרגומו בעברית נקרא בשם מחכימת פתי. ראה פינסקער בלקוטי קדמוניות עמוד 8—196. שם 37 נו' 722 — אלף המגן מר' שמואל אבן גמע. הוא הוא ס' אגור שממנו דברתי למעלה. והמלות אלף המגן תלויי עליו הכתובות בראש החבור אינן מהמחבר כי אם דברי הסופר המעתיק כהערת רי"ל דוקעס באוריענט. [ועי"ה ראה גם במהדורת הרר"ש באבער הנ"ל עמוד 4].

עמוד 39 נו' 734 — [להערת רמש"ש בסוף צריך להוסיף כי גוף ההלכות בערבית עם העתקה אשכנזית נדפס מלאנדויער במה"ע לעטטרבודע].

עמוד 39 נו' 735 — [אלפסי זוטא להרמ"ע מפאנו, נדפס עם הערות והוספות מר' נחמן נתן קורוניל, ירושלים תרמ"ה, 4°. ובשנת תרמ"ו

בהיותי בירושלים עה"ק ראיתי את הכ"י שממנו נדפס ביד רנ"ק שהש"גדל למכרו].

עמוד 39 נו' 737 — אלקוראן. העתקת רעקענדאָרף נדפסה בלייפציג שנת תרי"ז.

עמוד 40 נו' 756 — אמונה אמן. תחת גוזאלו צ"ל גוזלוו (עוופאטוריא ברוסית).

עמוד 40 נו' 767 — האמונות והדעות מרס"ג. נדפס עוד עם מבוא ופירוש קצר מר' דוד סלוצקי, לייפציג תרכ"ד, 12^{0}. [ועוד עם פי' סלוצקי בלי המבוא, קראקא תר"ם, 8^{0}. ועם פי' שביל האמונה וכמה הוספות מר' ישראל קיטובר, יוזעפאף הרמ"ה 8^{0}. ומהדורא האחרונה עוד הפעם (עם השער של המהדורא הקודמת!] ווארשא תרנ"ג, 8^{0}. והגוף הערבי נדפס ע"י ס. לאנדויער, ליירען תר"ם, 8^{0}].

עמוד 42 נו' 807 — אמרי דעת מר' זרחיה. נדפס בשחר חלק ב' ובהעתקה מיוחדת, וויען תרל"א, 8^{0}.

עמוד 43 נו' 830 — אמרי שפר מר' אבשלום. נדפס שלש פעמים, ב' פעמים מ־' אליקים כרמולי, פאריש תרכ"א ופפ"ד"מ תרכ"ח, ופעם שלישית בס' מלאכת השיר להר"א נייבויער (בשם קבלה על מלאכת השיר, עמוד 26—19), פפ"ד"מ הרכ"ה, וכלם 8^{0}.

עמוד 44 נו' 842 — אמרכל. חלק ממנו נדפס בחמשה קונטריסים לר' נחמן נתן קורוניל, וויען תרכ"ד, 8^{0}.

עמוד 45 נו' 865 — ס' האסופות. היה ביד רשד"ל ז"ל, וממנו הגיע ליד הר"ר שוח"ה (יבדל לחיים) [ועתה נמצא באוהל משה ויהודית מונטיפיורי].

עמוד 45 נו' 883 — אסור נר שבת להקראי אברהם בלי. נמצא בכ"י אוצר הממשלה בפה, אסיפה ראשונה 60—659 №.

עמוד 47 נו' 921 — אפריון עשה לו משלמה טרוקי. נדפס ע"י הר"א נייבויער במחברתו האשכנזית אוים דער פעטרסבורגער ביבליוטהעק, לייפציג תרכ"ו, 8^{0}.

עמוד 48 נו' 954 — ארגוזה. כן נקראו גם שירי מוסר השכל המיוחסים לרב האיי גאון (תחת אדרגוזה המשובש כהערתי למעלה).

עמוד 49 נו' 957 — ארובות השמים מר"י זאמושטש. גם אצל המנוח' צונץ ז"ל היה ממנו כ"י. ראה אוריענט לשנת 1848, עמוד 142.

עמוד 51 נו' 984 — ארחות חיים. הרשד"ל הוכיח כי המחבר לא היה מלוניל כי אם מאי מאיורקא מאיי הבאליארים. והחלק השני ממנו שהגיע מיורשי רשד"ל לרשוח"ה נמצא עתה באהל משה ויהודית מונטיפיורי ברמסגט בענגלאנד.

והנה ארכו הדברים וקצר המצע מהשתרע, לכן אתן ברצות ה' את ההוספות באחד העלים הבאים, ושם יבוא זכרון שמות הספרים שנדפסו עד שנת תרכ"ג אשר יפקד מקומם בהאוצר. אברהם אליהו הרכבי.

חכמת המסכן.

מאת א. שולמאן.

אין מפלט ואין מנוס מפני ה מ ס כ נ ו ת ואין מעצור בעדה בכל דרכיה. שנות-בצורת, מלחמה ודבר ושטף מים רבים אשר יכו חרם את הארץ, גם מומי האדם הרבים, מחלה וזקנה ועוד, גם אהבת העצלות וחבוק ידים, כלם יחד עושי דברה המה, ועל כן שוררת היא בקרב החברה מימי עולם עד עתה. — לא יחדל אביון מקרב הארץ! כבר קרא מחוקקנו הנאמן, גם ה ו מ י ר י ס הן הורנו דעת אותה עוד מראש [באיש מעשהו הנודע, הוא האביון אירש, „הזולל והסובא, הרץ מבית אל בית למלא בטנו" [1]). אף נודעו מאז גדודי העניים המרודים, אשר פשטו כילק בארץ אחרי מלחמת ה פ ו ל י פ ו נ ז ו ס, כן גם ב ר ו מ ה במקום נגלו יחד אחרי מלחמת התושבים. מלבד ההמונים הרבים מימי הבינים, אשר נתנו אז חתיתם על פני כל ואשר חיו גם לצור מחצבת הנוכלים הנודעים (גוינער) אשר מצאו להם קן בגרמניא, ושנות מאות רבות מלאו כל הארץ חמס בתוכה. —

מימי מסעי-הצלב, בתנודת כל שבטי העמים בתוכה, אשר השאירו לה עוללות את גדודי הריקים והפוחזים אשר נספחו אז עליהם, עד ימי מלחמת השלשים-שנה, בגעת אז חרב איש ברעהו וכל הארץ מלאה מוטה, ערים רבות נשמו ורבבות יושביהן נדו נעו בעירום ובחוסר כל, בכל העת הרבה והנוראה ההיא מצאו להם המשחיתים האלה ידים בתוכה כחפצם ואיש לא יכול עצור בעדם. כי מלבד היות אז מערכות החברה רחוקות מצדקה, ועל כן לא עצרו כח לבער אחרי הרע במקורו, הנה היו גם תוצאות המלחמה הנוראה ההיא אך למכשול ולמוקש. כי הממשלות הרבות והשונות אשר היו לה לנחלה מאז והאלופים הרבים אשר הרכיבה לראשה, לא יכלו לבצור את רוח המשחיתים האלה ולטאטאם במטאטא השמד. ועל כן תחת להכחד מן הארץ, עוד יספו להכות שורש בתוכה ולהפיל חתיתם על פני כל. —

הנוכלים האלה אמנם רחוקים הם מאתנו מרחק רב ודבר אין לנו אתם, ועל כן לא שמנו ל ה ם מ ק ו ם פ ה ל ה ט י ף דברינו עליהם ולספר מעשיהם, לולא היו אף הם לפתחון-פה לשוטנינו לפקוד גם עונם עלינו ולספות עלינו גם בם חטאת על חטאת. כי שפתם העמוקה והבלולה הן תאצור בקרבה מלות רבות משפת י ה ו ד י ת-אשכנזית המדוברת, והאם לא אות ומופת הוא

---

[1]) הוא יתארנו גם כאיש מדנים ונרגן. לא האביון הביבלי: תחנונים ידבר רש, ונוע ינועו בניו ושאלו, ידרשו וכו'. גם בתקופות המאוחרות לא שנה דרכו, וכבתקופת הבית השני, בשבתו אז על פרשת דרכים גם במקומות מיוחדים לזה לפני ההיכל וכו', וכאשר ירמז ע"ז במקומות שונים בהאבן-גליון. —

הדבר, כי אך ממעי יהודה יצאו וכי רק במחשבי־הנתה שמה מצאו קן להם?[2]) הגם כי השפה הבלולה הזאת מלאה היא גם מלות שונות אשר אין שחר להן, אשר בדו הנוכלים האלה מלבם, כן גם מלות רבות משפת הצוענים, יחד עם השפות הרומניות הזרות אשר אוספו אליה אספה אף הן. כי בהיות כל ישעם וכל חפצם אך להעלים דרכיהם מעין רואה ולכסות במשאון על מעשיהם, על כן בראו להם ניב שפתים כזה אשר לא ידע ולא יבין איש זולתם, ועל כן היתה להם שפת הגנבים, הזרה לכל, לסגולה בפיהם, מבלי היות להם בכל אלה גם מהלכים בתוכה, וכאשר אמנם נוכל לראות זאת מהמלות הרבות משפתה, הנשחתות בפיהם באופן מורה כזה, עד כי לא נכר מוצאן כמעט[3]), לאות כי רחקו ממנה מרחק רב מאד. — אף לא יכלו מעולם אנשי־און כאלה למצוא להם מקום גם במשכנות יעקב! כי מעשי הצדקה והחסד אשר היו לנחלה לנו בכל עת, הם אשר עצרו בעד המסכנות לבל תאחז דרכה גם בקרבנו דרך עקלקלות. כי תחת לרוממה בפינו ולאמר קדוש לה כהכנסיה הקתולית, אשר הקדישה לה גם את אנשי מעשיה, את הנזירים־האביונים הנודעים (בעטלמאָנכע), אשר הועילו רק להגדיל את מספר העניים בתוכה[4]), התאמצנו בכל עת רק לתמוך בידי האומללים האלה ולבלי תת למוט רגלם, ועל כן לא נתנו ידם מעולם אל פועלי און אף המה[5]). ואך שוא יעטו עלינו שוטנינו חרפה בהמון

---

[2]) התאמצות Ané Lallemant בספרו הנודע על הנוכלים להראות קדמות שי"א מאיזו מלות עתיקות משפת הנוכלים, כבר שם לאל הרמש"ש בבקרתו הנמרצה עליו „המזכיר" חלק ו'. אבל נכון הדבר, כי עוד במאה הי"ד החלו לרשום בספר איזו מלין ממנה. הס' המלין הראשון שלה הנרפס, הוא הס' Liber Yogatorum משנת 1520, אשר בראש הוצאתו האחרת משנת 1528 נמצאה גם ההקדמה של לוטהער, והוא אשר העיר שמה בראשונה לאמר: „השפה הבלולה הזאת מהיהודים מוצאה, יען כי בתוכה מלות עבריות רבות", הנוכלים יקראו שפתם כנודע בשם Kochmer Loschen (לשון-חכמים) או Kochmer Kohl (קול-הכמים) ואת אגודתם בשם Chawrusso (חברותא); כן גם שמות רבים מאנשי מעשיהם שמות עברים המה: כמו Kissler (השולחים ידם אל כים אחרים), Baldowor (בעל-דבר, מרגל) Pleitehändler (ממלת „פלטה", והוראתה פתיחת הדלתות בלילה), Chossunegönger (ממלת החתנה והוראתה השודדים בלילה) Chossim-händler (ממלת חתימה והוראתה המחליף אבנים טובות במזויפות), גם עסקים בכלל יכונה בשם Massematan (משא ומתן) ועוד כאלה רבות. —

[3]) כמו Bos בית, Leogan לחם, Letschan ליצנים, Malain יין, Moschaker משגע, Bossart בשר, Gloseime כלי-זיין, Geschok שוק (מארקט), Bostel ברזל וכו', גם המלות המרכבות נושאות עליהן חותם זר כזה, כמו Iossednekéf נקב היתד; Chaimmeires נרות חיים, Eigelor עור עגל, Ioffeschikse וכו'. לפ"ד גידע מאן (בספרו על החנוך חלק ב') למדו לדעת המלות משי"א רק מהסוחרים היהודים הנודדים. הוא מעיר גם ע"ז, כי אין בספרות האשכנזית הקדומה המדברת על הנוכלים האלה, כאצל סבסטין בראנט כל רמז והתיחשותם להיהדות. —

[4]) כידוע פרצה המסכנות ביותר בארצות ממשלת הקתולציזמוס מאשר בשאר הארצות, וכאשר תתן ע"ז הסטאטיטיק אותותיה אותות נאמנים במספרים.

[5]) איך התאמצו בעלי התלמוד להגדיל ערך הצדקה, ע"ז הן יעידו דבריהם במקומות שונים: שקולה היא צדקה נגד כל המצות שבתורה, כל המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובד ע"ז, צדקה כופין ומכין וממשכנין, צדקה מותר להלוות ברבית וכו'. כן גם על אופן נתינתה: כי אם בוש העני לקחת נותנין לו לשם מתנה, ואם איננו מקבל נותנים לו לשם הלואה וחוזרים

„הנוכלים-היהודים"‚ אשר עונם נכתם הוא לפניהם וחטאתם חרותה היא אתם בספר [6]), כי מלבד אשר מרביהם לא בעונם נמקו, כי אם בהשנאה העזה לבית יעקב לבד, אשר כסתה אז גם פני שופטיהם ובלי משפט נספו, הנה היו גם אלה המעטים אשר התמכרו באמת לרע, רק פליטי עמנו לבד, אנשים אשר כבר זרה רוחם לעמם ואשר כבר חדל להם מהיות אורח בתוכנו, ולא עליהם איפוא נשא עון. —

אמת הוא כי גם בתוכנו נמצא הרע, וכי לא נקינו גם אנחנו מאנשי און ומרמה, אשר שמו להם אף הם את המסכנות לכסות-עינים לבד, ואשר רק מאהבתם את העצלות והבטלה שמו להם אפר כזה גם על פניהם למען התחפש; אבל מה המה לעומת כל הנוכלים ואנשי מרמה זולתם, לעומת כל ההמונים הרבים האלה בקרב העמים אשר היו למפגע אז ולשוט שוטף לכל הארץ, ואשר רק לשמע שמותם לבד תצילינה אזנינו? הנודדים, ההולכים (Halchner), לאַסנער, שנאַלצער, קלענקער, דאָריסער, קאַנדערער, פֿעראַנער, לאייגער, בלאַט-שירער, מומזען, זאָנצען, קאַמעזירער, גראַנטענער, דיטצער, פֿאפער, ציקיסען, דאַלינגער, ויינדפֿענגער ועוד? [7]) הידמו וישוו יחד באמת? הן רק דברים אחדים ישפיקו להראות, מה רב הוא המרחק ביניהם [8]). —

לא נדבר פה על אלה מקרב עמנו אשר המסכנות היתה להם רק למלאכת-יד לבד, על כל אלה מהמוני אחינו אשר כבדה עליהם יד העוני, ואשר על כן נעו ונדו בארץ לפשוט יד ולבקש לחם, כי מי לא ידע דרכם? ומאז ובימי הבינים היינו למשיסה, נרדפנו על צוארנו בלי מרפה ומנוחה לא היתה לנו כמעט, ועל כן רבו גם האומללים האלה אשר באו עד ככר לחם ואשר נשארו בערום ובחוסר כל, ועל כן היו עיניהם הלואות מאד לחסדי אחיהם [9]), ועליהם נלוו גם אלה אשר רק במרמה לבד עשו מעשיהם. אבל נדבר פה על אלה, אשר התנוססו גם בשאר מעשיהם, אשר היו להם לפתחון פה לבקש חסד אף

ונותנים לו לשם מתנה וכו' (לתכלית כזה היתה כנודע גם לשכת החשאין). לפי תנאי החיים בתקופה הביבלית היתה הצדקה רק חובת היחיד לבד, אך בהשתנות העתים שונו גם דרכיה, כי הוטלה מאז גם על הצבור, ומזה הסתעפו יחד החברות השונות הנודעות, כחברת תלמוד תורה, בקור חולים וכו'.

[6]) כמו Thile בספרו בשם Die Jüdischen Gauner, ואף כי מתרעם הוא (בהקדמתו להוצאה השניה) על כי נחשד בשנאה גלויה להיהדות, לא יחדל ספרו בכ"ז מהיות לפועל עמל ואון. כתוך דבריו הוא מעיר גם ע"ז, כי בעיר אשר רבים מהנוכלים הנוצרים ישו אחרי היהדות לרגלי התרועעם עם נוכלים יהודים, אין כמעט אף לא יהודי אחד אשר בהתרועעו עם נוכלים נוצרים יתנצר אף הוא! והאם לא יכול הדבר הזה לבד להורותו דעת, כי אם כה אדוק הוא באמת היהודי באמונתו, לא יוכל גם להשחית כן דרכו ולחלל כן כבוד אמונתו במעשיו? —

[7]) מין מיוחד הוא הנקרא בשם „ברוינער", והוראתו יהודי מומר מקבל נדבות, ובלי ספק היתה פרנסה כזו מצויה אז מאד. —

[8]) איזה דברים ע"ז עי' בס' השנתי של ווערטהימר לשנת 1854 במאמרו של הר"ש סאנטא בשם Fahrende Iuden.

[9]) ביהוד אחרי מלחמת שלשים שנה, וכאשר כבר העיר ע"ז גם אויערבאך בספורו הנודע „הסוחר והמשורר". —

להתעות כה וכה לב האנשים ולסבכם בכחש אף המה. נפן נא בראשונה אל אלה אשר בשם כלי-הקודש נקראו, ונעיף עינינו על האיש אשר לקולו יחלו אז רבים, הוא החזן, אשר נדד עבר אז אף הוא ממקום אל מקום, בגפו או יחד עם להקת משורריו, למען ענג לב כל בזמירותיו. כי למרות המצוקות הרבות אשר מצאו את עמנו מאז, למרות כל עניו ומרודו, לא שחה לעפר נפשו ולא לבש עצבת, כי אם התאמץ בכל עת להצהיל פניו ולהרנין לבבו גם בקרב חושך וצלמות [10]), ועל כן היו גם השירה והזמרה שעשועיו תמיד והחזן למחמד עיניו ולמחמל נפשו, עד כי העלים עיניו גם מדרכיו ולא הביא במשפט מעשיו, כאשר עשה כן לשאר כלי-הקודש, בבחנו שבע מעשיהם ועל כל צעדי רגלם ההחקה. עד כי גם צעקת היראים ושלמים עליו [11]) לא יכלה להניאו ממעשהו ולעצור בעדו, כי לא יכלו לעצור בעד הרגש העז הנטוע בלבבו ולהכניע בקרבו את החפץ להשמעות אזנים, ועל כל פשעים כסה קול ערב ונעים. אך לא טחו עיניו בכל זאת מראות גם מחסוריו, ועל כן לא מנע ממנו גם שבט פיו שבט מהתלותיו, וכאשר יעידו על זאת הפתגמים השונים השגורים עליו בפיו [12]). אך

---

[10]) עי' גידעמאן בספרו הנ"ל במקומות שונים, גם ברלינר Aus d. innern Leben etc. במקומות אחרים היו גם בתי מחול ובתי שעשועים מיוחדים להם, גם נסו להתחקות אחרי האבירים (ריטטער) בשעשועיהם, עד כי בחג שעשועים כזה בוויכנפעלם בשנת 1384 בשובם הביתה, התנפלו עליהם האבירים ויבוזו כל אשר להם (מהס' השנתי הנ"ל 1856).

[11]) כל הדברים האלה בפרטיות עי' אצל Löw בספרו Lebens alter חלק ב' במאמרו בשם „נצחון המוסיקא", כן גם בהחלוץ ג' במאמרו של הר"מ דוביש ובמאמרו של שטיינטהאל הנדפס זה לא כביר במה"ע צד"י עם נוספות מהר"א ברלינר. על הנגונים השונים אשר השתמשו בם, „עי' אצל שמיינשניידער במה"ע Serapeum ברשימתו על ספרו שי"א, בדברו שמה על „הליעדר" השונים בשפה הזאת. גם השקפת החסידות ע"ז הלא ידועה היא: ע"י הנגון של הצדיק שהיא בחי' משה, הוא מעלה את הנשמות מן האפיקורסיות, ע"י הנגינה אדם נרב אם קבל עליו עול תורה וכו' (לקוטי מהר"ן),

[12]) כהפתגם: „א חזן מוז א פרעסער זיין" (Tendlau, Sprichwör). גם: „חזנים זענין נאראָנים", אשר לפ"ד טענדלוי (בספרו על הפתגמים) יסודו בההלצה: אין חכמה ואין תבונה לנגד ה' (היינו להחזן העומד לפני ה'), כי גם ההלצה הידועה מהשירה שאומר העמוד והיא: מי פתי יסור הנה. —מליין יושר נפלא להחזנות הוא בלי ספק בעל הס' „ריח ניחוח" (בשי"א, פיורדא 1728) בצאתו לריב עם איזה כותב פלסתר: „איין קריג האט זיך טאָן אויף זיי ערוועקן, אז וויא איין רעבשער פיגט טיט ער זיך שטרעקן וכו'. ער שרייבט אוף דיא חזנים, צו פאר אויש אויף דיא יונים... זיא גידענקין ניט אן עהר פאר אלי זאכין, זי טוהן אלי טאָג יום טוב מאכין, זיא זיין טרונקן אז איין שויין אונ' ווילד מער, פון אלי מצות זיין זיא לער וכו'. איך ווייש ניט אויב דער כתבר איז איין מוכיח אודר דער אייזל פין משיח... אז ער שרייבט דיא חזנים זיינן אימר פול, איך האלט דער מחבר איז גאנץ טול, דוש איז דאָך צו פאר שטיין גרינג אונ' לייכט, די ער ניט ווייש דעם סימן לח לוז וארמון, דיא לעצטי אותיות מאכין חזן, דער חזן כוז אימר זיין פייבט"... אף לא טוב הוא גם הנוטריקון האחר הנודע במלת חמס והוא: חזנים, מלמדים סופרים (ר' אברהם כהן פורטא בספרו חות יאיר, וויניציא 1618), (הלצה יפה היא בתקנות קהלת פוזנא על המשורר שקורין ב"ס, שלא ליתן לשום חזן להתפלל אתו, שאין אנו משגיחין בב"ס קול"). כי היתה בכ"ז החזנות גם לענין נכבד, ע"ז הלא יורה שם הכנוי חזן למשפחות מיוחשות רבות, וכאשר ייחש עצמו גם הגאון בעל פנים מאירות על אביו „ר' שמעון חזן מווינא? נכד של המשורר הגדול כמו"ה בער חזן אליט שול" וכו' „איינע וואהרע דינאַשטיע פאָן פארבעטערן" כאשר יעיר ע"ז הר"ד קויפמאנן בספרו Die letz. Vertreib. d. Iuden etc.

רק מחסורים לבד, כי לא נמצא בו בכל אלה גם עון אשר חטא. כי אם העלימו עיניהם במשכנות הגתה מרברים קלים כאלה, ממומי האיש ומחסוריו, אך לא יכלו שאת מעולם גם כובד חטאה ובמטאטא השמד טאטאו אחריה. —

איש נודד ועובר ממקום אל מקום כמוהו היה גם הבדחן, אף לא שגבה גם נפשו כבוד ועוז רב, הוא גם אנשי בריהו אשר אתו הם להקת הנוגנים, או כלי-הזמר אשר יחד נלוו עליו ואשר כמוהו גדו נעו יחד, כי כמוהו היו אף הם לנבזים ושפלים בעיני כל, וכאשר אמנם יעיד עליהם שמם אשר בו נקראו הוא שם „ליצנים"[13]), כי מאז חדל מהיות אורח לכלי-השיר ולמנגינותם בבית ה' וקולם לא נשמע עוד בהוכו, השפל מאד גם כבוד האנשים האלה, ורק היושבים בסתר המדרגה החרו החזיקו מאז במלאכה הזאת, ועל כן לא נמצא כמעט בכל ימי החושך האלה איש מהם אשר התנוסס באמת בכשרון רב ואשר היה לשם ולתהלה בארץ*); אך עוד יותר מהם הן הועיל הבדחן להותם, בהיות כל מעשהו רק לליץ עם לצים, רק לדבר זרות ותהפוכות ולהתהולל בלי מרפה, להשמיע „רובי תורתו" ולמלא פיו גם עגבים, אף לתת לצחוק בדבריו את כל קדשי עמו, וכל מוריו ומאשריו יחד עברו תחת שבט שפתיו ולא מנע מהתלותיו גם מהם ואיש לא כהה בו. כי בעצמת האמונה אז בקרב לב כל, לא עלה מורא על לב איש, פן יוכלו דברים כאלה להשחית ולחבל ולעורר מחשבות און בקרב לב שומעיהם, ועל כן נתנו לו להתהולל ולדבר תועה ולשנן לשונו כחפצו באין מפריע[14]). אך לא נוכל לחשוב בכל זאת רעה עליו כי רק מרוע לבו עשה זאת וכי כל חפצו היה אך להכעים, לא רק לעורר צחוק לבד, כי אז לא נשאו פניו וצא טמא קראו לו. —

---

[13]) לפ"ד הר"א וויים (בית-תלמוד שנה א') כנו התלמידים בשם ליצים את כת האפקורסים: פגע בו חד ליצן (ירושלמי ברכות), גם נודע שימוש השם הזה בהתלמוד לכת מזיקים ידועים. במקומות רבים היו להם, להלצנים, גם תקנות קבועות, כן בתקנות פפד"מ (אצל שודט) „זאלן לא יותר על חתונה אלז ארבע ליצנים גהאלטן ווערדן". ובתקנות אמשטרדם (תצי"ז) אסרו איסר לבלי השתמש במלאכה זו בשום אופן לצורך חול. על אהבת „הליצנות" בכלל שנתפשטה מאד בקרב העם, יורו המקומות השונים ע"ז בספרי המוסר, ורק לצורך מצוה היתה לחוב, כמו אצל חתונה וכדומה („אך לשמח חתן וכלה מצוה להתלוצץ לפניהם" מהרי"ל), עד כי לפעמים עברה גם גבול הצניעות, אשר שמרוה תמיד כבבת עין, וכאשר יתאונן בעל שו"ת מטה אהרן (אמשט' תס"ג): „ערבה כל שמחה ערוב ככד מאד, עומדות הנשים מקושטות ומרקדות בפני הערלים המנגנין זמרי גבר ועניין נשי לא זו אף זו, ויבואו האנשים על הנשים וכו' ומרקדין זה עם זו דו פרצופין זכר ונקבה, ויראו כל העם וירונו והנה פשתה המספחת". (בשו"ת תרומת הדשן יש שאלה כזו: מאיש ששכר חגורה שיתגור ויתקשט בה בימי החתונה במחולות, וכאשר הלך במחולות בקשה בתולה אחת שישאלנה וכו'), ועיין ע"ז במאמרו של פערלים „על שמחת הנשואין" במה"ע החדשי של פראנקל לשנת 1856, גם אצל גירעמאן במקומות שונים בספרו הנ"ל, כן גם אצל ברלינר במחברתו הנ"ל.

*) רק באיטליא ארץ הזמרה, שמה נראה גם נטעי נעמנים כאלה מאחינו גם בימי החושך האלה (עי' במחברתו של ע. בירינבוים בשם: Iüdische Musiker am Hofe von Mantuo von 1542—1628 ועוד נדבר ע"ז בפרטיות במקום אחר.

[14]) הוללותיו זכו להיות גם למשל בפי המקובלים, וכדברי בעל „פרפראות להכמת" על הכתוב בכל עת יהיו בגדיך לבנים: כהבדחנים שעושים דבר פלא לפגי העם, שמעמידים

הנכבד מהבדחן, גם מהחזן, היה „המגיד" או „הבעל-דרשן", אשר לא ידע מנוח אף הוא וגם רגליו נשאוהו מעיר אל עיר וממקום אל מקום, למען השמיע קול מוסרו ותוכחתו באזני כל. כי כאשר מאסו אז הרבנים במלאכה הזאת ורק לעתים רחוקות מאד השמיעו קול דבריהם באזני צאן מרעיתם, אם מרוב הורה, או בהעמיקם עצה ברזי הקהלה וסתר פנים שמו להם, ועל כן לא יכלו לשית לב לדברים קטנים כאלה, הנה היתה המלאכה הזאת לנחלה רק להדרשנים האלה, אשר רובם אמנם היו אנשים רחוקים מדעה, ואשר בכל דבריהם השמיעו רק קול הבלי פלפוליהם וחלוקיהם טחי תפל וסרי טעם וקורי עכביש ארגו בכל מוצא פיהם, עד כי עוררו עליהם גם תלונת כל אלה אשר עוד לא צפן משכל לבם, ועל כן נתנו בקולם עליהם [15]). אך כל אלה לא השפילו כבודם בעיני ההמון הרב ועוד מתקו דבריהם שבעתים לחכו, ובכל עת הטה אזנו אליהם וכאל מלקוש חכה אליהם, עד כי לא הפלה גם בין אלה אשר אך שוא אתם. רק מאז החלה „החסידות" להשתרר בארץ, גררה דרכיהם פתאם בגזית וחדל מהיות להם מאז אורח כמלפנים. כי „התורה האמורה" בפי „הצדיק" לא נתנה מקום עוד לזר להשמיע קולו אף הוא, ועל כן נמעטו ונצערו מאד, ורק זעיר שם זעיר שם עוד ימצאו ידים להם בקרב הארץ. —

אך לא רק לאלה לבד שתה „החסידות" קציר להם, כי אם נטתה ידה הכבדה גם על שאר אנשי-הגולה, גם על אנשי המופת הנודעים או „בעלי-השם" וגם אותם נתשה ממקומם בעים רוחה וכבודם חלף עבר מאז כענן אף

כוס מלא על הראש והולך וחוגג ואינו נשפך וכו'. גם המגיד מדובנא יאהב להשתמש בם כה וכה במשליו: כשראו הכלי זמר הלכו לפניו (לפני החתן) והבדחן מכה בחליל לפניהם ואומר: הבחיר המופלג המפואר, שלשלת היוחסין פא"פ, מוליכים אנחנו אותו לבית רבו המפורסם וכו' (משלי יעקב). גם בעל ס' חיי מהר"ן מזכיר קילוס כזה: והיו מזמרים שם: איין בחור איז דער, איין חתן איז דער וכו'. לא בכבוד גדול ידבר עליו, על הבדחן, הגאון בעל חות יאיר: ענין איש משתטה ומשחיק לבריות שמעמידין בפולין בסעודת החתונה וכו והו"ל מושב ליצים, כי אין זה שמחה רק הוללות וסכלות וכו'. כן גם בהזיטטענביך (משנת 1542) „אז איין כטוב דער אל מול כטובות טרייבן קאן, אז יעקיל קרוב אונ' משה שטאפיל שטין, דער שם איז גרוש דיא נשמה איז קליין וועז ער טרונקן איז". כי לא ראה האיש גם טובה בכל עמלו עז יעידו הפתגמים השונים עליו: „א בדחן מאכט דיא גאנצע שטוב פרייליך, אונ' אליין האט ער אין דער היים צרות. דריי מענשן אין דער וועלט זינגען פאר צרות, א חזן, א בעטלער אינ' א מארשאלק" (יודישע שפריכווארטער מאת י"ב). על השם מארשאלק בעצמו כבר נתהבטו רבים. כן לפ"ד ברלינר הוא משלק, בעל משל, ולפ"ד גידעמאן הוא מורכב מן מר-שאלק, ומובנו בדרך היתול: הערר שאלק וכו'. ציור נחמד „מהבדחנות". עי' בס' השנתי של קליין 1843 בשם „דער פערוואנשענע קאנטאר" מאת ד"ר פראנקאלם, הנעתק גם לש"ע עי' הרמ"א גינצבורג ז"ל. —

[15]) „דרשנים אשר מקרוב באו, מסך בקרבם רוח עועים מעשה תעתועים חדודים חדודים בחריפות של הבל, מעלים הכל וקושרים נימא בנימא מדחי אל דחי עד מאה דחיות ותולים בשערה ומהפכים הקערה על פיה, כי דור תהפוכות המה" (בעל זרע ברך). גם לפ"ד הגאון בעל חות יאיר, נדר הגאון מהר"י קעבלין ב' נדרים כאלה: שלא לישב בסוד משחקים ושלא לשמוע בקול דרושים כאלה. כעין דוגמא קטנה „מדרשה כזו יביא וואגענזייל בספרו Tela Ignae בכתבה ולשונה בשי"א: „זא פראג איך נאך רש"י נאך איין קשיא וכו' וואן מיר דיא קשיא וואלן מתרץ זיין, וואלן מיר מקדים זיין נאך איין גמרא וכו' ואריבן אויך איין קשיא איז וכו'. ואון מי מקוראינו לא שמע כל אלה? —

הוא. כי בעקב המצוקות הרבות והעוני הנורא אשר שוררו אז בכל נאות-יעקב, בכל משכנות מחשכי הגתה האיומים עד מאד, מצאו להם הבלים רבים ידים בתוכם ואמונות הפלות וזרות הכו שורש בם, כל הבלי הגוים מחוץ אשר נספחו עליהם, יחד עם הבלי-שוא מבית, אשר התנחלו מדור דור ואשר שתו נוספות להם בכל עת [16]). ואף כי רחקו בכל אלה דרכיהם מדרכי שאר הגוים המתהוללים אז באיומים, כמוהם התהוללו אף הם במדוחי-הדמיון בלי כל גבול ובכל שוא ומקסם-כזב. כי אמונתם הצרופה היא אשר עצרה בעדם מעשות זאת, כי למרות כל המחשבים אשר סביב שתו לה, לא אספה נגוהותיה מהם גם אז, ולא כסתה עליהם בענן צלמות, ועל כן לא יכלו להפוך גם עליהם בלהות כאלה, לשרוף בידם לסיד קוסמים וקוסמות ולחולל ברוחם זרות ותהפוכות כהיוצרים עמל עלי חק „בהולם פעם הקוסמים" הנודע [17]). תכלית תעתועי לב האדם, קצה גבול כל הזיה וראש פסגת כל הבל ואכזריות לב ועוד כאלה רבות. אך גם הם לא נקו מהבלים רבים, מהשבעות וקמיעות וכל מעשי תעתועים, ויתהוללו ברוחות רעות, בדיבוקים וכל מלאכי משחית וכל שאר דברי תפל ורוח כאלה [18]), ועל כן היה להם „הבעל-שם" למשגב עוז ובו מצאו חפצם בכל עת. ועל כן יכלו גם אנשי מרמה וכחש למצוא ידים להם בתוכם ולחולל נפלאות אף הם. אך מאז החלו „הצדיקים" לעשות אותות ומופתים בארץ, בא בא הקץ גם להם. כי מי יכול להתחרות עם איתנים מוסדי עולם כאלה אשר ברוח פיהם יהפכו ארץ ומלואה ומפניהם יחילו כל צבא השמים יחד עם כל מלאכי שחת, ולנסות לעשות במעשיהם? ועל כן נתנה „המשרה" הזאת מאז רק על שכמם לבד ורק על פיהם ישק כל [19]).

---

[16]) כנודע השתמשו בעלי הסודות מהנוצרים בלחשים עבריים או ארמיים אשר לא ידעו פשרם, כן גם השתמשו בעלי הסודות מאחינו בלחשים לקוחים משפות הזרות להן, אשר חשבו כי ממקום קדוש יהלכו מאפס דעת אותם. הרחבנו הדברים ע"ז בפרטיות בספרנו „שפת יהודית אשכנזית וספרותה" הנכון לצאת לאור בקרוב. בדברנו שמה על „הסעיף" הזה בספרות, כי שם מקומם, כן גם במאמר מיוחד לזה בשם „הבלי-שוא", אשר יראה אור אף הוא באחד המאספים בקרב הימים, וע"כ נקצר פה.

[17]) הוא הספר הנודע בשם Malleus Maleticarum אשר ראה אור בראשונה בשנת 1489 בקולוניא ע"י האיש יעקב שפרענגר, אשר שרף בידיו לסיד בזמן קצר ארבעים ושמונה מכשפות! כי נקבצו כעמיר גורנה כל ההבלים הרבים וההזיות השונות מדברי סופרי האלילים, כאשר אמנם ישים הוא בפיהם — ואין קצה לתעתועיו. כל הוללות הדמיון הנורא יחד לתכלית משובתו, אשר העוררנה כעת רק צחוק על שפתינו, אבל בעתות החושך אז הן היו למקור כל רע, לשפך נהרי נהלי דם ודמעה ולכל מצוקות אנוש עד אין קץ.

[18]) „ענין הרוחות הנכנסות בגופות החיים וכו' הדבר הזה הוא מן המקובלות אשר אינן צריכין ראיה" (נשמת חיים לרמב"י). על מעשה הרוח מניקלשפורג שהוציא המקובל הר"מ פראגער (בעל ס' ויקהל משה) בשנת תנ"ו, יש ספור מיוחד ע"ז גם בשי"א, ור' יואל בע"ש הוציא הרוח לעיני כל העם בפוזנא בשנת תנ"ב (ראָדקינסאָן בהקדמתו לתולדות בעש"ט), ואך הבל ניגע להביא פה כל הדברים ע"ז, וע' בס' קנאת אמת להר"י מיזעס במאמרו „לקוטי פרחים" מה שאסף וקבץ ע"ז מכל גדולי עמנו בתקופות שונות.

[19]) להבדיל מבע"ש פשוט נוכף למיסד החסידות גם מלת טוב, בעש"ט, אך „הקדושים" אחריו עזבו גם את השם הזה, ואשר לבע"ש לפנים יקרא היום „רבי", והוא בלי ספק מעין האמור „רבי לא שנה" וכו'.

רק אחד לבד הוא אשר לא נגעה גם בו יד הזמן להפיצו, וגם רוח עריצים כרוח „הצדיקים" האלה לא עצר כח להשאותו משרשיו — הוא השדכן. כי בהיות חיי המשפחה לבדם לעונג עמנו ולמשושם אז בקרב התבל, מאפס נוחם אחר אז, על כן התאמצו להביא את יוצאי חלצם במסורת ברית הנשואים עוד מנוער, והשדכן הוא אשר היה להם לאיש-הבינים. כי מלבד אשר לו נגלו הליכות כל המשפחות ונפשו ידעה מאד את אשר יכון להן, הנה נטל עליו לשים למישור גם את מעקשי הנדוניא, דבר אשר היה לו פעמים רבות גם לפוקה ולמכשול לב [20]) ועל כן לא זכו דרכיו מאד ולא שמר לשונו גם מדרך שקר. אך מלבד שכרו הטוב אשר נתן לו בעמלו, הנה היתה בכל אלה גם מלאכתו לכבוד רב, עד כי גם רבים מאדירי תופשי התורה החרו החזיקו בה וגם להם היתה לחית ידם [21]). הגם כי ידים רבות אחרות הזילוה מאד, הם האביונים הנודדים אשר ידעו כל הארץ כמעט, ועל כן הנקל היה גם להם למצוא חפץ ולחבר רחוקים וקרובים יחד גם באמרי פיהם וברוח שפתם.

כעוף נודד מקנו היה גם המלמד, אשר נדד עבר אז אף הוא בארץ לבקש לחם לו, אך לא נחל כבוד אף הוא, כי אם שמו היה בכל עת לבוז ולמלה בפי כל. אם על היותו באמת מוזר בדרכיו, ומפני „חדרו" נסתר אור מעיניו ולא ידע ארחות עולם ודרך תבל ומלואה, ועל כן נחשב בעיני כל לאיש אין-בינות, או נחלתו היא זאת מאז, עוד מימי נודו ועניו, בהיותו לרוב זר ונכר בארץ, אחד פליטי פולוניא אשר מלט נפשו ארצה גרמניא ושמה מצא חית ידו „בהמלמדות", ושפתו הבלולה גם מעשיו הזרים שמו קיקלון עליו [22])—אם כה או כה הוא, הנה זר הדבר מאד בעינינו, כי איש כזה אשר במלאכתו ינחל כבוד בקרב שאר העמים, למנוד ראש הוא רק בקרב עמנו לבד, בקרב העם הזה אשר כל חיי רוחו בתורתו, ואשר אין כמעט אף אחד ממנו אשר לא ידע קרוא ספר, והוא יתן לשמצה את אלה אשר ילמדוהו דעת זאת! חידה היא ותהי לחידה. —

---

[20]) כי ענין הנשואין כנודע לא היה בקרבנו רק לדבר קדוש לבד, כי אם גם לברית כרותה בין שני הצדדים, אשר לא העלימו עיניהם גם ממצב החומרי, והוא היה בכל עת היסוד מוסד לזה, וכאשר יעיד ע"ז ענין הכתובה, גם החופה אשר היתה לא בביהכ"נ, כי אם במקום גלוי, וככל קנין והתקשרות בין הצדדים, וע"כ היה גם דבר הנדוניא תמיד לענין נכבד מאד, והדברים עתיקים.

[21]) כפי המסופר על המהרי"ל ועוד. הגם כי הפתגמים השגורים בפי העם על „השדכן" לא לכבוד רב המה, כן הפתגם: „א שדכן מוז זיין א ליגנער", גם: „א שדכן איז וויא א מיהל" וכו' (שפריכוואָרטער פין י' ב'). גם תרגומו של איש יהדע ציד כידוע הוא — „שדכן" (לפי גירסת המתורגמן, הגם כי בעל ערוך השלם לא כן יחשוב).

[22]) כמליצת בעל „נוהג כצאן יוסף": והיה המורה למלקות ואנחה למדינות עשה וכו'. כי שורש ה„מלמדות" לפי מובנה הנהוג הוא מגרמניא, ע"ז יעיד השם אשר בו תתואר, היא מלת „קנעללען" או „קנעללער" הלקוחה משפת אשכנז הנושנה (עי' גרינבוים ב„החריסטומטיא" שלו), וכבר נמצאה אצל הר"א בחור בהקדמתו החרוזית להעתקת ס' תהלים (1545) „דרום דיע מלמדים די מיט דען יונגן קנוילן" וכו' כן גם בהס' „צאינה וראינה" עוד בהוצאות העתיקות שלו, „דרום איז קיין סמן ברכה אן דען קנעללן". ואך חנם יבקש טעגדלוי השערות רחוקות בהוראת המלה הזאת, כי היא משפת אנגלית .Knowledge (דעת), או ממלה האשכנזית הקרובה לה שהוראתה „פריגעלן, צאנקען" ועוד.

טוב מגורל המלמד האומלל היה גורל בחורי-הישיבה, אשר אמנם נודעו עוד משנות המאות הקדומות, אשר בעוצם חשקם ללמודם השליכו נפשם אז מנגד לעבור גם אל ארצות מרחקים, מקום מושב אדירי התורה אז ואנשי השם לשמוע לקח מפיהם, ועל כן נכבדו בעיני כל. ואף כי נמצאו גם בתוכם אנשים רועי רוח ורודפי קדים, אשר עינם ולבם היו רק אל השלחן הערוך לפניהם ורק במרמה וערמה לבד עשו מעשיהם; אך היוכלו בכל אלה לערוך דמות אל המון הבחורים האחרים כגילם, אל התלמידים הנודדים הנודעים בקרב שאר העמים (פֿאהרענדע שילער), אשר היו אז למפגע לכל הארץ ואין דבר רע ובליעל אשר לא התמכרו אליו? — כי בקרב כל הנודדים האלה מאחינו לא נמצאו אז גם תלמידי האומנים ובעלי מלאכת יד כבקרב שאר העמים, הנה מלבד אשר נעדרו מסנו חברות אומנים מיוחדים (צינפֿטע), אשר שמו לחק לצעיריהן לנוע ולעבור בארץ, לא יכלו צעירינו מצוא גם חפץ בזה. כי בהיות אז הכבוד והתפארת בקרבנו רק לתופשי התורה לבד, על כן לא רבים הם אשר השפילו נפשם לאחוז במלאכה ידם, ואלה אשר החרו החזיקו בה, מצאו די ספקם גם על אדמתם, מאפס התחרות אתם, ועל כן לא נוטל גם עליהם להרחיק נדוד[23].

לאיש מצליח בדרכו אף לנכבד בעיני כל נחשב „בעל המחבר", אשר מלבד עטרת תפארת ההסכמות לראשו, אשר סביב שתו לספרו „גאוני הארץ", אם בחמלתם עליו, או רק על חפצם לבד לחלץ מצרה נפשם[24], הנה מצא מסלות לו גם לכים האנשים והזיל זהב מסנו, „בחתמם" בידם על

---

[23] כן יושר בשיר קדום בשי"א בשם „איין סין נייא געטליך אונ װעלטליך ליד": „מיר האבען קיין ערב לאנדה, אונ' װייניג האנט װערקש לייט, מיר רייזין אין אלי לאנדה, אונ' האנדלין אויף װייט אונ ברייט". כי בכ"ז לא גדל כ"כ בזיון המלאכה והאומניות בדורות הקדומים, ע"ז יעידו ציוני המצבות העתיקות בביה"ק בפראג, וביחוד ימשכו שמה עליהם עין הדברים על כלי-הזמר, המפיקים אף הם כבוד רב: „פה נטמן צנצנת המן היקר וכו' אחד מכת הכלי זמרים וכו' היקר כמר אברם כלי-זמר". „הנעלה כהר"ר דוד, דוד היה המנגן בכל מיני שירים וכו', לכן, על פטירתו דאבה עינינו וכו', (במ"ע של ל. גיגר שנה ה' במאמרו של מי פאפער). על תלמידי הישיבות בדורות קדומים עי' אצל גידעמאן בספרו הנ"ל. גם בדור מאוחר עוד יתאר אחד אדירי התורה את מצבם ברגש רב גם ביגון לב: „עיני עוללה לנפשי מבני עירי וארץ מולדתי, אשר באים הנה במרחק רב ב' מאות פרסאות, נעלם בלתה ורגלם בצקה, ללמוד תורה, וילכו בלא כח מרחק רב כאילים לא מצאו מרעה וכו' (יערות דבש חלק ג') גם בפי משוררנו הנודע אשר הקדיש להם שירו היקר: „עמדי נא על דרבי מיר, אייזישאָק וכו' דברים אשר ירהיבו עוז וכבוד בנפש קוראיהם.

[24] על הענין הרע הזה בההסכמות כבר התעוררו רבים, אך לא הועילו דבריהם, כי נתנו „הגאיונים" הסכמותיהם לכל דורש ומבקש לבלי הפלות ביניהם, ולרוב גם מבלי דעת דבר מהספר אשר הפליאו תהלתו ותהלת מחברו, רק מפני דאוקי גברא וכו'. אחד המסכימים האלה היה כנודע גם הגאון ר' אבלי מווילנא, אשר תסופר עליו הלצה נחמדה כזו. כי אחד „המוסכמים" שלו, אבי שתי בנות שהגיעו לפרקן, אבד את מכתב הסכמתו בבית מרזת בשתותו שכור שמה, והכתב הושב לידי הגאון ע"י האנשים אשר מצאוהו ואשר ספרו לו כל זאת במו פיהם. וכבואו ממחרת היום אחרי סור יינו מעליו, לבקש כתב אחר תחת הכתב הנאבד, פנה אליו פתאם הגאון בשאלתו להגיד לו: הן לפי הנודע היה נח הנוטע כרם בראשונה, ומדוע נקרא בשם שכור רק את לט, כשכורו של לט? אבל טעם הדבר זה הוא, כי לנח לא היו בנות בוגרות וע"כ יכול לשתות שכור כחפצו, אבל את לט

ספרו, עד כי כמעט כל המין הספרים אז ראו אור רק בדרך כזה. ועל כן לא יפלא בעינינו הדבר, אם רובם מראו גם הבל רב ורעות רוח. כי רק בכשרון בעליהם לבד לפשוט יד ולבקש, היה תלוי אז גורל הספרים האלה, אם לראות אור אם אין. ועל כן נמצאו גם בתוכם כה וכה חרשי משחית אשר אך בחלקות שתו להם.

כמוהו היה גם מוכר הספרים הנודע, אשר נדד עבר ;אז אף הוא מעיר אל עיר בעגלתו העמוסה ספרים רבים ושונים משא לעיפה ובסוסו דל הבשר, אשר מצא לו מרעה תמיד בחצר בית ה׳ ואשר היה למשוש לב בני הנעורים בצחקם בו. אך למרות תעתועיו אף הוא, הנה היה לנו גם לפליטה גדולה, כי רק על ידו לבד מצאו אז ספרים רבים מהלכים להם בארץ, בהיות אז רק הוא לבדו המוציא והמביא ורק בידיו נתן הכל. —

כי מלבד כל המון העוברים והנודדים האלה, קרואי־שם, נמצאו עוד גם אנשים רבים זולתם, אשר נדו נעו אז אף הם ואשר נשאו גם עיניהם אל צרור הכסף אשר ביד אחיהם, בסבבם אותם גם בכחש. — מי לא ידע זאת? כל אלה „הנשרפים" ובעלי תשובה, עורכי גלות ועולים אל א״י, שדרי״ם ושאר אנשי קדם הדוברים עברית בהברה ספרדית, מבקשי נדבות שונות, לפדיון שבוים, לבנין בתי כנסיות ולכל שאר צרכי צבור, נמלטים משמד וגרי צדק [25]), מי שנכנסה בו רוח רעה או בעל דיבוק, מי שחלם חלום שלא יוציא שנתו, גם רצוצי משפט ונגועי בלבולים, בעלי פליטה ויורדים מנכסיהם [26]),

---

הן נוכל לשאול: אתה, אשר שתי בנות בוגרות לך שהגיעו לפרקן. איך תתגולל גם אתה כשכור בקיאך?

[25]) הגר-צדק אמנם היה דבר רחוק במציאות, אם מפני גודל הסכנה, אז גם מפני הרחקת היהדות בכלל מעשות נפשות. ועל כן אין זכר כמעט להם בהספרות, מלבד איזה ספורים ואגדות בודדות ע״ז, וכהאגדה על הנסיך פאטאָצקי, על הגר צדק ר׳ יוסף (בשם אהבת גרים, איינע געשיכטע דעם ניקאָלייער גר-צדק) ועוד איזה דברים.

[26]) מעלת העושר לא חדלה בכל עת, וגם בעתות החושך כבר התאוננו עליה רבים במרירות: „ספו תמו העבודות הזרות אשר היו בימי קדם כחמה ולבנה וכו׳ וחדשים מקרוב או עבודת הכסף והזהב" (ס׳ החיים לאחי המהר״ל מפראג). גם יש מאמר הלצי מיוחד ע״ז בשי״א בשם „געלד איזט קיין געלד": (משנת הצ״ג בלי הוראת מקום הדפוס) „געלד מאכט ברידרליך, קיין געלד מאכט לידרליך, געלד מאכט פערשטאנד, קיין געלד מאכט לויטר שאנד, געלד מאכט איין לויטרן קאָפּ, קיין געלד מאכט איין אָרמין טראָפּ" וכו׳. כן גם הפתגמים ע״ז השגורים בפי העם: „ווער עש האט דיא מטבעה, האט אויך די דעה, פאר געלד האט מען דיא אונ יענע וועלט, געלד איז איין עבודה זרה, אבער אז עש איז ניט דא איז א גרויש צרה" (שפריכוואָרטער פון י״ב). אף השמות אשר בם נקראו אנשי העושר הן יורו ע״ז למדי, כמו השם גביר, נגיד, קצין, אדיר, וע״כ עורר גם חמלה היורד מנכסיו. כי לא מצאו בכ״ז גם העניים „המיוחסים" האלה חפצם בכל עת, נוכל ראות מהתלונות השונות ע״ז, וכתלונת המשורר גומפלין הנודע בשיר לעגו לבני רינוס (גיגר, מלוא חפנים): „מים על זרע יותן, פולין ושאר קטניות, מרק יוסיף, שנית בקדרה הגדולה, הוא עומד בין הדסים אשר במצולה, זרעונים בסיר סובבים, ישאו נהרות דכים" וכו׳. כן גם בשיר מהתלות ישן בשי״א: מיר אָרמי מוזן קלאָגין, וואש איפקומט אין עולם, וואש דאָ איז געשעהן אין באמבערגער לאנד, וויא דיא פרנסים אָן טון דעם אָרמין גרויש שאנד" וכו׳ (מקובץ שירים כ״י באוקספורד, הוצאת פ׳ ראָזענבערג).

שתדלנים ושאר אנשי מעשה העוסקים בצרכי צבור, מתקני עגונות, אנשים שנשתמטו נשיהם[27], משולחי ישיבות ושאר משולחים לנפשם, תלמידי חכמים ששכחו תלמודם, בעל צרת הבת ושאר כל צרה אשר לא תבוא, אשר כלם יחד נשאו עיניהם אז אל חסדי אחיהם ואליהם יהלה נפשם, אף כלם יחד לא נקו מאנשי און בתוכם, אשר לבשו אדרת שער אך למען כחש. אך מי יוכל בכל אלה לנטות קו עליהם כבעל הנוכלים הנודעים האלה, אשר אך אפס קציהם קראנו למעלה בשמות, ולהניעם יחד אתם בכברה אחת? אמנם לא נשים שקר בנפשנו להרחיק בפינו כל עון ממנו ולהלבין כשלג את כל חטאי עמנו, ולחשוב את כלנו רק לנאמני רוח בארץ וישרי לב לבד, אך זאת הן נוכל להודיע נאמנה, כי גם אלה הרעים מקרבנו אשר נטו ארחות עקלקלות, לא הרחיקו בכל זאת לכת מעולם בדרכם הרע כהמרעים אשר בקרב שאר עמי הארץ הקדמונים ולא העמיסו גם על נפשם מעולם כובד חטאה כמוהם. ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא—הוא פתגם ישן נושן ועמוק עמוק הוא מאד...

מעות לתקון:

בראשית המאמר הזה צד 52, שורה 4 מלמטה ת' הגאון בעל „פנים מאירות" צ"ל הגאון בעל „פנים מסבירות".

---

[27]) כי עליו היה לאסוף מאה חתימות מהרבנים לבטל החדר"ג. — לפי הערך שנתן להחלומות גם בההלכה, עד כי התענו על חלום רע גם בשבת (הרמב"ם ה' תענית), לא דבר רחוק הוא, אם אחזו על ידו גם במטה גולה ואם הפיל אימה ופחד.

ספרו, עד כי במעט כל המון הספרים אז ראו אור רק בדרך כזה. ועל כן לא יפלא בעינינו הדבר, אם רובם מלאו גם הבל רב ורעות רוח. כי רק בכשרון בעליהם לבד לפשוט יד ולבקש, היה תלוי אז גורל הספרים האלה, אם לראות אור אם אין. ועל כן נמצאו גם בתוכם כה וכה חרשי משחית אשר אך בחלקות שתו להם.

כמוהו היה גם מוכר הספרים הנודע, אשר נדד עבר אז אף הוא מעיר אל עיר בעגלתו העמוסה ספרים רבים ושונים משא לעיפה ובסוסו דל הבשר, אשר מצא לו מרעה תמיד בחצר בית ה' ואשר היה למשוש לב בני הנעורים בצחקם בו. אך למרות תעתועיו אף הוא, הנה היה לנו גם לפליטה גדולה, כי רק על ידו לבד מצאו אז ספרים רבים מהלכים להם בארץ, בהיות אז רק הוא לבדו המוציא והמביא ורק בידיו נתן הכל. —

כי מלבד כל המון העוברים והנודדים האלה, קרואי-שם, נמצאו עוד גם אנשים רבים זולתם, אשר נדו נעו אז אף הם ואשר נשאו גם עיניהם אל צרור הכסף אשר ביד אחיהם, בסבבם אותם גם בכחש. — מי לא ידע זאת? כל אלה „הנשרפים" ובעלי תשובה, עורכי גלות ועולים אל א"י, שדרי"ם ושאר אנשי קדם הדוברים עברית בהברה ספרדית, מבקשי נדבות שונות, לפדיון שבוים, לבנין בתי כנסיות ולכל שאר צרכי צבור, נמלטים משמד וגרי צדק [25], מי שנכנסה בו רוח רעה או בעל דיבוק, מי שחלם חלום שלא יוציא שנתו, גם רצוצי משפט ונגועי בלבולים, בעלי פליטה ויורדים מנכסיהם [26],

---

הן נוכל לשאול: אתה, אשר שתי בנות בוגרות לך שהגיעו לפרקן. איך תתגולל גם אתה כשכור בקיאך?

[25]) הגר-צדק אמנם היה דבר רחוק במציאות, אם מפני גודל הסכנה, או גם מפני הרחקת היהדות בכלל מעשות נפשות. ועל כן אין זכר כמעט להם בהספרות, מלבד איזה ספורים ואגדות בודדות ע"ז, וכהאגדה על הנסיך פאטאָצקי, על הגר צדק ר' יוסף (בשם אהבת גרים, איינע געשיכטע דעס ניקאָלייער גר-צדק) ועוד איזה דברים.

[26]) מעלת העושר לא חדלה בכל עת, וגם בעתות החושך כבר התאוננו עליה רבים במרירות: „ספו תמו העבודות הזרות אשר היו בימי קדם כחמה ולבנה וכו' וחדשים מקרוב או עבודת הכסף והזהב" (ס' החיים לאחי המהר"ל מפראג). גם יש מאמר הלצי מיוחד ע"ז בשי"א בשם „געלד איזט קיין געלד": (משנת תצ"ג בלי הוראת מקום הדפוס) „געלד מאַכט ברידרליך, קיין געלד מאַכט לידרליך, געלד מאַכט פערשטאנד, קיין געלד מאַכט לויטער שאנד, געלד מאַכט איין לויטרן קאָפּ, קיין געלד מאַכט איין אָרמין טראָפּ" וכו'. כן גם הפתגמים ע"ז השגורים בפי העם: „ווער עש האט דיא מטבעה, האט אויך די דעה, פֿאר געלד האט מען דיא אונ יענע וועלט, געלד איז איין עבודה זרה, אבער אז עש איז ניט דא איז א גרויש צרה" (שפריכוואָרטער פֿון י"ב). אף השמות אשר בם נקראו אנשי העושר הן יורו ע"ז למדי, כמו השם גביר, נגיד, קצין, אדיר, וע"כ עורר גם חמלה היורד מנכסיו. כי לא מצאו בכ"ז גם העניים „המיוחסים" האלה חפצם בכל עת, נוכל ראות מהתלוגות השונות ע"ז, וכתלונת המשורר גומפלין הנודע בשיר לעגו לבני רינוס (גיגר, מלוא חפנים): „מים על זרע יותן, פולין ושאר קטניות, מרק יוסיף, שנית בקדרה הגדולה, הוא עומד בין הדסים אשר במצולה, זרעינים בסיר סובבים, ישאו נהרות דכים" וכו'. כן גם בשיר מהתלות ישן בשי"א: מיר אָרמי מוזן קלאָגין, וואש איפּקומט אין עולם, וואש דאָ איז געשעהן אין באמבערגער לאנד, וויא דיא פרנסים אָן טון דעם אָרמין גרויש שאנד" וכו' (מקובץ שירים כ"י באוקספֿורד, הוצאת פ' ראָזענבערג).

שתדלנים ושאר אנשי מעשה העוסקים בצרכי צבור, מתקני עגונות, אנשים שנשתמטו נשיהם[27], משולחי ישיבות ושאר משולחים לנפשם, תלמידי חכמים ששכחו תלמודם, בעל צרת הבת ושאר כל צרה אשר לא תבוא, אשר כלם יחד נשאו עיניהם אז אל חסדי אחיהם ואליהם יחלה נפשם, אף כלם יחד לא נקו מאנשי און בתוכם, אשר לבשו אדרת שער אך למען כחש. אך מי יוכל בכל אלה לנטות קו עליהם כבעל הנוכלים הנודעים האלה, אשר אך אפס קציהם קראנו למעלה בשמות, ולהניעם יחד אתם בכברה אחת? אמנם לא נשים שקר בנפשנו להרחיק בפינו כל עון ממנו ולהלבין כשלג את כל חטאי עמנו, ולחשוב את כלנו רק לנאמני רוח בארץ וישרי לב לבד, אך זאת הן נוכל להודיע נאמנה, כי גם אלה הרעים מקרבנו אשר נטו ארחות עקלקלות, לא הרחיקו בכל זאת לכת מעולם בדרכם הרע כהמרעים אשר בקרב שאר עמי הארץ הקדמונים ולא העמיסו גם על נפשם מעולם כובד חטאה כמוהם. ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא—הוא פתגם ישן נושן ועמוק עמוק הוא מאד...

מעות לתקון:

בראשית המאמר הזה צד 52, שורה 4 מלמטה ת' הגאון בעל „פנים מאירות" צ"ל הגאון בעל „פנים מסבירות".

---

[27]) כי עליו היה לאסוף מאה חתימות מהרבנים לבטל החדר"ג. — לפי הערך שנתן להחלומות גם בההלכה, עד כי התענו על חלום רע גם בשבת (הרמב"ם ה' תענית), לא דבר רחוק הוא, אם אחזו על ירו גם בטטה גולה ואם הפיל אימה ופחד.

הרופאים העברים במדינות מלדויא-וולכיא.

(Anuar p. Jsraeliti)

מאת ד"ר א. שווארצפעלד

(נשלח לנו ע"י ה' מבש"ן).

במאמרי זה לא אתאמר לכתוב מאמר-מדרש ערוך בכל ולא לשום כה נגד הקוראים את הולדות הרופאים, אשר אזכירם, ברחבה, אף לא אשא נפשי להעביר לפני הקוראים את כל הרופאים העברים אשר היתה ידם את המושלים בדברי המדינות ואת עם הארץ לכל פנותיו בהליכות החברה, או אשר היה להם יד ושם בקרב אחיהם במדינות ההן. אנכי בהחלה היה עם לבבי לכתוב את דברי ימי הרופא פֿונסיקא (Fonseca) לבדו, בגלל הסבות אשר אשים אותן לפני הקורא בהגיעי עדיו, ולרגל מלאכתי שבתי לקרא את הספר הנבחר אשר כתב החכם כרמולי על אודות הרופאים העברים. אז פנה לבי מאליו להגות בכל חבל הרופאים העברים לדורותם אשר נודע שמם ופעלם לא רק במחנה היהודים והיהדות לבדם, כי גם בכל תושיה ובכל מעשה וכשרון מעל לגבול ישראל.

גם הנה בארצנו מאז נוסדה האגודה ההיסטורית „יוליאוס בארַאש" לדרוש ולחקור כל צפון בדברי ימי היהודים, נגלו ונחפשו ממטמונים כתבים ותעודות מימי קדם על ארות דברי ימי היהודים ברומניא, אף כי עוד לא רב החומר הנמצא והנגלה עד כה, ולו שקדו חבריה העוזרים על מלאכתם לעשותה ביד חרוצים, כי עתה מצאנו שלל רב יהר מאד. אך מעט החומר אשר נאסף ויצא לאור בידם היה לי לעזר בשומי נוספות על אשר נודע לי מאז לרגלי חקירותי ודרישותי אני, ובכן יכלתי לגשת אל המלאכה אשר לפני לעשות אותה, וזה כל חפצי בה: להתוות תוים וציונים אחדים על אדות הרופאים העברים אשר היו ברומניא עד אחרית המאה הי"ח לספה"נ ואשר עשו להם שם במלאכתם, או במשלם אשר משלו ברוח מושלי הארץ ובתתם את רוחם בהליכות המדינה.

* * *

גלוי הדבר ונודע לרבים כי היהודים העשוקים והרצוצים בימי הבינים ההרוממו מתוך המשכנות המגואלים והנמאסים אשר כלאום שם אויביהם לחבק אשפתות, מתוך השנאה המועקה והלחץ אשר לחצום שם צריהם ובוזיהם אשר הרחיקום מעליהם לשיתם עם בהמת שדה ורמש האדמה; כל התלאות הנוראות וכל משברי תהום רבה אשר עברו על ראשם, לא דכאו רוחם ולא הפילו אור פניהם ולא עצרו אותם מתת חילם לדעה והשכל, להיותם למופת ללוחציהם

ולבוזיהם בלבם הער וברוחם האמיץ ובעבודתם תמיד על שדה החכמה והדעת, אשר לא נראה ולא נשמע כזאת בדברי ימי עם ועם תחת השמים. גם כי היו רפי כח ואין אונים, רצוצי משפט ואין מעמד, הקימו היהודים במסגרותיהם הצרים והאפלים בכל דור ודור המון אנשי שם, חוקרים רחבי לב, חכמי חשבונות, יודעי חקות השמים והארץ, רופאים, חכמים בכל חכמת אנוש ותקר אלוה, גם חכמי העתים העומדים ראשונה בחכמה הזאת, אשר נתנו כבוד וגודל לעמם עד להפליא, והמראה הגדול והנהדר הזה המריץ את אחד מחכמי העמים להגיד קבל עם כי „היהודים היו ויהיו העם הנפלא בכל העמים, ולו נאמין כי עיני ד׳ בהליכות עולם, כי עתה עלינו לקרא את היהודים העם אשר בחר ד׳ מכל העמים״ *).

וגם אמנה מעת הזרותם בגוים היו המה המוציאים והמביאים כל דבר חכמת בינה מגוי אל גוי מדור לדור ומארץ לארץ. הם הפיצו אור השכל וידוע והם הדריכו את העמים בדרך העולה למעלה למשכיל, בהקימם מבניהם מעתיקים אשר אין ערוך אליהם, חכמי לשון נקובי ראשית, או עושי ספרים רבי ערך, בעת אשר החשך כסה ארץ וכל העמים נבערו ויכסלו עד אפס מקום להשכלה. גרים נחשבו בארצות מכרותיהם ומולדותיהם, משפטי אזרחים ומשפטי אדם היו עצורים להם, ובכל זאת היו דרושים למלכים למושלי הארץ ולשריהם היושבים ראשונה במלכות ויהי להם בביתם ובחצרותיהם יד ושם, ויצליחו להטות, בידם או ביד אחרים, בגלוי או בסתר, את הליכות הארץ אשר נחשבו לה לבנים זרים, לכל אשר יחפצו. ובין כל אלה התנוסס כאבן נזר הרופא היהודי ולו היה יתר שאת ויתר עז על פני כל אנשי המעלה ואנשי השם.

הרופא היהודי, בן עם ממושך ומורט, הנצב במטרה לחץ לשון ולנשק ברזל, עם המובל כצאן לטבח ביד קנאים בוערים חרשי משחית, השכיל להכבד על פני כל, להדוף מפניו את רגשי השנאה וקנאת הדת אשר בלב אויבי עמו, להתנחל כבוד ויקר מאת עושקי אֶחיו, להפוך לבבם אליו לשאת פניו ולראותו, בבואו לפדות גויתו מתחלואים ומות, כראות פני הכהן פודה נפשו. הכהנים והאצילים, השרים רבי המלוכה וגם המלכים מושלי ארץ פתחו להם דלתיהם ויבחרום ויקרבום ויאמינו בהם אמונת אומן ויפקידו בידם נפשם וחייהם. ובן עוני הזה, בן עם עני ומתעב גוי, ידע להלוך נגד החיים ולהפיק רצון מכל ברוחו העדינה, בדעתו הרבה, בהשליכו את נפשו מנגד, באהבתו ובאמונתו למושלים ולכהנים אשר חקקו עליו ועל עמו חקקי עמל ואון ואכזריות רשע וירמסוהו ברגל גאוה ובוז. בגלל הרופא היהודי ואמונתו והשליכו את נפשו מנגד, ובגלל היות פעמים רבות חיי המושלים ועתותיהם וגורל הארצות ויושביהן בידו, תמס הלכו ברוב הימים אמונות שוא ותפל על היהודים, והעמים החלו להוקיר ולחשוב את רוח העם הזה וכשרונו לפיהו, עד יבקע כשחר לנו אור ימים טובים, ימי שלום ומנוחה ומשפטי אדם בארצות ענינו ומרודנו.

בכל דברי ימי היהודים ודברי ימי העמים מדובר נכבדות ברופאים העברים, אשר השכילו להתגדל על כל בחכמתם ובכשרונם ולשום למלאכת

---

*) שליידען, Les juifs et les sciences au moyen âge. 2.

ירם שם בחכמות. הרופאים האלה לא בקשו למצא דברי חפץ לנפשם ולביתם, ובגדולתם ורום מצבם בקשו תמיד תואנה לדבר טובות על אחיהם ועמם, להציל להם מרעהם ולהשיב את המחשבות הרעות והחקים הרעים אשר חקקו עליהם.

הכתבים והתעודות המעטים אשר נגלו עד כה על אדות הרופאים העברים אשר היו בשתי המדינות מאלדויא-יאלביא, לא יתנו אותנו להגיד דבר ברור על דבר ערכם ומעשה תקפם בהליכות המדינה ובחיי החברה; אך ערך הרופאים חבריהם בארצות האחרות אשר על הגבול מסביב, היה רב ונכבד מאד, כפי אשר לא נשגה בשפטנו כי אבן היתה כזאת גם במדינות רומניא, בארצות רוסיא ופולין, תהריא, תוגרמה ויון היו רופאים עברים מהוללים בקרב שנות מאות, אשר עשו להם שם לא רק בחכמת הרפואה לבדה. כי גם בדעת העתים ודברי המדינות, ולבנו לא יתננו לחשוב כי לא עברה פעולתם לעתים ברב או במעט על מדינות רומניא ועל הליכותיהן ועל מושליהן, אף כי אחרי אשר האצילים הרומנים בנכליהם ובתחבלותיהם אשר חבלו בכל עת תמיד בחצרות המלכים שבניהם נתנו לפניהם ענין רב לענות בו. הדבר הזה אשר הגה לבי מאז החלותי לדרוש ולחקור בדברי ימי היהודים ברומניא, ילך הלוך והתברר הלוך ואור על פי הידיעות המעטות הנמצאות בידנו כעת, ונכון הדבר בעיני כי כאשר ירבו לחקור ולדרוש, כן נוסיף למצא גם הלום כי יד הרופאים העברים היתה בהליכות המדינות בימים עברו, או למצער כי הרופאים העברים אשר במדינות האלה היו גדולים בעיני המושלים וראשי עם הארץ.

* * *

בחלות שטעפאן הגדול נסיך מלדויא את חליו אשר ימות בו וידרוש ברופאים, שלח לקרא גם לרופא עברי אשר ישב בחצר המושל ויהי רופאו ויועצו *). הדבר הזה יראנו לדעת עד מה היו הרופאים העברים מכובדים ודרושים בראשית המאה הט"ז גם בארצות אשר סביבות מאלדויא גם בארץ הזאת;

רופא עברי אחר, אשר לא נודע לנו בשם עד כה, היה רב העלילה בחצר מלכות השולטן עד אשר מצאה ידו לסבב פני הדבר להושיב את הנסיך אהרן על כסא מלדויא (1591). הוא היה רופא מהולל, חכם מחוכם ויודע מבין לצאת ולבא באנשים, וימצא חן בעיני סינן-פחה היושב ראשונה במלכות תוגרמה ויקחהו אחר כבוד וישימהו לו לרופא. ויפן הנסיך אהרן אליו ויבקשהו להיות ידו עמו להסב אליו את כסא מלכות מאלדויא, ויעתר לו הרופא ויתן לו ידים לבא אל בית סינן-פחה ויט את לבבו אליו וימציא אליו את תאות לבו, את הכסא אשר שאל. אך עוד מעט בא הנסיך אהרן עם מיכאל הגבור ועם מושל זיבנבירגן בברית על תוגרמה, ותקות הרופא העברי נכזבה; גם לאיש חסדו זה השיב רעה תחת טובה, והיהודי ראה גם הלום כי לא כבעל גמולות ישלם לו וכי הכרת טובה לא תשב יחד עם הנסיכים לכסא. סינן-פחה אסף את חילו למלחמה ויחן בבלגרד, והרופא היהודי הלך למאלדויא לדרוש מאת

*) Tocilescu, דברי ימי רומניא, בוקרשט 1886, דף 166.

הנסיך אהרן ארבעת אלפים שקל אשר אמר לתת לו חלף עמלו; ויהי הנקל בעיני הנסיך לבלתי הקים את מוצא שפתיו, ויקח אותו שבי וישלחהו אחרי כן כאחד האסורים אל זיגיסמונד נסיך זיבנבירגן אשר היה אז איש ריב לתוגרמה גם הוא [1].

לנסיך וואסילי לופו מושל מאלדויא (1634—1654) היה רופא עברי, ד"ר כהן, הוא היה, לפי המקורים הנודעים לנו עד כה, הרופא העברי הראשון בבית נסיך רומני. ובגלל היותו רופא לנפשות בית הנסיך הזה, היה איש מכובד ונשוא פנים וכחו גדול בבית המלכות, וגם בשער מלך תוגרמה בקונסטנטינופל היה לו יד ושם. בכחו ובחכמתו הצליח להקים את הממשלה ביד וואסילי לופו ולהכינו על כסאו על אף אויביו ונבליהם אשר נכלו לו בשער השולטן להדיחו משאתו, עד כי לא היה לו עוד חפץ בעזרת ממשלת ויניצאה.

הרופא הזה היה גם חכם מהיר בדברי העתים והמדינות ואיש אמונים בשער המלכות בקונסטנטינופל, ומלכות השולטן נתנה בידו חליפות מכתבים בדברי המדינות להביא אותם מאלדויא. המכתבים היו על דבר-מלכות שוועדן אשר התחברה אז עם רוסיא להלחם בתוגרמה; גם ממשלת ויניצאה פנתה אליו ותשחרהו להודיעה פעם בפעם את הנעשה בדברי הימים והמדינות [2].

הנה בזה זכרונות המעשים ההם כתומם:

I.

Dispacci Constantinopoli 1656, filza 139.

Serenissimo Prencipe,

Col figliolo del Prencipe Radulo, che mi offeri l'aiuto di Mainottial servitio della serenissima Repubblica ho passato ufficio in termini assai generali col riguardo di conservar il suo affetto havendo molte confidenze in seraglio, ma di tagliar all'incontro il filo totalmente alle passate sue insinuationi, come pur feci da principio, tale supponendo la pubblica intentione, anch'esso è raffredato assai in quella impresa, dopoche ha veduto sostenersi per Turchi la Piazza di Malvasia. Verrebbe il Principato di Moldavia, ma non ha denaro per sa tiar l'ingordigia di chi glielo può conferire . . . . *L'hebrev*

נסיך אדיר ונאור,

דברתי עם בן הנסיך ראדו דברי שלום ואמת ואעיש עמו חוזה, ויאמר להמציא לי עזרת מאינאטי אשר ידו תכון עמי בעבודת הריפובליק הנהדרה, לבעבור יהיה לבו שלם עמנו באשר רבים אוהביו בקרב סריסי המלך, ולמען שים קץ פעם אחת לדרכיו מקדם אשר זה משפטו לשית בחלקות, ובגלל הדבר הזה יחשבו הכל כי נקעה נפשו גם הוא משעות עוד בענין הזה, אחרי רואו כי יד התוגרמים תכון עם פיאצא די מלוואזיא. נסיך מאלדויא בא הנה לו היה בידו די כסף להשביע רוהב נפש האנשים אשר

---

[1] Hurmuzachi זכרונות דברי הימים III, דף 228 ומאמרי „הרג היהודים בימי מיכאל הגבור נסיך וואלביא ואהרן נסיך מאלדויא" בספר השנתי IX Anuar. p. Israeliti. דף 82.

[2] Hurmuzachi V, דף 27, 69–70.

Coen . . . . . l'ho riddotto a conoscer la convenienza, si contenta star alla conditione degl'altri, e favorirmi ancora colla comunicatione di qualche notitia, fra queste una non devo tacere, ch'è essentiale, confirmata da ricontri del novo invito fatto alla Porta dal Principe di Transilvania di concerto con quello di Moldavia dove esso Coen tiene corrispondenza della speditione d'Ambasciatore Svedese al Gran Signore per stabilir l'amicitia rimover le gelosic di quell'armi et accordar qualche cosa ancora. Qui peudono tuttavia le rissolutioni, nel'apparenza al sicuro si mostra non curare quei progressi nella Polonia, come se dall'Imperio Ottomano fossero totalmente disgionti, ma quello, che accresce la maraviglia, et ha quasi dell'incredibile è, che avanzati Svedesi tant'oltre uniti con Moscoviti potendo Turchi tenere la sopravenienza di gravissimi danni; non han però fatta imaginabile diligenza nell' assicurar le frontiere, o con espeditione di qualche militia, o con far assister alcun incomodo e spesa; ad ogni modo tutto lascian correr questi Ministri con apparenza di gran trascu ragine o di soverchia confidenza in se stessi.

Pera di Constantinopoli 28 Febraro 1656

Di vostra serenità

Humillissimo Devotissimo Servitore

Giovanni Battista Ballarino.

יוכל לבא לפניהם במנחה... היהודי כהן... הטיתי את לבו לאחוז באשר יבשר, הוא בוחר לעבוד עבודת אחרים, וגם הואיל להודיעני חדשות מאשר נעשו; ואחת מהנה לא אחריש מהודיע, כי רבה ונכבדה היא וגם בפי האויבים נשמע דברה, היא הקריאה אשר קראו נסיכי זיבנברגן ומאלדויא לבית מלכות השלטן ומשלוח הספרים ביד כהן על אדות מלאכות ציר שוועדן אל המושל הגדול (השולטן) למען הקם ברית שלום ולהסיר כל דברי ריבות וקנאת מלחמה, ועוד דברים אחרים. ומאת הדבר הזה הוצאות לכל המעשה אשר יעשה, הוא מתראה כאיש בוטח אשר כל הנעשה בפולין לא יגע עד לבו, כמו לו הפר את בריתו כלה עם מלכות תוגרמה. אך הדבר אשר יוסיף להפליא את השומע ואשר כמעט לא יאמן כי יסופר, הוא כי השוועדים הולכים הלוך והזק וגם ברית בינם ובין הרוסים, ונגד פני תוגרמה מחתה קרובה, ובכל זאת התוגרמים אינם מתאמצים לשלוח צבאותיהם לשקוד ולשמור את גבולות ארצם, או לפרוץ עליהם פרץ ולהוציא כסף רב להתחזק ולהכין לקראת הבאות, השרים חובקים את ידיהם ולא ישימו לב לכל הנעשה ודמיונם כעצלים ורפי ידים או כשאננים הבוטחים יתר על חילם וכחם כי רב.

II.

Dispacci Constantinopoli 1660 filza 144.

Serenissimo Prencipe,

Il figlio di Ghica partito per il suo Principato di Valachia tien ordine di mandar 150 borse da lui dovute in conformità delle promesse fatte. Lupulo insinuatosi nella gratia del Visir a segni non ordinary, va ricevendo anco in soliti honori. Cavalca per la Città con maggior pompa, e corteggio quasi delli stessi principali Ministri del Gran Signore. La sua Casa e frequentata da tutti gl'ordini di persone, che a gara le contribuiscono incensi si come prima lo maledicevano. Il suo oro le apre la strada a cose grandi. Spende tuttavia con grande generosità per quello son andato penetraudo da più intimi di sua Casa, particolarmente dal Dotor Coen suo medico e per gl'ufficy passate da lui col Chiaia del Visir suo confidentissimo lo trovo assai mal affetto alla Serenissima Republica, e sprezante parlando con imoderata libertà da me dissimulata perche la congiontura non serva a far di più. Offerisce 20 mille reali del proprio denaro per ottener licenza di riedificar le Chiese Greche distrutte del passato incendio. Le viene data qualche intentione di restar consolato; suo figlio nel Principato di Moldavia commette molte sceleraggini, et violenze da quei popoli malamente tolarate, onde apertamente reclamano;

נסיך אדיר ונאור,

בן הנסיך גיקא השב לארצו וואלכיא שומר חקו לשלוח מאה וחמשים כים אשר עליו לתת על פי דברו אשר דבר. וואסילי לופו שת בחלקות לשר היושב ראשונה במלכות תוגרמה וימצא חן בעיניו וירבה להטיב עמו וינשאהו ויכבדהו במאד מאד. כשרי השולטן הראשונים הוא רוכב על סוסו ברחובות העיר ברוב פאר והמון עבדים עוטרים עליו; והמון אנשים שונים לטיניהם לכבוד ולגודל שוקדים על דלתותיו תמיד, והם מתחרים איש את אחיו לעטרהו ששון ויקר ולשים קטורה באפו, כפי אשר נדברו בו בראשונה לרעה. הזהב יכין הכל ויפתח לפניו כל דלתים, ורכוש רב יבזור ברוח נדיבה בעד כל הטובים בעיניו, בחיריו באי ביתו, ויותר בעד הדוקטור כהן רופאו, ובעד דברי הברית אשר קמו בידו בינו ובין משנה הויזיר הנאמן בכל אשר לו. על הריפובליק הנהדרה רעות במגוריו בקרבו וגם כי ידבר בשאט נפש בהתגלות לבו, כי אין חפץ לו עוד לבחר לשון ערומים למען התבחש לנו. הוא אומר לתת עשרים אלף שקל זהב מכספו למען ישליטהו המלך לשוב לבנות את בתי התפלה לאורתודוכסים אשר החריבה אותם האש לפנים, וגם נתון נתנו תקוה ונחומים בלבו על זאת. ובנו היושב במדינת מאלדוויא עושה מעשים אשר לא יעשו, מעשה חמס ושוד, עם בני

speravo con questo Vassello poter mandar il conto denaro trasmesso qui dall'Eccellenze vostre sin sotto li 14 Maggio caduto, ma perchè l'esborso della seconda partita di 5 mille reali non viene a maturare che a 27 del venturo, convengo asspettar la consegna del denaro per farne le divisate necessarie distributioni, e portar poi di tuttó a Vostra Serenità humilissima notitia.

Pera di Constantinopoli 3 Gennaro 1660

Di vestre serenità

Humilissimo devotissimo Servitore

Giovanni Battista Ballerino.

העמים אשר אין שומע להם ולא נושא פנים בדרשם משפט. קויתי כי אוכל לשלוח באניה הזאת את פקודי הכסף אשר שלח הדר כבודך הנה עד יום הארבעה עשר לחדש מאי שנה זאת, אך יען אשר השלומים ממכסת הכסף השני חמשת אלפים שקלים לא יגיע מועדם עד יום השבעה ועשרים לחדש הבא, ע"כ אמרתי אחכה נא עד מועד החתימה לכסף ההוא לחלק את המניות במשפט ולהודיע אחרי כן לכבוד אדוני את כל הנעשה.

אין ספק בעינינו כי לא אלה לבדן היו פעולות הרופא כהן; כי התאמין לרצות את לב הנסיך ואצילי הארץ לטוב על אחיו היהודים, אף עמלו עמד לו להמציא להם ריוח והנחה, וזה לנו האות, כי הראו היהודים, יחד עם עם הארץ, אותות אהבתם ונחומיהם לנסיכם וואסילי לופו בעת צרתו [1]), ואף גם זאת נראה לנו כי פעולת הרופא ורוחו השאירה אחריה ברכה ליהודים באספת החקים אשר נעשו בימים ההם.

באחד ממאמרי [2]) הפליתי חק אחד מאספת החקים אשר לוואסילי לופו שבולו אומר כבוד לעושהו, יען היותו מלא רוח משפט וחנינה ליהודים אשר לא כרוח העתים ההן. החת אשר באספת החקים למתי בסרב (Matei Basarab) אשר היה מושל בוואלכיא בימיו, כתוב מפורש: „... ואשר ידרוש ברופאיהם (של היהודים) או אשר ירחץ עמם, יחרם מתוך הקהל"; — כתוב בחקי וואסילי לופו לאמר: „כל אשר יאמר הרופא, על כל פצע, נאמין בו גם אם לא ישבע שבועה, ואם יהיה הרופא איש יהודי או בן אמונה אחרת, אז תגדל אמונתנו בו יותר". למראה עינינו נשפוט כי החק הזה מוצאו מרוח משפט ומישרים אשר בלב המושל או מבלתי יכולת העם להתרפא בלעדי רופאים עברים בימים ההם, אך אל נכון היתה בזה גם יד רופא נפש הנסיך.

צר לנו כי לא נודע שם העצם אשר להרופא כהן, כי אז היה לאל ידנו לבונן לחקר מולדהו לבית אבותיו ולבא עד תכונתה; ואולם אדמה כי לא נוציא משפט מעוקל באמרנו כי אכן התילד גם הוא על המשפחה הנודעת למשגב בשם הזה, אשר יצאו ממנה קהל רבנים ורופאים רבים, האחד גדול מחברו, להיות למאורות בקהלות תוגרמה, פולין, תתריא ואשכנז. אבי המשפחה

---

[1]) מסעי פויל די אלעפא במאלדויא באוצר דברי הימים, I חלק שני דף 81.

[2]) במאמרי „היהודים במאלדויא לפי חקי קאלימאך בספר השנתי Anuar p. Israeliti XI, דף 74.

הזאת היה אליעזר כהן, יליד צפת, אשר יצא אחרי כן לשבת בפולין, ואחד מבניו, רב ורופא ושמו משה, גם וימלט על נפשו בימי מרד התתרים והקוזקים בשנת 1648 [1]). בכל אופן היה אל נכון תלמיד הרופא המהולל שלמה קוניאן, אשר הקים מחניכיו, מראשית המאה הי"ז לספה"נ והלאה, המון רופאים עברים מפוארים אשר נפוצו בתוגרמה, איטליא, אשכנז, פולין, וכפי הנראה גם במדינות רומניא [2]).

* * *

בשבת הנסיך ניקוליי מאווראָקרדט על כסא ממשלתו נראה רופא עברי אחר, פֿונסיקא שמו, אשר היה רב העליליה בעתותי הנסיך הזה ובדברי הימים ההם, ויוהר בימי ממשלתו השניה, ויגדיל מעשיו להגן בעדו מפני המזמות אשר חבלו עליו אויביו מאין הפוגות בבית מלכות השולטן. כתב זכרון אשר הוציא דורמוצקי לאור, יודיענו את כל מעשה הקפו ופעולתו, על כן נשים לו מקום בזה כתומו. הכתב הזה נכתב ביד הגרף לבית ווירמנט אל בית מועצת הצבא אשר לאוסטריא [3]).

Hochlöblicher, Kayserlicher Hof-Kriegs-Rath!

Euer Durchlauchten, Excelenzien, und meinen Hochgeehrtisten Herren solle ich gehorsambst und schuldigst zu berichten nicht unterlassen, wie die Türkische Wallachische Unterthanen sich unter der Hand regen, ihren dermahligen Waywoden, den Nicola Cordato, weillen Sye mit Ihm gar nicht zufriden seynd, abändern Zumachen; und dessentwegen auch ain und andere an mich gekomben und verlangen, dasz auch ich indirecte darzu contribuiren und disem Nicola Cordato bey der Pforten ein stosz geben solle helfen; unter anderen, welche an seine Stöll Zugelangen sich bewegen, thuet sich auch einer ausz den Cantacuzenischen Familia hervor, der auch in der still zu mir khommen und umb meinen unvermerkhten Vorschub gebetten hat, ich habe mich zwar gegen

אדוני המרומם, יועץ הצבא אשר לחצר הקיסר.

לא אחדל לדודיע את הדר כבוד אדוני הנאור והנכבד מאד, כמשפט לעבד נאמן הסר למשמעת אדונו, כי הוואלכים נתיני התוגרמה עושים במחשך מעשיהם למגר את כסא נסיכם ניקוליי מאוורקאָרדט המושל בהם כעת, כי אין נפשם אליו; ובגלל הדבר הזה באו אנשים מהם גם אלי וידרשו ממני להיות ידי עמם ולסבב פני הדבר להבאיש את רוח מאוראָקרדט הזה בבית מלכות השולטן ולדחותו לנפול. בין האנשים החותרים לשבת על כסאו אחריו, ישנו איש אחד ממשפחת קנטוקוזין, וגם הוא בא אלי

---

[1]) כרמולי, דברי ימי הרופאים היהודים, בריסעל 1881, I דף 245.

[2]) שם דף 43–242.

[3]) Hurmuzachi זכרונות דה"י IV 1878, דף 278.

Ihm und ander indifferent gewisen und gesagt, dasz es Ihro Kayserlichen und Catholischen Mayestät gleich gelten würdt, was für einen Waywoden die Porten in ihrer Wallachey hätte. Der Dollmätsch Gregorio Ghica aber selbst, ob er schon mit ihm Waywoda befreundet und Schwester Tochter zur Ehe hat, ist wie andere wider ihn und will mich auch bereden laszen, dasz mich hierbey interessiren solle, sprechendt dasz es ja besser seye diser gelegenheit zu profitiren, einen freund, und den neuen Waywoden Ihro Kayserlichen Mayestät Verbindlich Zumachen, de es ohnedeme zu einer abänderung khommen würde.

Nun will die Correspondenz mehrgedachtes Nicola Cordato mit denen Hungarischen Rebellen immer mehr versichert werden, und bedienet er sich in Seinen Consilys eines Portugalischen Judens, sogenanten de Fonsega, so forthin schon ein Christlicher Münch gewesen, nun ein Medicum abgibet und sehr raffinirter und intriganter mann ist, welcher sonsten in französischer protection, auch sehr intrant, und vertrauhet mit hiesigem Französischen Bottschafft ersteht, dasz ich disem auch nicht das besste zutraue; also mich zwar gedunkhet, es wurde mehren und zu alsz gegen Ihro Kayserlichen Mayestät Dienst seyn, wan auch derselbe abgesetzt wurde.....

Pera bey Constantinopol de 8 Novemb. 1719.

D. H. Graff von Virmont, m. p.

בלאט וישחר פני להיות לו לעזר במסתרים, ועתה אם אמנם נפשי שמתני להיות בעיניו ובעיני האנשים האחרים הבאים אלי בדבר הזה, כאיש אשר אין הדבר נוגע עד לבו, וגם אמרתי להם כי בעיני הדר כבוד הקיסר אחת היא איזה מושל תשים הוגרמה במדינתה וואלכיא, אך הנה גם המליץ גריגורי גיקא בקמים עליו, אף כי ידידו ושארו היא, כי בת אחותו היתה לו לאשה, והוא גם הוא מבקש להטות את לבי לשעות בענין הזה, באמרו כי טוב לו לבקש ולמצא חפץ בדבר הזה לקנות לו חבר נאמן ולממשלת אדונו הקיסר מישל אשר יזכור לה זאת לטובה, אחרי אשר בין כה ובין כה נכונה התמורה הזאת להעשות.

גם הודיעו אותי נאמנה, והשמועה הולכת וחזקה; כי אגרות הולכות ובאות בין ניקוליי מאוראקרדט הנקוב בשם ובין המורדים האונגרים, והוא נעזר תמיד במועצותיו באיש יהודי פורטגלי, פונ= סיקא שמו, אשר היה לפנים נזיר ניצרי ועתה הוא רופא, והאיש ערום מאד ובעל מזמות, חוסה בצל צרפת מאז ובבית הציר הצרפתי אשר בזה נאמן הוא, אשר על כן לא אאמין באיש הזה. לזאת חשבתי למשפט כי טוב וכשר הדבר לפני הוד מלכות הקיסר כי יוסר גם הוא ממשמרתו".

בהוציאי לאור את כתב הזכרונות הזה בהעתקה רומנית במכה"ע „Fraternitate" (IV 1882 דף 223) אמרתי בהערה כי פונסיגא, או לפי כתיבתו

הנכונה, פֿונסיקא, אכן היה מן האנוסים אשר בספרד או בפורטוגל, ויהי אז וס להתנצר למראה עינים, כרבים מאחיו היהודים בימים ההם. וההערה הזאת העלתה עלי חרון אף אחדים מסופרים הרומנים, ויתנפלו עלי ברוח קנאה עזה, באמרם כי אני מבקש תואנות ליהד את כל. אך דברי ימי הרופא הזה, אשר אשים כה לפני הקוראים, יראונו לדעת כי אך הבל יהמיון האנשים ההם מאזרי זיקות הקנאה והגאון הלאומי, אשר גם בחקר דברי הימים לא לנכח האמת והתום דרכם.

„בעוד אשר סילוואַ ההנוסס ככה, עשה לו רופא עברי אחר, דוקטור פֿונסיקא, שם בפאריז גם הוא. כסילוואַ כן היה גם הוא מיוצאי פורטוגל, בן לאחת המשפחות אשר הקימה מבניה רופאים מפוארים רבים, וגם אותו רומם Voltaire החת לשונו כאשר הביע תהלת סילווא, ויאמר עליו כי הוא איש חכם ונבון, איש אשר יצלח לכל מעשה ועניו, איש אשר יאמר לו כי הוא הפלוסוף היחידי בעמו[1].

„פֿונסיקא נולד בפורטוגל, ושופטי הבקורת שרפו באש את אבי אביו ואת דודו; אך אביו נס וימלט על נפשו. אז הביא את פֿונסיקא בנו, והוא נער בן שמונה שנים, במסורת הדת הנוצרית ולבו בל עמו. ויהי בארץ מולדתו לכהן נוצרי וישמיע את הרנה ואת התפלה ימים רבים, ואת דתי אבותיו עשה במסתרים. ויהי בדורע הדבר לשופטי הבקורת וישלחו מלאכים לתפשו ולשפטו במשפטיהם; אך לאשרו לא מצאו כי אם את אחיו. כי כשמעו כי היו מלאכי משחית ההם בביתו יצא את העיר ויברח וימלט אל צרפת ומשם בא קונסטנטי־נופולה. שם שב אל דת אבותיו לעיני השמש ויהי לרופא נפש השולטן הגדול (אחמד השלישי). ויען היותו סר למשמעת צרפת, היה לאל ידו לגמול טובות רבות לכל הצרפתים אשר בקונסטנטינופל. הכהן .Sevin מרבה לדבר על אדות רופאנו זה בספר זכרונותיו[2] ובמכתביו הכתובים השמורים בבית אוצר הספרים בפאריז[3] כבעל איש אשר היתה לו עמו ברית אהבה וידידות ואשר ידידותו היתה דרושה לו מאד, כי בגלל היות הרופא קרוב מאד לרבי המלוכה אשר בשער השולטן, עמדה לו בריתו ועזרתו למצא חפצו במחקריו אשר חקר ודרש. המרקיז D'Argens[4] אשר ראה את פֿונסיקא פעמים רבות בקונסטנטינופול וידעהו פנים אל פנים, כתב את תולדות ימי חייו ברחבה לכל פרשת הדברים, וכן עשה גם Montraye[5] אשר ממנו העתקתי את הזכרונות האלה.

„בשובו צרפתה בא בברית ידידות עם הנסיכה לבית Caylus, עם Voltaire, ועם חכמים אחרים. מלאכת ידו עמדה לו לנחותו לפני גדולים, ובשרונו—להביאו בברית עם חכמים וסופרים אנשי שם. וימת פֿונסיקא בפאריז זקן ושבע ימים"[6].

* * *

[1]) III, Histoire de Charles XII. דף 87. [2]) דף 335. [3]) כ"י מספר 3029.
[4]) בספר זכרונותיו, יו"ל בלונדון 1735, בתבנית 12°.
[5]) במסעותיו, יו"ל בעיר האאג 1727, I, דף 411.
[6]) כרמולי בספר הנזכר, דף 99 - 198.

ואילם לא הרופא פונסיקא לבדו היה ידיד ניקוליי מאווראַקורדט ונאמן ביתו, כי היתה ברית אהבה וידידות גם בין הנסיך הזה ובין רופא עברי אחר, איש נודע לשם גם הוא, ובשלו ובשל הוויזר Rumi-Pascha נתנו לנסיך מהלכים בבית מלכות השולטן ויגדל כחו עד היותו שם כאחד השרים הראשונים. שם הרופא הזה טוביה כהן, הגדול בכל משפחת בית כהן, אשר הזכרנוה למעלה, לחכמה ולשם תפארת. טוביה כהן היה היהודי הראשון אשר השלים חקו בלמודים בבית מדרש החכמה בפראנקפורט על נהר אדר, כי פרידריך הראשון (הגדול) מלך פרוסיא צוה על אודותיו מפורש לאספו אל הבית הזה, וכל מחסוריו, בימי למודיו שמה, היו על הקופירסט הברנדנבורגי; ואחר הלך פדואה ושם שמו עליו שם חכם (דוקטור). אחרי כן תקע אהלו בקונסטנטינופול, שם מצא לו שם גדול ושם בא בברית ידידות עם הנסיך מאווראַקורדט, והוא גם הוא עמד לו, אל נכון, לחזיק ולמעוז מפני החבולות אויביו אשר רקמו עליו בסתר בבית מלכות השולטן להפילו; ואילם הוא יצא מקונסטנטינופול בטרם יפול מאווראקורדט לפני צורריו, וילך ברוסה ואחר ירושלימה, שם מת בשנת 1729 לספה"נ והוא בן שבעים ושבע שנה [1].

בימי הרופאים פונסיקא וטוביה כהן היה עוד רופא אחר במאלדויא ומקום שבתו בעיר יאססי, יוסף קונײן שמו, מת ביום ד' חשון תצ"ג ונקבר בשדה הקברות הישן בעיר הזאת. וזאת הכתובת אשר על מצבת קבורתו:

פ"נ החכם הנבון
הרופא המומחה
כמוהרר יוסף
קונייאן הספרדי
שנפטר ביום
החמישי ארבע
ימים להודש
חשון תצ"ג
לפ"ק תנצב"ה.

אף כי לא נודע לנו על אודותיו דבר לבד הכתובת הזאת אשר תגיד לנו כי היה ספרדי, או טוב אמור: יען היותו ספרדי, נדמה כי לא נשגה בשפטנו כי היה חוטר מגזע משפחת הרופאים הנודעה בשם קונייאן אשר מוצאה מאיטליא, אשר הקימה מבניה גם היא המון חכמים אנשי שם וקהל רופאים רבים אשר נפוצו בתוגרמה פולין ואשכנז. לפי הנראה היה אחי ישראל קונייאן, אשר היה רופא בקונ־סטנטינופול ויעש לו שם תפארת בחכמתו ובדעתו וכשרונו, ואשר כתב טוביא הכהן בספרו את כל פרשת גדולהו ומצבו בעיר בירת תוגרמה [2].

בני משפחת קונייאן כבר עשו להם שם בחכמת הרפואה מראשית המאה הי"ז לספה"נ והנה. המשפחה הזאת מוצאה מאיטליא והרופא הראשון אשר הקימה היה יוסף קונייאן—אשר נקרא שמו כפי הנראה על הרופא שידובר בו—אשר יצא שמו במנטובה מקום שבתו, ולאביו ישראל היה שם בית ממכר סמים להרופה. ואחריו היה שלמה קונייאן, שמו נודע למשגב בפדואה, שמה נהרו אליו תלמידים רבים כמעט מכל ארצות אירופא, ואחר היו לרבנים ולרופאים מהוללים אשר לוקחו אחר כבוד אל בתי מלכים ונסיכים. ישראל קונייאן בנו, לקח תורה מפיו [3]) ואולי גם יוסף קונייאן, הרופא אשר היה ביאססי.

[1]) כרמולי בספר הנזכר, דף 247. [2]) כרמולי, בספר הנזכר, דף 243. [3]) שם.

באחרית מאמרנו זה נזכיר עוד רופא אחר, לא נודע לנו בשמו, אשר
לעת קין המאה הי"ח ויהי רופא לנסיך אלכסנדר מאווראקורדט החמישי,
קרא גם בשם פיראַי (1785—87). באפס זכרונות אחרים על אודותיו
עתיק בזה דברים ממכתב הנסיך לבית Ligne, אשר אמנם טרם נדע אם נוכל
האמין בכל דבריו, באשר חמד לו לצון ויעיר שוט לשונו על כל וגם על
סיך אשר נבאש בתוגרמה בגלל היותו נאמן לרוסיא.

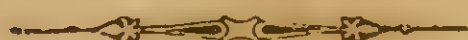
„בית המלכות הפרוע אשר לנסיך מאווראקורדט עודנו היום כמשפט ארץ
ז, אך גם רוח ההשכלה נסך עליו לתת לו פאר ויופי אירופי. הנסיך הזה
ו מחמדי וחציו נוצרי, ולו אשה אשר לקחה לו כמשפט אירופא, ואולם גם
ת הנשים לו כמשפט התוגרמים, אך משטרו וסדריו שונים מהמה לטוב.

בבית הזה אין משמרת ואין סריסים, וכל הטוב בעיני פגלשיו יוכל לבא
יו, ואת חשב הנסיך למשפט למען ימלט מקנאה, בגד ומעל וכל תוצאותיהם
לבלתי היות כמלך עריץ וסריסיו סביבותיו; רק בקורת תהיה לכל הבא בטרם
בא פנימה. רופא עברי קשה (אשר אין משוא פנים לפניו) עומד תמיד על
משמרתו בשערי ההרמון ואנשיו עמו, לשמור את מבוא הבית. ובקר הרופא את
כל החפץ לבא שמה, והיה אם אין בו כל מום וכל מדוה ואם דרכיו טובים
ונכוחים, ונתן לו כתב רשיון לבא פנימה להיטיב את לבו" [1].

לי אומר לבי כי אם נוסיף לחקור ולדרוש היטב על אודות הרופא הזה
ודע לנו גם שמו, ואולי גם דברי חפץ מתולדות חייו.

---

[1]) Lettres du prince de Ligne, Prris 1862, דף 236.

נֵרוֹת הַזָּרִים בְּוָרְמְס .

Die Fremdenkerzen zu Worms,

להמשורר ל. א. פראנקעל .

בְּבֵית הַכְּנֶסֶת אֲשֶׁר בְּוָרְמְס הָעִיר
אֵצֶל אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ אֶל מוּל הַפָּנִים
אוֹר שְׁנֵי נֵרוֹת שָׁמָּה יָאִיר
זֶה רַבִּים יָמִים וְשָׁנִים ;
„נֵרוֹת הַזָּרִים" לָהֶם יִקְרָאוּ
וְאַנְשֵׁי תָמִיד אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ
יֵיטִיבוּ אוֹתָם דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ
לְמַעַן יִתְּנוּ אוֹרָם וְלֹא יִכְלָאוּ .
זִכָּרוֹן הֵמָּה הַנֵּרוֹת הָאֵלֶּה
לְדְבַר גְּבוּרוֹת אוֹת וָפֶלֶא
אֲשֶׁר קָרָה זֶה רַבּוֹת בַּשָּׁנִים
וְכֹה יְסֻפַּר מֵאָבוֹת לְבָנִים :
מִיָּמִים קַדְמוֹנִים
נוֹשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
עַל־גְּדוֹת הָרַיְן
מָקוֹם נֶחְמָד לָעַיִן
וְאוֹר צַח שָׁם יָהֵל
בִּמְקוֹם הָעִיר וָרְמְס הַנֶּהֱדָרָה
תִּתְנוֹסֵס בְּיָפְיָהּ כַּעֲטָרָה ;
וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם סֻכּוֹת וָאֳהָלִים
וַיִּבְנוּ טִירוֹת וּמִגְדָּלִים
בֵּין גַּפְנֵי אַדֶּרֶת ,
וַיְכוֹנְנוּ בֵּית תְּפִלָּה
רָם וְנִשָּׂא וּכְלִיל תִּפְאֶרֶת
לִהְיוֹת לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה ,
וַיֵּשְׁבוּ שָׁם שֶׁבֶת אַחִים יַחַד
שַׁאֲנַנִּים וְשַׁאֲנַנִּים מִפַּחַד
וַיִּשְׁמְרוּ אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרוֹת
אֲשֶׁר נָתַן ה' לִהְיוֹת לִמְאוֹרוֹת
בְּיַד מֹשֶׁה נְבִיאוֹ מִן הַשָּׁמַיִם
בְּהוֹצִיאוֹ אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם .

וַיְהִי הַיּוֹם וְגַם עַמִּים שׁוֹנִים
אֲשֶׁר לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל
נוֹשְׁבוּ הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים
עַל־גְּדוֹת הָרַיְן
מָקוֹם נֶחְמָד לָעַיִן
וְאוֹר צַח שָׁם יָהֵל
בִּמְקוֹם הָעִיר וָרְמְס הַנֶּהֱדָרָה
תִּתְנוֹסֵס עַתָּה בְּיָפְיָהּ כַּעֲטָרָה .
וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם סֻכּוֹת וָאֳהָלִים
וַיִּבְנוּ טִירוֹת וּמִגְדָּלִים
בֵּין גַּפְנֵי אַדֶּרֶת
וַיְכוֹנְנוּ בֵּית תְּפִלָּה
רָם וְנִשָּׂא וּכְלִיל תִּפְאֶרֶת
לִהְיוֹת לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה .
וַיֵּשְׁבוּ שָׁם גַּם הֵמָּה
וַיִּרְאוּ מְנוּחָה כִּי נָעֵמָה
וַיַּעַבְדוּ גַּם אֶת אֱלֹהֵיהֶם
כַּאֲשֶׁר הוֹרוּ אוֹתָם אֲבוֹתֵיהֶם .

וַיְהִי הַיּוֹם וַיֵּצְאוּ הַנָּכְרִים בְּיוֹם חַגֵּיהֶם
וַיַּעַבְרוּ בִּרְחוֹב הַיְּהוּדִים בְּמוֹשְׁבוֹתֵיהֶם
בֶּהָמוֹן הוֹגֵג וְקוֹל רִנָּה
וְכֹהֲנֵיהֶם עוֹבְרִים בְּרֹאשָׁם
נוֹשְׂאִים סֵמֶל קְדוֹשָׁם
וּכְלֵי הַזָּהָב (בַּשֶּׁמֶשׁ) נוֹצְצִים
וַהֲמוֹן הָעָם מִתְרוֹצְצִים
מִכָּל עֵבֶר וּפִנָּה .

וּפִתְאוֹם נִשְׁמַע מֵאַלְפֵי פִּיּוֹת
קוֹל הֲמוּלָּה כְּקוֹל רַעַם
קוֹל צְעָקָה עֶבְרָה וָזַעַם
וַחֲרָבוֹת שְׁלוּפוֹת , חֲרָבוֹת פִּיפִיּוֹת.
נִרְאוּ בִּידֵי הָעָם הַסּוֹעֵר ,

רוּחַ אַפָּם כְּנַחַל גָּפְרִית בּוֹעֵר
וּגְרוֹנָם פָּתוּחַ כְּקֶבֶר
וְקוֹל נִשְׁמַע מִכָּל עֵבֶר:
תִּפְשׂוּ אֶת הַמְגַדְּפִים הָאֲרוּרִים
בּוֹזֵי קָדָשֵׁינוּ הַיְקָרִים.
הִנֵּה אֱמוּנָתֵנוּ הָיְתָה לְשִׁמְצָה
בִּידֵי מְחָרְפֵי אֱלֹהֵינוּ,
הִנֵּה מִזֶּה וּמִזֶּה נִמְצָא
רֹק עַל סֵמֶל קְדוֹשֵׁנוּ.

וְהִנֵּה קֹל מְהֵרָה
קוֹל שָׁאוֹן נוֹרָא
וְגָפְרִית וָזֶפֶת בּוֹעֵרָה
עַל כָּל נָוֶה מְזֹרֶה,
כָּל הַקְּשָׁתוֹת דְּרוּכוֹת
וְכָל הַחֲרָבוֹת שְׁלוּפוֹת
וְהַמַּחֲנוֹת לַמִּלְחָמָה עֲרוּכוֹת
וּנְאוֹת הַיְהוּדִים שְׂרוּפוֹת
מִידֵי פִּרְאֵי־אָדָם
שׁוֹאֲפֵי רֶצַח וָדָם.

וְאִישׁ אֶחָד מַרְאֵה כֹּהֵן מַרְאֵהוּ
וְתֹם וָיֹשֶׁר עַל פָּנֵיהוּ
מִתּוֹךְ הֶהָמוֹן יָצָא
וּבִדְבָרִים נִמְרָצִים מָצָא
תַּחְבֻּלָה לְהַשְׁקִיט הַמְּהוּמָה
וַיָּקֶם סְעָרָה לִדְמָמָה.

וַיִּשְׁקוֹט הַסַּעַר וְהַהֲמוּלָה שָׁכָכָה,
וְהֶהָמוֹן הַשּׁוֹאֵף רֶצַח וָדָם
נָמוֹג וַיֵּלֶךְ מִן הַמַּעֲרָכָה;
וּבְטֶרֶם יֵלְכוּ הֵנִיפוּ יָדָם
וַיֹּאמְרוּ לָשׁוּב כִּמְלֹאת הַחֹדֶשׁ
לְבַקֵּשׁ אֶת מְחַלְּלֵי הַקֹּדֶשׁ
לִפְקוֹד עֲלֵיהֶם עֲוֹנָם
וְאִם אַיִן־לַהֲפוֹךְ בַּחֲרוֹנָם
אֶת כָּל מוֹשַׁב הַיְהוּדִים
לְתֵל שְׁמָמָה לְעֵמֶק פְּגָרִים,
לִשְׁפּוֹךְ דָּמִים כְּמַיִם הַנִּגָּרִים,
לְבִלְתִּי הַשְׁאִיר רַק חֲרָבוֹת וְאוּדִים.

וַיִּשָּׁבְעוּ שְׁבוּעָה נִמְרָצָה
לַעֲשׂוֹת כָּלָה וְנֶחֱרָצָה
לְהַכְרִית הַכֹּל בְּיוֹם עֲבָרוֹת
לְבִלְתִּי תֵּת חֲנִינָה
לִילָדִים אֵין בִּינָה
לְעוֹלְלִים יוֹנְקֵי שָׁדַיִם
לַעֲלָמוֹת יְפוֹת־עֵינַיִם
לִזְקֵנִים וּלְנָשִׁים הָרוֹת.

וּכְהִשָּׁבְעָם אֶת הַשְּׁבֻעָה וְהָאָלָה
וַיָּעִידוּ בָם אֲבַדּוֹן וּשְׁאוֹל,
אֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת הַחוֹל,
וַיַּעַזְבוּ מְלֵאֵי חֵמָה
שׁוֹאֲפֵי רֶצַח וּנְקָמָה
אֶת עֲדַת הַיְהוּדִים הַנִּבְהָלָה.

וְהַיְהוּדִים קָרְאוּ אֶל אֵבֶל
וְשַׂקִּים עָשׂוּ לָהֶם חֲגוֹרוֹת
וַיֵּהָפֵךְ לְקִינָה כִּנּוֹר וָנֵבֶל
וַיֶּחְשְׁכוּ לָהֶם הַמְּאוֹרוֹת.

וַיַּפְקִידוּ רוּחָם וְנִשְׁמָתָם
בְּיַד אֱלוֹהַּ עוֹשָׂם
וַיְחַכּוּ לְיוֹם פְּקֻדָּתָם
וַיִּכּוֹנוּ בְּלֵב נוֹאָשׁ לְמוֹרָשָׁם.
וְלִפְנֵי יוֹם הָרָעָה
כִּנְטוֹת הַצְּלָלִים וְהַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה
וּפָנֶיהָ זוֹעֲפִים, מְאָדָּמִים,
לְאוֹת רֶצַח הֶרֶג וְדָמִים
לְיוֹם הָאָיוֹם וְהַנּוֹרָא,
וְהִנֵּה אֲנָשִׁים שְׁנַיִם
לֹא נִרְאוּ בָעִיר מֵעוֹדָם
וְלֹא בָא אִישׁ בְּסוֹדָם
נִגְלוּ עַל הַדֶּרֶךְ בְּעֵינַיִם
וַיָּבֹאוּ אֶל הָרַב לִמְעוֹנוֹ
וַיַּבְטִיחוּ אוֹתוֹ לְתִמְהוֹנוֹ
לָגוֹל חשֶׁךְ מִפְּנֵי אוֹרָה,
לְהָבִיא רֶוַח וְהַצָּלָה
לְכָל הָעֵדָה הָאֻמְלָלָה.

הַבֹּקֶר אוֹר וְשׁוֹאֲפֵי נְקָמָה
בָּאוּ עֲרוּכֵי מִלְחָמָה
וּבְיָדָם מַפֵּץ וְחֶרֶב וְזֶפֶת בּוֹעֵרָה
וַיָּכִינוּ כְּלֵי מָוֶת וַיַּעַרְכוּ הַמַּעֲרָכָה ;
וַיִּגְּשׁוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים מְהֵרָה
אֶל הָרַב , וַיִּקְחוּ מֵאִתּוֹ בְּרָכָה ,
וַיִּפְרְשׂוּ כַּפֵּיהֶם לְאֵל מִמַּעַל
וַיֵּלְכוּ וַיֹּאמְרוּ : יָדֵינוּ בַּמַּעַל .

וְהַנּוֹצְרִים רָאוּ בַּחֲרוֹת אַפָּם
כִּי בוֹשׁוּ מִתַּאֲוָתָם ,
כִּי לֹא יָבֹא עוֹד בְּכַפָּם
רְכוּשׁ הַיְהוּדִים עִם עֶבְרָתָם ,
וְכִי לֹא אִנָּה הָאֱלֹהִים לְיָדָם
לִנְתוֹשׁ וְלַהֲרוֹס וְלִטְבוֹחַ כַּצֹּאן אָדָם :
וַיַּעַרְכוּ בִּרְחוֹב הַיְהוּדִים
שְׁתֵּי מַעֲרָכוֹת גְּדוֹלוֹת ,
וַיַּאַסְרוּ אֶל אַחַד הָעַמּוּדִים
אֶת שְׁתֵּי הַשַּׂיּוֹת לְעוֹלוֹת ,
וַיַּרְבּוּ הַשַּׁלְהֶבֶת וַיַּגְדִּילוּ הַמְּדוּרָה
לִשְׂרוֹף אוֹתָם בְּגוֹא־אַתּוּן נוֹרָא...

וּמִבֵּין תִּמְרוֹת הֶעָשָׁן מִתּוֹךְ הַשְּׂרֵפָה
עָלוּ מַעְלָה מַעְלָה
שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת אֵשׁ צְרוּפָה
כְּמַרְאֵה זֹהַר הַחַשְׁמַלָּה
כִּשְׁנֵי מוֹרֵי דֶרֶךְ לַנְּפָשׁוֹת הַטְּהוֹרוֹת
אֲשֶׁר יָצְאוּ מִן גֵּו וַתִּהְיֶינָה לִמְאוֹרוֹת
וַתַּעֲלֶינָה אֶל שַׁעַר הַשָּׁמַיִם
לְהִתְלוֹנֵן בְּצֵל אֱלֹהִים חַיִּים .

וְהַיְּהוּדִים מַכִּירֵי טוֹבָה
קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם חוֹבָה
לַעֲשׂוֹת זֵכֶר לַנְּפָשׁוֹת הַטְּהוֹרוֹת ,
וַיַּעֲלוּ שְׁנֵי מְאוֹרוֹת

בְּבֵית הַכְּנֶסֶת אֲשֶׁר בְּוָרְמְס הָעִיר
אֶל מוּל אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ אֵצֶל הַקִּיר ,
נֵרוֹת הַזָּרִים לָהֶם יִקְרָאוּ ,
וְאַנְשֵׁי תָמִיד אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ
יֵיטִיבוּ אוֹתָם דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ
לְמַעַן יִתְּנוּ אוֹרָם וְלֹא יִפְרָעוּ ,
זִכָּרוֹן הֵמָּה הַנֵּרוֹת הָאֵלֶּה
לִדְבַר גְּבוּרוֹת אוֹת וּפֶלֶא
אֲשֶׁר קָרָה זֶה רַבּוֹת בַּשָּׁנִים
וִיסֻפַּר לַדּוֹר מֵאָבוֹת לַבָּנִים .

מ. ב.

תקוני שגיאות לחדשים גם ישנים.

עמוד 32 שורה 20 צ״ל „Гаяреахъ״ .
— 36 — 17 — התולדות .
— 37 — 25 — אל המלך ,
— 42 — 28 — האיך כי .
— 44 — 35 — בבאמרו .
— 45 — 1 — והוא אולי . שם בשורה אחרונה צ״ל אין .
— 46 — 2 — נשמטה שורה שלמה [ובשנת תרמ״ד נדפס הס׳ אוצר ה׳ שהוא פי׳ לספר יצירה בהוצאת ר׳ יצחק גאלדמאן בווארשא מס׳ יצירה עם כמה פירושים 4°] .
— 48 — 11 — ליידען .

OF
1902

3 1761 08109879 0